STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00660

A SHTEDTIL

Sholem Asch

Permanent preservation of this book was made possible
by Celia Mitchell

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א שטעדטיל

פון

שלום אַש

ערשטעס בוך

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס“
173—175 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.
1911

אינהאלט פערצייכנים:

		פיידזשעס:
דער זיידע און דער אייניקעל, פון בעל מחשבות.... (אנשטאט א פאררעדע).	I	VII —
קאפ. 1. די שטוב.........	3	16 —
" 2. א הייזעל ביי דער וויכסעל.........	17	32 —
" 3. דער רעכענונג.........	33	49 —
" 4. דער מתנגדישער רב און דער חסידישער רבי	50	66 —
" 5. די זומערדיגע פארנאכטעז.........	67	79 —
" 6. אין מיטען וועג.........	80	96 —
" 7. פרייטאג אין שטעדטעל.........	97	112 —
" 8. צו מארגענס.........	113	121 —
" 9. ראש חודש אלול.........	122	130 —
" 10. נאך יום טוב.........	131	138 —
" 11. דריי חופות.........	139	145 —

דער זיידע און דער אייניקעל
(שלום יעקב אבראמאוויטש און שלום אש.)

פון בעל מחשבות (דר. א. עליאשעוו) *)

פון דעם עלטסטען צווישען די אלטע און פון דעם יונגסטען צווישען די יונגע ווילט זיך מיר איצט רעדען עטליכע ווערטער.ביידע האבען אונז געגעבען קינסטלערישע בילדער פון דער אמאליגער פאר־צייטיגער פאטריארכאלישער וועלט. ביידע האבען אונז געוויזען דאס לעבען פון דער אידישער עדה אין די קליינע שטעדטלעך, אין די איינציגע נעסטען, וואו עס האט זיך הונדערטער יאהרען נאכאנאנד אויפגעהאדעוועט דאס גהעטא־יודענטהום. ביידע זיינען מיט א טיעף געפיהל אריינגעדרונגען אין די נשמה פון די פארצייטיגע דורות, און איטליכער פון זיי האט אונז געגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פון דער פאעזיע, מיט וואס יענע וועלט האט זיך אויסגעצייכענט אמאל.

זייער מלוכה האבען זיי געטהיילט אין צוויי העלפטען: שלום־יעקב אבראמאוויטש האט גענומען די ליטווישע, די מתנגדישע וועלט, שלום אש — די פוילישע, חסידישע. און ביידע קיניגען אויף זיי מיט דער גאנצער קראפט פון גאט־געבענשטע פאעטען.

אמת, אהן דעם „זיידען“ ר׳ מענדעלע וואלט אפשר אויך דאס אייניקעל ניט ארויסגעקומען אזוי געראטען, אזוי שעהן. אבער א גרעסערער וואונדער איז דאס, וואס שלום אש, וועלכער איז געקומען אויף דער וועלט מיט א יאהר פופציג שפעטער נאך אבראמאוויטש׳ן, האט ארויסגעוויזען די אייגענע טיעפע מבינות אויף די פארצייטיגע וועלט, ווי זיין ליטערארישער זיידע.

אין דעם משך פון צוויי דורות איז דאס אלטע יודענטהום שטארק צוברעקעלט געווארען. שלום אש קען ניט זאגען אויף זיך דאס אייגענע, וואס שלום אבראמאוויטש. יענער האט זיך פערגליכען מיט „א פערדמיל וואס איז שטארק פערוועבט אין דער גרויסער מאטעריע,

---

*) ארויסגענומען פון זיינע „געקליבענע שריפטען“.

וואָס געהט דורך די וועלט מיט׳ן נאָמען איד“. שלום אש איז ניט קיין פערוועבט פעדעמיל, און דעריבער איז נאָך מעהר וואונדער, וואָס א שלום אש האָט מיטגעבראכט אין די היינטיגע ליטעראטור אזא פרישען לעבעדיגען חוש צו דער וועלט, צו וועלכער ער געהערט שוין אזוי ווענינ.

צי בעווייזט ניט אָט די דאָזיגע עובדה — אש׳ס ליטעראַרישע ערשיינונג, דאָס די היינטיגע אידישע עכטע אמת׳ע פּאָעזיע איז שטארק און אָרגאַניש פערבונדען מיט דער אידישער פערגאנגענהייט? דאָס איטליכם מאָל, ווען עס הויבען זיך אָן צו ריהרען פּאָעטישע געפיהלען, מוזען זיי ציהען חיות פון דער פערגאנגענהייט?

דאָס, וואָס אַ יונגער טאַלענטפאָלער פּאָעט ווערט אינגאַנצען פער־טרונקען פון אַ האַלב־טויטען עבר, קען ווערען דאָפּעלט אויסגעטייטשט: אָדער דאָס בעווייזט, דאָס דער עבר איז נאָך ניט אזוי טויט, ווי מאַנכע משכילים גלויבען, אָדער אז עס איז ניטאָ קיין געגענוואַרט, קיין קלאָרע צוקונפט, וואָס זאָל קענען דיענען אַלס אַ קוואַל פאַר פּאָעזיע. וואָס אנבעלאַנגט אונז אידען, זיינען ביידע ערקלערונגען ריכטיג. עס איז אַ גרויסער געפעהרליכער טעות צו מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש׳ס און אַש׳ס וועלט איז שוין אינגאַנצען אויסגעשטאָרבען. נאָך עד היום דרוקט האַלמנה ואחים ראָם מעהר תחינות פון שרה בת טובים ווי מאַנכע פּאַרטייען פּראָקלאַמאַציעס און ביכלעך. נאָך עד היום קען זיך קיין פּאַרטיי ניט ריהמען צו האָבען אזוי פיעל איבערגעבענע אָנהענגער, ווי געוויסע חסיד׳ישע רביים אין אַ פּוילען אָדער אין אַ וואָלין.

צוגלייך אָבער שיינט פאַר אונז די געגענוואַרט דורך אַ וואָלקען פון פיעלערליי טונקעלע שטרעמונגען, און נאָך אין אַ גרעסערען וואָלקען איז איינגעהילט אונזער אידישע צוקונפט.

דאָס, וואָס מיר פערמאָגען אין פולען און אין גאַנצען, געפינט זיך נאָר אין דער פערגאַנגענהייט. און דער פּאָעט, וואָס וויל שעפּען פון פולען און פון גאַנצען, געהט צו דעם עבר, מוז געהן צו דעם עבר.

עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס צוויי דורות נאָך אַבראַמאָוויטש׳ן בעווייזט זיך אַן אַש. די פּאַרצייטיגע וועלט האָט נאָך איהר ודוי ניט אָבגעזאָגט. צו אַבראַמאָוויטש׳ס צייטען איז זי געווען די איינציגע, צו אַש׳ס — די איינציגע גאַנצע צווישען פיעלע אַנדערע צושטיקעלטע אידישע „וועלטעלעך“. זאָגט וואָס איהר ווילט, רופט אָן

די ליעבשאַפט פון אתתרע היינטיגע יונגע טאַלענטען צום עבר ראָמאַנטיק, חלומות, לבנה־פּאָעזיע א. אַז. וו. — דאָס עכטע טאַלענט קען ניט לעבען אָהן אַ גרונד אונטער די פיס, און ווען דאָס לעבען גיט קיין געגענוואַרט, שפּינט מען זיך צונויף מיט אַ פערגאַנגענהייט.

לאַכט פון ראָמאַנטיק, פערגעסט אָבער ניט, אַז נאָר אַ דאַנק דער היינטיגער ראָמאַנטיק הערען מיר זיך אויף צו פיהלען אַלס ציגיינער אָהן אַ פערגאַנגענהייט, אָהן אַ גזע.

*   *   *

מיר האָבען אויבען געזאָגט: אַבראַמאָוויטש און אַש האָבען אונז געגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פון דער פּאָעזיע פון דער פרומ־פּאַרצייטיגער וועלט.

אין וואָס בעשטעהט אָבער די פּאָעזיע פון דער דאָזיגער וועלט?

אום אָבער זיך דאָס קלאָר צו מאַכען, מוזען מיר רעדען עטליכע ווערטער וועגען פּאָעזיע בכלל. האָט קיין מורא ניט. איך וועל אייך דאָ ניט שרייבען קיין פילאָזאָפישע תורה וועגען פּאָעזיע, קונסט און עסטעטיק. עס וועט זיין גענוג, ווען מיר וועלען זאָגען, דאָס איטליכע פּאָעזיע ביי וואָס־עס־איז פאָר אַ פאָלק האָט צו טהאָן מיט צוויי פונדאַמענטאַלע געפיהלען: מיט דעם געפיהל, וואָס שטאַרקט, וואָס פער־גרעסערט אונזער צוזאַמענבונד, אונזער אחדות מיט דער וועלט, און מיט דעם געפיהל, וואָס פערשטאַרקט אונזער אָבגעריסענקייט פון דער וועלט, אונזער איינזאַמקייט, פער׳יתום׳טקייט אין דער אַרומיגער וועלט.

די נשמה פון איטליכען מענשען האָט אַ דאָפּעלטע טבע. בעת אויפ׳ן הארצען איז אמת פרעהליך, בעת עס איז יום־טוב׳דיג צו מוטה, פיהלט זיך די נשמה אַלס אַ שוועסטער פון אַלץ אין דער אַרומיגער וועלט. די מענשען אויפ׳ן גאַס זיינען איהר ליעבער דעמאָלט, די נאַטור — נעהענטער, און אפילו איטליך ווערימעל ווערט בעטראַכט דעמאָלט מיט פריינדליכערע מיטפיהלענדע אויגען. די נשמה האָט ליעב דעמאָלט זיך צו בעהעפטען צו אַלץ, וואָס טראָגט אויף זיך אַ צייכען פון לעבען און נאַטור. אין אַזוינע מאָמענטען שטראַהלט אויס די נשמה טויזענדער פעדעם, וואָס פערבינדען זי מיט נאָהענט און וועיט, מיט דעם מענשען, מיט דעם מענשליכען כלל, מיט דער נאַטור, מיט דער וועלט, און מאַנכמאָל אויך מיט די ווייטעסטע וועלטען, — מיט די שטערען אין הימעל. די נשמה צוגיסט זיך דעמאָלט אין

טויזענדער וועלען, און זי ווערט אויף א רגע איינס מיט אלץ, וואס פאלט אריין אין איהר שטח, זי שליסט אויף א רגע „חבר־לאוועך“, א טיעפע אחדות מיט אלץ אין דער וועלט.

צוגלייך אבער האט אונזער נשמה א טבע אין זיך, וואס איז פונקט קאפויר פון דעם חשק צו שליסען מיט אלץ ארום א טיעפע ברייטע אחדות. אין צייטען פון אומעט און טרויער, ווען א געדיכטער וואלקען פערדעקט דאס הארץ און נעהמט צו פון מענשען דעם מוטה, — פיהלט זיך די נשמה, ווי פער׳יתום׳ט, ווי אבגעריסען פון אלץ, וואס טהוט זיך אין דער וועלט. די מענשען אויף דער גאס שיינען דעמאלט ווי פון א פרעמדער נאציע, אויך די אייגענע, די נאהענטסטע פריינד קריגען דעמאלט אן אונגעוועהנליך פרעמד פנים. אן אבגעריסענע פון אלץ, בלאנקעט די נשמה אין דער ארומיגער וועלט, פיהלענדיג נאר זיך און איהר וועהטאג. און אלץ ענגער און ענגער ווערט דער שטח, וואס זי פערנעהמט. אדרבה, זי זוכט, וואס מעהר פער׳יתום׳ט צו ווערען. זי זוכט אלץ וואס מעהר זיך אבצושיידען פון דער ארומיגער לעבעדיגער וועלט.

די נשמה בייט אפט איהרע ראלען: אדער זי איז די נאהענטסטע מחותנת׳טע אויף דער חתונה פון גאט׳ס ווערק, אדער זי איז אן ארעם, דערשלאגען יתום׳ל, וואס פיהלט זיך אין דער פרעמדער קאלטער וועלט „איינזאם ווי א שטיין“.

איטליכע פאעזיע האט צו טהון מיט די צוויי הויפט־געפיהלען אין זייערע פערשיעדענע מדרגות; מיט אלערליי מדרגות פון דעם אחדות־געפיהל און דעם איינזאמקייטס־געפיהל. א פאעט איז דער, וואס קען מיט דער קראפט פון זיין פעדער צווינגען די וואכעדיגע נשמה דורכ־צולעבען דעם טעם פון איינע פון דיביידע געפיהלען אין פערשיעדענע מדרגות.

דער עכטער פאעט קען אבער נאר געבען דאס, וואס ער געפינט פארטיג צי אין דער ארומיגער נאטור, צי אין לעבען פון איינצעלנעם מענשען אדער אין לעבען פון מענשליכען כלל. ווען מיר רעדען פון דער פאעזיע פון דער פרום־פארצייטיגער וועלט און וועגען דעם פאעט, ווי למשל אבראמאוויטש׳ן, וואס האט אונז איהר פאעזיע ענטפלעקט, מיינען מיר דערמיט, דאס די פרום־פארצייטיגע וועלט האט זיך אויס־געצייכענט מיט א געוויסער רייהע געפיהלען אין פערשיעדענע מדרגות,

וועלכע האָבען געהאַט אַ שייכות צו איינעם פון די ביידע דערמאָנטע הויפּטגעפיהלען; און דאָס דער פּאָעט האָט זיי ארויסגעשטעלט פאַר אונזערע גייסטיגע בליקען, און אונז געצוואונגען דורכצולעבען אַלערליי מדרגות פון די דאָזיגע געפיהלען.

* * *

און איצט קומען מיר ווידער צו דער פראַגע: אין וואָס בעשטעהט די פּאָעזיע פון דער פרום־פּאַרצייטיגער וועלט?

אויף אין דעם גהעטאָ־יודענטהום האָבען מיר צו טהון מיט די צוויי פונדאמענט־געפיהלען אין זייערע פערשיעדענע מדרגות, דאָס גהעטאָ־יודענטהום איז געקנעטען פון דעם אייגענעם טייג, ווי איטליך אַנדער פאָלק. דער חילוק איז נאָר צווישען איהם און אַנאַנדער פאָלק, דאָס די דערמאָנטע געפיהלען רופען ארויס ביים גהעטאָ־אידען אַ נ ד ע ר ע ג י י ס ט י ג ע א י ן מ אַ ט ע ר י ע ל ע א ו מ ש ט ע נ ד ע ן. די טיעפסטע און ברייטסטע געפיהלען פון אחדות צו עפּעס אַ העכערער גרעסערער וועלט האָט דורכגעלעבט דער איד אין די קלויזען, אין די בתי־מדרשים; די טיעפסטע איינזאַמקייט האָט ער געפיהלט דעמאָלט, ווען דאָס לעבען האָט איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די בתי־מדרשים און ארויסצוגעהן אין די קאַלטע פרעמדע גאַס, זיך יאָגען נאָך אַן אָרעמער פרנסה. דאָס גהעטאָ־יודענטהום צייכענט זיך אויס דורך איהר הויכע רעליגיעזע און דורך איהר ניעדריגע מאַטערילע קולטור. איטליכס מאָל, ווען עס האָט געקענט זיך פערבעהאַלטען הינטער די ענגע מויערען פון די בתי־מדרשים, די צענטרען פון פרומקייט, האָט זיך דאָס יודענטהום געפיהלט הויך דערהויבען איבער אַלע איהרע טעגליכע דאגות, האָט עס דורכגעלעבט די העכסטע אחדות־געפיהלען פון לעבען. אומגעקעהרט אבער, אין קאַמפּף פאַר'ן גשמיות'דיגען לעבען האָט דאָס גהעטאָ־יודענטהום זיך געפיהלט שרעקליך פער'יתום'ט, ארומגערינגעלט פון טויזענדער סכנות, ווי אַ ווערימעל, וואָס קען פון איטליכען צוטרעטען ווערען.

ש. אבראַמאָוויטש האָט צוערשט אַנגעוויזען אויף דעם הפך צווישען אידישען רעליגיעזען און מאַטעריעלען לעבען, צוערשט געצייגט אַלע מדרגות פון צובונד און אחדות־געפיהלען און איינזאַמקייטס־ און עצבות־געפיהלען, וואָס אַ פּאַרצייטיגער איד לעבט דורך אין די עטליכע צעהנדליג יאָהרען פון זיין לעבען.

די פּאָעזיע פון דער פרום־פּאַרציייטיגער פשוט׳ער אידישער וועלט ענטפּלעקט זיך גראָדע אומגעקעהרט, ווי ביי אַנדערע פעלקער. ווען אַן אבראַמאָוויטש רעדט פון דעם „פינטעלע איד“, מיינט ער דערמיט די כאַראַקטעריסטישע אומשטענדען פון יחיד און כלל ביים יודענטהום, וואָס וועקען אין איהם אַ רייהע פון געפיהלען אין גאָר אַן אַנדער סדר, ווי ביים כלל פון אַן אַנדער נאַציע. „דאָס פינטעלע איד“ איז מיט אַנדערע ווערטער — די אידישע פאָלקס־נשמה, וואָס וויינט, בעת אַנדערע פרעהען זיך, און פרעהט זיך בעת אַנדערע צוגעהען פון הארץ־קלעמענים, וואָס לעבט דורך די אחדות־ און אבלות־געפיהלען מיט אַלע זייערע טויזענדער מדרגות ביי גאָר אַנדערע אומשטענדען און אין גאָר אַן אַנדער סדר, ווי דער מענש און דער כלל פון אַן אַנדער אומה.

* * *

די פרום־פּאַרציייטיגע וועלט איז עפּעס אַזוינס, וואָס ווערט איטליכען טאָג אַלץ מעהר און מעהר צוברעקעלט. די לעצטע פעסטונג איהרע — די קליינע פּוילישע שטעדטלעך, וועלכע זיינען ביז גאָר ניט לאַנג נאָך ניט בעריהרט געוואָרען פון דער אַמאָליגער השכלה, הויבט שוין אויך אָן ביסלעכווייז צו צופאַלען. אויך דאָרטען איז שוין איינגעדרונגען דער הויך פון אַ נייער צייט, און הויפענווייז פערלאָזט דער יונגער דור די שטעדטלעך און געהט קיין וואַרשא, צום איינציגען גרויסען אידישען צענטער, זוכען בילדונג און אַטעסטאַטען, זיך „אויסצומענשלען“.

די נייע אידישע וועלט, וואָס מאַנכע הייסע קעפּ און ברייטע הערצער טהוען היינט בויען, ליעגט נאָך בעהאַלטען אין אַ געדיכטען וואָלקען. עס וועט נאָך אַוועק אַ צייט מיט יאָהרען, ביז דאָס נייע אידישע לעבען וועט אויסאַרבייטען אַלגעמיינע פאָלקסטהימליכע פאָרמען, וואָס זאָלען קענען וועקען אין אונז די ברייטע, טיעפע אחדות־געפיהלען און אַ טיעפע פער׳יתום׳טקייט, מיט וואָס עס האָט זיך אויסגעצייכענט די אַלטע פרומע וועלט. דאָס וואָס געהט ביי אונז היינט פאָר, צורייסט און צופליקט די פאָלקס־נשמה, און עס וועלען נאָך אַ סך וואַסערען פערגעהען, איידער די צוריסענע פאָלקס־נשמה וועט ווידער פערוועבען דאָס *גוטע* פון דער *אַלטער* מיט דעם *גוטען* פון *דער נייער צייט*... ביז דעמאָלט אָבער וועט אונזער אידישעס פאָלקס־לעבען ניט געבען קיין טיעפע ברייטע פאָלקס־פּאָעזיע, עס וועט

זיין ווי יענע טריבע וואַסערען, אין וועלכע קיין זאַך שפּיעגעלט זיך ניט אָב קלאָר און רוהיג.

און איטליכעס מאָל, ווען מיר ווילען אַרויסרופען אין אונזער נשמה אַ בילד פון אַ גאַנצען פּאָלקס־לעבען מיט אַ רייהע פון טיעפע פּאָעטישע געפיהלען, וועלכע נעהמען אַרום אַלעמען פון גרויס ביז קליין, — מוזען מיר זיך אומקעהרען צו דער אַלטער פרומ־פּאַרצייטיגער וועלט, וועלכע האָט געהאַט אַ סטיל, אַ פאָרם און אַ טיעפען, ברייטען אינהאַלט. און ניט בכדי זי ווייטער אָבצופרישען, — דאָס אָבגעשטאָרבענע מוז צופאַלען — נאָר אום אין אונזער נייעם לעבען מיט דעם נייעם תוך (אינהאַלט) אַרויסצוברענגען די אייגענע גאַנצקייט, די אייגענע פּאָעזיע, מיט וואָס עס האָט זיך אַמאָל אויסגעצייכענט די אַלטע וועלט מיט איהר אַלטען תוך.

וויל מען אָבער די אַלטע פרום־פּאַרצייטיגע וועלט זעהען אין איהר גאַנצער קלאָרער אָבשפּיעגלונג, מוז מען געהן צוערשט צו אבראַמאָוויטש׳ס ווערק. דערנאָך צו אַש׳ס בוך „דאָס שטעדטעל“.

בלאָטיג איז דער וועג, וואָס פיהרט אין „שטעדטעל" אַריין. עס איז אַ פּאָר פּורים־טאָג, דער שנעע אויף די פעלדער צולאָזט זיך און צוגעהט, און איבער די אויבערדעק פון די ווייסע שנעע־וועלט ווייזען זיך שוין דאָ און דאָרט שוואַרצע ערד־פלעקען אַרויס. דער זוימען, וועלכער האָט זיך איבער דעם גאַנצען ווינטער הינטער די שנעע־דעק אין דער ערד אויפגעהאַלטען — איז ווייך געוואָרען, צושפּאָלטען, און זיינע שפּראָצענדיגע וואָרצלען הויבען אָן צו נאָגען חיונה פון דער מאַמע־ערד. און אין די שוואַרצע ערד־פלעקען איז עס צו דערקענען, אַז די מאַמע ערד איז „טראָגעדיג"... ווייט אויף ביידע זייטען וועג, צווישען די ליפּען־בוימער, געהט אַן איינזאַמער וואַנדערער מיט'ן פּעקעל אויפ'ן פּלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האַנד. שוואַרצע קראָהען פליהען דאָרט ווייט איבער'ן וועג, פון בוים צו בוים, און שאַרען אָב מיט זייערע גרויע פיסלעך די ווייסע, לאַנגע שנעע־שנירלעך, וואָס זיינען אויף די צווייגען פון די בוימער. דעם וואַנדערער'ס וועג פיהרט אין „שטעדטעל" אַריין, קום מיט מיט איהם, און וואָס מיר וועלען זעהן און וואָס מיר וועלען הערען, וועלען מיר אין דעם בוך בעשרייבען:

I.

די שטוב

די טהיר פון דער „שטוב" איז אָפען אַ גאַנצען טאָג און אַ גאַנצע נאַכט, און ווי אין אַ גאַסט־הויז דרעהט מען זיך דאָרט תמיד אַריין און אַרויס. איז'ן איז עס ר' יחזקאל גאָמבינער'ס „שטוב", נאָר דאָך — אַ שטאָדט־שטוב, אַ רשות־הרבים, אַזוי, אַז אַ ווילד־פרעמדער קומט אַריין און זעצט זיך אַנידער, געהט ניט אָן די קשיא: „וואָס וועט איהר זאָגען, ר' יוד?". דאָ זיינען אַלע אין דערהיים. פערלאָזט אַ שטאָדט־בעל־הבית זיין היים אין דער פריה אָהן אַ גלאָז וואַרימס, געהט ער זיך פּראָסט מיט טלית און תפילין אַריבער צו ר' יחזקאל'ן אין

„שטוב" אריין, און ווי א היימישער, הייסט ער איינער פון די דיענסטעז, אז זי זאל איהם א גלאז טהיי דערלאנגען. מעהר איז מסוגל די „שטוב" צו א גלעזעל בארשטש; נאך איהם קומט מען אריין אין א ווינטערדיגען נאכ'ן אנבייסען, אז דער פראסט קנאקט, און מען וויל זיך די גליעדער אנווארימען. און ווער שמועסט נאך, אז מען קאכט ביי מלכה'לען — ר' יחזקאל'ס ווייב — דעם קנאבעל־בארשטש. צו נעהמען אין „שטוב" איז ניט קיין חרפה, דער מנהג איז שוין אזוי: א גלעזעל בארשטש — א טרונק וואסער. פוילט זיך נאר א שטאדט־בעל־הבית'טע די הרובע אונטערצוהייצען, נעהמט זי איהר טעפעל און טראגט עס צו מלכה'לעס קיך אריבער. און אין מלכה'לעס קיך גע־פינען זיך די גאנצע שטאדט טעפלעך. טהיילמאל פערטווישען זיך די בעלי־הבית'טעס מיט די טעפלעך, ווערט דארט א לעבען. מאכט זיך א יונג א „ברוגז" אין דער היים, האלט ער זיך אויף אין ר' יחזקאל'ס שטאלען. צו זארגען איז נישט דא וואס, ברויט און זעמעל ווערען ביי ר' יחזקאל'ן נישט פערשלאסען — אלעס איז אין קיך פריי ווי וואסער. פוטער און רעטעכער איז שטענדיג דא אין קעלער, דער שליסעל פון קעלער הענגט אין קיך, ביי יענטען (דאס דיענסט־מיידעל), א „וואוילע טאכטער", ברודער, אז נישט קריגט זי קלעפ, ר' יחזקאל הייסט אליין.

די נאכט האט דאס שטעדטעל אונטער איהר שוץ ארונטערגענומען, און די גאנצע וועלט ארום און ארום האט זי אין זיך בעהאלטען. אין מיטען דער נאכט האט זיך א רעש'ענדיג קלאפען פון פערד און רעדער דערהערט אויף שטיינער. דאס רעש'ען איז פערשטומט געוואָ־רען ביי דעם שטראהל שיין, וואס האט פון א לאדען ארויסגעדרינגט, און פון וואגען איז ווער אראב... שווערע „בעלי־בתי־שע" טריט האבען זיך איבער'ן קארידאר געלאזט הערען. דאס האבען געמוזט קומען היימישע, ווארום זיי האבען באלד די קליאמקע פון טהיר געפונען, אויפגעעפענט, און אין „שטוב" אריין.

אין דער ברייטער, לאנגער „שטוב" איז קיינער ניטא. זי איז פול מיט שאטענס; די גרויסע ווינטער־לאמפ מיט דער ברייטער שיין, ווי א באבע אין א ברייטען פארטוך, ברענט זיך איינע אליין צווישען די שאטענס אין מיטען שטוב. די אנגעקומענע אידען זיינען אין לאנגע, ברייטע שאפען־פעלצען, די ברייטע קאלנערס זיינען ביז'ן האל־

בען רוקען פערוואָרפען און ביים האַלז מיט אַ ברייטען, רויטען שאַל פערבונדען ; צווישען די טונקעלע פאַלדען, וואָס פערוואַרפען זיך אין די פעלצען, האַלט זיך נאָך אויף דער טונקעלער סוד פון דער נאַכט, וואָס זיי האָבען פון דרויסען מיטגעבראַכט... אויף די קעפּ האָבען זיי שאָפּענע היטלען מיט „לאַפּען“ איבער די אויערען פערבונדען, און אַן אייז־הויך איז איבער די היטלען און קאָלנער פערפרוירען. דער „אייז־הויך“ ווערט פון דער שטוב־וואַרימקייט צוגאַנגען, און טראָפּען וואַסער רינען פון די היטלען, פון די פעלצען ; און ביים דרעהען זיך איבער'ן שטוב לאָזען זיי נאָך זיך שפּורען וואַסער איבער. זיי זיינען צו צום גרויסען אויווען, וואָס איז אין אַ ווינקעל פון שטוב געשטאַנען. דער אויווען האָט זיין היץ פאָראויס פאַר זיך געשיקט און נישט צוגעלאָזט צו זיך. די וואַרימקייט האָט זיי ארומגענומען. זיי האָבען זיך די פעלצען אויסגעטהאָן און זיינען געבליבען שטעהן אין די דיקע מאַנטלען, ארומגעגאַרטעלט מיט רויטע גאַרטלען. ערשט דאַן האָבען זיך אָנגעהויבען די בערד צו ווייזען. טהייל ווייס טהייל שוואַרץ, טהייל קורצע טהייל לאַנגע. די יונגערע האָבען דעם אָרט ביי'ם אויווען פאַר די אַלטע אָבגעלאָזט און אליין זיינען זיי געפאַלען ווער אויף א באַנק, ווער אויף אַ טיש, און האָבען אָנגעהויבען צו דרעמלען. די אַלטע זיינען שטילשווייגענד ארום אויווען געזעסען, און א מאָל האָט איינער דעם אַנדערען א קשיא פון געשעפט געפרעגט, און נאָך אַ לאַנגע ווייל[ע] האָט יענער איהם אַ תירוץ אָבגעענטפערט.

די נאַכט האָט ערשט יעצט אָנגעהויבען דורכ'ן פענסטער אַריינצוקוקען דורך גרויע ברילען, און עס האָט זיך געדאַכט, אזוי ווי מען וואָלט אַ פאָר טונען ליכטיגקייט אין א פינסטערען נאַכט־ים אַריינגעגאָסען. און דאָס ליכטיגקייט האָט דאָס פינסטערניש קוים מיט עטוואָס נאָר גרויער געמאַכט. פון ערגעץ־וואו האָט זיך אַ לאַנגער, אויסגעצויגענער קוקירעקו פון אַן אויפגעכאַפּטען האָהן געלאָזט הערען ; רעדער קלאַפּען אויף שטיינער און זיי שלאָגען אָב איינזאם אין דער שטילער נאַכט. די נאַכט קוקט אַלץ מעהר מיט גרויע ברילען דורכ'ן פענסטער אַריין, אַפּנים מען גיסט אַלץ מעהר טונען ליכט אין דער פינסטערניש... פון אַ צווייטער שטוב הערט זיך רודערען, וואַסער גיסען, דערנאָך טריט־אויף און אַראָבגעהן. באַלד דערהערט זיך פון דער צווייטער שטוב אַן אַלט קול, וואָס זאָגט מיט זעהר א וויינענדיגען ניגון תהלים.

און דאָס קול געהט זיך פאר זיך אין א ווייטען וועג. באלד מישט זיך אריין א דרייסט דין־יונג קול׳כעל, וואָס איילט זיך און ווי עפּעס מיט א פּרעטענזיע מישט עס זיך אריין אין דעם אלטען טרויעריגען ניגון: „אָמר אביי״ און וויל עס פערטומלען. דאָס אלטע ערנסטע קול, ווי פּאר זיך, מיידט אויס דאָס יונגע קול׳כעל און ווינט אין דער וועלט אריין. די יודען ביי׳ם אויוועץ אין דער „שטוב״, דערהערענדיג א „קול תורה״, כאפּען זיך אויף, רייבען זיך די אויגען. איינער וואשט זיך די די הענד אָן פּענסטער, מען נעהמט באלד ארויס א סדור׳ל פון קע־שענע, און מען ענטפערט אָב מיט א שארפען, האלב־ליטווישען אק־צענט: „למה רגשו גוים״ און עס דאכט זיך, אז די קולות גיבען זיך אָב איינער דעם צווייטען א „שלום עליכם״ איידער מען זעהט זיך נאָך...

און גרויער קוקט אלץ די נאכט אריין דורכ׳ן פענסטער, אזוי, אז מען הויבט שוין אָן צו צווייפלען, אויב עס איז פאר־טאָג, אָדער פאר־נאכט...

פון דער קיך הערט זיך האַלץ האקען, דערנאָך אייער קנאקען, מען גיסט עפּעס איבער פון איין כלי אין דער צווייטער.די טהיר עפענט זיך, מענשען דרעהען זיך, מען קומט אריין, מען גיסט עפּעס אָן, אָדער מען לעגט עפּעס אנידער און מען געהט זיך זיין וועג... פון א ווייטער שטוב הערט זיך א קינד ווײנען... און עס דאכט זיך, אז די קולות מישען זיך אלע צוזאמען: דאָס יודען׳ס טרויעריגע תהלים זאָגען, דאָס דינע גמרא ניגונ׳דעל, דער דיענסט׳ס האַלץ־האקען, דאָס פייער קנאקען, און די קולות גריסען און זאָגען דעם ניי־געבוירענעם טאָג, וואָס קוקט דורכ׳ן פענסטער אריין: גוט מאָרגען!

אין דער שטוב איז שוין האלב ליכטיג. אויפ׳ן טיש זיינען אָנגע־לעגט פעלצען, קאפּאָטעס און שאלען. א הויכער יונג שלאָפט אויף דער קאנאפּע און שטארט זיינע לאנגע פיס אין דער וועלט אריין...

טהיר און טויערען זיינען שוין אָפען, און מען דרעהט זיך אריין און ארויס. יודען קומען אָן פון פערשיעדענע עלטער, נידריגע און הויכע, מיט לאנגע און קורצע בערד. מען גיט זיך אָב „שלום עליכם״ איינער דעם צווייטען און תוך כדי דבור איז מען שוין אין מיטען גע־שעפט. מען רעדט און מען קריעגט זיך, אויף טהייל פראגען ענטפערט מען גאָר נישט און אויף טהייל — צופיעל תירוצים. אָט האלט שוין איין יוד דעם צווייטען אונטער׳ן אָרעם און פיהרט איהם אין א ווינקעל אריין

און רוימט איהם עפּעס אין אויער אריין. אַ צווייטער שטעהט ביי'ם טישעל, קוקט אין אַ סדור אריין און וואַרפט אַן אויג דאָרט אַהין, און פּלוצלונג כאַפּט ער אויך אַ יוד אונטער'ן אָרעם און פיהרט איהם אויך אין אַ ווינקעל אַריין. ווי ער וואָלט יענעם די אויגען געוואָלט אויסשטעכען, ווייזט ער, אז ער האָט אויך אַ סוד. דערווייל כאַפּט זיך נאָך איינער אויף און טהוט זיך אָן טלית און תפילין און שטעלט זיך אַנידער אָב־דאַווענען, אַ צווייטער יוד געהט איהם שוין אין וועג אריין און לאָזט זיך אויך אין דאַווענען אַריין. אין דערזעלבער צייט רעכענען צוויי יו־דען מיט אַ שטיקעל קרייד אויפ'ן טיש, איינער, מיט אַ נאַסען פינגער, מעקט, וואָס דער צווייטער שרייבט, און דער שרייבט ווידער, וואָס דער צווייטער מעקט. אין צווייטען ווינקעל שטעהען צוויי יוּדען, און איינער, מיט אַ געל בערדעל און אַ רונדיג בייכעל, צעהלט דעם צווייטען געלד אויפ'ן טיש. ער צעהלט ערנסט ווי איינער דאַוונט פרום: 74, 75, 76, ווי ער וואָלט וועלען דערמיט דעם אַנדערען זאָגען: זעה, וואָס געלד בעטייט. אינדעם עפענט זיך די טהיר, און עס קומט אַריין מיט אַ געלויף אַ הויכער יוד, אַ בלינדער אויף אַן אויג, מיט אַ לאַנגער, רויט־ליכער באָרד, און ער הויבט אָן, אָהן שום טענות און מענות, צו שיטען דעם געלען, וואָס צעהלט דאָס געלד: „רויטער הונד, 250 רובל גיסט דו? וואָס ביסט דו משוגע געוואָרען?“ דאָס געלע יודעל צעהלט ווייטער דאָס געלד — 101, 102. „וואָס האָסט דו צו מיין געלד?“ טענה'ט אַלץ דער צווייטער. נאָר קוים האָט יענער די פּאָר גילדען צוגענומען, שטעהט שוין דער „רויטער“ מיט'ן „געלען“ און סוד'ען זיך, שלום געמאַכט. אויפ'ן טיש ליגען פּראָבען ווייץ אין רויטע שנופּ־טיכלעך, און יעדער יוד, וואָס קומט אַריין, כאַפּט אַ פּאָר קערענדלעך, בעקוקט זיי צוערשט, כאַפּט זיי אין מויל אַריין און פרעגט אין דער וועלט אַריין: „וויפיעל דער מאַרק?“ ער בעקומט נישט קיין תירוץ, קנאַקט ער די ווייצלעך און קנייטשט מיט'ן שטערן, אַזוי ווי ער וואָלט אַליין פון זיך טרעפען געוואָלט דעם תירוץ, וואָס ער האָט נישט געקענט אַרויסבעקומען פון דעם עולם.

די „שטוב“ איז די שטאָדט־בערזע. קליינע סוחרים'לעך קויפען אויף ביי די פּויערים די תבואה און מען פערקויפט זיי „ר' יחזקאל'ס שפּייכלער“. אין דער „שטוב“ ווערען אָבגעמאַכט אַלע געשעפטען, נישט דוקא די, וואָס זיינען נוגע צו ר' יחזקאל'ס געשעפט, נאָר אַפילו

דאָס, וואָס איינער האָט עפּעס מיט'ן צווייטען; אָדער גלאַט אַזוי, אַז אַ יוד וויל זיך דרעהען אין אַ „געשעפט", אָדער אַז אַ יונגערמאַן געהט דעם ערשטען טריט פון קעסט אַראָב און וויל אַריינטרעטען אין האַנדעל, דרעהט מען זיך צוערשט אין „שטוב". דאָס איז דאָס „בית המדרש" פון האַנדעל.

ביי דער „שטוב" איז אָבגעזונדערט אַ שטיבעל, „דאָס קאַבי־נעטעל" הייסט עס, פאַר ר' יחזקאל'ן אַליין. ביי אַ פיער־עקענדיגען שרייב־טיש זיצט ר' יחזקאל אויף זיין „פּאַטער־שטוהל". ר' יחזקאל, אַ נידריג נאָר אַ דיק יודעל מיט אַ רונדיג ווייס בערדעל, האַלט זיך אָן מיט איין האַנד די ברילען ביי דער נאָז, איין גלעזעל פאַלט איהם אַלע מאָל אַרויס, און ר' יחזקאל הויבט עס אויף, רייבט עס איבער מיט'ן טיכעל, זעצט עס ווייטער אויף דער נאָז, פרעגענדיג עפּעס אָדער אָבענטפערענדיג ר' טוביה'ן, זיין „מענש". ר' טוביה, אַ הויכער יוד, מיט אַ דאַרען געזיכט, ענטפערט אָב ר' יחזקאל'ן מיט איילעניש און מיט אַ געלעכטעריל, אַזוי ווי ער וואָלט זאָגען: „אַלץ איז גוט, אַלץ איז גוט".

ר' יחזקאל, איינגעוויקעלט אין זיין לאַנגען ברייטען שלאָפראָק און אין דעם פיער־קאַנטיגען היטעל, קנעטענדיג אַ שטיקעל ברויט צווישען די פינגער האָרכט אויס זיין מענש, אַ מינוט בייזערט ער זיך, אַ מינוט ווערט ער ווייטער גוט, וועלענדיג זיך מיט זיין מענשען בערזאָטהען.

ר' יחזקאל רוקט אויף אַ שופלאָדעל, נעהמט אַרויס אַ פּאַפּיער און זאָגט צו ר' טוביה'ן:

— וואָלף מוז נאָך דאַנציג שרייבען, אַז דער ערשטער טראַנס־פּאָרט איז עקספּעדירט.

עס עפענט זיך די טהיר און צוערשט שטעקט זיך אַ קאָפּ אַריין, זאָגענדיג: גוט מאָרגען! און דערנאָך פערשווינדעט דער קאָפּ און עס בעוויזט זיך אַ הויכער פויער מיט לאַנגע, פערבלאָטיגטע שטיוועל, וואָס לאָזען נאָך זיך אָן אָנזעהענדיגען צייכען. דאָס פּנים איז ביי איהם רויט פון היץ, טראָפּענס שוויים רינען פון די פייכטע האָר, און ניט ריידענדיג קיין וואָרט, קנעפּעלט ער אויף זיין פּאַלטאָ, דער־נאָך די וועסט, און שלעפּט פון דאָרט עפּעס אַרויס און גיט איבער אַ בריוועל ר' יחזקאל'ן.

בעת ר׳ יחזקאל לייענט, ווענדט זיך דערוויל ר׳ טוביה צום פויער. ר׳ טוביה רעדט צו איהם, דער פויער ענטפערט איהם אָבער נישט. ער קוקט אויף ר׳ יחזקאל׳ן, ווארטענדיג אויף עפּעס.

— דעם וואָגען שפּאַנען! איך אַליין פאָהר קיין טריסק.

— איך האָב דערנסמאָל באַלד נישט געהייסען געהן מיט וואסער, צוויי וואָכען פאר די ימים טובים, ווער ווייסט וואָס ס׳קען זיך מאַכען? ביי די ערשטע פרעסט, אז עס נעהמט געזונד — זאָגט ר׳ טוביה צו ר׳ יחזקאל׳ן מיט א מין ווייכען געבייזער, אַליין שוין פערשטעהענדיג אין וואָס עס האנדעלט זיך.

— פערפאַלען, דאָס האָלץ שטעלען האָב איך געמוזט, די טראַטוועס זיינען געווען געבונדען גאַנץ גוט, די שטריק שטאַרק, די טעג שעהן, גהעה רעכען זיך?! וואָס קען מען מאַכען; עס איז געווען מן השמים, גהעה רעכען, פאר חנוכה וועט זיך די ווייכסעל שטעלען.

— מען דאַרף אַנטיק׳ן און סאַקאַלסקען מיטנעהמען, אויפ׳ן בוידעם ליגען עטליכע הונדערט שאָק פרישע „סטראָנקעס“. די האָקעס, די שטריק, — גיט אַן עצה ר׳ טוביה.

— דאָס אייז הויבט זיך אָן ריהרען, שרייבט מען מיר, גאָט זאָל געבען, אז די קראַכעס זאָלען נישט זיין גרויס, נאָר טריסק דאַכט זיך איז א שטיל אָרט, עס איז נישט שטראָמיג און מיט גאָט׳ס הילף, ווען דאָס אייז זאָל נאָר נישט מיט א מאָל ברעכען, וועט מען קענען דאָס האָלץ ראַטעווען — זאָגט צום סוף ר׳ יחזקאל.

— מיט גאָט׳ס הילף.

— קיין גאָמבין דאַרף מען די גאָמבינער צוויי הונדערט רובל שיקען, און בצלאל צו ר׳ אברהם פלאָצקער, זאָל ער אין שעמעניץ קויפען. איך האָב מורא, אז די שעמעניצער זאָלען נישט די שעפסען אויסכאַפּען, לאָזען טאָר מען זיך נישט.

און ריידענדיג זיינען זיי ביידע אין דער צווייטער שטוב אריין.

דער עולם איז האַלבלעך געווען אין הויף ביים שפּייכלער די תבואה אָבוועגען, אין דער „שטוב“ זיינען נאָר געווען די אורחים, וואָס זיינען געקומען ביי נאַכט מיט תבואה אין „שטוב“ אריין. און נאָך צוויי שטאָדטישע מעקלערס, איינער א יוד אין א „גוי׳איש“ היטעל, מיט א קראַגענדיל און א קורץ רעקעל און מיט א שטעקען אין דער האַנד, — דאָס איז געווען „קאָזעק“, דער פּריצישער מעקלער,

ער איז געווען געשיקט פון דער צוקערניע פון א פריץ צו ר׳ יחזקאל׳ן. ביי יעדען ווארט, וואס ער האט געזאגט, האט ער דערמאהנט דעם פריץ מיט דער „צוקערניע״. דער צווייטער איז געווען ר׳ חסקל עפּשטיין, א יוד א חסיד, אמאל אליין א סוחר, היינט אן אבגעקומענער, א מעקלער איז ער געווארען נאר איבער׳ן נאמען „עפשטיין״: עפּעס דער נאמען פּאסט צום געשעפט. ער טראגט א בעשטענדיג בעפלעקטע און צוריסענע קאם־זיידענע קאפּאטע, וואס האט נאך נישט דעם נגידישען גלאנץ אנגעווארען.

ר׳ יחזקאל האט די יודען „שלום עליכם״ אבגעגעבען, און איידער זיי האבען נאך אנגעהויבען א ווארט אויסצורעדען, האט ער זיי צום כיור געשטופּט נאך זיך, אז זיי זאלען זיך וואשען צום עסען. דענסטמאל איז אין שטוב אריין א הויכע, דיקע יודענע אין א ברייטער שירץ. דער דיקער באנד פון איהרע שליסעלעך קלינגען און זאגען אן, אז זי קומט, און די בריליאנטענע אויריגגלעך בלאנקען אין איהרע אויערען. זי האט א ריין, ווייס טישטוך איבער׳ן אנגעשריעבענעם טיש געלעגט, און זאגענדיג צו די מאנספּערשוינען מיט א ברייט בעל־הבתישען קול: ר׳ טוביה, וואשען, ר׳ נאטע שאכלינער, וואשען — האט זי צום טיש געגרייט.

די אורחים האבען זיך געלאזט שטופּען צום כיור, פון הינטען איז געגאנגען דער מעקלער עפּשטיין. מלכה׳לע האט ברויט אויפ׳ן טיש אויפגעלעגט, דער עולם האט זיך ארום טיש געזעצט, פון דער קיך האט זיך געטראגען דער ריח פון געפּרעגעלטע ציבעלעס און די פּארע פון רויטען בוריקע־בארשטש, וואס האט דערמאהנט פון „פּסח״ און האט געוועקט די תאוה צום עסען. עפּשטיין איז געזעסען ביים טיש, ווי איינער פון די אורחים, האט געגעסען און געזאגט גלייך־ווערטלעך. דער צווייטער מעקלער קאזעק איז געזעסען אין א ווינקעל אויף די אנלעהנען פון שטוהל און זיך די וואנצעס געדרעהט. ער איז געזעסען אויף אזא ארט, אז מען וויל האט מען געקענט מיינען, אז ער זיצט יא ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער זיצט נישט ביים טיש. ער האט געקוקט אויף עפּשטיינען פון דער הויך. נאר די דיענסט, ווייזט אויס, האט זיך טועה געווען און איהם געמוזט רעכענען, אז ער זיצט אויך ביים טיש, ווארום זי האט פאר איהם אויך אנידערגעשטעלט א טעלער. ער, הייסט עס, האט זיך

אויך טועה געווען, און צוגערוקט זיך צום טיש עסענדיג אויך אויף אזא ארט, אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער עסט ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער פערזוכט נאר...

אין הויף איז איצט גאר אן אנדער לעבען. א פאר פורים־טאג. דער ווינטער איז נאך אויף דער ערד, אבער דער פריהלינג שמייכעלט שוין פון הימעל אראב, און פון אלע פיער זייטען וועלט. דער לאנג־געפרוירענער שנעע, וואס איז דורכ'ן ווינטער א צווייטע ערד געווארען, צורינט און צוגעהט ווי שנעע אין וואסער. דער זון'ס ליכטיגע טעב־טער — די שטראהלען — בלאנדזשען אין דער בלאטע ארום. אין הויף איבער די קעפ פליהען טויבען אהין און צוריק, קומען אויף דער ערד אראב, כאפען א קערענדיל האבער און מיט א גדולה פערשפרייטען זיי זייערע ווייסע פליגלען און מאכען פליטה. אין הויף זיינען קערנער האבער פערווארפען, דער הויף איז אין שפע איינגעטונקט... און היהנער דרעהען זיך, פיקען די קערנדליך און ווארפען זיך יעדען פאר די פיס. ביים שטאל אויף א קייט, אונטער א ביידעל ליגט „בורעק", א גרויסער קודלאוואטער הונד. ער שטעקט זיין דיקען קאפ ארויס און ווארט אויף א בעפעהל. אין הויף, ווי אין ישעיהו הנביא'ס צייטען, דרעהען זיך ארום א ווייסע ציג מיט געדרעהטע הערנער און א נידריגער שעפס, וואס האבען צוזאמען שותפות געמאכט און ציפען צוזאמען פון די בינטלעך היי, וואס ליגען אויף דער פוהר אין מיטען הויף.

אויף דער צווייטער זייט הויף ליגען איינגעפרוירענע ברעטער און קלעצער, אויף דער האלב איינגעזונקען אין שנעע. יונגען קריכען איבער די קלעצער, דערגרייכען ביז'ן שפייכלער. די טהירען פון שפייכ־לער שטעהען אפען, און פאר די טהירען שטעהט א גרויסע וואג. איינער לעגט ארויף געוויכט אויף דער וואג, און דער „שרייבער" (א יונגערמאן אין א פעלצעל און אין א פוטערנעם קאלנער) האלט א ביכעל אין דער האנד און שרייבט די געוויכט אין ביכעל אריין. דורך די אפענע פארטקע קומען אריין צופאהרען איין פוהר נאך דער צוויי־טער, מען נעהמט זעקלעך אראב, מען וועגט אב, און מען טראגט זיי אין שפייכלער אריין.

נאטע דער יונג ביי די פערד, א הויכער ברייט־ביינינער, פון ר' יחזקאל'ס „גווארדיע", מיט א שווארץ, אבגעברענט געזיכט, מיט

ליכטיגע צוויי גרויסע אויגען, וואָס קוקען פון דערווייטען ווי צוויי שטורקאַצען, פיהרט אַרויס פון שטאַל צוויי הויכע פערד, בולאַנעס. איינס פון די פערד האָט אויפ'ן שטערען אַ שוואַרצען רונדען פלעק, וואָס האָט פון צווישען זיין גרויען שאָקאָלאַד־קאָליער ווי אַ שוואַרץ אויג געשיינט. די האָר ביים האַלדז זיינען בייביידע פערד געווען צוקעמט און איינגעפלאָכטען אין פלעכטלעך. די האָבער־קינדער זיינען געווען די ליעבלינגען פון ר' יחזקאל'ן. זיי האָבען איהם פערשטאַנען, האָבען געוואוסט, ווען דער וועג איז נויטיג. די בייטש האָט מען נאָר פאַר זיי אַלס פּאַראַד געהאַלטען. עס איז נאָך נישט געווען דער פאַל, אַז זיי זאָלען איהם שבת אין וועג איבערלאָזען. זיי האָבען עפּעס ווי געפיהלט, ווען עס איז פרייטאָג און מען דאַרף זיך אויף שבת אהיים איילען. ער האָט זיך געקענט אויף זיי פערלאָזען. און ווען זיי פלעגען אַזאַ „שטיקעל" ווייזען, האָט ער זיי אַליין מיט זיין האַנד געגלעט...

געזאָגט האָט מען, אַז ר' יחזקאל'ס פערד זיינען נשמות פון אַלטע בעלי־חובות, וואָס זייערע וועקסלען ליגען נאָך ביי איהם אין שאַנק, און זיי קענען נישט קיין רוה אין קבר האָבען, ביז זיי וועלען איהם דעם חוב נישט אָבצאָהלען...

נאָטע האָט געטראָגען זיין ווינטערדיג קורץ פּעלצעל מיט לאַנגע לעדערנע שטיוועל און אויפ'ן קאָפּ דאָס זעלנערישע רונדיגע פוטערן היטעל, אויף וועלכער עס האָט נאָר דאָס „בלעכיל" געפעהלט. און מיט אַ מין רחבות'קייט האָט ער זיינע חברים צוגעפיהרט צום וואָגען, זיי די באַמעטקעס מיט די מעשענע קאַנטען אויף די העלזער אָנגע־טהון, און מיט דעם נייעם געשפּאַן אויסגעציערט. דערנאָך האָט ער די בלאָהע בענדערנע לייצעס ביים דישעל פערבונדען און ער האָט זיך גענומען צום געזעס. אַנטיק האָט פון בוידעם די האָקעס מיט די שטריק אַראָבגענומען און זיי אונטער'ן געזעס פערפּאַקט. אַריינגעהענדיג אין שטאַל, האָט דערווייל נאָטע אין פענסטער פון דער קיך אַן אויג געוואָרפען, זיין אויג האָט זיין שליחות ער־פילט, און באַלד נאָך איהם האָט זיך נאָכגעלאָזט יענטע דאָס דיענסט־מיידעל. דאָס רויטע, געזונדע בלוט, וואָס האָט אין איהרע דיקע, פליישיגע הענד גערונען, האָט דורך דעם צוריסענעם קאַפּטען אַרויס־געשפּראָצט. איהרע שוואַרצע לאָקען איבער'ן רויטען געזיכט, און

די שוואַרצע אויגען מיט די שוואַרצע, שאַרפֿע ברעמען אין איהר יונג־בלוטיג געזיכט האָבען „ווערטער גערעדט“, — „פֿייער און פֿלאַם“. זי איז פֿלינק אריין אין שטאַל נאָך נאָטען, און נישט ריידענדיג קיין וואָרט, האָט זי פֿון אונטער’ן קאַפּטען אַ האַלבע געקאָכטע הוהן אַרויס־גענומען און איהם דערלאַנגט.

נאָטע האָט עס צוגענומען, עפּעס ווי עס קומט איהם דאָס.

זי האָט נאָך געוואַרט...

ער האָט געוואוסט אויף וואָס...

און ווייל זי האָט געוואָלט, וויל ער דוקא נישט. זי הויבט אויף אַ שטרוי און מאַכט זיך אַרויסגעהענדיג.

איצט וויל ער. ער כאַפּט זי אָן, נעהמט זי פֿעסט אַרום מיט ביידע הענד, און האַלטענדיג אין די אָרעמס די בייטש, „זאָטעלט“ ער איהר אָן אַ גראָבען קוש אויף דער באַק.

— נו, זאָלסטו אַזוי לעבען, אויב ווע־סט מיט מיר חתונה האָבען,— זאָגט זי צו איהם, אַוועקנעהמענדיג איהר געזיכט.

— פֿלינקער, די בעל־הבית’טע געהט, כאַפּ... — מאַכט ער צו איהר און שטופּט זי אַרויס.

זי דערשרעקט זיך, כאַפּט זיך אויף, אָבער באַלד איבערצייגט זי זיך, אַז ער האָט זי אָבגענאַרט, בלייבט זי שטעהן ביי דער שוועל פֿון שטאַל:

— צוברעכען זאָלסט דו די הענד און פֿיס אויפ’ן וועג! — זאָגט זי מיט אַ שעלמיש געלעכטער אַרויסלויפֿענדיג.

— דו, סוקאַ איינע, — לאָזט ער זיך נאָך איהר.

דאָס שרייבערעל ביי דער וואָג, בעמערקענדיג ווי זי לויפֿט אַרויס פֿון שטאַל, ווינקט ער צו אַנטיקען דעם הויף־וועכטער.

— פּשאַ קרעוו — לאָזט זיך אַנטיק נאָך איהר.

זי שטעקט אַרויס אויף זייער די צונג און ווערט פֿערשוואונדען אין הויז פֿון דער קיך.

אַ קנאַק פֿון נאָטעס בייטש און אַן עזות’דיג רעש’ן פֿון רעדער האָבען צו וויסען געגעבען, אַז די פֿוהר שטעהט שוין פֿאַר דער טהיר געשפּאַנט.

און באַלד האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען פֿון שטוב אויפ’ן וואָגען פּעקלעך און פּעקעלעך. ר’ יחזקאל ריהרט זיך נישט אין וועג

אריין אהן „צדה לדרך“. ר׳ יחזקאל האט זיך געוויזען אין גרויסען, ברייטען שאפען־פעלץ, דעם ווינטערדיגען פאלטא מיט די ברייטע ארבעל האט מען איבער׳ן געזעס געלעגט (ווארום א טאג איז געווען א שעהנער, דער פראסט האט געלאזט, און די זון האט אין הימעל געלאכט), נאך איהם זיין וויב מלכה׳לע — מיט א ברכה אויף די ליפען, און חברה קינדערלעך, קליינע און גרויסע, טהייל האלטענדיג אין די הענד גמרות — מיטגענומען אין חדר אריין נאכ׳ן אנבייסען, קלענערע — בייגעל מיט פוטער, נאך טהייל האט דער „בעהעלפער“ אונטערגעשטופט: „אין חדר אריין“. די קינדער אבער, מעהרסטענטהייל אין פעלצלעך אנגעטהון, ווארטען ארום דער פוהר.

— זיידעשי, זאל דער זיידעשי פאהרען געזונטערהייט!

— בלייבט געזונד און לערענט מיט חשק! — האט זיי דער זיידע איטליכען בעזונדער די האנד געגעבען, פון דער הויזען־קעשענע א גרויסען בייטעל ארויסגענומען און די קינדער לעצט־געלד געטהיילט.

פון דעם פענסטער פון צווישען די צוויי געהאפטענע גארדינען האט א מיידעל׳ס געזיכט ארויסגעשיינט. דאס האלבע געזיכט, אן איידעל געריטעלטע באק מיט א שווארצען זיידענעם לאק און מיט א בלאהען באנד פערבונדען, האט איידעל און אריסטאקראטיש פון דערווייטען צום פאטער אהין געשאקעלט:

— פאהר געזונדערהייט, טאטעשי!

ר׳ יחזקאל איז אויף׳ן וואגען ארויף. זיצענדיג אויפ׳ן וואגען, האט ער נאך עפעס מיט ר׳ טוביה׳ן, זיין מענש, גערעדט, געזעגענט זיך, און אהין געשאקעלט צו מלכה׳לען: בלייב געזונד, בלייב געזונד! דערנאך צום מיידעל׳ס ליכטיגען געזיכט: בלייב געזונד, לאה׳לע! און צו די אייניקלעך פון וואגען אנגעזאגט:

— איהר זאלט בעגעהרען צו לערנען!

אין א ווינקעל איז יענטע געשטאנען. איהרע הענד האט זי אויפ׳ן הארץ פערלעגט און געקוקט אויף נאטען, ווי ער זיצט זיך „שטייף“ און שטארק אויף דעם „קארשעל“ אין זיין קורץ פעלצעל, און דאס ממזר׳ישע, וואוילעשע היטעלע ווינקט אראב צו איהר. ער האלט די לייצעס אין דער האנד, גרייט אין דער וועלט זיך צו לאזען, ווי זיינע פערד, די חברים, וואס קענען נישט איינשטעהן און האקען מיט זייערע פאדקאוועס אויף די שטיינער.

יענטע האָט געשמייכעלט.

נאָטעם אַ קנאַל פון דער בייטש האָט איהר אַ גרוס אָבגעגעבען:
בלייב געזונד, יענטע!

די סאָפּענדיגע פערד האָבען זיך אין דער וועלט געלאָזט, אויס־מיידענדיג דאָס שטילע, רוהיגע, פריה־מאָרגענדיגע שטאָדט־געסעל — און נאָטע מיט'ן זעלנערישען היטעל איז ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען...

אין דער „שטוב“ ביי ר' יחזקאל'ן איז איצט שטיל. דער עולם האָט די געשעפטען אָבגעמאַכט. די פרעמדע, וואָס זיינען בייגאַכט געקומען, האָבען זייערס פערקויפט, איינגעשפּאַנט און אָבגעלאָזט זייער אָרט אַנדערע סוחרים, וואָס וועלען קומען ביי דער נאַכט. די גרויסע קאַנאַפּע זעהט זיך ערשט איצט אַרויס מיט איהר לעדערנעם, אַלט־מאָדישען איבערציהער און מיט אַלע איהרע „גריבער“ און „בערגער“, וואָס זיינען אין איהר. דער לאַנגער טיש אין מיטען „שטוב“ איז בעשריעבען מיט קרייד, דער שווארצער אויוען איז בעשריעבען, די הויכע שאַנק איז בעשריעבען און אַלע שטוהלען און בענק זיינען „אָנ־געדעכענט“, און די רעכענונגען אויף טיש און בענק, אויף שראַנקען און וועגד זעהען אויס ווי כלי־זיין, וואָס די זעלנער האָבען זיי איבער־געלאָזט אויפ'ן שלאַכט־פעלד און זיינען אַנטלאָפען פון זיי. און די רעכענונגען קוקען איינע דער צווייטער אָן, און קריעגען זיך, און שטעכען איינע דער צווייטער די אויגען אויס...

באַלד זיינען אריינגעקומען צוויי נידעריגע, פעטע יונגע־מאַנטשיק־לעך: חאַצקיל און בעריל, מיט נידעריגע, רונדיגע בייכלעך. די משפחה־גריבעלעך ביי זייערע ווינקעל־נעזער זאָגען אויס, אַז זיי זיינען ברידער; ר' יחזקאל'ס שוועסטער־קינדער. אַמאָל זיינען זיי צוויי יונגע לייטלעך אויף קעסט געווען — היינט זיינען זיי אויך נאָך קעסט־יונגע־לייטלעך — נאָר זיי דרעהען זיך שוין אין „שטוב“ אַרום. משפחה מיט'ן שטוב, קומען זיי נאָכ'ן אָנבייסען צולעגען זיך אויף דער קאַנאַפּע, פאַר מיטאָג.

ביידע מיט אַ מאָל, ווי עס פּאַסט פאַר צוויי ברידער, האָבען זיי זיך בייגאַנד אויף דער קאַנאַפּע אַרויפגעלעגט. די פּאַלטאָס אויס־געטהון, קונציג זיי פאַר קישעלעך געמאַכט און אונטער די קעפּ זיך

ארונטערגעלעגט. צוערשט האָבען זיי זיך אין דער שטיל — אזוי ווי עס וואָלט זיי א שאַד זיין אויף דעם א וואָרט אויסצוניצען — געשטופּט זיך, געשטויסען זיך. יעדער האָט פאר זיך דעם אָנלעהנער געוואָלט. נאָר אזוי ווי זיי האָבען זיך אָהן ווערטער געקריעגט, אזוי האָבען זיי אויך אָהן ווערטער צווישען זיך שלום געמאכט. איינער האָט דעם אָנלעהנער גענומען, און דער צווייטער האָט זיך צו זיינע פוסענס געלעגט.

חאַצקיל, דער עלטעסטער ברודער, האָט קונציג זיך געקראַצט מיט איין פינגער אין זיין גאָל בערדעל און האָט זיך פערטראַכט אויף א רעכענונג, וואָס איז איהם געגעבען פאר די אויגען געשטאַנען:

— 7 מאָל 38 וויפיעל האָבען מיר, הא, בעריל?

נאָר בעריל האָט איהם מיט דער נאָז אָבגעענטפערט. האָט זיך חאַצקיל מישב געווען, זיך צו דער וואַנד אויסגעדרעהט, און עפּעס ווי וועלענדיג אָבטהון בעריל׳ען, האָט ער אויך דאָס זעלבע געטהון...

II.
אַ הייזעל ביי דער ווייכסעל

איינס אַליין און פאר זיך אַליין שטעהט זיך אַ הייזעל אין טהאָל צווישען צוויי הויכע בערג, וואָס לאָזען זיך הויך און ווייט אין דער וועלט אַריין, ביים ברעג פון טייך ווייכסעל. ווינטער איז עס. גאָט'ס וועלט איז אין גאנצען אין שניי פערטרונקען. אונזער הייזעל, ווי אַן אַלטער בעל הבית אין תכריכים, שטעהם זיך ביי'ם ברעג, קוקט זיך צו צום פערפרוירענעם טייך, זיין שכן, און עס שווייגט, ביז דער טייך וועט צו תחית־המתים אויפשטעהן. דערווייל איז דער טייך געשטאָרבען, געפרוירען און מיט אַ ווייסען קיטעל איינגעהילט. ראָבען פליהען אויף זיין ברייט און לענג, שטעלען זיך אויף דעם טייך'ס רוקען און לעכערען זיין אָבגעטאָקטע דעקע. טהיילמאָל געהט אַ מענש איבער'ן טייך, און דעם מענשען'ס פיס טוקען אין דעם ווייסען, טיעפען שניי. און פון ביידע זייטען הייזעל זעהען אוים די הויכע בערג, ווי שטיקער געפאַלענע פליעגלען פון אַן אָדלער, וואָס ליעגען איינער אויפ'ן צווייטען, אָדער ווי שטיקער געפרוירענע וואָלקען וואָלטען געפאַלען איינס אויפ'ס צווייטע. אויף די רוקענס בערג קריכען נידריגע שניי־בוימעלעך; איין בוימעל, בעדעקט פון קאָפּ ביז די פיס אין שניי, האָט זיך אויפ'ן שפּיץ באַרג ארויפגעכאפּט. עס שטעהט איינס אַליין אין דער הויך און עס קוקט זיך ווייט און ברייט אין דער ווייסער וועלט... ביי'ם ברעג פון טייך, צו־פוסענס דעם באַרג און צו־קאָפּענס דעם טייך, שטעהט א שערענגע בוימער, איינס נאָכ'ן אַנדערע מיט שניי בעדעקט, וועלכע זעהען אוים ווי ווייסע עדות, וואָס שטעהען און היטען דעם ריעזיגען מת, דעם טייך...

אין דעם הייזעל זיצט א משפּחה פון יאָהרען־לאַנג. דאָרט לעבט מען מיט זיך און מיט'ן טייך, דעם שכן. „חיים איבערפיהרער'ס“

הייסט דאָס הייזעל היינט. אמאָל מיט א דרייסיג יאָהר צוריק האָט עס געהייסען „משה איבערפיהרער'ס", און אפשר אין צוואנציג יאָהר ארום וועט עס נאָר הייסען „דוד איבערפיהרער'ס". נאָר עס איז נישט קיין חילוק, דער נאָמען טוישט זיך נאָר מיט די יאָהרען. אָבער דאָס הייזעל, דאָס וואסער און דער נאָמען „איבערפיהרער" בלייבען ביז איצט. דער היינטיגער „איבערפיהרער" הייסט חיים און איז א יוד פון א יאָהר פופציג, א הויכער און א דארער. דאָס פּנים אויסגע־צויגען און די ווייסע באָרד אויסגעצויגען, און דער הויכער געקנייטש־טער שטערן איז אויסגעצויגען. א וואסער־קינד, אויפגעצויגען גע־וואָרען ביים וואסער, און ווער ווייסט, אויב זיין קבר וועט נישט זיין אין וואסער. נו, וועט עס אין וואסער גופא נישט זיין, על כל פנים וועט עס זיין ביים וואסער. און וועט א געוויסער קומען, וועט איהם דאָס וואסער פון קבר ארויסנעהמען און מיטפיהרען איהם מיט זיך קיין דאנציג, אזוי ווי עס האָט מיט זיין פאָטער און מיט זיין זיידען געטהון... און וואָס איז דער אונטערשיעד, צי מיט דער ערד, אָדער מיט'ן וואסער אויסגעמישט צו ווערען? די ערד איז טויט, זי שווייגט תמיד און שטעהט תמיד אויף איין אָרט, דאָס וואסער לויפט, איילט זיך אין דער וועלט אריין, עס לעבט כאָטש...

משפחה מיט'ן וואסער איז ער שוין פון לאנג. דאָס וואסער דארף יעדעס יאָהר א מענש, און זיין משה'לע איז שוין פון לאנג מיט'ן וואסער געוואָרען אויסגעמישט, און דרעמעלט דער „איבער־פיהרער" א מאָל שבת נאָכ'ן מיטאָג ביים ברעג איין, און א כוואליע קומט צולויפען און רוישט, דאכט זיך איהם, אז משה'לע מיט זיינע חברים, די כוואליעס, זיינען איהם געקומען וועקען...

זומער ציהט ער די פרנסה פון וואסער, א גאנצע וואָך איז ער אויף דעם שיפעל, און זיין לייוועגד שפּאַלט און שיידט אָב איין הימעל פון צווייטען... שבת. דאָס וואסער פיהרט זיך יודישליך, עס האַלט מיט שבתים און ימים־טובים, שטיל איז עס, עס קושט איין כוואליע די צווייטע, און ער מיט'ן ווייב זיצען פאר דער טהיר. ער זאָגט פרק, דאָס ווייב לייענט אין „צאינה וראינה" און זיי דערציעהלען די כוואליעס גאָט'ס וואונדער, און יעדע כוואליע כאפט א וואָרט און מאכט פליטה. ווינטער איז דער טייך געפרוירען, צוגעדעקט אין זיין שייד. דאָס הייזעל איז פערשנייט, פערשאָטען פון קאָפּ ביז צו די

פיס. פון דעם בלומען־פּערקאָוועטען פענסטערעל שטאַרט אַרויס דעם איבערפיהרער׳ס אַן אויג און בעטראַכט דעם שותף, דעם טייך, ווי ער איז צוגעדעקט, געפרוירען. דער „איבערפיהרער“ קוקט און קרעכצט. צוויי זיינען פערפרוירען: דער טייך הינטער׳ן אייז און דער „איבער־פיהרער“ אין זיין הייזעל. און ווען דאָס וואַסער רייסט זיך פון הינטער זיין דעקע אַרויס און לעבט אויף, דענסטמאָל קריכט פון זיין ווינטערדיגען קבר אויך דער „איבערפיהרער“ אַרויס, האָט הנאה פון זיין שותף, וואָס איז צו תחית־המתים אויפגעשטאַנען, און ער שמירט אוים זיין שיפעל מיט סמאָלע.

ביי נאַכט. די געגענד איז אַרום שטיל. דער הימעל קוקט מיט ליעבשאַפט אויף דער וועלט, ווי אַ טאַטע אויף זיין הויז־געזינד. די פעלדער זיינען מיט שניי בעדעקט, און די בערג זיינען ווי טויטע ריעזען אין זייערע תכריכים. דענסטמאָל שימערט פון „איבערפיה־רער׳ס“ פּערקאָוועטען פענסטעריל אַ שטראַהל ליכטיגקייט אַרויס און דרינגט ערגעץ־וואו אין דער וועלט אַריין. ווייט ערגעץ בלאָנדזשעט אַ פוסגעהער, ער דערזעהט דעם שטראַהל, וועלכער פיהרט איהם גלייך צום פענסטער פון הייזעל די נאַכט איבערצונעכטיגען.

עס איז נאָך ווינטער. מיט שניי אַרום איז אַלץ נאָך בעדעקט, נאָר דאָך קוקט שוין גאָט פון דער הויך מיט קלאָהרע אויגען אַראָב. די זון איז איבער די גרויע ווינטערדיגע וואָלקען פערשפּרייט, און איהרע שטראַהלען לעכערען די ווינטערדיגע דעקע. אויף די אַרו־מיגע בערג צוגעהט דער שניי קלאָר, ריין; קיין מענשען׳ס פוס האָט נאָך נישט זייער ריינע ווייסקייט בעריהרט, און גאַנצע שטראָמען צוגאַנגענער שניי לאָזען זיך גלעטענדיג פון די בערג אַראָב און פאַלען אין דעם האַלב־געפרוירענעם טייך אַריין. דאָס אייז איבער׳ן וואַסער איז ריין און דורכזיכטיג, און דאָס וואַסער קוקט דורך איהם, ווי דורך אַ קלאָהרע שויב אַרויס. טהיילמאָל וואַרפט זיך אַ פיש אַרויף, האַקט אויף די שויב מיט׳ן ווידעל, וואַרפט אַ בליק אויף גאָט׳ס פרייע וועלט און פאַר גרויס גדולה, אַז די מאַמע, דאָס וואַסער, וועט באַלד פון זיך די שויב אַראָבוואַרפען, לאָזט ער זיך טיעף־נאַרקענדיג אין וואַסער אַריין די בשורה די חברים אָנצוזאָגען. און אַלץ אַרום איז בעהאַפטען אייגם מיט׳ן צווייטען, אַלץ האָט דער שניי צוזאַמענגעגאָסען. קלאָהר,

ריין, העל, נאר איין שווארצער פלעק שטערט די ווייסע שניי־וועלט — דאס הייזעל, וואס עס שטעהט זיך איינס אליין אין טהאל.

די חיים'טע געהט מיט'ן עמער צו דעם ברונעם, וואס איז הינטער דעם הייזעל, מיט א מאל דערזעהט זי פון דערווייטענס ר' יחזקאל'ס פוהר. זי האט באלד די פערד דערקאנט, און זי האט צום מאן דורכ'ן פענסטער אריינגעקלאפט.

— חיים, דער סוחר פון די טראטווים פאהרט.

— געמאכט ווי א חכם, אין א פאר שעה ארום וואלט פון'ם האלץ קיין לעק ניט געבליבען — האט חיים אבגעענטפערט ארויסגעהענדיג אויף דער שוועל פון דער טהיר.

און וואהר איז עס. צווישען די ווייסע פעלדער שווארצט זיך דער וועג און אויפ'ן וועג לויפען צוויי גרויע פערד, וואס קומען וואס א מאל נעהענטער.

באלד איז נאטע מיט א קנאל פון דער בייטש צום הייזעל צור געפאהרען. די פערד זיינען געוועזען צוהיצט, פערסאפעט. ר' יחזקאל אנגעטהון אין זיין דיקען שאפען־פעלץ, איז פון דער פוהר אראב פרעגענדיג:

— נו, וואס מאכען דארט מיינע העלצלעך?

— מיר האבען געטהון, וואס מיר האבען געקענט. מען האט נאך א מאל מיט שטריקאוועס געבונדען, מיט ברעטער צוזאמענגעקלאפט און מיט גראבע שטריק צום ברעג פערפעסטיגט, אבער ווער ווייסט? שפיעל דיך מיט איהר — האט חיים אויסגעלאזט מאכענדיג מיט די האנד, ווי ער וואלט דערמיט געוואלט געבען פערשטעהן די גבורות פון איהר, פון זיין וויכסעל.

ר' חיים איז צוגעגאנגען צו ר' יחזקאל'ן און האט איהם אבגעשטעקט „שלום עליכם", און ר' יחזקאל איז מיט אן אראבגעלאזענעם קאפ אין שטיבעל אריין.

אין דעם קליינעם, רוהיגען שטיבעל זיינען געשטאנען צוויי הויכע בעטען, פול אנגעלעגט ביז אין האלבען באלקען מיט דעקען, אין וועלכע עס האט זיך אויפגעהאלטען די פעדערען פון די אלע גענז און קאטשקעס, וואס די יודענע האט צייט נאך איהר חתונה יעדען פרייטאג געשאכטען — אויף אויסשטייער פאר שוועסטער־קינדער אויף חתונה. פון דעם קליינעם שויבען־שיינקעל וואס איז געשטאנען אין א

ווינקעל שטוב — האָבען רויטע עפּעל אַרויסגעקוקט, וועלכע האָבען פערשפּרייט אַן עפּעל־געשמאַק אין דעם קליינעם דאָרפישען שטיבעל.

ר׳ יחזקאל האָט זיך ביים טיש אוועקגעזעצט. פאַר עגמת־ נפש האָט ער דעם שאָפּען־פּעלץ נישט אויסגעטהון און האָט צום פענסטעריל אַרויסגעקוקט. אַרום איז נאָך שטיל, נאָר פון גאַנץ וויט הערט זיך אַ מין גיסען. דאָס זאָגט אָן שלעכטע בשורות, און פון ר׳ יחזקאל׳ס ברוסט האָט זיך אויס געוואוינהייט אַ „רבונו של עולם" אַרויסגעריסען.

נאָטע איז אַריין אין שטוב און האָט עפּעס דאָרט ביי דער טהיר געזוכט. די חיים׳טע האָט זיך מיט איהם געקריעגט, וועגען האָלץ האַקען. באַלד האָט אַ פּייעריל געקנאַקט אין קיך — אַ יאַיכעל פאַר׳ן סוחר אָבצוקאָכען. די חיים׳טע ביי דער קיך זעהט, אַז דער סוחר זיצט פערקלעהרט ביים טיש, הויבט זי איהם אָן צו טרייסטען:

— זאָרגט נישט, סוחר, וועגען די טראַטוועס, גאָט וועט העלפען און וועט אייער סחורה פון וואַסער ראַטעווען.

ר׳ יחזקאל האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די חיים׳טע. זי, אַ יודענע, טרייסט איהם, האָט ער זיך פאַר זיך אַליין פערשעהמט, און איז אַרויס אין הויף.

— פיהרט מיך, ר׳ חיים, צום געהילץ, — האָט ער צו חיים׳ען געזאָגט, טרעפענדיג יענעם צוויי עמער וואַסער טראָגען — נאָטע, קום מיט.

חיים האָט די עמער אין שטאַל געטראָגען. אַלע דריי זיינען הינטער׳ן הייזעל צום געהילץ אַרונטער.

אַז מען האָט נישט געוואוסט, האָט מען נישט געקענט בעמערקען, אַז דאָרט ליעגט האָלץ. האַלבליך איז עס אין אייז איינגעפרוירען, און פון אויבען איז עס מיט וואָס צוגעדעקט. נאָר לאַנגע ברעטער זעהען זיך וואו ניט וואו אַרויס, און לאַנגע דיקע שטריק זיינען אָני געבונדען אָן דיקע בוימער, וואָס שטעהען ביים ברעג.

— אַ שלעכטע, אַ שלעכטע געשעפט, — ברומט ר׳ יחזקאל פאַר זיך און מעסט מיט דעם שטעקען אין דער לופט לויט דעם אויג, וויפיעל אייל וויט קען דאָס געהילץ ליגען פון ברעג.

— מען מוז קיין יאַנאַשעס געהן פויערען שאַפען, וואָס מעהר פויערן, און אַזוי ווי דאָס אייז וועט נאָר אָנהויבען זיך ריהרען, מוז

מען דאָס געהילץ פון וואַסער ארויסנעהמען. — וויפיעל עס זאָל קאָסטען — פערפאַלען.

— וואָס דען? אז דאָס אייז וועט אָנהויבען ריהרען, וועט עס דאָס געהילץ ווי א פעדעריל מיטנעהמען — שטימט ר׳ חיים מיט, מיט א מין בעהאַלטענער גאוה אויף זיין וואַסער.

— עס ליעגט ניט וויים פון ברעג. אין גאַנצען אַן אייל צוויי, דריי.

— מען מוז זיך צואיילען. פון אויבען קומט דאָס אייז אָן אין א לאַדע מינוט, — זאָגט ר׳ חיים שוין געהענדיג.

ר׳ יחזקאל האָט איהם א 5־רובל׳דיגען געגעבען, אז ער זאָל פון דאַרף אָקעווייט מיטברייינגען און אליין איז ער צוריק אין ר׳ חיים׳ס שטיבעל אריין.

אין שטיבעל ביי ר׳ חיים׳ען האָט זיך געטראָגען אין דער לופט א ריח פון קאַרטאָפּלעס מיט באָבעס (די חיים׳טע ווייסט שוין פון לאַנג, אז פון איהרע „באָב“ לעקען די סוחרים די פינגער); די חיים׳טע איז אין גאַנצען אין דער קיך געווען פערטהון. נאָטע איז געזעסען אין א ווינקעל ביי דער קיך, די שטיוועל אויסגעטהון, און האָט זיך די אָניצעס געטריקענט, שמועסענדיג דערוויל מיט די חיים׳טע וועגען א כלה. — די חיים׳טע האָט איהם א שדוך אָנגעשלאָגען מיט איהר׳ם א שוועסטער־קינד פון יאַנאָשעץ, זעהר א שעהן, געזונד מיידעל מיט א פּאָר הונדערט גילדען. און וועט דער סוחר איבער שבת איבערבלייבען, וועט זי איהר שוועסטער־קינד אהער ברייינגען.

נאָטע איז געזעסען און האָט דעם שמועס ערנסט אויסגעהאָרכט און מיט׳ן קאָפּ צוגעשאָקעלט; געוואָלט האָט ער דערוויל ביי דער אַלטער א גוט מיטאָג אויסנאַרען. ער האָט זיין עסק פערשטאַנען. די אַלטע איז באַלד צו איהם משפחה׳דיג געוואָרען. ר׳ יחזקאל איז אריינגעקומען, איז דער שמועס איבערגעהאַקט געוואָרען.

ר׳ יחזקאל האָט שוין געפונען דעם טיש געדעקט מיט עפּעס א מין מאָדנע „צוועל“, וואָס זעהט אוים צו זיין א קאָלדרע אויף די בעטען, מיט א בלעכענעם אויסגעריבענעם לעפעל, מיט א קלינג פון א מעסער און א גאָפּעל, א היימיש־געבאַקען ראַזוואַנע ברויט, און א זאַלץ־מעסטעל. ר׳ יחזקאל האָט זיך געוואַשען, א המוציא געמאַכט, און די חיים׳טע האָט איהם א טעלער דערלאַנגט, פון וועלכען די

פארע האָט די שטוב איינגענומען. ר׳ יחזקאל האָט קנאַפּ פערזוכט, אוועקגערוקט פון זיך דעם טעלער, די שירים איז פאַר נאָטען געווען...

ר׳ יחזקאל האָט פלינק אָבגעבענשט און איז צום געהילץ ארויס. ער האָט זיך ביים ברעג אַנידערגעשטעלט און געוואַרט.

און איבער דער ווייט און איבער דער ברייט פון דער ווייסער וועלט האָט זיך זיין אויג פערוואָרפען. דאָס וואַסער לויפט פון די ברעג און עס גיסט זיך איבער׳ן אייז. פון דערווייטענס הערט זיך אַ קנאַק. אַ שטיק אייז, אַ האַלבער טייך קומט אָן און רייסט זיך ווייטער, דאָס וואַסער רוישט שטראָמענדיג אין אַ רינע פון צווישען צוויי שטיקער אייז, און מיט אַ רעש שטראָמט עס פון דער רינע ארויס און עס לעבערט דאָס אייז, אויף וועלכען עס רינט ארויף. אַ כוואַליע וואַסער קומט אָן צולויפען און גיט זיך אַ גאָס איבער׳ן אייז, באַלד נאָך דער כוואַליע הערט זיך אַ קנאַק; דאָס אייז שפּאַלט זיך און אַ ריעזיג שטיק פון איהם שטעלט זיך קאַפּויר און ווערט די רגע צושמעטערט אויף שטיקלעך. דאָס וואַסער לאָזט זיך אין אַ שטאַרקען שטראָם ארויס פון זיין געפרוירענער דעקע, מיטשלעפּענדיג מיט זיך די הרוגים, די צובראָכענע שטיקער אייז, און מאַכענדיג מיט זיי אַ שפּיעלעכיל, אַ דריידעל אין קאָן, צווישען צוויי כוואַליעס, וואָס איינע וויל די צווייטע כאַפּען, און פּאַטשען זיך אין פּנים אריין...

אָט שווימט שוין דאָס וואַסער און עס ברעכט דאָס אייז ביים ברעג, וואו דאָס האָלץ ליעגט. ר׳ יחזקאל הערט שוין דעם קנאַק. דאָס שטיק אייז איז געפּלאַצט, נאָר עס ריהרט זיך נאָך נישט. דער באַלוואַן איז צו גרויס און צו ריעזיג, אַז דאָס וואַסער זאָל איהם קענען בעוועגען. דאָס וואַסער האַלט דערמיט מלחמה, עס שיקט נאָך אַ כוואַליע און נאָך אַ כוואַליע. דער באַלוואַן ריהרט זיך נישט. קלענערע שטיקלעך אייז ווערען אין איהם צוהאַקט, צושמעטערט און געהען אונטער, נאָר ער שטעהט אָבער נאָך אַ מינוט און אונטער איהם הויבט אָן בורטשען, און דאָס אייז ווערט צוטהיילט אויף קליינע שטיקלעך. אָט ווייזט זיך דאָס געהילץ. איין טראַטווע איז אָנגע־בונדען אָן דער צווייטער, און איינע הויבט זיך, רייסט זיך פון דער צווייטער. ר׳ יחזקאל קוקט אויף זיין פערמעגען. עס שטעהט אין סכנה. די שטיקער אייז פּרובען זיך פון אָרט ריהרען. די שטריק סקריפּען ביי די בוימער. זיי רייסען זיך. די לעצטע מינוט. ר׳

יחזקאל טרעט נעהענטער צום וואסער צו, ער שטרעקט די האנד אויס, ער וויל אָנריהרען מיט די הענד, און קוקט זיך אום, אויב מען זעהט נישט די פויערים — קיינער קומט נישט. דאָס וואסער לויפט, איילט, דאָס אייז פּלאַצט — זיין פערמעגען ראַטעווען, אוי, רבונו של עולם, זיין פערמעגען ראטעווען.

קומט אָן צולויפען ר' חיים מיט פויערים א גאנצע מחנה. ר' יחזקאל דערזעהט זיי פון דערווייטען, ער ווינקט מיט די הענד. די פויערים קומען נעהענטער, טהייל האלטען העק, לאָמען, קייטען און שטריק. ר' יחזקאל קריגט מעהר מוטה, ער לויפט פאַראויס — ער קוקט נישט אויפ'ן אייז. דאָס וואסער איז הינטער זיינע פיס, ר' יחזקאל קוקט נישט, — מיט גאָט'ס הילף, די פויערים נאָך איהם, מען פרעגט נישט אויף קיין לוין — וואָס? ווען? מען דאַרף דאָס האָלץ ראַטעווען. מען כאַפּט העק אַרויף אויף די טראַטוועס, מען שניידט דורך די „שטריקאַוועס", מען שניידט אָב איין טראַטווע פון דער צווייטער, דאָס אייז ברעכט זיך, מען האַקט, מען ציהט ביי די שטריק, ווער קוקט אויף עפּעס? מען שפּרינגט אַריבער פון איין קלאָץ אויף דעם צווייטען — פון ברעג ציהט מען, וויפיעל מען קען ראַטעווען מען אַרויס אויפ'ן ברעג. די איינצעלנע טראַטוועס בינדט מען מיט שטריק און מען פערפעסטיגט זיי שטאַרקער ביים ברעג.

און דאָס וואסער האָט זיך געגאָסען אויפ'ן אייז און מלחמה געהאַלטען מיט איהם, אזוי, אז דאָס אויג האָט געצווייפעלט, וואָס איז מעהר פון אויבען אויפ'ן טייך: דאָס אייז אָדער דאָס וואסער. מיט א שטראָם האָט זיך געלאָזט און געוואָרפען איין שטיק אייז אויפ'ן צווייטען, און איין באַלוואַן איז מיט'ן קאָפּ אַריין אין צווייטען און יענעם צושמעטערט אויף שטיקלעך; פּלוצים האָט זיך אויפגעהויבען א שטיק אייז אין דער הויך און האָט אָבגעהאַלטען זיינע חברים, וואָס לאָזען זיך נאָך איהם; און די שטיקער אייז זיינען אַרויף איינס אויפ'ן צווייטען, איינס אויפ'ן צווייטען, און א באַרג אייז איז אין מיטען וואסער שטעהן געבליבען, דאָס וואסער האָט מיט דרך־ארץ געמוזט פּאַר זיי אָבטרעטען. נאָר באַלד האָבען די כוואַליעס וואסער, ווי זיי וואָלטען זיך איין האַנד געמאַכט, גענומען זיך אויף א מאָל אַריין אין באַרג און איהם צושמעטערט, חרוב געמאַכט, און דאָס וואסער האָט זיי אין דער וועלט געפיהרט, היידאַ...

דאָס וואַסער ברעכט אַלץ, און די פּויערים פליהען פון איין שטיק אייז אויפ׳ן צווייטען.

דערווייל האָט די נאַכט זיך אָנגערוקט. פון אויבען איז דער הימעל אין אַ כמאַרע געפּרוירען געוואָרען, נאָר דאָס וואַסער האָט זיך ווייטער דאָס זייניגע געטהון, און די פּויערים האָבען אויך דאָס זייע־ריגע געטהון — שייטלעך האָלץ אין סמאָלע איינגעטונקט און אָנגע־צונדען, און די נאַכט האָבען זיי בעלויכטען; דער עלסטער און מיט איהם די פּויערים — איין באַלקע נאָך דער צווייטער אויפ׳ן ברעג ארויסגעקראָגען, און דאָס וואַסער האָט גערוישט, געוואָרפען זיך און דאָס האָלץ געשלעפּט צו זיך.

דערנאָך, אַז מעהר ווי אַ העלפט האָלץ איז שוין אויפ׳ן ברעג געלעגען, האָט ר׳ יחזקאל זיין פוהר געשיקט אין שטעדטיל אריין נאָך בראַנפען, אַליין איז ער צו ר׳ חיים׳ען אין שטיבעל אריין.

ביים טיש האָט ער געטראָפען אַ יודען אין אַ לאַנגען פוטער מיט אַ לאַנגער, שוואַרצער באָרד. ער איז געזעסען האַלב „אָוועקגעלעגט" אויף אַ שטוהל און געשמועסט מיט אַ בחור׳ל פון אַ יאָהר פופצעהן — מיט אַ חן׳עווריג פּנים׳ל, וואָס זאָגט מעהר אויס פון פאָטער׳ס נגידיש־קייט ווי פון פאָטער אַליין. ער איז געווען אין אַ סאַמעטען היטעלע מיט פאות׳לעך און מיט אַ זיידען האַלז־טיכעל. אַ נגיד׳ישער חן און רוהיגקייט איז געווען אין זיין טאַקט, אין זיין מינע. ר׳ יחזקאל׳ן איז ער באַלד געפעלען. ער איז צוגעגאַנגען און די הענט אויסגע־שטרעקט:

— שלום עליכם, יודען.

— עליכם שלום.

— היגע? — האָט ווער פון זיי געפרעגט, אָדער ביידע אינאיינעם.

— איך בין אַ קאָנסקע־וואָליער, מען דאַרף איבער׳ן וואַסער — ענטפערט דער יוד מיט דער שוואַרצער באָרד.

— איך בין אַ קאָזמערער, טראַטוועס אין דער ווייכסעל שטע־הען — ענטפערט ר׳ יחזקאל.

— ווער? ר׳ יחזקאל גאָמבינער פון קאָזמער, אפשר?

— יאָ. און איהר, ווער זיינט איהר דאָס פון קאָנסקע־וואָליע?

— אָ וואָ, ר׳ יחזקאל גאָמבינעד, — פרעהט זיך יענער און הויבט זיך אויף פון שטוהל — איך בין מרדכי קאָנסקער.

— ר׳ מרדכי קאַנסקער פון קאַנסקע־וואָליע — וואונדערט זיך ר׳ יחזקאל. נו, — ער געהט צו נעהנטער צו איהם און שטעקט איהם די האַנד אויס — נו, נו.

— די טראַטוועס זיינען נאָך איינגעפּרוּוירעז אין אייז?

— יאָ, די טראַטוועס זיינען געווען איינגעפרוירעז איבער׳ן ווינ־טער. מען האָט גאָר נישט געקענט מאַכען. זיי זיינען מיט שניי געווען בעדעקט. איצט, געלויבט צו גאָט דערפאַר, וויפיעל מען וועט קענען.

— אַ שעהן געשעפט! גאָט זאָל שומר ומציל זיין — טאַטע אין הימעל!

— אַ העלפט איז שוין אין דרויסען — מיט גאָט׳ס הילף! די גוים אַרבייטען נישט שלעכט.

אַ מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען, שטעהענדיג אָנגע־לעהנט ביים טיש און האָבען געקלעהרט אַ רגע. אין דער שטוב איז שטיל געווען, פון דרויסען האָט זיך געהערט דאָס גערויש פון וואַסער, ווי עס רינט אויף די שטיקער אייז מיט אַ שטילען ערנסטען געבייזער. פון דער ווייטען האָט זיך אָבגעשלאָגען אַ לאַנג אויסגע־צויגען קול, וואָס עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס געהט פון אַ פוסטען פאַס; די אַרבייטער האָבען איינער דעם צווייטען עפּעס צו וויסען געגעבען, און דאָס קול האָט זיך מיט׳ן וואַסער־גערויש צוזאַמענגע־מישט, און ווי פון יענער זייט וועלט אָבגעשלאָגען.

ר׳ יחזקאל האָט זיך רוהיג אַנידערגעשטעלט אין אַ ווינקעל און האָט אָנגעהויבען מעריב דאַווענען.

און באַלד האָט ר׳ מרדכי מיט׳ן בחור׳ל דאָס זעלבע געטהון. זיי האָבען אַלע דריי אָנגעהויבען אַרויף און אַראָב איבער דער שטוב זיך צו דרעהען. ר׳ יחזקאל האָט פון צייט צו צייט „רבונו של עולם“ געקרעכצט, באַלד האָבען זיי זיך ביי דער וואַנד אַנידערגעשטעלט, שטיל געשאָקעלט זיך, און שטיל געדאַווענט. אין שטוב איז שטיל געוואָרען, נאָר נאָטע׳ס שנאָרכען איז אויפגעגאַנגען פון אַ בעהאַלטען ווינקעל און האָט זיך איבער דער שטוב „אויף און אָב“ געטראָגען. די חיים׳טע איז געזעסען ביי דער קיך, שפּענדלעך אונטערגעלעגט, די שפּענדלעך האָבען אין פייער געקנאַקט. די חיים׳טע האָט געקוקט אַזוֹיף די סוחרים און האָט פאַר זיי דרך־ארץ געקראָגען. אזעלכע

גרויסע סוחרים דאווגען אין איהר אָרים איינגעפאַלען שטיבעל, מוז גאָט אודאי זיין ביי איהר אין שטיבעל, און זי — אַ חורבן נאָך איהר! — זי לעגט גאָר העלצעליך אונטער אונטער'ן פייער. און האָט זיך די האָר אונטער'ן טיכעל אַרונטערגערוקט...

פלוצלונג ווען עס איז אזוי שטיל און מען שטעהט שמונה־עשרה און אַלץ אַרום שטעהט שמונה־עשרה, דערהערט זיך פון דרויסען אַ גאַס, ווי אַ ים וואָלט אונטערגעגאַנגען אין אַ ים... דערנאָך אַ לאַנגע ווײַלע אַ שטילעניש.

„האַלטען! האַלטען!" שרייט מען.

דאָס קול האָט מיט רעש אָבגעשלאָגען, אזוי ווי מען וואָלט מיט דער פויסט אין פענסטער אַריינגעקלאַפּט. די חיים'טע איז שוין אין דרויסען געווען — נאָטע האָט זיך פון שלאָף אויפגעכאַפּט, אַ מינוט האָט ער זיך אַרומגעקוקט, אויב עס ברענט נישט. באַלד האָט ער זיך אָן עפּעס דערמאָהנט און איז אַרויסגעלאָפען. די דריי זיינען געשטאַנען און געדאַווענט. דאָס יונגעל האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטען און איז אין שמונה־עשרה אויסגעטרעטען, ער האָט געוואָלט אַרויס פון שטוב, נאָר דערזעהענדיג, ווי די צוויי יודען שטעהען און ריהרען זיך נישט פון אָרט, האָט עס איהם זעהר באַנג געטהון. ער האָט געוואָלט ווייטער זיך שמונה־עשרה שטעלען, נאָר ער האָט זיך געשעהמט פאַר גאָט, האָט ער נישט געוואוסט וואָס צו טהון. עס עפענט זיך די טהיר, עס קומט אַריין צולויפען חיים אָהן אָן אָטהעם.

— פאַניע, די דריטע טראַטווע איז אַוועקגעשוואומען.

די יודען שטעהען שמונה־עשרה.

אַ מינוט קוקט זיך דאָס בחור'ל אָן מיט ר' חיים'ן, און זיי שווייגען.

די אידען געהען אויס שמונה־עשרה.

— וואָס איז? — פרעגט ר' יחזקאל.

— שייגאַץ! — הערט זיך אַ קנאַל פון אַ פּאַטש, וואָס ר' מרדכי האָט אַנגעמאָסטען זיין זוהן: אין מיטען שמונה־עשרה אויסגעטרעטען?!

— עס איז אַנגעקומען, אַוועקגעשוואומען.

— אַוועקגעשוואומען!

— מען האָט אָנגעהויבען צו נעהמען „שוועלען" פון דער דריטער

טראטווע, איז אָנגעקומען אַ גרויס שטיק אייז, ווי אַ חיה, און היידאַ, אַוועק קיין דאַנציג...

— אַ סך ארויסגעראַטעוועט?

— אַ 40־50 שוועלען.

— געלויבט איז גאָט דערפאַר! — ער דערמאָהנט זיך פּלוצלונג, געהט ארויף און אַראָב איבער דער שטוב, זאָגט עלינו... שפּייט אויס, די האַנד זוכט שוין דאָס ביכעל אין בוזעם־קעשענע.

קוים אָבגעזאָגט „עלינו", האָט ער זיך אין פּעלץ אָנגעטהון און איז ארויס.

אין דרויסען איז די נאַכט פינסטער אַזוי, אַז עס איז שווער צו גלויבען, אַז אויבען איז אַ הימעל דאָ, און אויפ'ן הימעל זאָל נאָך אַ גאָט זיין...

דאָס וואַסער שטראָמט. מען זעהט נישט, מען הערט נאָר די קראַפט פון כעס, ווי עפּעס אונגעהייערעס וואָלט געקומען די גאַנצע וועלט איינצושלינגען. ר' יחזקאל דערשרעקט זיך. ער הייסט אויפ־הערען צו אַרבייטען, מען זאָל נישט די טראַטוועס צונעהמען. איבער נאַכט זאָל מען זיך אויף גאָט'ס חסד פערלאָזען און איבערלאָזען די טראַטוועס ביים ברעג אָנגעבונדען, און ער איז בטוח, אַז גאָט וועט איהם ניט פערלאָזען.

און מיט אַ רוהיג הארץ, מיט בטחון אויף גאָט'ס חסד געהט ער אַוועק צוריק צו חיים'ען אין שטוב צו עסען וועטשערע, און מיט אַ מזומן צו בענטשען.

די סוחרים זיינען געזעסען שטיל ביים עסען. יעדער פערטהון אין זיינע חשבונות. פון דרויסען הערט זיך דעם ווינד'ס קלאָגען און דאָס וואַסער'ס גערויש. ר' יחזקאל איז גלייכגילטיג.

— ווי האַלט עס ביי אייך מיט קאָרן? — פרעגט ער ר' מרדכי'ן, כדי די געדאַנקען צו פערטרייבען.

— ביי אונז קאָרן? קיין קערענדיל אין די אויגען צו זעהן. ווער האָט?

און נאָך אַ ווײַלע שטיל־שווייגען:

— כ'האָב אפילו אַ ביסעל ליגען, נאָר, פאַר מיר, אַ ביסעל.

— ווי טהייער?

— צוויי און דרייסיג גילדען, 240 פּאַלניש.

— צוויי און דרייסיג, טהייער, אין אונזערע סביבות א סך ביי־ליגער.

און אזוי ווי זיי וואָלטען זיך שוין געהאַט אָבגערעדט, נעהמט ר׳ מרדכי א זעקעל ארויס, און בינדט עס אויף. ר׳ יחזקאל רייר־דענדיג, שטעקט די הענד אין זעקעל אריין, נעהמט ארויס א פּאָר קערענדליך, כאַפּט איינס אין מויל אריין, שפּאַלט עס, און כאַפּט עס ווייטער אויף די צוויי פינגער און קנעט עס, און לעקט עס.

— דאָס מעהל נישקשה. דאָס טייגעל, ע, (ער קנייטשט מיט דער נאָז). — ווייט פון וואסער?

— א וויאָרסט דריי. א צוויי הונדערט זעקלעך באַלד ביים וואסער.

— ביז ווען?

— חצי אייר.

— צו טהייער, א פינפעריל ארונטער.

ר׳ מרדכי קנייטשט דעם שטערן, א צייכען, אז ער קען נישט.

ר׳ יחזקאל שניידט זיך אָב א שטיקעל ברויט, נישט אזוי ווי צום עסען, ווי עפּעס צו טהון.

נאָטע ביים אויווען הוסט, א פּנים מען האָט פערגעסען אָן איהם, און ער וויל דערמאָהנען.

די חיים׳טע דערלאַנגטע מים־אחרונים־וואסער.

א מינוט שווייגען זיי. דערנאָך הויבט איינער דעם צווייטען מיט די אויגען אָן צו ווינקען: „נו, ר׳ יחזקאל“, „ר׳ מרדכי, נו“. צום סוף איז איינער מסכים און ער הויבט אָן:

— רבותי, מיר וועלען בענשען.

דער עולם בענשט אָב. ר׳ יחזקאל דערהויבט זיך דער ערשטער פון טיש און פרעגט מיט א געלעכטעריל:

— נו, בחור׳ל, קענסט עפּעס לערנען?

— פאר וואָס נים? — ענטפערט דער בחור.

דער טאַטע האָט הנאה און שמייכעלט.

— ער פאָהרט פון דער ישיבה—מאַכט א בעמערקונג דער פאָטער.

— וואָס פאר א שיעור לערנסטו?

— דבר וחצי דבר.

— אָ, א וואוילער שיעור. עפּעס מיט מפורשים? און נים אויסהערענדיג דעם ענטפער פון דעם בחור׳ל, ווענדעט ער זיך צום

פאַטער אין דער שטיל:

— דער קליינער געפעלט מיר.

— א וואוילען קאָפּ, — ענטפערט ר׳ מרדכי מיט א וואונק.

— נו, איך וואָלט דאָך געוואָלט קויפען דעם קאָרן. איהר מיינט, אַז איך דאַרף איהם, גאַר נישט, נאַר גלאַט אַז איך בין שוין דאָ. מיט האָלץ וועל איך א געשעפט מאַכען? וואָס? דאַרף מען עפּעס קויפען, אַז עס טרעפט זיך צו קויפען.

— נו, אדרבה.

— דאָס פינפעריל אָבפוהר־געלד.

— אַז איך קען נישט.

ר׳ יחזקאל נעהמט ארויס א גרויסען פּאַק פון א הינטער־קעשענע, עפענט איהם אויף, נעהמט ארויס א פּאָר איינצעלנע הונדערטער, און איז זיי מוסר ר׳ מרדכי׳ן.

— וואָס זאָל מען טהון אַז מען קען נישט, — קרעכצט ר׳ מרדכי און נעהמט דאָס געלד.

און דאָס געשעפט איז געמאַכט.

ווער ווייסט, וועמעס תבואה פון וועמעס פעלדער זיינען איצט איבערגעגאַנגען פון איין רשות אין צווייטען...

און גאַט האָט געהאָלפען. דאָס אייז האָט עפּעס ווי דורך א געהיימען בעפעהל די טראַטוועס געמיטען, ווי שוועמלעך קליינע, ווי שפּענדליך האָלץ האָבען זיי זיך אין דעם זודיגען וואַסער געטוקט, געוואָרפען און געטרייסעלט, און פון אָרט זיך נישט געריהרט. ר׳ יחזקאל איז ביים ברעג געשטאַנען און צוגעזעהן גאָט׳ס וואונדער, וואָס ער טהוט מיט איהם און פערלאָזט איהם נישט. צוויי טעג האָבען די פויערים געאַרבייט און דאָס האָלץ אויפ׳ן ברעג ארויפגע־בראַכט, און ר׳ יחזקאל האָט בעשיינפּערליך געזעהן גאָט׳ס הילף.

דאָנערשטאָג האָט זיך ר׳ יחזקאל מיט ר׳ מרדכי׳ן געזעגענט. ר׳ מרדכי האָט נעביך געמוזט איבערבלייבען איבער שבת ביי חיים׳ען, ער האָט איבער׳ן וואַסער נישט געקאָנט אריבער.

און ווען נאָטע איז מיט׳ן קורצען פּעלצעל אויפ׳ן וואָגען געזעסען, דאָס זעלנערישע היטעל אויפ׳ן קאָפּ, וואַרטענדיג אויפ׳ן בעל־הבית, איז די חיים׳טע ארויס אויף די טרעפּלעך. זי האָט געקוקט אויף נאָטען און האָט מיט איהר אַלטען גרויען קאָפּ, וואָס איז אין איהר

גרויען טיכעל געווען איינגעפאסט, צוגעשאָקעלט. אין מח איז איהר עפּעס אַ געדאַנק קלאָר געוואָרען: אַזאַ יונג איז דאָס, דער נאָטע, אָבגעגעסען ביי איהר (זי האָט איהם מיט דעם בעסטען געפּיטערט), געמיינט, אַז ער וועט מיט איהר, מיט איהר שוועסטער־קינד משפּחה ווערען, און ער זיצט זיך גאָר אויף דער פוהר, און די פערד ווילען איהם אוועקטראָגען. אַזאַ יונג איז דאָס... ער האָט זי אָבגענאַרט און קיין רעכטע פּרעטענזיע קען זי דאָך נישט האָבען צו איהם — וואָס טהוט ער דען? ער פאָהרט אַוועק מיט זיין בעל־הבית, נו, וואָס דען זאָל ער טהון, ביי איהר איבערבלייבען? אָבער שאָקלען מיט׳ן קאָפּ האָט זי געהאַט אויף וואָס — און זי איז אויף די טרעפּעלעך געשטאַנען, געקוקט אויף נאָטען און זי האָט מיט דער גאָמבע צוגע־שאָקעלט.

— אַזאַ יונג איז דאָס! אַ, וואָס אַזאַ יונג קען!

נאָטע האָט דעם קאָפּ אַוועקגענומען און געקוקט ערגעץ אין דער וועלט אריין, אַ פּנים געמאַכט זיך נישט זעהן, און האָט געפּייפט צו די פערד.

— ווי ער זיצט זיך דאָ שטייף אויף דער פוהר, — האָט זי געזאָגט מעהר מיט׳ן קאָפּ ווי מיט׳ן מויל.

— וואָס? הא? פרעגט נאָטע און שטעלט אויס פרום די אויגען.

— וואָס? וואָס? הא — און אָנגעפּרעסען האָסט דו דיך? און אָנגעזויפען האָסט דו דיך? הא? וואָס? — האָט די אַלטע געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— אַ וואוילער יונג נאָטע, אַ וואוילער יונג — כ׳לעבען — אָנגעגעסען זיך — אָבגענאַרט די אַלטע — כ׳לעבען. אַ שדוך וויל זי? — זאָגט ר׳ חיים אָנקומענדיג און קלאַפּט נאָטען אויף די פּלייצעס.

— נו, וואָס דען, ר׳ חיים? — מאַכט נאָטע מיט די אויגען און מיט די פּלייצעס — אַז מען גיט, נעהמט מען.

— און האָסטו ניט צוגעזאָגט אַ חתן ווערען פּרעסענדיג און זויפענדיג? — איז די חיים׳טע געוואָרען דרייסטער.

— אַלטער נאַר, זאָלסט אַזוי לעבען! און די חיים׳טע כאַפּט זיך אויף און לויפט אריין אין שטוב.

באַלד איז ר׳ יחזקאל אין שאָפּען־פּעלץ ארויס און אַרויף אויפ׳ן וואָגען.

— בלייבט מיר געזונד, — האָט נאָטע אריינגעשריען דורך דעם פענסטער, ווען די פערד האָבען אָנגעהויבען צו ריהרען.

— פאָהר געזונדערהייד און צוברעך הענד און פיס, האָט איהם די אַלטע נאָכגעשאָלטען, פיהלענדיג עפּעס אין הארץ, אז ער האָט איהר אָן עולה געטהון.

נאָטע האָט איהר מיט אַ קנאַל פון דער בייטש אָבגעענטפערט.

III.
דער רעכענונג

דאָס האָלץ־געשעפט פון ר׳ יחזקאל׳ן האָבען שותפות פיער שותפים, „קעפ“ אָבער נאָר דריי: ר׳ יחזקאל אָן עיקר־שותף. דער מחותן, ר׳ חיים ראָזענקראַנץ, א צווייטער עיקר־שותף, און מאָטעלע, ר׳ יחזקאל׳ס אָן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ חיים׳ס איידעם, און עוזר׳ל, ר׳ חיים׳ס אָן אויסגעגעבענער זוהן, טאַקע ר׳ יחזקאל׳ס אָן איידעם, — זיי ביידע — א „דריטער קאָפּ“.

די רעכענמייסטערס זיינען דער יונגער דור, מאָטעלע און עוזר. זיי רעכענען היינט־מאָדיש אויף פּאַפּיער מיט טינט און פעדער. יעדער רעכענט בעזונדער, לויפען זיך אַלע ווײַלע צוזאַמען און לויפען זיך ווייטער, און קיינמאָל קומט דער רעכנונג נישט אויס ביי זיי גלייך, ביז די אַלטע נעהמען צו שטיקלעך קרייט און הויבען אָן צו רעכענען אויף זייער אופן נאָך — מיט גלייכע און קרומע פּאַסקעלעך און דער רעכנונג ווערט געמאַכט.

דאָס איז א פּראָסטער שבת־צו־נאַכט׳ס־רעכענונג. אז עס קומט דער יאָהר־רעכנונג (דאָס איז סוף ווינטער און סוף זומער), — דענסטמאָל שיקט מען נאָך ר׳ וואָלף דעם שרייבער, דעם בעוואוסטען חידה־טרעפער — און אויב עס איז נאָך דאָ עפּעס שווערערעס — קומט שערעצקע דער „אדוואָקאַט“ אַליין, דער וואָס שרייבט אַלע קאָנטראַקטען מיט די שררות.

די אַלטע אין אמת׳ן ווייסען נישט, צו וואָס מען דאַרף די גאַנצע רעכענונגען. פון א רעכענונג פערדיענט מען נישט, און צו קיין רעכענונג לעגט מען נישט צו. און וואָס איז דער אונטערשיעד צו וויסען וויפיעל — ווייסט מען נישט, קומט די ברכה אריין, און ווידער אַרום, זיי ווייסען דעם גאַנצען רעכענונג אויפ׳ן קאָפּ, ווייסען אין וועלכען געשעפט מען האָט צוגעלעגט, און אין וועלכען פערדיענט.

זיי האָבען אָבגעלעבט זייער ביסעל יאָהרען און האָבען פון קיין רע־בענונג נישט געוואוסט, איז אויפגעשטאַנען דער יונגער דור און האָט איינגעפיהרט רעכענען — רעכענט מען, כאָטש נאָך יעדען רעכענונג, ווייסט מען שוין פון פריהער, מוז ארויסקומען א מחלוקה. — „אין אמת'ן — טענה'ן די אַלטע, — וואָס איז דער חילוק: מאָטעלע איז נישט מיין קינד ווי עוזר'ל? מאַכט איינער א ברית, א בר־מצוה, איז עס נישט מיין שמחה פונקט אזוי ווי דיינע?"

דער יונגער דור זאָגט: אז מען דארף וויסען פון א רעכענונג, אז דאָס געשעפט „פערלאַנגט" צו וויסען פון א רעכענונג — נו, מילא רעכענט מען, קומען ארוים מחלוקות, זאָל גאָט אויסהיטען.

די יונגע קריעגען זיך, די שנור מיט די טאָכטער. צווישען איטע, מאָטעלע'ס ווייב, און גאָלדע, עוזר'ס ווייב, איז א בעשטענדיגע מחלוקה. גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער — וואָס איז עוזר'ס ווייב, זאָגט, אז צווישען די צוויי מויערען, וואָס איהר שווער ר' חיים האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. און איטע זאָגט פערקעהרט, אז צווישען די הייזער, וואָס איהר שווער ר' יחזקאל האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלד. די אַלטע טענה'ן, וואָס איז דער חילוק, — אָדער פון דער מאַמע, אָדער פון טאַטען, נאָכ'ן טויט וועט איהר זיך גלייך טהיילען — זיינען עס דאָך אָבער יונגע מענשען.

גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאָכטער, איז א הויכע יודענע מיט א שייטעל פון דריי לאָקען, וואָס פערוואַרפען זיך אויף איהר גלאַנ־צענדיגען שטערן, מיט א געשליפען צינגעל, פאַר וועלכען אַלע ציי־טערען. מען איז זי תמיד געוועהנט צו זעהן אין גאַס מיט יונגלעך פון פאָרענט און מיט יונגלעך פון הינטען, וואָס צופען זי ביי דער ברייטער שירץ: מאַמע, א צווייער! זי איז א שונא אויפ'ס לעבען און טויט דער שוועגערין איטע, — און די שוועסטער רעדט אוים אויף איהר פאַר'ן ברודער מאָטעל, איהר מאַן:

— אוי, אוי, מאָטעלע, ביסט דו אריינגעפאַלען, א רחמנות נעביך אויף דיר, ווי זעהסט דו היינט אוים. פאַר דער חתונה האָסט דו אויך אזוי אויסגעזעהן? יאָ? — הויבט זי אָן צו בעדויערען דעם ברודער, ווען דער לעצטער קומט אריין צו איהר מאַן אין א וואָכען־טאָג און טרעפט איהם נישט אין דער היים.

מאָטעל איז שוין געוועהנט, אז די שוועסטער זאָל איהם בע־

דויערען, כאָטש ער ווייסט נישט פאַר וואָס און פאַר ווען. פלעגט ער איהר אַ וואָרט צוואַווארפען: „נו, שוויינ, שוויינ, איך בעט דיך“, און פערלאָזען די שטוב. טהיילמאָל אָבער, אַז זי הויבט אָן אויף זיין ווייב אויסצורריידען, שטעכט דאָס איהם: זי איז דאָך זיין ווייב, פאַלט ער אָן אויף איהר:

— וואָס איז עס דיין געשעפט? דאָס איז מיין ווייב, מיט מיר האָט זי חתונה געהאַט, נישט מיט דיר.

— זיין ווייב... גיט נאָר אַ קוק, ווי ער האַלט פון איהר שטאָהל און אייזען. ר' יחזקאל גאַמבינער'ס שנור איז זי? אַ מכה! חיים „סטשערב'ס“ טאָכטער איז זי, דיין טאַטענס פערד־יונג'ס טאָכטער.

— און דיין טאַטענ'ס פערד־יונג'ס זוהן איז דיין מאַן, און ווי דו ווילסט? — רייצט זיך מיט איהר דער ברודער.

— מיין מאַן חיים „סטשערב'ס“ זוהן! — (און פון כעס ווערט איהר גאַנץ פנים רויט) — גיט נאָר אַ קוק, צו וואָס איטעלע קען ברייננען, זי וועט דיך נאָך ברייננען אין דר'ערד אריין לעבעדיגערהייט, און זי הויבט אָן צו וויינען.

אין שטוב געפינט זיך אַ רעשטיל קינדער, און זיי, הערענדיג, אַז די מאַמע וויינט, הויבען זיי אויך אָן צו וויינען.

מאָטעל נעהמט צוזאַמען די קינדערלאַך און טהיילט זיי צו גראָ־שען, אַז זיי זאָלען אויפהערען וויינען.

גאָלדע לעגט זיך שוין אין בעט אריין אויף אַ גאַנצען טאָג, און דערנאָך, אַז דער מאַן קומט אַהיים, פאַלט זי אָן אויף איהם:

— דו האַלסט אויך אַזוי פון דיין ווייב ווי מאָטעל? — וואָלסט געזאָלט הערען אויף דיין ווייב אָסור לדבר — וואָלסט דו דיך מיט איין וואָרט נישט אָנגערופען. מענער, מישטיינס געזאָגט.

און עוזר און מאָטעל שטעהען ביידע דערנאָך אין שפייכלער און בעקוקען דעם ווייץ און ריידען פון געשעפט, גיט עוזר אַ וואָרף אריין אַ וואָרט צו מאָטלען אין מיטען דערינען, אַזוי ווי פון דער זייט:

— וואָס האָסט דו היינט געוואָלט פון גאָלדען?

— גאָר נישט, נאַרישקייטען.

— אויף אַ גאַנצען טאָג האָט זי זיך אין בעט געלעגט.

— וויפיעל האָסט דו פערשריבען אויף די קראָשענוויצער? — פרעגט ער איהם, כדי איהם פון שמועס ארויסצונעהמען.

און נישט איינמאָל טרעפט זיך די מעשה פערקעהרט, מיט אי־טעלען און מיט עוזר'ן.

דער מנהג איז, אז יעדע שוויגער האָדעוועט אויס אינדיקעס אויף פסח און גיט דער שנור. אזוי פיהרט זיך שוין פון יאָהרע־ן לאַנג. ביי ר' יחזקאל'ן אויפ'ן הויף דרעהען זיך אַרום די אינדיטשקעס בעשטימט פאר איטען. ביי ר' חיים ראָזענקראַנץ אויפ'ן הויף האָ־דעוועט זיך ווייטער די אינדיטשקעס פאר גאָלדען.

קומט גאָלדע און נעהמט אַרויס די אינדיטשקעס פון דער מאַמעס הויף און טראָגט זיי זיך אַהיים. ווערט דאָך א געשריי, עס קומט איטע נאָך די אינדיטשקעס צו דער שוויגער, און זיי זיינען נישט דאָ.

— זיי קעהרען מיר אָן פונקט אזוי ווי איהר, מיין מאַמעס אינ־דיטשקעס, — טענה'ט גאָלדע.

לויפט אַהיים איטע צו דער מאַמען מיט א געוויין: גאָלדע האָט איהר די אינדיטשקעס אוועקגענומען. נעהמט די מאַמע דער שנור'ס אינדיטשקעס און גיט דער טאָכטער אוועק. קומט דאָך די שנור צו־לויפען: איהר חזקה — ווערט, פערשטעהט זיך, א מחלוקה.

נעהמען די שוויגערס און קויפען אין דער שטיל אַנדערע אינ־דיטשקעס און צוטהיילען די שניר.

האָבען זיי דאָפּעלט.

די אַלטע לייט ווערען דערפון געוואָהר, די קינדער קריעגען זיך, און האָבען עגמת־נפש.

א גאַנץ יאָהר, הייסט עס, זיינען די שניר נישט ברוגז צווישען זיך — „נישט חבר און נישט ברוגז". מען טרעפט זיך אין גאָס, שאָקעלט מען זיך צו פון דערווייטען מיט אויפגעריסענע נעז. אָבער טרעפט מען זיך ביי דער מאַמע (נישט קיין חילוק ביי וועלכער מאַמע), ווען מען פרעגעלט איינגעמאַכטס, זאָגט מען זיך „גוט מאָרגען", „גיט יאָהר", נישט קוקענדיג איינע אויף די צווייטע, און מען צוטהיילט זיך דאָס איינגעמאַכטס אין דער שטיל אַהן ווערטער. איינע רוקט צו צו דער צווייטער דעם גרעסערען חלק:

— לאָז זי זיך נעהמען, וועלכעס זי וויל — און מען קוקט אויף די וואַנד.

— וואָס איז דער חילוק, דיינע קינדער וועלען ביי איהר דאָס

איינגעמאַכטס מיט געזונד אויפעסען, און דיינע קינדער וועלען עס ביי איהר מיט געזונד פערצעהרען — זאָגט די שוויגער אָדער די מאַמע, געבענדיג יעדערער איהר חלק.

אז עס קומט אָבער פּאַר'ן רעבענונג — נישט פון וועו און נישט פון וואו, הערט מען אויף זיך צו געריסען, און, אז מען טרעפט זיך ביי דער מאַמען, אָדער ביי דער שוויגער, זעצט מען זיך אַנידער איינע געגען די צווייטע און מען שווייגט.

די קליינע קינדער אָבער ווייסען נישט פון קיין „גליקען", און גאַלדע'ס א קינד לויפט צו דער מאַמען:

— מאַמע, מאַמע, די מוהמע רופט.

די מאַמע שטופּט עס אַוועק פון זיך מיט כעס...

געוועזען איז עס אין דעם שבת־צו־נאַכט פון דעם יאָהר־רעבענונג.

די שטוב האָט בעקומען גאָר אַן אַנדערען חן. זי איז יום־טוב־דיגער, ווי אין אַן אַטלעסענער קאַפּאָטע אָנגעטהון.

איבער דעם גרויסען, לאַנגען, ברייטען טיש צוגיסט זיך דאָס ליכטיגקייט פון דער לאָמפּ. מיט מעהר דרך־ארץ און גאָר מיט אַן אַנדערען חן ברענט זי היינט. דער טיש איז בעלעגט מיט פּעק „פּאַפּיערען" און „פּאַפּיערלעך". פון אויבען אָן אין פּאַטער־שטוהל זיצט ר' יחזקאל. מיט איין האַנד האַלט ער זיך אָן פּאַר די ברילען, און מיט דער צווייטער האַנד רעכענט ער פּאַר זיך מיט א שטיקעל קרייד. אויף דער צווייטער זייט טיש, אַנטקעגען ר' יחזקאל'ן, זיצט ר' חיים ראָזענקראַנץ דער מחותן, א הויכער יוד, מיט א לאַנגער, געלער באָרד, וואָס פערשפּרייט זיך אין צוויי שפּיצען, און מיט א לאַנגער, מיט האָר בעוואַקסענער נאָז. גרויסע טראָפּענס שוויים טריעפען פון די קנייטשען פון זיין ברייטען, גלאַנצענדיגען שטערן און האַלטען זיך אויף צווישען די האָר אויף דער שפּיץ נאָז. דער מחותן רעדט ווייניג, און רעדט ער א וואָרט — איז עס א חסד, וואָס ער טהוט פון זיין זייט. ער קוקט זיך נאָר צו. און רעדט ווער, קוקט ער איהם אָן, און דאָס איז שוין גענוג... ביי ביידע זייטען טיש זיצען עוזר און מאָטעל. זיי רעכענען שוין הויך, מאָטעל פּאַר זיך:

— צוויי און אכציג האַנד־געלד אין שעמעניץ.

עוזר, וואָס איז, דאַכט זיך, גאָר געוועזען פערטהון אין זיין רעבע־

גונג, כאפט זיך פלוצלונג אויף, ווי עס וואלט איהם ווער אבגעבריהט, מאכט צו איין אויג און קוקט אויף מאטלען:

— וואס? ווען? וואס פאר צוויי און אכציג?

— אין שעמעניץ, לייזער רבי'ן נישט געגעבען, הא?

— א, לייזער רבי'ן. הונדערט צוואנציג אין גומבין... — רעכענט שוין עוזר פאר זיך ווייטער, ווי עס וואלט גאר נישט געווען.

— געלער הונד — זידעלט איהם מאטעל אוים. — „קופיעץ" מיינער, געוואלט מיר כאפען.

מען הויבט אן צו שיטען זיך מיט שטעכ-ווערטער. די אלטע רופען זיך אן: נו, נו! און מען קלאפט אין טיש.

דער עיקר „רעכען-מייסטער" איז עוזר'ל. דאס איז אזא מין „צוויי-וועלטיג-יודעל": א „חסיד" און א „דייטש", א פראסטער און א למדן. „וואו ער קומט, האלט ער מיט", און דערפאר טאקע איז ער דער פעריל אין דער משפחה. א קיילעכיג, נידריג יודעל מיט א געל קיילעכיג בערדעל. טראגט שוין א געפרעסט וויים קראגענדעל מיט א שווארצען שניפס, און רעדט, אזוי ווי דער פאטער, אבגעצעהלטע ווערטער. נאר רעדט ער שוין ארוים א ווארט, מאכט ער צו איין אויגעל, און קוקט מיט'ן צווייטען אויג מיט חשד אויף יענעם, וואס רעדט צו איהם. יעדען מענש, וועלכען ער זעהט דאס ערשטע מאל איז ער חושד. מיט אלעמען לעבט ער גוט. אליין איז ער, הייסט עס, א חסיד, דאווענט אין שטיבעל און האט ליעב צו טראגען אן אטלעסענע קאפאטע מיט א וויים קראגענדעל — און, אז ער רעדט, דריקט ער שארפער אוים די „ר", אזוי ווי מען רעדט אין ווארשוי. מיט מיטקאווסקען, דעם איינציגען ליטוואק אין שטאדט, לעבט ער א גוטען טאג. און אז דער ליטוואק רעדט אוים אויפ'ן רבי'ן, שאקעלט עוזר צו מיט'ן קאפ, א מאך מיט דער האנד אזוי, אז ווי מען וויל, קען מען עס אננעהמען: אז מען וויל, איז ער מסכים מיט'ן ליטוואק, און אז מען וויל, בעדויערט ער דעם ליטוואק, דעם אפיקורס.

עוזר איז פערטהון היינט שטארק אין רעכענען און זיצט מיט „וואלף שרייבער" ביים „ריכטיגען בוך".

ווער איז דאס „וואלף שרייבער"? און וואס איז דאס אזעלכעס דאס „ריכטיגע בוך"?

וואלף שרייבער איז א איד א רעכענמייסטער פון די רעכענ-

מייסטערס, א דארס, א קליינס, א מאגערס, א גאר־נישט. אין דעם גארנישט איז אזוי פיעל דא. א טראפען פון א ים, און אין דעם טראַ־פען א גאנצער ים. טרוקען איז עס. א פנים, א ברייטער, „אויסגע־שטערנטער“, איינגעקנייטשטער שטערן, און אין שטערן צוויי אויגען מיט א נאז — א נידריגס, געה נעהם שטעק דיר איהם אין קעשענע אריין. וועסט דו דארפען אן „אלגעבריניק“ צו פרעגען, וועט ער דיר פון קעשענע ארויסקרייהען. וואהנען וואהנט עס — געה פרעג גאט! נישט קיין ווייב, נישט קיין קינד. צי האט ער א מאל יא געהאט א פאמיליע, צי האט ער נישט געהאט — קיינער ווייסט נישט, דאס וואלף'ל דרעהט זיך ארום אין שטעדטיל, ווי עפעס א צולאג צום שטעדטיל, א זאך, וואס דאס שטעדטיל דארף עס. האט ווער א שווע־רען רעכענונג צו פרעגען (נישט ווייל מען דארף איהם ויסען, נאר גלאט אזוי, ווייל עס איז טשיקאווע), קומט מען צו וואלף'ן. פרעגט מען איהם, קנייטשט ער איין דעם שטערן, און דענסטמאל זעהט זיין שטערן אויס, ווי אן אלט בלעטעל פון אן אלט ביכעל... און די קניי־טשען פון שטערן — אלטע, אבגעריבענע אותיות, און עס דאכט זיך, אז די קנייטשען פון שטערען שטעלען זיך צוזאמען און זאגען איהם אוים דעם סוד פונ'ם רעכענונג.

דעם דאזיגען וואלף האט עוזר צו זיי אריינגעבראכט, דעם יאהר־רעכענונג צו מאכען. וואלף שרייבער פרעגט נישט אויף קיין לוין — ער ווארט נאר אויף אזא רעכענונג, אז ער זאל דא זיין גבורה קענען ארויסווייזען.

אלעס, וואס די סוחרים „גיבען־אוים“ און „נעהמען־איין“ — אזוי האט עוזר איינגעפיהרט — שרייבט מען אין א ביכעל איין. אין יעדען ביכעל מוז אויף איין בלעטעל די „הוצאות“ ווערען איינגעשריעבען, אויפ'ן צווייטען — די „הכנסה“.

מילא, עוזר פיהרט זיין ביכעל ריין — אזוי זאגט ער, נאר מיט די אלטע איז א חורבן, שטענדיג פערליערען זיי זייערע בליישטיפטען, און קומט צו עפעס איינשרייבען, הויבען זיי אן צו זוכען אין אלע קעשענעס, און פערשילטען עוזר'ן אויף די „מאדעס“, וואס ער האט איינגעפיהרט, שרייבט מען דערווייל אן אויף די שענק מיט קרייד, אדער אויפ'ן טיש, אדער גלאט אזוי אויף א שטיקעל פאפיער. דער־נאך צו דעם „יאהר־רעכענונג“ זוכט מען אויס די שטיקלאך פאפיערען,

מיט די שענק און בענק, וואָס אויף זיי זיינען די רעכענונגען אָנגע־שריעבען, און מען שרייבט זיי איבער אין דעם „ריכטיגען בוך".

די אַלטע פערשרייבען דאָך פערצוקט, אין דעם בוך מעקען זיך די שריפטען אויס, ווערט דערנאָך א מחלוקה איבער די ציפערען. איינער זאָגט, אז עס איז א 8, דער צווייטער: א 5. אָבער מעהרסטע מאָל ווייסט מען גאָר נישט, וואָס דאָס איז אזוינס. מען פרעגט די אַלטע — ענטפערען זיי: „פערדרעהט אייך אייער קאָפּ". שיקט מען צו לייבעל זייגער־מאַכער נאָכ'ן „שפּאַקטיוועל", קוקט מען אין „שפּאַק־טיוועל" — ווערט אָבער פון דאָס ניי די זעלבע מחלוקה — און דענסט־מאָל נעהמט זיך שוין „וואָלף שרייבער" צו דער זאַך. ער מאַכט אַן „אַלגעברייניק אהין" און אַן „אַלגעברייניק צוריק" — און ווייזט אויס, לויט, „על פי חכמת החשבון", אַז עס מוז גאָר זיין א דריי, און טהוט איהם עפּעס!

און דאָס „ריכטיגע בוך" איז ביי וואָלף שרייבער דאָס פידעלע, אויף וועלכען ער שפּיעלט זיין ליעדעל אוים. ער האַלט עס ווי אַן אויג אין קאָפּ און טראָגט זיך דערמיט אַרום.

געזעסען איז עוזר מיט וואָלף דעם שרייבער ביי דעם „ריכטיגען בוך" און האָבעןביידע טיעף אין בוך אריינגעקוקט. אין שטוב איז געווען א שטיל־שווייגעניש, וואָס האָט געדריקט, און אין איינעם עפּעס א „דרך־ארץ" פערשפּרייט... אויף דעם טיש, וואָס איז געווען פערוואָרפען מיט קליינע און גרויסע פּאַפּיערען און פּאַפּיערלעך, האָבען צוויי גרויסע זילבערנע לייכטער אַרויסגעשטאַרט און האָבען „ערנסט" געמאַכט די „שטוב". און די טהיר האָט געסקריפּעט, די דיענסט האָט זיך געדרעהט, זי איז אריין מיט פולע גלעזער טהיי און אַרוים מיט ליידיגע.

אין א ווינקעל שטוב אויף דער קאַנאַפּע זיינען געזעסען חאַצקיל און בעריל, ר' יחזקאל'ס משפחה. זיי זיינען געזעסען „שטיל־שוויי־גענדיג", זיך נישט א ריהר געגעבען, כדי מען זאָל זיי נישט אָנזעהן, אז זיי זאָלען דאָ גאָר נישט אויסמאַכען — און מיט גרוים הכנעה זיינען זיי יעדע מינוט גרייט געווען צו ערפילען דעם קלענסטען פערלאַנג מיט דעם גרעסטען פליים און איילעניש, וואָס איינער פון טיש וועט בעפעהלען. נישט איין מאָל זיינען זיי אַליין זיי אָבער געגאַנגען טרעפען, וואָס מען דאַרף, און האָבען זיך מיט א מאָל געגעבען א לאָז צו דער

טהיר. ביידע האבען זיך אנגעטראפען און האבען א גערודער געמאכט. האט זיך ווער פון טיש אומגעקוקט, האבען זיי זיך ביידע אין דער שטיל פערשעהמטערהייט פון דער שטוב ארויסגע'גנב'עט, נאר אין א פאר מינוט ארום האט מען זיי שוין ווייטער אין שטוב געטראפען זיצען אויף דער קאנאפע, און איינער האט דעם צווייטען אין דער שטיל די הענד, די פיס געקנייפט, געביסען, דער צווייטער האט איהם מיט א שטאך פון א שפילקע אבגעענטפערט, אנשטאט א ווארט פון מויל אויסצונוצען.

אין מיטען דערינען דערהערט זיך פון דרויסען אן „אנקומעניש“. די טהיר עפענט זיך ברייט און עס בעווייזען זיך יודען, די שטאדט־בעלי־בתים, נאך אין שבת'דיגע מלבושים אנגעטהון, טהייל מיט ציגארען, טהייל מיט לולקעס, און לאזען פון די בערד א געדיכטען רויך ארויס. די שבת'דיגע קליידער און די וואכעדיגע לולקעס האבען ניט אינאיינעם געשטימט, דאך האבען זיי צוזאמען געווארפען א חול־המועד'יגען חן, א חן פון „חסיד'יש־נגיד'יש“. די שטוב איז פול געווארען מיט רויך פון די ציגארען. און פון געדיכטען רויך האבען די צוויי ליכט־פלאמען ארויסגעשיינט און דאס האט זעהר בעל־בתיש אויסגעזעהן און בע'חנ'ט דעם עולם. זיי האבען געזאגט דעם ברויטען „גוט וואך“ און האבען פערנומען, יעדער נאך זיין שטאנד נאך, פלעצער ארום דעם טיש. די טהיר האט איצט מעהר געסקריפעט — און פון שטוב איז איצט מיט א מאל אוועקגענומען געווארען דער פריהערדיגער דרך־ארץ'דיגער גייסט, וואס האט געהאט די שטוב אנגעפילט, אזוי, אז בעריל און חאצקיל האבען זיך מיט א מאל מעהר היימישער געפיהלט און פריי געלאזט די צונגען אנשטאט זיך צו קנייפען. די שטוב איז צוריק „שטוב“ געווארען, מען האט באלד די רעכענונגען ארויסגענומען, וואלף שרייבער האט געכאפט דאס „ריכטיגע בוך“ און איז דערמיט ערגעץ־וואו פערשוואונדען געווארען.

איינער א הויכער יוד מיט א לאנגער ברייטער בארד, וועלכער האט גערעדט מעהר מיט די הענד ווי מיט'ן מויל, און יעדערען מיט אן עזות'קייט דאס מויל פערקלאפט, איז געוועזן דער ראש המדברים.

— אזוי ווי די שטאדט, זאגט ער, האט קיין פרנסה נישט, און מען דארף נויטיג א רבי'ן אין שטאדט, אז חסידים זאלען האבען וואוהין אריינצוקומען אויף א יום־טוב, אויף א שבת, און אז עס זאל א לעבען

ווערען, גיט ער אן „עצה", אז מען זאל דעם טריסקער רבי'ן, וואס האט זיך איצט פון ברודער „אבגעטהיילט", אין שטאדט פערבעטען, דער טריסקער רבי וועט בעשטעהן — ער ווייסט עס אויף געווים — נאר מיט דעם תנאי, אז מען זאל איהם דעם רב'ס בית־המדרש אבגעבען, און דער שטאדט־רב זאל איהם א קוויטעל ארויסגעבען, אז סנדיקאות געהערען צום טריסקער רבי'ן.

— און אונזער רב לעבט נישט ביז הונדערט און צוואנציג יאהר? ידו „קהלה מענש", מן הסתם האסטו א פוטיקע פון דיינעם בעקומען — האט געשריען אהרן ליב־שוסטער, א חברה־מאן אין די „נושאי מטה", א בלינדער אויף איין אויג, שוין האלטענדיג דעם שטעקען אין דער האנד אנטקעגען דעם הויכען יודען.

אהרן־ליב שוסטער האט געהערט צו דער „חברה־מענער". די חברה מענער, אדער די חוטבי עצים ושואבי מים, ווי מען האט זיי אין שטאדט גערופען, האבען געהאלטען פאר'ן רב און די טריסקער חסידים, אבער, האבען זייער רבי'ן געוואלט אין שטאדט אריינברייננגען.

— מענדעל ליב, פון ווען אן ביסט דו מיר אזא מאכער געווארען? האסט שוין קיין פרוטה נישט און ווילסט ווייטער א ביינדעל אב־לעקען? הע? — האט צום הויכען יוד געזאגט איינער א קצב, וואס האט א מאל געלערענט מיט איהם אין איין חדר.

— אומעטום זיינען זיי דא די פויערן. מען פרעגט אייך נאך נישט קיין שאלה. אז מען וועט אייך פרעגען, וועט איהר ענטפערען— האט דער הויכער יוד געזאגט, ארויפרוקענדיג זיך העכער צום טיש צו.

ר' יחזקאל, דער דאזאר, דער בעל־הבית פון שטאדט, איז זיך געזעסען און האט אויסגעהארכט די מחלוקת און האט שטיל־געשוויגען, קוקענדיג אויף'ן מחותן: וואס וועט ער זאגען.

— צווישען אונז ריידענדיג, ווער קומט צו „איהם" היינט אהער? וואס פאר א נאמען האט ער? און וואס איז ער אין אמת'ן — האט דער הויכער יוד פערשטעהן געגעבען ר' יחזקאל'ן אין דער שטיל.

— גוט וואך! — גיט מיט א מאל א קלונג אין שטוב, און דער „גוט וואך" איז עפעס געווען גאר א בעזונדערער — ער איז נישט בטל געווארען צווישען די אנדערע גוט וואכ'ס. טהייל האבען זיך אומגעקוקט צו זעהן, ווער דאס איז — און געווען איז עס ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס איז א יוד מיט א בעזונדערען „מיין". איז'ן איז עס

א קליין יודעל, נאר א ברייטס מיט א דיק בייכעל, וואס רעדט נישט, נאר עס קוויטשעט זינגענדיג; עס קוקט נישט, נאר עס בעפעהלט מיט די אויגען. אז עס וויל, איז עס גוט ווי א טייבעל, און שלעכט ווי א שלאנג. שטענדיג די ציגאר אין מויל, מעג זי זיין אנגעצונדען, מעג זי זיין אויסגעלאשען, און דאס ריטשען זיינס מיט די פיס, זאגט אן א פערטעל שעה פריהער אז ער קומט... יעדערען „דוצט" ער, מיט אלעמען איז ער „פאן בראט", ער פיהרט די ראליע פון א גרויסען חסיד, און זאגט אלעמען מוסר, און אלע האבען מורא פאר איהם. ער האלט גאנץ ווינציג פון די אלע רבנים, וואס יודען האלטען פון זיי, ער מאכט זיי אוועק מיט דער האנד. מיט דעם שטאדט־רב איז ער אין א בעשטענדיגער מחלוקת. טרעפט זיך א שאלה, פסק׳נט ער אליין. זאגט אויפ׳ן רב, אז ער איז א גראבער יונג און אלע הארכען אויס, און וואונדערען זיך און האבען מורא פאר איהם.

עוזר, וואס איז די גאנצע צייט געווען קאלט און האט זיך אויס־געהערט רוהיג, איבער וואס מען קריעגט זיך, דערזעהענדיג ר׳ יצחק יודעל׳ס, וועלכער פלעגט איהם אלע מאל אויף די פלייצעס קלאפען אין שטיבעל, איז גאר אן אנדער מענש געווארען, — א חסיד.

— וואס איז, מען פרעגט אייך נאך נישט, — האט ער געשריען צו די בעלי־בתים.

ר׳ יחזקאל און ר׳ חיים ראזענקראנץ געהערען צו די בעלי־בתים; זיי דאוונען און חבר׳ן זיך מיט בעלי־בתים. זיי קענען אפילו נישט לערנען, נאר זיי זיינען יודעי־ספר. זיי זיינען פון די בעלי־בתים, וואס האבען דרך־ארץ פאר א למדן און ווערען בטל פאר זיי. א יוד א למדן זאגט א ווארט, כאטש עס איז נישט אזוי גלייך, וואס פון אונז איינער טאר דאס ניט זאגען, דאך מן הסתם ווייסט ער, וואס ער זאגט— דערפאר האט ר׳ יחזקאל שטיל־געשוויגען, כאטש ער האט מיטגעהאל־טען מיט די בעלי־בתים.

ר׳ יחזקאל׳ס האפנונג איז געווען צו האבען א קינד א למדן, א מענשען פון „יענער וועלט", וואס זאל זיצען און לערנען, און ער האט טאקע דערפאר ר׳ יצחק יודעל׳ס פאר א מלמד צו זיינע קינדער גע־האלטען. דער עלטערער זוהן איז אבער נאך בחור־ווייז אין געשעפט אריין, „צוגעכאפט זיך", און צו ביסלעכווייז די תורה פערלאזט. איינס נאר איז איהם נאך איבערגעבליבען — וואס ער האלט זיך פאר א

חסיד, דאווענט אין שטיבעל און חבר'ט זיך מיט ר' יצחק יודעל'ס. און איצט, זעהענדיג אז זיין עוזר און מאָטעל האלטען מיט מיט ר' יצחק יודעל'ס, מיט די חסידים, האָט עס דעם אַלטען הנאה געטהון — חסידים, עס איז עפּעס גאָר אַנדערש — פאַר זייער רבי'ן... און ר' יחזקאל האָט זיך גאָר נישט אָנגערופען.

ר' יחזקאל האָט פאַר זיין יונגסטע טאָכטער די „בת זקונים" לאה'לע געוואָלט אַ למדן און אַ בעל־יחוס פאַר אַן איידים זיך נעהמען, אַז דער איידים זאָל קעסט עסען כל ימיו און תורה לערנען, אַז אויף דער עלטער, ווען ר' יחזקאל וועט אין דער היים שוין זיצען, זאָל ער אין דער שטוב דעם קול התורה הערען — ער האָט די זאַך איבער־געגעבען ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס „גוט וואָך", וואָס האָט אַזוי קלינגענדיג אין שטוב אָבגעקנאַקט, האָט דעם אַלטען עפּעס הנאה געטהון. אין זיין הויז — חסידים, און דער אַלטער האָט שוין גע־נומען פאַנטאַזירען וועגען דעם איידים דעם למדן. ער האָט זיך אויפ־געהויבען און אַריבערגעוואונקען צו דעם מחותן ר' חיים'ן, אַז ער זאָל מיט איהם אין אַ צווייטען שטוב אַריין (אַזוי איז שוין איינגעפיהרט ביי די אַלטע, אַז קיינער שטעקט ניט די האנד אין קאַלטען וואַסער אַריין, אַז דער צווייטער ווייסט נישט דערפון). ר' יצחק יודעל'ס האָט נאָך אַ לאַנגען אומקוקען צו דער „חברה" אַ וואָרט „געוואָרפען":

— איילט אייך נישט אַזוי, און וואו זיינען מיר עפּעס? — און איז מיט שאַרענדיגע טריט אין די צווייטע שטוב אַריין צו די אַלטע.

— ר' מרדכי קאָנסקעוואָליער שרייבט דאָך מיר, אַז איהר האָט זיך מיט איהם געזעהן אין „טריסק", אַז איהר קענט זיין בחור — נו, וואָס דאַרף מען מעהר?

און פון דער „שטוב" האָט זיך געהערט אהרן־ליב'ס קלאַפּען מיט'ן שטעקען אין טיש: „גע'הרג'עט קענען זיי ווערען, איידער"...

די ווייבער האָבען זיך אין עס־שטוב ביי מלכה'לען, ר' יחזקאל'ס ווייב פערזאַמעלט. עס איז אַ מנהג ביי מלכה'לען אין שבת־צו־נאַכטס פון גרויסען רעכענונג אויף פּסח דאָס לעצטע שמאַלץ אויסצולאָזען. אין יענער שטוב זיצען די מאַנספּערשוינען ביים יאָהר־רעכענונג, עס הערט זיך פון דאָרט אַ שטיל גערויש, וואָס זאָגט אויס די ערנסטקייט

פון אינעווענינ. די דיענסט דרעהט זיך, טראָגט אריין גלעזער טהיי און נעהמט ארויס ליידיגע גלעזער, און יעדעס מאָל, ווען די טהיר עפענט זיך, שלאָגט פון דאָרט ארויס א רויך פון ציגארען און א ליארם, וואָס פערשטומט אויף א ווײלע די ווײבערשע געשמועסען, און די ווײבער קריגען דרך־ארץ פאר „דרינען“... דאָ, אין דער שטוב, זיצען די ווײבער און מאכען זיך „נאריש“ אין „דריידעל“. אין דריידעל הייסט עס, אָבער זיי שפּיעלען גאָר אין „זעקס און זעכציג“ מיט א טאליע קאָרטען, וועלכע די מאנספערשוינען האָבען די קינדער גענעבען צו שפּיעלען זיך. די יונגלעך שטעהען ביי די מאַמעס און ציהען „קאָן־געלד“, די מאַמעס שטופּען זיי אָב פון זיך, און די יונגלעך שטע־העןּ אליץ ווייטער און טהוען דאָס זייעריגע. אין מיטען קומט גאָר צו לויפען א יונגעל, כאַפּט ארויס דעם „קאָן“ פון טעצעל און אנטלויפט וואו דער פעפער וואקסט — און געה טהו איהם עפּעס!

דער אלטער דור ווייבער טראָגט טיעפע הויבען מיט פערשיעדענע קאָלירטע בענדער און ברייטע שטערענטיכלעך, וועלכע זיינען אין שפּיצען אויסגעשניצט און אין יעדער שפּיץ פונקעלט זיך אַן אנדער ציהרונג: אין איין שפּיץ — א רויטער קרעל, אין צווייטען שימערט א בריליאנט, און דאָס ווארפט איבער דעם אלט־געקנייטשטען, גלענ־צענדיגען שטערן א „שבת־מלכה“ חן; דער יונגער דור טראָגט שוין שייטליך מיט פערשיעדענע מאָדנע לאָקען און די ציהרונג אין די שייטלען אריינגעשטעקט. די קליידער זיינען מעהרסטענטהייל פון פערסישע טיכער־שטאָף אין פערשיעדענע קאָלירען, וואָס איז דענסט־מאָל די מאָדע געווען, און געמאכט זיינען זיי אויך געוועזן נאָך דער דענסמאָלדיגער מאָדע, — פאלדען אויף פאלדען, איין פאלד אריין מיט'ן קאָפּ אין די צווייטע; דאָ מישען זיך די פאלדען אויס און לעגען זיך צוזאמען, דאָרט צוגעהען זיי זיך שוין אין צוויי בעזונדערע וועגען. אויף די הערצער טראָגען זיי אלע „הארץ־ברעטלעך“, דאָס איז א לאַנג פיער־קאַנטיג שטיק סאמעט, אויף וועלכען עס זיינען אויפ־געהאנגען ווי אויף א שילד די מתנות, וואָס דאָס ווייבעל האָט בעקומען ווען זי איז א כלה געווען. איטע די שנור, גאלדעלע די טאָכטער זיינען געזעסען איינע אנטקעגען די צווייטע און ביידע זיינען זיי געווען שטיל (וואָרום זיי זיינען ברוגז צווישען זיך, היינט איז דער רעבענונג...), און אַז איינע האָט זיך פון איהר אָרט אויפגעהויבען, האָט די צווייטע

עפעס מאָדנע די ליפּען פערקרימט, די אויגען צום באַלקען פערגלייסט און לייכט אָבגעזיפצט. דאָס איז געווען אַ מין ברוגז־מינע.

זיי האָבען געשפּיעלט. און דער אָנפיהרער פון שפּיעל איז געווען אַ יודעל „אַ דייטשעל", „אַן איינגעהער" און אַן „ארויסגעהער" ביי מלכה'לען, ווי אין אנדערע הייזער. גערופען האָט מען איהם אויך: „דאָס ווייבערש יודעל". שוין דענסטמאָל האָט ער געטראָגען „דייטש־מעריש" אַ קורץ רעקעל און אזא מין זיעבען קאַנטיג הוטעל מיט אַ גלאַנצענדיגען דאַשעק. געטראָגען האָט ער „דייטשמעריש" נישט אַזוי לשם דייטש, נאָר ווי איבער „גלאַט אַזוי", ווייל עס פּאַסט פּאַר אַזאַ מין ווייבערש יודעל צו טראָגען „דייטש". געוואוסט האָט ער צו יעדער קריינק אַזאַ מין רפואה, וואָס ער פלעגט עס אָנרופען „קאָרפּוס דליקטו". מיט די דייטשען רעדט ער פּויליש, און שרייבט „פּראָשע־ניעס" אויף פּויליש, דערפאַר פלעגט מען איהם אין שטעדטעל רופען „מאַכער". איז'ן איז עס אזאַ מין יודעל, וואָס אומעטום קומט עס, אומעטום איז עס היימיש, וואָס אַלעמען זאָגט ער „דו" און וואָס אַלע זאָגען איהם „דו". צום מעהרסטען פלעגט עס זיך חבר'ן מיט ווייבער, און עפּעס אַזוי ווי איהם וואָלט מען מתיר געווען, פערברענגט ער צווישען זיי פראַנק און פריי. ער ווייסט פון זייערע סודות, און עס מאַכט גאָר נישט אויס — „אַ האַלבע יודענע", אַלעמען פלעגט ער איינגנעהמען מיט זיינע גלייכע ווערטלעך. ער האָט גערעדט, האָט מען געלאַכט, כאָטש עס איז מעהר נאַרישער געווען ווי לאַכעדיגעס. ער פלעגט זיך דעם קאָלנער פון פּאַלטאָ אוועקשטעלען, דאָס הוטעל זיך פערדרעהען, מאַכען זיך דרעמלען און דאָס בערדעל פלעגט זיך שאָק־לען — איז גענוג געווען, אַז עס זאָל ברייננען צום געלעכטער.

היינט, שבת־צו־נאַכטס פון גרויסען יאָהר־רעכענונג, איז איהם אודאי געקומען, אַז ער זאָל זיך געפינען ביי ר' יחזקאל'ן. פון קיך טראָגט זיך אַ ריח פון געפּרעגעלטע שמאַלץ, און געוואוסט האָט ער, אַז נאָך דעם רעכענונג וועט זיין די גרויסע „מלוה מלכה", ווי עס איז שוין דער מנהג ביי ר' יחזקאל'ן פון קדמונים אָן.

ביי אַ ווינקעלע טיש איז געזעסען לאה'לע, דאָס כלה־מיידעל. פון די פרישע גערייטעלטע באַקען האָט דאָס יונגע בלוט אַרויסגע־קושט זיך... אַזוי ווי דאָס בלוט פון אַ רויז, וואָס רייטעלט זיך אויף דעם סאַמעט־בלעטעל, ווען די זון גליהט דאַרויף. די אויגען שטילע,

רוהיג זיינען זיי „פּאָר זיך“ געווען איינגעפּאַסט אין דעם ברייטען גרויסען אויגען־לאָך, און דאָס דיניטשקע ציטערענדיגע הייטעל האָט געהיט דאָס אויג. דער „אויבער־שומר“, די שוואַרצע ברעם, וואָס הענגט אויף דעם ראַנד פון דעם גרויסען ווייסען שטערן, וואָס זעהט אויס ווי אַ מענשען־קרוין פון גאָט געשענקט, האָט זיך אין דער שטיל דעם אויג צוגעקוקט און אַלעס דעם אויג נאָכגעמאַכט... די האָר אין צוויי צעפּ פערפלאָכטען, חנ׳עוודיג און מיידעל־ציטערנדיג האָבען זיי זיך איבער איהרע איידעלע ציטערנדיגע אַקסעל אַראָבגעלאָזט. זי איז געזעסען פּאָר זיך, און אַ כלה־חן האָט כון איהר געזיכט אַראָבגעליכטען צנועה׳דיג און שטיל־שווייגענדיג. יעדעס מאָל, ווען עס האָט זיך געהערט דעם דייטשעל׳ס קול, האָט איהר האַרץ לייכט אויפגעציטערט, און די יונגע ברוסט האָט דענסמאָל לייכט זיך בעוועגט. זי האָט מורא געהאַט, אַז דאָס דייטשעל זאָל זי נישט טשעפּען, נאָר באַלד איז אויף איהר אויך די צייט געקומען.

— ווייסט, דער שדכן זיצט דערינען מיט׳ן טאַטען און שמועסען וועגען אַ שדוך.

זי האָט דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען און איהם פון זיך מיט איהרע לייכטע ווייסע הענד אָבגעשטופּט.

— אַזוי ווי עס קען אויף דער לבנה ראש־חודש רעטעכלעך וואַקסען, אַזוי וועסט דו דעם חתן קריגען.

אין שטוב האָט געקלונגען אַ געלעכטער.

לאה׳לע האָט זיך פלינק פון טיש אויפגעכאַפּט און איז פּאָר חרפּה פערשוואונדען געוואָרען.

אויף די וועגד פון דער גרויסער, לאַנגער קיך האָט דאָס קופּער אַראָבגעפונקעלט. און איין ראָנדעל האָט אריבערגעווינקט צום צוויי־טען, וואָס איז געהאַנגען געגען איהם אויף דער צווייטער וואַנד. די דיקע בייכיגע בעקענס, די קופּערנע אויסגעצויגענע בראָטפּאַנען, די הויכע קריגען מיט פערשיעדענע שנויצען האָבען בעל־הבית׳יש פון די וועגד אַראָבגעהאַנגען, פערשפּרייט ארום זיך אַ היימישקייט און דער־צעהלט פון גוטע געוועזענע צייטען... אין אייווען פלאַקערט עס, און טיעפע ברייט־בייכיגע קופּערנע טעפּ שטעהען און קאָכען און קאָכען, און דער פרישער, פעטער גריוועו־געדוך לעגט זיך איבער דער קיך און

דערצעהלט עפּעס פון היימישע זאכען.... אויף דעם לאַנגען פלייש־יגען טיש, וועלכער איז מיט א לאַנגען קופּערנעם בלעך בעקלאַפּט, שטעהען אָנגעשטעלט טיעפע בעקען, קליינע און גרויסע, גרייט דאָס שמאַלץ אין זיך אריינצונעהמען.

ביי דער קיך אין א ווינקעלע זיצט רחל לאה, די איינגעהערין. א הויכע, אַלטע יודענע מיט ווערצעלעך אויף דער גאָמבע, און צוויי־דריי לאַנגע האָר ציהען זיך פון די ווערצעלעך ארויס. די אַלטע, גרויע קאַץ ליגט אין איהר שויס און לעקט איהר די איינגעדאַרטע ביינערדיגע הענד. ארום איהר שטעהען מלכה'לעס אייניקלעך, יונגלעך מיט מיי־דעלעך, טייל אין הייזלעך, טייל אין קליידלעך, טייל אין שירצלעך, טייל אין ציצה־כנפות'לעך און האָרכען אוים וואָס די באָבע דער־צעהלט א מעשה מיט א „פייערדיגען הענטעל ביים שמאַלץ פּרעגלען."

„אמאָל שוין לאַנג, דערצעהלט זי, האָט א יודענע שמאַלץ אין א פייערקע געפּרעגעלט, האָט זי דעם טאָפּ פון פייערקע ארויסגענומען, זעהט זי עס שטעקט פון פייער א פייערדיג הענטעל ארויס, און עס הערט זיך א שטים: „גוטע פרוי, גוטע פרוי, גיב מיר א פּאָר גריוועז, וועט קיין עין הרע אין שמאַלץ נישט אריינקומען". האָט זי טאַקע אזוי געטהון. האָט זי אָנגעהויבען גיסען שמאַלץ. גיסט איין טאָפּ, גיסט צוויי, גיסט דריי, גיסט זעקס, גיסט אַכט, גיסט צעהן, ביז זי האָט שוין מעהר קיין טעפּ נישט געהאַט — האָט עס אויפגעהערט.

די קינדער האָרכען אוים און וואַרטען מיט שרעק ביז מען וועט דעם טאָפּ פון די פייערקע ארויסנעהמען, און זיי זאָלען שוין זוכה זיין צו זעהען דאָס פייערדיגע הענטעל.

דערווייל שלאָפט רחל־לאה איין, און די אַלטע הויב (א גלגול פון מלכה'לעס די בעל־הבית'טעס הויב) מיט די אלטע, ברייטע בענדער לאָזען זיך איבער איהר'ן אַלטען, איינגעקנייטשטען שטערן. דערנסט־מאָל נעמט א יונגעל און שטעקט דאָס הענטעל אוים און גיט א צופּ די אַלטע באָבע ביי די האָר פון וואָרצעל.

— האָב, האָב, האָב, — מאַכען די אַלטע, איינגעשרומפּענע אוים־געדאַרטע ליפּען, און פּרובען כאַפּען דעם קינד'ס פינגעריל אין דעם אָהנציינערדיגען מויל אריין.

— באָבעשי, פאַר וואָס וואַקסען אייך די האָר אויף די וואָרצע־לעך? — פרעגען די קינדערלעך.

— ווייל איך מאך מיר אליין הבדלה, און טרינק פון הבדלה־ווייַן, — ענטפערט די אלטע מיט האלב־פערשלאָסענע אויגען און מיט אַן אַלט פערקרימט געלעבטעריל אויף די אלטע פערקרימטע ליפּען.

און ווען די אלטע מאכט זיך נאַריש מיט די קינדער, איז חאצ־קעלע, דאָס עלטסטע אייניקעל, אַ יונגעל פון אַ יאָהר 10, שטאַרק פער־נומען מיט אַ דריידעל גיסען. אין דער קיך האָט ער אַן איינעבויגענע לעפעל מיט צין אריינגעשטעלט, און איצט פּאַקט ער די פאָרם אין אַ הויפען זאמד איין.

און דאָרט ביים אַנדער ווינקעל קיך, ווייט פון יום־טוב׳דיגען, זיצט יענטע דאָס דיענסט־מיידעל, ביי אַ גרויסען עמער מיט וואסער און שיילט די קאַרטאָפּלעס, וואָס ליגען אין איהר שויס, און וואַרפט זיי אין אַן עמער וואסער אריין, צו די גרויסע „מלוה מלכה“...

נאָטע הינטער איהר צופּט זי ביי די בלוט־שפּראָצענדיגע האנד: יענטע, וואָס וועט זיין ?...

— זאָלסט אזוי לעבען ווי דו וועסט מיט מיר חתונה האָבען...

IV.

דער מתנגד׳ישער רב און דער חסיד׳ישער רבי

עס איז געקומען ל״ג בעומר.

און די גוטע מוטער־ערד, וואָס האָט מיט איהר חסד אויף זיך דער שטאָדט׳ס הייזלעך געטראָגען און אַלץ, וואָס געפינט זיך אין זיי און אויסער זיי, האָט זיך מיט גאָט׳ס לייטזעליגקייט ערפרישט, בע־קליידט פון קאָפּ ביז די פיס מיט גרעזעלך, בלעטעלעך, גרינינקע קע־פּעלעך האָבען זיך פון אונטער׳ן געהילץ, פון אונטער שטיין און ביין ארויסגעריסען, געשפּראָצט, און מיט אַ ליעבער, פרומער מינע האָט זיך דאָס גרעזעלע געשאָקעלט אַהין און אַהער און געגאָגט זיין ביסעל בידנע חיונה פון דער מוטער־ערד. און די מוטער־ערד האָט איהרע פולע בריסטען אויסגעשטעלט און אָנגעזויגען און אָנגעקאָרמעט יעדעס אָפּענע מיילכעל, וואָס האָט נאָר בדעה געהאַט צו זויגען. אַלץ אַרום, טאַטע אין הימעל, האָט מקיים געווען דיין שליחות, געהאָרכט און גע־טהון דאָס, וואָס דו האָסט זיי בעפוילען פון ששת ימי בראשית אָן: דאָס גרעזעלע איז געוואקסען, געצויגען זיך, ווייל זיין מצוה איז צו וואַקסען, די פויגעלעך האָבען זיך זייער נעסט געמאכט איבער די פענסטערלעך פון דער אַלטער ווייבערשער שוהל און האָבען אַ גאַנצען טאָג אין דיין פרום בית־המדרש־געסעל, פון וואנען עס טהוט זיך הערען דער הייליגער קול התורה, ארומגעשפרונגען, ארומגעטאַנצט פון דעכיל צו דעכיל, אויפ׳ן פענסטער פון אַלטען בית־המדרש אונטערגעשפרונגען, אַ קדושה געכאַפּט, אַ שמיה רבא, אַ וואָרט תורה אונטערגעכאַפּט, און אַוועקגעשפרונגען, אויף דער ערד זיך געשטעלט מיט אַ קוויטש — אַ ברכה, און געכאפּט א קרישעלע בייגעל, זעמעל, פּוטער־ברויט, וואס א חדר־יונגעלע האָט דעריבער א ברכה געהאַט געמאַכט, און איז דערמיט

אוועק־געפלויגען און מיט דעם זייערע נשמות, וואָס זיינען געוואָרען פערוואָגלט אין פויגעלעך, מתקן געווען.

און דיינע הימלען אין דער הויך האָבען זיך אויסגעצויגען, איינער אין דעם צווייטען אריינגעפלאָסען, און גאַנץ ווייט און ברייט אין פרעמדע לענדער אריין האָבען זיי זיך פערבלאָנדזשעט און בעשיצט דיין קליין וועלטעל, אזוי ווי דו האָסט זיי אָנגעזאָגט פון אָנהויב אָן. און דאָס וואסער הינטער'ן שטעדטעל האָט זיך ווי א שטיל געבעט, — מיט וועלכען ער וואָלט דיך דאנקען געוואָלט, טאַטע איינציגער, פאַר אַלץ, — געגאָסען כוואַליע אויס, כוואַליע איין, פון פרעמדע לענדער אין פרעמדע לענדער. דורכרייזענדיג, האָט עס א שטילע, לאַנגע געשיכטע דערצעהלט אויף א וואסער־שפּראַך. און פון וואסער זיינען אויפגעגאַנגען בעהאַלטענע טוי־וואָלקען און האָבען בעהויכט דיינע פעלדער, וואָס האָבען זיך אין דער לענג און אין דער ברייט אויסגעשפּרייט. די טוי־וואָלקען זיינען געלעגען איבער די פעלדער גאַנצע נעכט און זיי אָנגעטרונקען און בעפרישט. און פון די פעלדער האָבען זיך געטראָגען בעהאַלטענע ריחות אין דער לופט ארום און פערפולט מיט לעבען, ערקוויקט און ערפרישט יעדעס דיין בעשעפעניש, וואָס זיי האָבען אויף'ן וועג געטראָפען.

ל"ג בעומר. אין דער גאַס פאַר טהיר און טהויער זיצען ווייבער, בעל־הבית'טעס מיט שטריקנאָדלען אין די הענד, שטריקען זאָקען און דערצעהלען מעשיות. און די חדר־יונגלעך, וואָס זיינען אין שטאָדט איבערגעבליבען, שטעהען ביי זיי און ציהען די מאַמעס שירצען: מאַמע, א צווייער!.... די פרומע רבי'צין, אָנגעטהון אין חול־המועד'דיגען ווייסען שאַל, זיצט פאַר איהר טהיר, ארום איהר די כלי־קודש־ווייבער, — די שוחט'קע מיט דעם חזנ'ס ווייב. אויף די פּאָר איינציגע בוימער, וואָס זיינען פערוואָרפען אין געסעל (וואָס קיינער ווייסט נישט, ווער עס האָט זיי דאָ איינגעפלאַנצט), ציהען זיך חדר־יונגלעך און רייסען צווייגלעך. פון פעלד קומען צוגעהן באָרוויסע יונגלעך מיט פעק געלע פעלד־בלומען אין די הענד, און רופען אין דער גאָס:

נאָ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ,
נאָ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

די קינדער קומען אָן צולויפען, רינגלען זיי ארום, רייסען אָב די קנעפּלעך פון די הייזלעך, פון די קאַפּאָטקעלעך און קויפען בלומען,

קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע מאַמעס מיט הענד בלומען און אראָב־געלאָזטע תחתונים׳לעך...

אין מיטען מארק ווערט פּלוצלונג אויסגעשפּרייט א לאַנגע, ברייטע פּלאַכטע, און עס דערהערט זיך א קאַטערינקע שפּיעלען. קינדער קו־מען אָן צולויפען פון אלע עקען, דערנאָך עלטערע מענשען. מען שטעלט זיך ארום, מען רינגעלט ארום, און איינער אין א פערדרעהטען הוט אָהן א דאַשעק, אָנגעצויגען אין עפּעס א מין געשטריקט העמדעל און אָנ־געגאַרטעלט אין א ברייטען פּאַסעק, אין שיך און זאָקען, דרעהט זיך ארום און ארום דעם רעדעל מיט א קאַנטשיק אין דער האַנד און האַקט איבער די קעפּ, און ווארפט היטלעך אין די קופּקע אריין און די קאַטע־רינקע שפּיעלט צו. פּלוצים ווייזט זיך א הויכער יונג אין אָן אָבגע־קרייט פּנים, אָנגעטהון אין א פּאָר גאַנצע הויזען פון אויבען ביז אראָב, מיט א זייגער אויסגעמאָלט אויף די הויזען אויף דער סאַמע „זייט מיר מוחל“... אויפ׳ן בויך שטעלט ער זיך ארויף א הויכען דראָנג, און אויפ׳ן שפּיץ דראָנג לעבט א גאַנצע משפּחה, וועלכע מאכט נאָך קונצען דערצו. די קאַטערינקע שפּיעלט צו, און דער מענש מיט דעם קאַנטשיק אין דער האַנד קלאַפּט איבער פּנים׳ער, איבער נאַקעטע קעפּ. עס ווייזט זיך א האַלב נאַקעט מיידעל אין א קורץ קליידעל ביז צו די קניע, מיט בלאָנדע, צולאָזטע האָר, פערקעמט און איינגעפלאָכטען מיט פערשיע־דענע קייטעלעך און קמעות, מיט א חנ׳עוודיג נעזעל, און א פּאָר רויטע בעקעלעך, און ברעכט זיך אין א רייף... ס׳ווייזט זיך נאָך איינער, וואָס שלינגט שווערדען איין, איינס נאָך דעם צווייטען און דערנאָך קומט א צווייטער און שלעפּט איהם גאָר פון מויל ארויס, אָנשטאָט די שווער־דען — לאַנגע טיכלעך מיט ווייבערשע קאָפּקעס. און געה פרעג זיי קשיות!

און די קאַטערינקע שפּיעלט צו, און דער מענש מיט׳ן קאַנטשיק קלאַפּט צו איבער קעפּ, איבער פּנים׳ער.

געוועזן איז א מאָל א יוד א שניידער אין שטאָדט. מען האָט ניט געוואוסט, פון וואַנען עס קומט א יוד, און וואו אהין עס געהט א יוד. ער איז געוועזן איינער פון די טויזענד, וואָס זייער לעבען געהט ווי א שאָטען דורך פאר אונזערע אויגען, און וואָס קיינער מערקט נישט, נישט זייער געבאָרען ווערען און נישט זייער שטאַרבען. דאָס ברויט,

וועלכעס זיי עסען, מוז וואקסען אויף בעהאלטענע פעלדער, און דאס פלייש,וואס זיי עסען, מוז זיין פון אזעלכע בהמות, וואס פיטערען זיך אין פערבארגענע לאנקעס, — אז נישט, וואלט מען זיך אמאל געפרעגט, וואו איז דאס ברויט אהינגעקומען פון די פעלדער? וואו זיינען די בהמות אוועקגעקומען פון די לאנקעס?...

א יוד, א שניידער, מיט קיינעם נישט געהאט קיין געשעפטען, אויסער מיט איין גאט, זיין בעשעפער. די נאכט דעקט נאך דעם הי־מעל צו, ווען דער שניידער גרייט זיך אין בית־המדרש אריין. בעהאל־טען אונטער אן אייווען, ביי א שראנק ספרים, דאנקט ער זיין בעשעפער דערפאר, וואס ער האט איהם בעשאפען, פאר דעם ברויט, מיט וועלכען ער דערנעהרט זיך, און פאר דעם חסד, וואס ער וועט טהון מיט איהם נאך זיין טויט און וועט איהם צונעהמען צו זיך. קיינער זעהט נישט, ווען עס געהט א יוד, א שניידער אין בית־המדרש אריין, ווען עס זיצט א שניידער ביי א פויער'ס א סערמיענגע. און זעהט מען איהם, דאכט זיך, עפעס שוין אזוינס, א געוועהנטליכעס, ווי דער קלאץ, וואס שטעהט אין מיטען מארק. עס פרעגט שוין קיינער נישט, צו וואס שטעהט א קלאץ? צו ווען א קלאץ?

זיין ווייב, חנה די שניידערין, האט אויף זיך גענומען א מצוה בירושה (איבערגענומען פון דער מאמע עליה השלום, און די מאמע פון דער באבע, און אזוי איין דור נאכ'ן צווייטען): יעדען פרייטאג פאר־נאכט אין דער אלטער ווייבערשער שוהל צוויי ליכטלעך אנצוצינדען. עס האט קיינער נישט געפרעגט, ווער צינדט אן די צוויי נשמה־ליכט־לעך, וואס פינקלען זיך יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס פון דער אלטער ווייבערשער שוהל אראב, צי זיינען די אלטע בעל־הבית'טעס פון די קברים אויפגעשטאנען? מען וואלט זיך מעהר געוואונדערט, אז מען וואלט אמאל אזוי אין א שעהנעם פרייטאג־צו־נאכט'ס די צוויי ליכטלעך נישט געזעהן. וואלט מען דעמאלט בעמערקט, אז עס פעהלט עפעס אין דער שוהל (חאטש וואס, וואלט קיינער נישט געקענט טרעפען). און פאר די צוויי ליכטלעך, וואס די פראסטע מאמעס צינדען אזוי לאנג אן איינע נאך דער צווייטער, האט גאט זיי בעלוינט און האט זיי אבגעגע־בען איין ליכט, ר' דוד'ל, דעם רב פון דער שטאדט.

נאך א לאנגער צייט, ווי חנה די שניידערין האט קיין קינדער נישט געהאט, האט גאט דערהערט איהר געבעט און האט איהר א זוהן גע־

שאַנקען. זי האָט איהם א נאָמען געגעבען דוד׳ל, און דאָס איז טאַקי ר׳ דוד׳ל, דער היינטיגער רב פון שטאָדט.

באלד פון קליינערהייט אַן האָט זיך דוד׳ל ארויסגעוויזען אַנדערש פון אנדערע קינדער. א סדור׳ל, וואָס דער טאַטע האָט איהם געקויפט, „א״ב״ זיך אויסצולערנען, האַלט ער נאָך אין דער בוזעם-קעשענע ביז׳ן היינטיגען טאָג. אָהן א פערדעקטען קאָפּ האָט ער אין וויעגעל נישט געוואָלט איינשלאָפען. נאָכ׳ן יאָהר האָט ער שוין די ברכה געפּלאַפּעלט איבער דער מוטער׳ס ברוסט.

געלערענט אין חדר מיט גרויס התמדה. נישט פלינק איז דער קאָפּ, נאָר דאָס, וואָס קומט אריין, געהט שוין נישט ארויס, און פרום, אָבגעהיטען, ער געהט זיך זיין „אָקסען-שריט״. נישט אויף קיין האָר פון שלחן-ערוך אָבצוטרעטען.

הונדערט און איין מאָל האָט ער די הוראה גע׳חזר׳ט און געלייענט זי אויסענווייניג מיט די הערות, מיט׳ן פינגער געטייטעלט, פערבונדען די אויגען, אויפ׳ן טאָוועל, וואו יעדער אות שטעהט.

אז ר׳ בעריל ז״ל, דער אַלטער רב פון דער שטאָדט, איז נפטר גע־וואָרען און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין ממלא מקומו, נאָר א דער־וואקסענע יתומה, וואָס מען דאַרף זי חתונה מאכען, האָבען בעלי־בתים אָנגעהויבען צו ריידען, אַז דוד׳ל זאָל חתונה האָבען מיט דער יתומה און ממלא מקום זיין.

חסידים זיינען געווען געגען דעם: לייזער שניידער׳ס זוהן פאר א רב? בעלי־בתים אָבער, וואָס האָבען געוואָלט די זכיה האָבען צו זעהן, אז איינער פון זיי איז עולה לגדולה, האָבען זיך איינגעשפּאַרט. עס האָט זיך געמאַכט א שטאַרקע מחלוקה. נאָר איין מאָל האָבען זיך די בעלי־בתים צוזאמענגענומען אויפ׳ן בית־עולם, געשטעלט א חופּה דוד׳לען מיט דעם רב׳ס יתומה, און אריינגעקלאַפּט אין קבר אריין: „מזל טוב, אייער איידעם איז ממלא מקום!״

חסידים האָבען מורא געהאַט פאר בושת־המת, האָבען זיי שטיל־געשוויגען און האָבען געוואַרט ביז׳ן ערשטען רגל — וואו אהין וועט ער פאָהרען?

ר׳ דוד׳ל אָבער האָט געהאַט זיין גמרא און יורה־דעה און איז זיך געזעסען אין דער היים און האָט יום ולילה געלערענט. דער רב האָט זיך געפיהרט בעל־הבתיש: געווען א חברה־מאַן אין דער חברה תהלים,

יעדען פאַר־טאָג אויפגעשטאַנען און געזאָגט מיט די בעלי־בתים תהלים ביז צו עלות השחר; מיט'ן ערשטען מנין געדאַווענט, כמנהג אשכנזים, און יעדען ערב ראש־חודש יום־כפור קטן אָבגעריכט אין דער קאַלטער שוהל.

חסידים האָט עס שרעקליך פערדראָסען, און, אַזוי ווי זייער שטייגער איז, האָבען זיי זעהר נוהג קלות געווען אין איהם און נישט אַנדערש איהם גערופען, ווי „דוד'ל שניידער". אַ חסיד האָט איהם אַמאָל אויף אַ ברית־מילה בעליידיגט און האָט איהם „שניידער־יונג" גערופען. בעלי־בתים האָבען דעם חסיד געוואָלט קורע כדג זיין, נאָר דער רב האָט זיי איינגענומען מיט גוטען, און פון דעמאָלט אָן חתמ'עט ער זיך: „אני הקטן דוד חיט".

חסידים, די וואָס האָבען מיט איהם אין איינעם אין בית־המדרש געלערענט, האָבען ניט געקענט פועל'ן ביי זיך, איהם צו זאָגען „רבי", און זיינען געגאַנגען פון דערווייטענס. ער האָט זיך אויך פון זיי דערווייטערט, האָט זיך געהאַלטען מיט די „חוטבי עצים ושובאי מים" און נאָך זיי נאָכגעפאָרשט. פאַר זיך אַליין האָט ער נישט געקענט לערנען, דאָס, וואָס ער האָט שוין געוואוסט, האָט ער געמוזט איבערגעבען דעם צווייטען. יעדען פרייטאָג־צו־נאַכט'ס פלעגען זיך די בעלי־בתים צוזאַמענגעקומען אין בית־המדרש אריין מיט חומשים אין די הענד, און ר' דוד'ל פלעגט מיט זיי די סדרה לערנען. ער פלעגט זיי געבען צו פערשטעהן און אויסטייטשען שטיקער מדרש רבא'ס, די בעלי־בתים האָבען די פינגער געלעקט פון זיינע מתיקות'דיגע רייד. שבת נאָכ'ן שלאָף פלעגט ער זיך אַריינזעצען צווישען די בעלי־מלאכות אין בית־המדרש, נעהמען אַ תהלים אין דער האַנד אריין און זאָגען מיט זיי תהלים, ער אַ פסוק, זיי אַ פסוק. ער האָט געזונגען יעדעס וואָרט, און דער קול האָט זיך אַרויסגעלאָזט אויסער דעם בית־המדרש, אין געסעל געשאַלט און גערופען אין בית־המדרש אריין. יונגען, שבת־לאָבוסעס, וואָס האָבען אין גאַס פאַלענט געשפּיעלט, האָבען דעם פאַלענט אוועקגעוואָרפען; בעלי־עגלות, פישערס, וואָס האָבען מיט די ווייבער אין גאַס שפּאַציערט, האָבען די ווייבער אוועקגעוואָרפען, אין בית־המדרש געקומען. דאָס בית־המדרש'ל איז וואָס אַמאָל פולער און פולער געוואָרען און דער רב, פערטרונקען צווישען קעפּ, שטעהט און זאָגט תהלים, און דער קהל ענטפערט איהם אָב. ער אַ פסוק, זיי אַ פסוק.

יודען האָבען געוואוסט אַז זיי האָבען זיך אויף וועמען צו פערלאָ־זען. איז איינעם שלעכט געווען, איז ער צום רב ארונטערגעגאַנגען, און דער רב האָט איין רפואה געהאַט — תהלים. וואָס פאַר אַ יוד עס זאָל נישט זיין, האָט זיך דער רב מיט איהם אַנידערגעשטעלט אין ווינקעל בית־דין־שטוב און האָט אָנגעהויבען מיט׳ן יוד תהלים צו זאָגען. און דער יוד, דערהערענדיג דעם רב׳ס קול, ווי עס קומט פון אַ צובראָכען הארץ, האָט ער זיך אויסגעוויינט פאַר׳ן רב און איז אַוועק מיט אַ גרינג געמיט.

אַז דוד׳ל איז רב געוואָרען, האָט ער אויף זיך אַ מצוה גענומען, וואָס ער זאָל זי מקיים זיין אפילו מיט׳ן גרעסטען מסירת־הנפש, און זאָל די מצוה מאַכען ירש׳נען מדור לדור, אַז גאָט וועט איהם מזכה זיין צו דעם. דאָס איז די מצוה פון אברהם־אבינו־סנדיקאות, און ער האָט מיט די בעלי־בתים אָבגעמאַכט, אַז סנדיקאות געהערט צו איהם.

פאַר די נשמות פון זיין טאַטע־מאַמע האָט ער געקלערט.

דער רב ר׳ דוד׳ל האָט זיך אין זיין שטוב ארויף און אראָב גע־דרעהט, דעם הויכען שטערען געקנייטשט און פון צייט צו צייט ביטער אָבגעקרעכצט. הינדעלע די רבי׳צין האָט פערשטעלט דאָס געזיכט אין איהרע בלייכע, לאַנגע הענד, געזעסען אין אַ ווינקעל ביים אייוועז און האָט ביטער געוויינט.

— דוד, אַ מעשה וועל איך מיר טהון. איך וועל עס נישט קענען אריבערטראָגען. דו מוזט דאָ זיין אַ קשה עורף.

— און איך זאָג דיר, אַז עס איז מן השמים. מן השמים לאָזט מען מיך נישט צו צו דעם. וואָס קען איך געגען דעם טהון? מן הסתם דאַרף עס אַזוי זיין. אַ גאַנצע עדה יודען זאָלען איבער מיר הונגערען? די שטאָדט וועט חלילה אונטערגעהן, — זיי האָבען גע־וויינט פאַר מיר, דאָס הארץ ווערט צושניטען.

— אוי, די בושה, די חרפה, רבונו של עולם, דו קענסט דאָך נישט זעהן קיין שפיכת דמים.

— אוי, אשה, אשה, מען טאָר נישט זיין קיין נוקם ונוטר, געדענק, פערזינדיג זיך, חלילה, נישט.

— טאַטע איינציגער, — האָט די יודענע געקרעכצט, פערשטעלענ־

ריג זיך דאָס געזיכט אין די הענד, און די גאָלדענע, לאַנגע אויערינגלעך האָבען איהר נאָכגעבאָמבעלט.

דער רב איז צום שראַנק ספרים צו, ארויסגענומען א ספר און האָט זיך פערטראַכט.

אין טהיר האָט זיך געוויזען יודעל מלמד, דער מוהל פון דער שטאָדט, און האָט די רבי'צין גערופען: רבי'צין, זייט נאָר מוחל.

די רבי'צין האָט זיך אויפגעכאַפּט.

דער רב האָט עס בעמערקט און האָט א ווינק געטהון צו ר' יודלען מיט'ן פינגער: נו, וואָס, זיי געהען שוין?

יודעל האָט דעם קאָפּ אראָבגעבויגען.

— ביי מיר האָבען זיי גע'פועל'ט, מן הסתם איז עס מן השמים, איך בין נישט ראוי צו דער מצוה.

— רבי!

— איבער מיר זאָלען יודען נישט האָבען צו עסען? מילא, וואָס איז דער חילוק, איך האָב אויף מיר גענומען מצות הכנסת־אורחים. דאַכט זיך, דאָס וועט מיר קיינער שוין נישט קענען אָוועקנעהמען. און דו, יודעל, זאָגען זיי דיר אויך אָב דאָס מוהל'שאַפט?

— איך וויים נישט, מן הסתם. נאָר וואָס איז דער חילוק, אז אָהן אייך, רבי.

— עס איז דיין חזקה. על פּין דין טאָרסט דו זיך נישט אָבזאָגען, כל זמן....

פון הינטערן פענסטער דערהערט זיך פּלוצלונג א גערודער. מען־שען קומען אָן. עס ווערט א געלאַף, א געשריי: „דאָס קוויטעל!" דעם בלינדען שוסטער'ס קול הערט מען אין פענסטער:

—„רבי, אונזער רבי, איהר וועט אייך א שווארץ יאָהר אויסריכ־טען!"

מען קלאַפּט אין דער טהיר, הענד רייסען אויף, אנדערע קלאַ־פּען די טהיר צו. שטעקענס פּאַכען אהין און אהער, א קנאַק פון ער־געץ אין א שויב. עפּעס פאַלט אריין דורכ'ן פענסטער. די רבי'צין שרייט און ציהט דעם מאַן ביי דער קאַפּאָטע. פון דרויסען הערט מען: „די קצבים געהען."

דער רב גיט א רייס אויף די טהיר און געהט ארוים. די גאַס איז פול מיט קעפּ — יודען, ווייבער, קינדער. עס מישען זיך אוים בונ־

טיגע שניידערשע היטעלעך מיט סאמעטענע שבת׳דיגע. עס שווארצט זיך ווי א לויה.... אלע לויפען, שרייען. יודען רייסען זיך ביי די בערד. איינער האלט איבער׳ן צוויטענס קאפ א שטעקען. דער הויכער יוד שטארט פון אלע ארוים און מיט די דינע הענד שארט ער קעפ פאר זיינע פיס.

— רשעים! — האט דער רב געגעבען א געשריי.

— דער רב, דער רב, — איז געווארען א געשריי צווישען עולם, און עס איז שטיל געווארען. אלע האבען די קעפ אראבגעלאזט און געווארט אויף עפעס. יעדער איינציגער האט זיך בעהאלטען אונטער דעם צווייטען, אז דער רב זאל איהם נישט דערזעהן.

— יודען, וואס שלאגט איהר אייך, ווי די גוים? — האט דער רב ביטער געשריען און טרעהרען האבען זיך איהם געוויזען אין די אויגען.

א טרויעריג שטיל־שווייגען האט אלעם צוגעשטיקט, נאר פון דער מאסע שטומע שווארצע קעפ האט זיך א קול געלאזט הערען:

— דאס קוויטעל פון די סנדיקאות, דאס קוויטעל!

מען האט זיך אומגעקוקט: ווער רעדט, אבער מען האט נישט געקענט דערגעהן.

— וואס ווילט איהר, א קוויטעל, נאט אייך, אבי זאל זיין שלום, אייער רבי וויל דאך אודאי אויך דאס.

קיינער האט זיך מיט קיין ווארט נישט אנגערופען.

— אונזער רבי — האט דער בלינדער שוסטער ארויסגעקייכט פון עולם אין טרעהרען — א חאלערא זאל אייך אנידערלעגען!

קיינער האט נישט געוואגט צו לאכען.

אין דעם איז א קליין, נידריג יודעל ארוים פון דער עדה און צו צום רב, און ערנסט פערגלייזענדיג די אויגען מיט כונה, ווי ער וואלט א ברכה איבער׳ן ספר געמאכט, האט ער געזאגט:

— דער רבי ווארט הינטער דער שטאדט, מיר זיינען געקומען נאכ׳ן „קוויטעל“.

דער רב איז אין שטוב אריין. דאס קליינע יודעל, ר׳ יצחק יודעלס, האט זיך נאכגעיאגט נאכ׳ן רב, און חסידים האבען זיך נאך איהם נאכגעשטופט, אבגעשטופט מיט די עלענבויגענס די בעלי־בתים הינטער זיך.

דער רב איז אין שטוב איינינגע מאל געגאנגען ארויף און אראב..

צום סוף איז ער צוגעגאַנגען צום אָרון־קודש, וואָס איז געשטאַנען אין אַ ווינקעל, האָט זיך אָנגעהויבען ערנסט צו שאָקלען און האָט געזאָגט:

„עס איז ידוע וגלוי פאַר דעם מי שאָמר והיה העולם, אַז נישט פון מיין גוטען רצון גּעה איך אוועק פון דער מצוה, וועלכע איך האָב געגער־מען מקיים צו זיין, אפילו מיט מסירת הנפש. איך טהו עס מחמת שלום" — און איז צו צום טיש, גענומען אַ פען אין האַנד אריין, און אָנגעהויבען שרייבען.

חסידים ארום האָבען שטיל געשוויגען. פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט דער רבי'צין'ס כליפּענדיג געוויין.

באַלד האָט זיך דער רב אויפגעהויבען, ר' יצחק יודעל'ס איז צו און די האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטעל.

— ניין, זאָגט דער רב, און הכנסת־אורחים וואו איז? הינדעל, די קאַפּאָטע, — האָט ער אריינגערופען אין דער צווייטער שטוב.

הינדעל איז אריין מיט אויסגעוויינטע אויגען, צו צו דער קליי־דער־שראַנק.

— אשה, איך פּרעה מיך, און לויב גאָט, וואָס ער האָט מיר איין מצוה צוגענומען און די צווייטע געגעבען, און דו זיצט און טרויערסט.

די רבי'צין האָט זיך די טרערען פון געזיכט מיט'ן פאַרטוך אויס־געווישט.

— קומט, לאָז מען מקיים זיין מצות הכנסת־אורחים — האָט דער רב אויסגערופען צום עולם, ארויסקומענדיג אויפ'ן גאַס, און האָט מיט־געשלעפּט יודעל מלמד ביים אָרבעל.

— אנטקעגען דעם רבי'ן — האָט זיך נאָכ'ן רב געהערט ר' יצחק יודעל'ס קול.

און דער גאַנצער עולם האָט זיך הינטער דער שטאָדט ארויס־געלאָזט.

אַלע, דאָס גאַנצע שטעדטעל, האָט זיך נאָכ'ן רב אויף דעם וועג געלאָזט דעם רבי'ן אַנטקעגען.

פון יעדער טהיר האָבען זיך מאַנספּערזאָנען ארויסגעלאָזט, גע־כאַפּט די שבת'דיגע קאַפּאָטעס, די סאַמעטענע היטלען, געוועלבער האָ־בען זיך פערמאכט אין מיטען העלען טאָג, טהירען האָבען זיך פער־קלאַפּט, און אַלע זיינען אוועק נאָכ'ן עולם אויפ'ן וועג.בעלי־בתים, דער־

זעהענדיג, אז דער רב געהט אנטקעגען, האבען פערגעסען זייער שנאה קעגען די חסידים, אין הארצען האבען זיי זיך געפרעהט: א רבי קומט אין שטאדט אריין, חסידים וועלען קומען אויף שבת, די שטאדט וועט ווערען אויפגעריכט. זיי האבען זיך אויך אנגעטהון די שבת'דיגע קאפאטעס און זיך געלאזט נאך דער מחנה. וואס א מאל איז אלץ די מחנה גרעסער געווארען, בעלי־מלאכות האבען אוועקגעווארפען די מלאכה, קרעמער — די קראמען, און אלע האבען זיך געלאזט אויפ'ן קאנסקער וועג דעם רבי'ן אנטקעגען. גוים להבדיל, אוים נייגעריגקייט, האבען זיך אויך אויסגעמישט מיט דער מחנה. פון ר' יחזקאל'ס הויף איז נאטע ארוים מיט א בריטשקע און וואגען, די פערד זיינען געווען געשפאנט אין נייעם געשפאן מיט'ן מעשענעם בעקלאפעכטס. ר' יחזקאל מיט די זיהן און אייניקלעך זיינען געזעסען אין איין וואגען. ר' חיים, דער צווייטער שותף, מיט די זיהן, איידעמס און אייניקלעך אין צווייטען וואגען. נאר אז אנקומענדיג צו דער עדה, האבען זיי דערזעהען, אז די גאנצע עדה געהט צו פוס, זיינען זיי אויך פון די וועגען אראב און אין עולם אריין.

די פעלדער ארום און ארום, ווי וויסענדיג, אז זיי געהערען צו איין נאט, האבען זיך אלע אויסגעמישט. און א ים פון גרינעם גראז לאזט זיך ווייט אוועק. א ווינטעל בלאזט און בעוועגט דאס גראז, איין כוואליע פון א גרינעם ים איבער'ן צווייטען. אין דעם גרינעם ים פערבלאנדזשען זיך שמאלע, אויסגעטרעטענע שטעגעלעך. דארט אין מיטען די פעלדער, פערבלאנדזשעט אין גראז, שטעהען הויכע יתומים'דיגע בוימער, און מיט דער בושה, אז גאט האט זיי צו נארען ארויסגעשטעלט, וואס זיי זיינען העכער געוואקסען פון אלץ ארום און ארום, שאקלען זיי זיך איינזאם און דאווענען ביחוד אין פעלד. צווישען די פעלדער ציהט זיך לאנג אוועק דער שטומער וועג, פערשטעלט פון ביידע זייטען מיט אלטען ליפען־בוימער. די לאנגע צווייגען, וואס אט ערשט האבען זיי פון זיך זייערע קנעפ שפראצעכטס ארויסגעצויגען — פלעכטען זיך איין צווייג אין דעם צווייטען אריין.

און נאט'ס עדה אויפ'ן וועג. אויף די פעלדער טרעפט מען רבי'ס מיט חדר־יונגלעך שפאצירען ל"ג בעומר אין פעלד, די יונגע גבורים מיט די פיילענבויגענס אין די הענד זיינען באלד אריין צווישען דער מחנה, אויסגעמישט זיך, און אויך אקעגען דעם רבי'ן געגאנגען.

חסידים האָבען זיך באַלד צוזאַמען בעהאַפטען, איינער צום צווייטען. איינער האָט ארויפגעלעגט די האַנד אויפ׳ן צווייטענס אַקסעל, ביי די הענד זיך גענומען, בעהאַפטען זיך און זיינען געוואָרען אַן עדה אין דער עדה. זיי האָבען קיין חלוק נישט געמאַכט צי „משלנו“ אָדער ניט „משלנו“. ווער ס׳האָט געוואָלט, האָט זיך ביי דעם גאַרטעל אָנגענומען, ביי די הענד זיך פערבונדען, און האָט זיך צוזאַמענגעהאַפטען. קינדער זיינען זיך געקומען צולויפען, פערפלאָנטעוועט זיך צווישען די פיס, ביי די פאָטערס גאַרטלען זיך געכאַפּט, ביי די פאָטערס קאַפּאָטעס און נאָכגעשלעפּט זיך. און די עדה איז געוואָרען וואָס אַמאָל גרעסער און גרעסער, פון אַלע עקען האָבען זיך יודען צוזאַמענגענומען, בעהאַפטען זיך און אָנגעהויבען צו זינגען, הויך מיט׳ן קול:

„ברוב עם הדרת מלך“.

און די קולות האָבען זיך אין איינעם אויסגעמישט, אַזוי ווי די נשמות האָבען זיך צוזאַמענגעגאָסען, און עס איז געוואָרען איין קול פון טויזענד הערצער, און דער קול האָט געקלונגען איבער פעלדער און וועלדער און האָט ערגעץ גאַנץ ווייט אָבגעשאַלט:

„ברב עם הדרת מלך“.

אויבען אויפ׳ן הימעל האָט זיך איין שטיק העל־שיינענדיגער הימעל אין אַנדערען אריינגעגאָסען. פון אַלע עקען וועלט זיינען אָנגעקומען צו שווימען העל־זילבערנע, נגידיש־חסידישע וואָלקענדלעך, און איינס האָט דורכגעשוועבט איבער׳ן צווייטען. אין עק וועלט האָט זיך געכמאַרעט, נאָר דער שוואַרצער וואָלקען איז צורונען, און פון זיינע שפּאַלטען האָט די זון ארויסגעגאָסען מיט ליכט, און די ליכטיגקייט האָט אָבגעגלאַנצט און בעהעלט אַ גרינע בייט אונטען אויף דר׳ערד. און די גרינע, ליכטיגע בייט האָט געשפּיעלט צווישען די אַנדערע מאַטע בייטען.

און אַזוי ווי אונטען אויף דר׳ערד, אַזוי האָבען זיך מיט אַמאָל אויך אויבען די הימלען צוזאַמענגעגאָסען, איין ליכטיגער וואָלקען האָט זיך געגאָסען אין צווייטען, אויסגעמישט זיך, און זיינען איינס געוואָרען, נאָכגעצויגען זיך נאָך דער עדה דעם רבי׳ן מקבל פנים זיין, און אונטען איבער די לאָנקעס האָט אַ ווינדטעל געבלאָזט און געבויגט די גרעזער, און די גרעזער האָבען זיך נאָכגעשאָקעלט, נאָכגעבויגט נאָך דער עדה... און די איינזאַמע בוימער אין די פעלדער האָבען מיט זייערע

צווייגען געשאָקעלט, געבעטען עפּעס, געגריסט פון דערווייטען, און ארום האָט דעם עולם'ס קול הויך, ווייט און ברייט אָבגעקלונגען:
„ברב עם הדרת מלך".

דער רב מיט די פּאָר בעלי־הבתים זיינען געגאַנגען אין א זייט־וועג. זיי האָבען געזעהן, ווי דאָרט יודען העפּטען זיך איינער אין צווייטען, זיינען איינס מיט'ן הימעל און דער ערד געוואָרען, און זיי, די בעלי־בתים, חברה־מענשען, ארויסגעשטופּט, ארויסגעוואָרפען, האָבען זיי עפּעס דרך־ארץ געקראָגען פאר דעם גרויסען אחדות, וואָס זינגט.... און פון די בעלי־הבתים האָט מען זיך יעדעס מאָל אָבגעריסען און צו די חסידים אריבערגע'גנב'עט זיך.

באלד איז אָנגעקומען פון וועג אָן א גרויסער וואָלקען, וואָס האָט אויפגעשטייגט פון דער ערד אין הימעל אריין. דער וואָלקען שטויב לויפט פאָראויס, קומט וואָס אמאָל נעהענטער און זאָגט עפּעס אָן:
— דער רבי פאָהרט! דער רבי פאָהרט!

און יודען ווי גרויס און ווי קליין האָבען זיך געגעבען א לאָז הענ־דום־פּענדום אין וואָלקען שטויב אריין, און איהם צוריסען, פערבלאָזען, און עס האָט זיך ארויסגעוויזען א גרויסער וואָגען. אין וואָגען איז דער רבי אין א ווייסען, אטלעסענעם כאלאט געווען פּערטונקט צווישען שווארצע סאמעטענע קעפּ און פּאות, אָן אלט גרויער יוד, פערוואָרפען די הענד איבער'ן קאָרץ, פערגלייסט די אויגען אין הימעל אריין, און דער הויכער איידעלער אריסטאָקראטישער שטערען קנייטשט זיך פון צייט צו צייט.

— שלום עליכם!

און עס האָבען זיך געגעבען א ציה הענד דאָרט, לאַנגע, בלייכע, פּעטע, דיקע, רויט־האָריגע און איידעל־גלאַטע, — א ים הענד, איינע איז פּערטרונקען געוואָרען אין דער צווייטער; איינע ארויף, די אַנדערע אראָב, און דער רבי האָט יעדען בעזונדער שלום־עליכם אָבגעענטפערט.

צום סוף האָט זיך דער רב צוגערוקט צום רבי'ן, האָט צו איהם די האַנד אויסגעשטעקט: שלום־עליכם!

— עליכם שלום, ווער איז עס? — האָט דער רבי געפרעגט.

— דער רב פון שטאָדט.

— דער רב פון שטאָדט? אזוי.

— איך האָב אייך דאָס קוויטעל געבראַכט, — זאָגט דער רב, דאָס קוויטעל איבערגעבענדיג.

דער רבי האָט די בלייכע האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטעל.

— דריי מאָל ש"ס וועל איך אייך אָוועקגעבען, עס איז מיין מצוה,

— האָט דער רב געשטאַמעלט, נאָך אַ קליינע ווײַלע מחשבה.

צווישען עולם איז אַ געמורמעל געוואָרען.

— צו וועמען פאָהרסט דו? — האָט דער רבי מיט אַ שמייכעל גע־פרעגט, דאָס קוויטעל אין בוזעם־קעשענע אַריינלעגענדיג.

— צו קיינעם נישט.

— צו קיינעם נישט. נו, וועסט דו ביי מיר ביים טיש זיצען, האָט דער רבי געשמייכעלט.

דער רב איז נאָך געשטאַנען.

באַלד האָבען זיך צוגערוקט חסידים, האָבען דעם רב אָוועקגע־שטופט אין אַ זייט און דער עולם האָט זיך ווייטער גערוקט מיט די הענד איבער די קעפּ, געדריקט זיך נעהענטער צום רבי'ן.

— יודען, מיר וועלען מנחה דאַוונען — האָט דער רבי אויסגערו־פען און איז אַראָב פון וואָגען.

באַלד ביים וועג איז אַ קליינער געדיכטער וואַלד געשטאַנען. בוי־מער ווי זיי וואָלטען אין איין גאַרטעל געווען פערפלאָכטען. דער רבי פאָראויס, דער עולם נאָכ'ן רבי'ן אין די בוימער אַריין.

עס איז שוין פאַרנאַכט געוואָרען. די זון האָט נאָך אין וואַלד אַריינגעקוקט צווישען די בוימער. וואו נישט וואו און ווען נישט ווען האָט זי דאָס גרינס צווישען איין בוים און דעם צווייטען בעגולדעט. דער קליינער וואַלד איז שטיל געווען. ווי אַ שטילער סוד וואָלט אין איהם פערשטומט געוואָרען פון צייטען, צייטען לאַנג.... די הימלען איבער'ן וואַלד אין רויט־בלויען פייער האָבען צנועה'דיג זיך ווייט אַראָבגעלאָזט. טיעף אין וואַלד האָט אַן איינזאַמער פויגעל גערופען; גערופען נישט וויסענדיג וואָס. דאָרט טיעף אין וואַלד האָט ווער אַ בוים אונטערגע־האַקט און דער בוים האָט זיין ודוי הויך צווישען די בוימער אויסגע־רופען...

און אַרום וואַלד האָט די גאַנצע וועלט געוואַרט...

נאָך ניט פאַרטיג איז דאָס גרינס געווען, נאָר עס האָט ערשט אָנ־געהויבען צו בליהען. די ערד האָט ערשט די בריסטען אויסגעשטעקט,

און דאָס גרינס האָט ערשט צו זויגען אָנגעהויבען, צו נאָגען און ציהען חיונה. אַלץ ארום האָט ערשט אָנגעהויבען צו לעבען און האָט גע־ווארט איף א דערלעזונג, אויף א ברכה, אויף א תקון.

און דער עולם איז פערוואָרפען אין וואלד. א יוד הינטער א בוים, א יוד הינטער א בוים. יונגע קינדער הינטער יונגע צווייגעלעך, קוסטעס, אַלע האָבען זיך טיעף און ערנסט געשאָקעלט. דעם רבינ'ס ברכה האָט געקלונגען אין וואלד, און מיט דער האנד האָט ער צוגעשאָ־קעלט און געוויזען:

„ברך עלי—נו ה' אל—הי—נו את הש—נה ה—זאת ואת כל מי—ני תבו—א—תה לטו—בה, ו—ת—ן בר—כה על פני הא—ד—מה. ושבע—נו מטו—בה וב—רך שנ—תנו כש—נים הטו—בות, ברוך א—תה ה' מב—רך הש—נים.“

און ביי יעדען בוים א נשמה, און יעדע נשמה, וואָס איז הינטער איהר בוים געשטאַנען, האָט פאר איהר בוים געבעטען, און מיט דער ברכה האָט מען דעם תקון אויף דאָס גרינס געזעהן. און די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, ווי געוואָלט עפּעס בעטען, זאָגען, נאָר בוימער זיי־נען שטום, און די נשמה, וואָס שטעהט הינטער דעם בוים איז דעם בוים'ס שליח צבור, און דער בוים שאָקעלט זיך מיט: אמן! אמן!

אַלץ ארום האָט געדאווענט, געבעטען און געדאַנקט גאָט, און דער הימעל האָט זיך גענעהענטערט צו דער ערד, די ערד — צום הימעל. אַן עדה יודען, אַן עדה בוימער. די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָקעלט, א צווייג אַן א צווייג געקלאַפּט, די גרעזער אהין און אהער זיך בעוואָויגען, די פויגעל פון צווייג צו צווייג געשריען, געקוויטשעט. און דער ווי־דער־קול האָט טיעף אין וואלד גערופען צווישען די בוימער, און דעם העקער'ס קול דאָרט טיעף האָט אָבגעקלאַפּט, און די קולות האָבען זיך אויסגעמישט, עס איז געוואָרען איינס. אַלץ האָט זיך בעהאָפטען. און עס איז געוואָרען איין תפלה, איין האַרץ, איין נשמה. און דאָרט טיעף אין וואלד איז די שכינה צווישען די בוימער אויסגעצויגען און דאַ־ווענט מיט...

די גאנצע וועלט איז גאָט, גאָט אין דער גאַנצער וועלט דאווענט.

באַלד איז אַלץ שטום געוואָרען. די בוימער האָבען זיך אויפגע־הערט צו שאָקלען, דאָס גראָז צו בעוועגען. דאָרט טיעף אין וואלד איז דער פויגעל פערשטומט געוואָרען און דער ווידער־קול פון העקער. די

וועלט, ווי זי וואָלט זיך א מינוט איינגעהאָרכט. דאָרט טיעף אין וואַלד איז גאָט און הערט זיך אויך איין צו דעם אַלט־בעקאַנטען נגון פון אַמאָל, און דעם רבינ׳ס קול וויינט אין וואַלד:

תק—ע בשו—פר ג—דול לחרו—תנו ושא נס לק—בץ גליו—ת—נו...

אַלץ ארום איז שטיל געווען. א טונקעלער, טרויעריגער נעבעל האָט דאָרט טיעף, וואו די שכינה רוהט, זיך אויסגעשפּרייט, און פון דאָרט טיעף האָט א טרויעריגער פּערגעסענער זום־זום־זום געברומט און האָט געשפּיעלט איבער וועלדער און פעלדער און דער ווידער־קול האָט זיך ווייט צוגאָסען און פערטרויט בעהאַלטענע סודות.

גאָט׳ס א גרוס איז עס געווען צו זיין כנסת ישראל פון לאַנגע, לאַנגע צייטען...

באַלד האָט דער רבי זיין תפלה געענדיגט. יתומים אונטער בוי־מער האָבען קדיש געזאָגט, און אפשר האָבען אויך בוימעלעך קדיש געזאָגט איבער זייערע טאַטעס און מאַמעס, אָדער זיינען די קינדער זייערע חזנים געווען...

דער רבי איז צוריק ארויף אויפ׳ן וואָגען. מען האָט די פערד אויסגעשפּאַנט, יודען גאַנצע מחנות, גאַנצע עדות האָבען אין דעם וואָ־גען זיך איינגעשפּאַנט. קעפּ זיינען געקראָכען איבער קעפּ, איינער איבער׳ן צווייטען, איבער די רעדער און אויף די רעדער און דער ווייך־סער כאַלאַט, פערטרונקען אין ימים קעפּ און הענד, האָט זיך געטראָגען אין דער הויך, און פאר איהם און נאָך איהם כוואַליעס קעפּ, כוואַליעס קעפּ מיט איין קול, מיט איין שיר:

„ברוב עם הדרת מלך“.

און נאָך דער עדה האָט א טונקעלער, טרויעריג ליעבער טוי־וואָלקען איבער וועלדער און פעלדער גערוהט און געזויגען, און גע־טרונקען יעדעס מיילעכיל, וואָס האָט זיך געעפענט.

דעם רבי׳נס ברכה...

און וואָס נעהענטער די כוואַליעס קעפּ זיינען צום שטעדטיל צו־געקומען, האָבען זיך אַלץ מעהרער מענשען, ווייבער, אַלטע לייט, קינ־דער פון שטאָדט זיך געלאָזט, די אָנגעקומענע זיינען אין די מאַסען קעפּ פערשוואונדען געוואָרען, און מיט איין קול און מיט איין שיר: ברב עם הדרת מלך! — זיינען זיי אין שטאָדט אריין.

א ליעבער פערגעסענער טוי־וואָלקען, וואָס האָט פון די וואסערען אויפגעשטייגט, האָט זיך צערטליך און מיט א מוטערליכער ליעבע איבער'ן שטעדטיל געלעגט, צו בעשיצען, צו בעוואָרענען, און דער וואָלקען האָט עם געהילט און געטוליעט. און דאָס שטעדטיל איז ליעבליך איינגעשלאָפען.

ווייט אין געסעל האָט זיך געהערט א קינד וויינען...

פון ר' יחזקאל'ס צוויי גרויסע פענסטער, וואָס געהען אין שוהל־געסעל אריין, האָבען אין טונקעלען טוי־נעבעל צוויי גרויסע ליכט־פלאַמען ארויסגעדרעננט, און א שטיל פערטרונקענער ליעבער נגון איז פון דאָרט אין געסעל אריינגעשוואומען.

דער רבי איז דאָרט איינגעשטאַנען.

פון די וואָכעדיגע בית־המדרש־פענסטער, וואָס זיינען געווען גע־גען איבער ר' יחזקאל'ס פענסטער, האָבען אויך זעקס קליינע ליכטלעך אין דעם טוי־וואָלקען אריינגעדרעננט, און א קאַלטער, וואָכעדיגער „והוא רחום" פון אַן אַלטער שניידערישער ברוסט האָט פון דאָרט זיך ארויסגעריסען:

„יכפּר עון ולא ישחית."

און טיעף אין געסעל, פערהילט אין נאַכט־נעבעל הערט זיך א יונגעל'ס לאַבוסדיגע שטימע:

נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ.
נאַ דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

V.
די זומערדיגע פאַר־נאַכטען

ווי די דריי וואָכען האָבען זיך אָנגעהויבען אַריינצו׳גנב׳ענען אין שטעדטיל, איז דאָס זומער־לעבען ווי אין מיטען אָבגעהאַקט געוואָרען. די וועלט אַרום און האָט אויסגעזעהן ווי אַ פּרינצעסין, וואָס זיצט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער און טרויערט נאָך איהר גע־ליעבטען, וועלכער האָט זי פערלאָזט... אַ ווינדטעל בלאָזט און וועהט איבער די גרעזער, שאָקעלט זיי אַהין, שאָקעלט זיי צוריק. דאָס בלע־טעל אויפ׳ן צווייגעל, דאָס גרעזיל אין דער ערד וויינען אין זיך פאַר דער גאַנצער וועלט.

ליעבע, זומערדיגע פאַר־נאַכטען! פון בעהאַלטענע וועלטען קומען זיך צוציהען איבער׳ן הימעל שטיקער ליכטיגע, שטיקער טונקעלע וואָל־קען, מישען זיך צוזאַמען טיעף אין ברייטען האָריזאָנט פון הימעל. די הערליכע ליכטיגקייטען מיט די דונקעלע וואָלקען ווערען בעהאַלטען הינטער בלאָהע, פאַכעדיגע פאַרהאַנגען. ליכט פערוויקעלט אין ליכט הענגט ברייט און ווייט איבער׳ן וואַסער און שפּיגעלט זיך אָב אין זיינע ליכטיגע, געשליפענע כוואַליעס. און די כוואַליעס געהען, אַ כוואַליע נאָך אַ כוואַליע, ווי זיי וואָלטען דאָס האַרץ אויסגערעדט איינע פאַר דער אַנדערער. ווייט, ווייט נויגט זיך דער הימעל אַראָב אין וואַסער אַריין, און דאָס וואַסער געהט אין הימעל אויף. דער הימעל מיט דעם וואַסער גיבען זיך דעם ערשטען, ליעבען אונשולדיגען קוש און געהען זיך שלאָפען לעגען אין געדיכטען וואַלד, אין שוואַרצען וואַלד, אין עק וועלט...

ליעבע זומערדיגע פאַרנאַכטען אין שוהל־געסעל! טונקעל־טרויע־ריגע נעבלען טוליען דאָס שטילע געסעל, און וויקלען עס, ווי זיי וואָלטען עס וועלען פערהוילען פון מענשען׳ס אויגען. אין עק וועלט פון גע־דיכטען וואַלד שימערט נאָך אַרויס דאָס לעצטע ביסעל רויטליכקייט,

פערזונקען און פערטונקען צווישען בלאָהע ימים ווי אָבגעריסענע, פער־געסענע אינזלען. — פון די פענסטער פון דעם אַלטען בית־המדרש ווינקט אַרויס אַ ליכטעל, און דעם פּרושים קול וויינט אין געסעל, און קלאָגט זיך פאַר דער מאמע־נאַכט... און די מאמע־נאַכט נעהמט מיט זיין געוויין און פערטרינקט עס אין בעהאַלטענע וועלטען, און מישט עס אויס, און עס ווערט איין טאָן פון דעם נאַכט־כאָר; די זשאַבעס אין וואַסער האַלטען איהם מיט צום טאַקט. פון שוואַרצען וואַלד קומט צוציהען אַ פערגעסענעם זשומען. און די נאַכט נעהמט די קולות אַלע אין זיך אַריין, און ווערט פערטרונקען מיט זיי אויף דעם שוואַרצען וועג צום בית־עולם צו... פון רבי׳נס פענסטער דרינגען אַרויס צוויי גרויסע ליכט. דער רבי אין ווייסען כאַלאַט דרעהט זיך איינער אַליין אַרויף און אַראָב איבער דער שטוב, און יעדעס מאָהל, ווען דער וויי־סער כאַלאַט געהט פערביי די צוויי פענסטער, לויפט ווער דורך איבער׳ן ווייסען פּליט, וואָס איז אַנטקעגען די פענסטער. פאַר טהיר און טהויערען זיצען האַלב נאַקעטע יודען, בעלי־בתים, בעל־הבית׳טעס, בעלי־מלאכות, אָנגעהאָרעוועטע פון אַ גאַנצען טאָג, אויסגעצבעט אויף בעט־געוואַנד און כאַפּען אַ ביסעל „פרישע לופט״, קליינע מיידלעך שפּאַצירען צוזאַמען פאַר דער טהיר, אָנגעהמענדיג זיך ביי די הענד, און זינגען הויך אויפ׳ן קול:

> נעהמט דער גראַף אין וואַלד אַריין,
> טרעפט ער אַ מיידעל ביים בוים שטעהן.
> — מיידעלע, מיידעלשי, וואָס טהוסט דו
> אין וואַלד אַליין?
> — איך בין געגאַנגען אין וואַלד אַריין
> און ווייס נישט וואו אַ היים צו געהן.

אויפ׳ן פּלויט פון חנה־שרה׳לעס גאָרטען, פון וועלכען די צווייגען מיט באַרנעס שטייגען אין מאַרק אַריין, קלעטערען די חדר־יונגלעך. זיי כאַפּען אָן די צווייגען און רייסען פון זיי אונצייטיגע אויבס. דער סעדער לויפט אַרויס, די קינדער אַנטלויפען, נאָר איינס נעביך איז הענגען געבליבען אויפ׳ן פּלויט. דער סעדער כאַפּט איהם אַראָב דאָס היטעל, און דאָס יונגעל שטעהט און קראַצט זיך און וויינט. ער האָט מורא אַהיים צו געהן צו דער מאַמען. קיה געהען אַהיים פון דער פּאַשע, דער שעפער שפּיעלט אויף דער פישטאַלקע, בעלי־בתים דער־

הויבען זיך פון די ערטער און פיהרען דאָס זייערינגע אין די שטאַלען. פון ערגיץ פאַר אַ הויז הערט זיך אַ האַרמאָניע שפּיעלען. דאָרט זיצט סטעפּאַן, דער איינציגער גוי אין געסעל, מיט זיין מיידעל און שפּיעלען ליעבעס־ליעדער, און דאָס קול פון דער האַרמאָניע מישט זיך אויס אין איינעם מיט'ן פּרוש'ס וויינענדיגען נגון. און עס ווערט איין טרויעריגער, האַרץ־רייסענדיגער נגון, וואָס ווערט פערטרונקען ווייט אין געסעל...

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שול־געסעל! דאָרט ווייט צום שוואַרצען וועג צו, צום „בית־עולם", שפּאַצירען אַרום בית־המדרש בחורים אין די זומערדיגע לייכטע שניט־רעק. עס שפּאַצירען בעל־הבתישע מיידלעך אין די זומערדיגע קאַרטאָנע קליידלעך. די בחורים אויף איין זייט, די מיידלעך אויף דער צווייטער זייט, שיקט אַ בחור אַריבער אַ פערשעהמטען בליק אויף דער צווייטער זייט, וויל גע־פינען די כלה, וואָס איהר גאָלדענעם זייגער טראָגט ער אויף זיין וועסט; ער פערשעהמט זיך, און דאָס האַרץ קלאַפּט אין איהם... וויל אַ מיידעל וואַרפען אַן אויג צו די בחורים, כדי צו געפינען איהר חתן, פאַר וועלכען זי העפט איצט אויס אַ תפילין־בייטעלע, שעהמט זי זיך פאַר די חבר'טאָרינס. איהר האַרץ קלאַפּט אין דער שטיל, און דאָס לייכטע קאָפּטענדיל בעוועגט זיך...

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שוהל־געסעל! היינט זיינען אָבער די „דריי וואָכען", היינט טאָר מען קיין ליעבעס ניט שפּיעלען, האָט מען עס אָבגעלעגט אויף שבת־נחמו... נאָר די נעבלען, וואָס הילען דאָס שטעדטיל איין אין ליעבע, טרויעריגע סודות, וועקען אין דער שטיל דאָס האַרץ, דאָס געסעל טוליעט זיך צום נעבעל, דער נעבעל צום געסעל, און זיי שפּיעלען אין דער שטיל אַ געהיימע ליעבע... און די ריחות טראָגען זיך פון יענער זייט פעלדער און דערפרישען דאָס האַרץ... די ברוסט ווערט פול, און עס ווערט עפּעס אַזוי לייכט, אַזוי ליעב, אַזוי זיס, און עס ווילט זיך אַזוי זיין געטוליעט, געליעבט! אוי, טאַטע אין הימעל!

ליעבע זומערדיגע פאַר־נאַכטען אין שוהל־געסעל! ווער עס האָט אייך געהאַט, ווער עס האָט אייך פערלאָרען...

אויף דעם שוואַרצען וועג, צום בית עולם צו, ווייטער אַראָב אין

שוהל־געסעל האט זיך די וועלט דאס געזיכט איינגעטוליעט אין הארץ פון דער נאכט, און די נאכט אין הארץ פון דער וועלט ,אוןביידע האבען זיך בעהעפט, און דארט ווייט, טיעף אין וואלד זיך פערבלאנדזשעט און זיך שלאפען געלעגט אין געדיכטען וואלד.

אויף דעם שווארצען וועג, צום בית־עולם צו, שטעהען אלטע, אבגעלעבטע טאפאלען, ווי ווילדע לצים, מיט אבגעהאקטע פיס און הענד. זיי שטעהען ווי גלגולים פון רוחות, ווי אנגעקומענע פון פאר ששת ימי בראשית, ווי שטומע עדות פון אנהויב וועלט ביז'ן סוף וועלט... נאכט, צוועלף א זייגער, קומען צוגעהן „הויכע דייטשען מיט לאנגע בייטשען", און שטעלען זיך הינטער די טאפאלען און ציהען פון זייערע צווייגען די ליעבסטע, הארץ־נאגענדע נגונים, ציהען, ציהען ביים הארץ, און פערנארען מענשען מיט זייערע געזאנגען אין וויסטע זומפען...

אין פעלד, אין גראז ליעגען קופקעליך חסידים, הינטער'ן שטאדט, און זינגען דעם יאוש'דיגען:

שוכני בתי חומר,
למה תשאו עין?
ויתרון אדם מן הבהמה — אין!

מיט'ן נגון פון דעם חזן, וואס מען האט איהם לעבעדיגערהייד אין קבר בעגראבען. און דאס קול קלינגט איבער די קברים, וואס שטעהען אויפ'ן בערגעל און די קברים אויסגעמישט מיט גאט'ס ערד, פערטרונקען אין ימים גרינס, לעבען דא זייער שטיל, שווייגענדיג לעבען. עס שווייגען די טויטע ביינער אין די פיער איילען פון קבר, וואס האט איבער זיך נאר א פיצעל הימעל. דאס ווינדטעל בלאזט איבער זיי, אויסגעמישט מיט דער ערד, גיבען זיי פון זיך דאס לעבעדיגע גרינס ארויס. אט זיינען די ביינער צוגעקומען צום אמת'ען תכלית, צום לעצטען סוף פון לעבען, פון פאר'ן אייביג און פון נאכ'ן אייביג... און די גאנצע וועלט האט זיך געאייניגט, דאס לעבעדיגע מיט'ן טויטען, דער הימעל מיט דער ערד, יעדעם גרעזיל, יעדעם בוימעל, און עס איז איין לעבען, איין וועלט, איין גאט'ס געווארען...

פון דער צווייטער זייט וועג שפיעגעלט זיך אב דאס וואסער אין דער נאכט, ווי א צווייטע וועלט זעהט עס אויס פון דערווייטען. קליינע ליכטלעך פון די בערלינקעס, וואס רוהען אין וואסער איבער

נאכט, דרינגען טיעף אין וואסער אריין, און זיי זעהען אוים פון דער־ווייטען, ווי גרויע, טונקעלע חיות זיינען מיט די לאפעס אין דער שווארצער נאכט איינגעזונקען געווארען, און קענען נישט מעהר ארוים, די ליכטלעך, — די אויגען אין זייערע שטערענס, דרינגען אהער פון דער־ווייטען און בעטען הילף...

און אויף דעם שווארצען וועג, טיעף דארט אין דער נאכט, האט גאט זיך דאס פנים איןביידע הענד פערשטעלט... און זיינע צוויי גרויסע טרעהרען — וואס ער וויינט אויפ'ן חורבן בית־המקדש — האבען אויף דער ערד זיך אראבגעגאסען און אלץ פערטונקט און פערטרונקען...

אויפ'ן שווארצען וועג צום בית־עולם צו אין דער טונקעלער נאכט שפאצירען א יונגעל מיט א מיידעל: גבריאל, דעם רבי'ס זוהן, דער ממלא מקומו, און לאה'לע, ר' יחזקאל'ס יונגסטע טאכטער.

זי האט איהם געזעהען דורך א שפאלט פון דער טהיר דענסמאל, ווען זיין פאטער איז ביי זיי איינגעשטאנען. פאר־טאג'ס, ווען זי איז נאך אין איהר בעט געלעגען, האט זי דערהערט פון אן אפענעם פענסטער זיין קול. ער לערנט און זיין קול איז ארוים דורכ'ן פענסטער און אויסגעמישט זיך מיט דעם ריח פון די יונגע גרעזער, וואס האבען זיך פון דעם נאכט־טהוי געוועקט; ער איז אריין מיט דעם בלומען־געשמאק, און איז פאר איהר געזיכט פערבייגעפלויגען און געווינקט איבער איהר, און איהר ברוסט האט זיך אונוויסענד געהויבען און געוועקט זיך... און פון דענסמאל אן האט זי געבענקט נאך זיין איידעל, מלאכים'דיג געזיכט, וואס האט ווי א ליכטיגע לבנה פון זיין טיעפען שטריימעל ארויסגעשיינט, נאר זי האט נישט געוואוסט דערפון. זי האט פון גאר נישט געוואלט וויסען, נאר יעדען פאר־נאכט האט זי זיך אין שוהל־געסעל שפאצירט... עס האט זי עפעס געצווינגען אהין, צו די „הויכע דייטשען מיט די לאנגע בייטשען", די וואס שפיעלען און ציהען די נגונים פון די טאפאלען־צווייגען, און האבען זי געצווינגען טיעפער אריין, טיעפער אין שווארצען וועג אריין, טיעפער און טיעפער... איהם אבער האבען זיי אויך געמוזט ציהען, און ער האט זיך אויך געמוזט לאזען פערפיהרען...

און זיי האבען נישט געזעהן, ווי זיי פערקריכען זיך. די נאכט

איז געפאלען איבער זייערע קעפ און האט זיי אין זיך אריינגענומען, בעוועבט זיי מיט פינסטערניש הינטער זיך און פערשטעלט זיי פון מענשען׳ס אויגען. די טויטע מצבות אויפ׳ן בערגעל זיינען עדות געווען, אז די קינדער האבען צווישען זיך קיין ווארט נישט גערעדט, נישט ביי דער האנד זיך אנגענומען, נאר ער פון איין זייט וועג, און זי פון דער צווייטער זייט וועג האבען זיך געלאזט נאכציהען נאך די שטומע, הארץ־נאגענדיגע נגונים, וואס די „הויכע דייטשען מיט די לאנגע בייטשען" האבען מיט זייערע דינע, לאנגע פינגער פון די אלטע טאפאלען־בוימער ארויסגעצויגען. את די נגונים האבען זיך אין זייערע הערצער אבגעקלונגען, ווי אויף סטרונעס, און האבען די קינדער אלץ געצויגען צו זיך, געצויגען שטום, און געשפיעלט שטומע, סודות׳דיגע טענער אויף די הארץ־סטרונעס אין דער שטיל... אין דער שטיל...

און די נאכט איז געפאלען איבער זיי, און די טהוי־וואלקען האבען געשוועבט פאר זיי, און הינטער זיי.

און אלץ ארום איז פול מיט ליעבע. דער הימעל און די ערד ליעגען אינאיינעם געארעמט פערווארפען אין וואלד, די נאכט אין דער וועלט, די וועלט אין דער נאכט, און שמעקענדיגע ריחות קומען זיך צו טראגען פון די ארומיגע פעלדער, וועהען איבער׳ן פנים, און דערציילען שטומע סודות, וואס מען טראגט ביי זיך אין הארץ ארום און וואס מען זאגט זיי קיינמאל נִיט ארויס...

און די ברוסט בעוועגט זיך שטיל, פאמעליך, און בענקט נאך עפעס, און א בענקעניש ליעגט אויף אלעם אויסגעגאסען, די גאנצע וועלט בענקט, נישט ווִיסענדיג אליין נאך וואס, נאך ווען...

אין גערדיכטען וואלד ליעגט גאט אין שווארצען מאנטעל געהילט, און בענקט נאך זיך אליין און נאך די וועלט... אין עק וועלט, וואו דאס לעצטע רויטע אויג זינקט אין די בלאהע, שווארצע ימים, קושט זיך דער טאג מיט דער נאכט און בענקען נאך זיך און נאך דער וועלט...

אין מיטען הארִיזאנט בלאנדזעט א ליכטיגע לבנה, ים אויס, ים איין, און בענקט... — דער קליינער בית־עולם בעהאלט זיך אין זיך און בענקט...

און דאס יונגעל און דאס מיידעל לאזען זיך נאכציהען נאך די פערגעסענע נגונים...

א ביסעל ווייטער איז דאָס וואַסער, און די נאַכט־לאַמטערנדלעך דרינגען זיך אין דער טיעפעניש פון וואַסער, און דערצעהלען זיי מעשיות פון אַנדערע וועלטען.

דאָס יונגעל מיט׳ן מיידעל געהען נאָך, און לאָזען זיך פערפיהרען נאָך די פאַקעלדיגע לאַמטערנדלעך.

זיי זיינען צום וואַסער אָנגעקומען, ביים ברעג זיך געזעצט.

עס האָט זיך פלוצלונג קלינגען געהערט.

און דאָס קלינגען האָט מיט אימה פון גאַנץ ווייט אָבגעקלונגען, ווי א מאַמע וואָלט זיך אין דער פינסטערער נאַכט געקלאָגט: געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון! געוואַלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון!

דער הימעל צום שטעדטיל איז מיט א מאָל ליכטיג געוואָרען, ווי א רויט־ברענענדיגע, ליכטיגע כמארע פון א ליכטיגען ים איז געקומען צו ציהען פון א פרעמדער וועלט און האָט זיך פערבלאָנדזעט אינ׳ם פינסטערען נאַכט־ים אריין, און האָט א האַלבען הימעל בעלויכטען. צי האָט נישט א מעכטיגע האַנד א שטיק נאַכט פון דער הויך אראָבגע־וואָרפען, און דער וועלט דעם אָפענעם הימעל געוויזען? צי האָט זיך אפשר דאָך די זון איין מאָל אין לעבען טועה געווען, און אָנשטאָט אין א פרעמד לאַנד צו געהן, איז זי פאַר דער צייט צוריק געקומען? און אונטען אויף דר׳ערד פלאַקערט זיך, איין וואָלקען פייער קוילערט זיך אין צווייטען אריין און זיי פלאַמען זיך אין איינעם און שטייגען אין הימעל אריין, און צינדען א שטיק הימעל אונטער. ערד, לופט און הימעל קושען זיך צוזאַמען אין איין פלאַם פייער. עס האָט פון דער וועלט דעם נאַכט־שלייער אראָבגעריסען און צוריק טאָג געמאַכט... פון דער־ווייטען הערען זיך וויינענדיגע קולות, און דער שטאָדט־גלאָק קלינגט און קלינגט מיט א געוואַלד, ווי א מאַמע וואָלט זיך געקלאָגט: געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהאָן! געוואַלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהון!

דאָס יונגעל מיט דעם מיידעל זיצען ביים ברעג וואַסער. ליכ־טיגע שטראַהלען פאַלען אריין און בעלויכטען דאָס וואַסער פון יענער זייט. און פון דאָרט, פון וואַנען דאָס וואַסער ברענט זיך, קומען צו־שווימען ליכטיגע כוואַליעס און סוד׳ען איין אין דער שטיל די איבריגע

כוואַליעם דאָס, וואָס דאַרט טהוט זיך אָב. דאָ ליעגט די נאַכט אויס־געצויגען איבער'ן וואַסער. עפּעס וואָס פּליאַסקעט זיך שטיל אין איהם... מתים געהען אויף פון דעם בית־עולם, קריכען אַריבער דעם פּלויט און זיי זיינען טובל זייערע נשמות אין וואַסער, איידער זיי שטייגען אויף אין הימעל אַריין צום בית־דין של מעלה.

און דאָס וואַסער גיסט זיך אין דער שטיל, וואַשט די נשמות, וואַשט זיי אָב פון זינד, און די מתים שווימען מיט די כוואַליעס וואַסער אין שוואַרצען וואַלד אַריין, אין הימעל אויפצושטייגען...

און פון יענער זייט פּלאַקערט די וועלט. זיילען פייער אין זיילען פייער שטייגען איינער נאָכ'ן צווייטען אין הימעל אַריין, און צינדען אָן די לופט, דעם הימעל, און זייער פייערדיגער גלאַנץ שפּיעלט אויף די כוואַליעס....

דורך בעהאַלטענע וועגען זיינען די קינדער אין שטאָדט צוריק געקומען.

האַלב־נאַקעטע ווייבער, נאַקעטע קינדער, כאַפּענדיג דאָס ביסעל אָרימקייט, פּעק בעטגעוואַנד, ווער אַ קישען, ווער אַן עמער מיט שטוב־זאַכען, מיט אימה'דיגע געוואַלדען, מיט פונאַנדערגעלאָזענע האָהר, לויפען זיי פון פייער, גאַס אויס, גאַס איין. קליינע קינדער, האַלטענדיג זיך אָן די מאַמעס שירצען, גרעסערע, העלפענדיג דער מאַמען די פּעקלעך טראָגען, לויפען אין דער שוואַרצער וועלט אַריין, מיט געוואַלדען, מיט געוויין. און דאָס פייער לויפט זיי נאָך, אַרויס־שטעקענדיג נאָך זיי זיינע צונגען. מאַמעס טראָגען זויגענדיגע קינ־דער אין די קישענס, ברידער — קליינע שוועסטערלעך, שוועסטער — קליינע ברידערלעך. מען לויפט מיט זיי אין פרעמדע שטיבער, זיי אַוועקצולעגען אין פרעמדע בעטען, צו פרעמדע קינדער. דאָס פייער יאָגט די מענשען פון די הייזער, טרייבט זיי אַרום ווי ווילדע רוחות און טראָגט זיך פון דאַך צו דאַך. דאָס פייער איז ווי אַן אונגעהויערע ווילדע חיה מיט ברייטע, ווייטע ברענענדיגע לאַפּעס, איז געקומען צולויפען פון וויסטע מדבריות און האָט זיך איבער'ן שטעדטעל גע־לענט, צו פערניכטען אַלץ, אַלץ... יודען, גוים שלעפּען עמערלעך וואַ־סער, געהען מיט אַ געוואַלד און גיסען דעם וואַסער אין פייער אַריין: דאָס פייער טרינקט עס אויס מיט אַ לעבערדיגען קנאַק און טהוט זיך

ווייטער דאָס זייניגע. טהייל מענשען, נישט וויסענדיג וואָס צו טהון, כאַפּען פענסטער, טהירען און לויפען דערמיט אין דער וועלט אריין. ווילדע מאַמעס לויפען אין פייער מיט צואוואָרפענע האָהר, פערוואָר־פענע קליידער. זיי לויפען און שרייען: מיינע קינדער! ווילדע, פער־לאָזטע, נאַקעטע קינדער לויפען איבער דער גאַס, שלעפּענדיג פּעקלעך, און שרייען: מאַמע! מאַמע! און די אַלע קולות ווערען פערטרונקען אין איינעם אינ׳ם קנאַק פונ׳ם פייער, און דאָס פייער שיקט זיינע צונגען פון דאַך צו דאַך און לאָזט איבער נאָך זיך איין חורבה נאָך דער אַנדערער. אין די חורבות בלייבען שטעהן הויכע, שוואַרצע קוימענס, עדות אויף דעם אונגליק, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט. טהייל בעלי־בתים, כאַפּענדיג וועד אַ האַק, ווער אַ לאָפּעטע, האַקען די װענד, רייסען די דעכער פון זייערע אייגענע הייזער. זיי האַקען אָהן רחמנות, ווי עס וואָלט אין זיי אריינגעקומען אַ ווילדער גייסט צו מאַכען אַ תל פון אַלץ, אַלץ חרוב צו מאַכען.

איינער ברעכט מיט בלויזע הענד די שויבען און לויפט דער־נאָך מיט צובלוטיגטע הענד איבער דער גאַס. דאָס פייער אָבער ווערט ניט שטילער. די בייזע, פייערדיגע לאַפּעס ציהט עס פון דאַך צו דאַך, און מיט אַ בייזען קנאַק, ווי ס׳וואָלט געוואָלט פערשטומען דאָס געוויין פון די קינדער, פון די מאַמעס, פונ׳ם עולם, ברעכט עס איין שטוב נאָך דער אַנדערער. די אַלע קולות נעהמען זיך צונויף צוזאַמען און הייבען זיך אויף ביז׳ן הימעל אריין... און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ נאָכאַנאַנד געקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט געוואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען, וואַרפען זיך צו זיינע פיס אָדער קלאָגען זיך פאַר די געהיימע קראַפט אויף דעם חורבן, וואָס דאָס פייער האָט אָנגעמאַכט...

באַלד איז געוואָרען אַ געשריי: די שוהל ברענט, די שוהל!

און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ געלויף פון אַלע זייטען. טאַטעס האָבען די הויז־געזינדען אוועקגעוואָרפען, מאַמעס — די זויגעדיגע קינדער, אַלע האָבען זיך אַרום דער קליינער שוהל אַרומגעשטעלט. איהרע הויכע פענסטער, וואָס זיינען געוועזען געגענאיבער דעם פייער, האָבען ווי ליכטיגע לאַמטערנעס געלויכטען. יודען האָבען געקרעכצט, די האָהר פון קאָפּ זיך געריסען; ווייבער האָבען זיך אַרום איהרע בריהענדיגע ווענד אַרומגעשטעלט, ווי זיי וואָלטען זיי וועלען מיט

זייערע שירצען פערשטעלען. א פאר יודען זיינען געשטאנען און געגאסען עמערלעך וואסער אויף די היים אנגעזונגטע וועגד — דאס פייער האט עס מיט א קנאק אויסגעטרונקען, און גענומען זיך דאס זייניגע טהון.

גוים זיינען אנגעקומען צו לויפען מיט באסאקעס און העק, זיינען ארויף אויף דעם שוהל־דאך און גענומען איהם רייסען פון די וועגד. יודען האבען זיי ביי די פאלעס אנגעכאפט, געבעטען רחמנות. די באסאקעס האבען דאס דעבעל צופליקט, געריסען, און יעדעס שטיק בלעך, וואס מען האט פון דאך אראבגעשליידערט, האט פאסען גע־ריסען פון די יודישע הערצער.

אין דעם איז דער רב אנגעקומען צולויפען און מיט גרוים געוויין איז ער צוגעלאפען צו די שוהל־טויערען. ער האט פערהאקט די טהירען, די לאדען און האט זיינע דארע, בלייכע הענד אויסגעשטעקט, אוועקשטופענדיג דעם משחית. דאס פייער איז דורך דעם דאך גע־קראכען, און באלד איז געווארען א גרוים געוויין און געשריי: דער דאך! און יודען האבען די טהירען אויפגעפראלט, די פענסטער אויפ־געהאקט און אין שוהל אריין. דא האט שוין דער דאך ארום און ארום געפלאקערט. אין פייער האט זיך געהערט, ווי באלקענס פאלען איינער אויף דעם צווייטען. דאס ברענענדיגע פייער האט זיך מיט א מאהל מיט'ן קאפ קאפויער געשטעלט און האט פון אונטען־אוים זיינע צונגען געשיקט, געשאסען מיט ברענענדיגע פונקען, מיט שטיקער פייער אין דער וועלט אריין. פון אן אויפגעהאקט פענסטער האבען זיך א רייס געטהאן רוחות שווארצער רויך, איין רוח איז אין צווייטען מיט'ן קאפ אריין, און האבען זיך געריסען דורכ'ן אויסגעהאקטען פענסטער אין פייער אריין. אויף א מינוט האבען זיי פערשווארצט דאס העלע ברענענדיגע ליכט, באלד אבער האט דער רויך זיך דורכגעבראכען א וועג און איז מיט א קנאקעריי ארוים פון פייער אין הימעל אריין. און אין דעם געדיכטען שווארצען רויך פון אויפגעהאקטען פענסטער זיינען געפלויגען ברענענדיגע פונקען, האבען זיך געטראגען שטיקער פייער. און דורכ'ן אויפגעהאקטען פענסטער האבען זיך אנגעהויבען ארויס־כאפען יודען, אין דעם שווארצען רויך און אין די שיסענדע פונקען, ארויסראטעוועגדיג ווער א האלב־נאקעט ספר־תורה, ווער אן אלטען טליהענדען טלית, ווער א שטיק לייכטער און ווער א ברעט פון ארון־

קודש, און זיינען דערמיט אין דער שווארצער נאכט אנטרונען געוואָרען.

די שוהל האָט געפלאַקערט. איין וואנד איז ארויף אויף דער צווייטער. פון אינוועניג האָט זיך יעדעס מאָהל געהערט, ווי דאָס פייער וואַרפט פון דער הויך מיט אַ נצחון באַלקעס, קלעצער, ברעטער איינס אויף דאָס צווייטע און עסט זיי מיט זיינע פייער־צונגען. און ארום איז אַ ביטערליך געוויין פון די ארומיגע ווייבער, קינדער און מענער. מען קרעכצט, מען שרייט, מען ברעכט די הענד, און דער שטאָדט־גלאָק האָט אַלץ געקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט גע־וואָלט ביים פייער רחמנות ערוועקען, ווארפען זיך פאַר זיינע פיס, אָדער קלאָגען זיך פאַר דער געהיימער קראַפט. דאָס פייער אָבער האָט די אַלע קולות אין זיך אריינגענומען און אין איינעם אָבגעקנאַקט. דאָס איז געוועזן אַ נצחון־געשריי פונ׳ם משחית, וואָס איז געקומען די גאַנצע וועלט צו פערניכטען...

גרוי און ערנסט איז דער טאָג ארויס אויפ׳ן הימעל. ווייט אויפ׳ן האָריזאָנט האָט דער מאָרגען־שטערען בלוטיג געפלאַקערט אין איין העלישען שפּיגעל, און זיין רויטער גלאַנץ האָט זיך אָבגעגלענצט אין די גרויע, וואסערדיגע כוואליעס פונ׳ם הימעל. עס האָט אויסגעזעהן, ווי גרויע כוואליעס וואסער זיינען געקומען צושווימען פון פרעמדע ימים, פון ליכטיגע וועלטען, און האָבען זיך איינע נאָך דער צווייטער אין הימעל פערבלאָנדזעט. און דער מאָרגען וואשט דעם ניי־געבוי־רענעם זוהן, דעם יונגען טאָג, וואָס שטייגט ארויס פון די גרויע כוואַ־ליעס וואסער, וואשט איהם כוואליע אויס, כוואליע איין, אז ער זאָל שיינען, בעלייכטען הימעל און ערד.

און די גאַנצע וועלט האָט זיך געוועקט פון דעם ליעבען שלאָף. די גרעזלעך, נאָך פערטרונקען אין נאַכט־טהוי, האָבען זיך אָנגעהויבען צו ציהען געגען דער זון; בלומען האָבען אויפגעעפענט זייערע אויגע־לעך, זייערע מיילכעלעך, און האָבען פון זיך ארויסגעהויכט דעם בלומען־ריח, מיט וועלכען זיי האָבען זיך אַ גאַנצע נאַכט אָנגעטרונקען. אַלץ, אַלץ האָט זיך געוועקט, די וועלט האָט פון זיך אראָבגעוואָרפען דעם נאַכט־שלייער, די נאַכט־קליידער, וואָס זי האָט אין זיי מיט דעם וואָלקען־טהוי געשלאָפען, און מיט דעם שמייכעל פון אַ כלה, וואָס וועקט זיך אויף די ערשטע נאַכט נאָך דער חתונה, האָט עס אַלץ גע־שמייכעלט, אָנגעטרונקען מיט ליעבע און לעבען...

דאָס פייער איז שוין געווען פערלאָשען. דאָ און דאָרט האָט עס נאָך זיין לעצט ביסעל צאָרן אויסגעלאָזט צו אַן איבערגעבליבענער וואַנד, צו אַ פּליטעל, אַ באַלקע און עס האָט געטליהעט און געטליהעט, דאָס שטעדטעל איז אַ חורבן געוואָרען... טליהענדע קופּעס קוילען, פערברענטע דעכער, ליעגענדיג איבער פערברענטע ווענטלעך, האָבען זיך גערויכערט און גערויכערט. דאָ און דאָרט האָט זיך געוויזען אַ האַלב אָבגעמאָלט ווענדטעל פון אַ צולעגטער שטוב, וואָס האָט נאָך אין זיך געהאַט אַן אָנגעקלאַפּטע פּאַליצע. אין דער גאָס זיינען אַרומ־געפלויגען פון דעכעל צו דעכעל פּעדערען, אונטער די פּיס האָבען זיך געוואַלגערט צובראָכענע כלים, שטיקער מעש פון לייכטערלעך און שבת'ניקעס, און אין מיטען דערינען אַ שטיק זיידען שבת־קלייד, אַ טליהענדע שמאַכטע מיט אַן אָנגערויכערט שייטעל. פון די גליהענדע חורבות האָבען די הויכע, שוואַרצע קוימענס אַרויסגעשיינט און האָבען עדות געזאָגט אויף דעם חורבן, וואָס דאָ איז געווען. דאָ און דאָרט זיינען יודען געשטאַנען און מיט שטיקער אייזען אין די הענד האָבען זיי פון די גליהענדע קויהלען אויסגעשאַרט שטיקער צובראָכענע כלים, האַלב־אָנגעטליהעטע קאָלדרעס, פּיס פון צובראָכענע טישען, בענק, און יעדער האָט זיך זיין ביסעל בעל־הבת'ישקייט צוזאַמענגעראַבעלט, מאַמעס זיינען אַרומגעלאָפען אין די הייזער מיט געבראָכענע הענד און האָבען צוזאַמענגעקליבען די פּיצעלדיגע קינדערלעך, וועלכע זיי האָבען ביי־נאַכט אין פרעמדע הייזער, אין פרעמדע בעטען געלעגט. מיידלעך זיינען אַרומגעלאָפען און פון פרעמדע הויפען דאָס ביסעל בעל־הבת'ישקייט, וואָס זיי האָבען עס ביי־נאַכט צוואוואָרפען, צוזאַ־מענגעקליבען, געלעגט אַ פּעקעל צו אַ פּעקעל און אויף זיי די פּיצעל־דיגע קינדערלעך אַרויפגעזעצט. קליינע יונגלעך האָבען פון פייער אויסגעגראַבעלט די האַלב־פערברענטע ספרים, אויסגעזוכט צוטרעטענע שמות, געקושט עס, צוזאַמענגענומען און אין דעם איבערגעבליבענעם בית־המדרש'ל געטראָגען.

און דער ליכטיגער טאָג און די ליכטיגע זון, וואָס האָט זיך הערליך ווייט און ברייט איבער'ן הימעל אויסגעגאָסען, האָט געשאָטען אויף'ן שטעדטעל מיט ליכט און העלקייט, נאָר די ליכטיגקייט האָט גליהענדע חורבות, איבערגעבליבענע קוימענס און וואַלגערנדיגע קליינע קינדערלעך בעלויכטען און בעהעלט.

און דאָ און דאָרט איז ביי זיין טליהענדער חורבה אַ יוד, אַ בעל־הבית געשטאַנען און געצויגען פון פייער נאָך נישט קיין גאַנץ־פערברענטע באַלקעס, ברעטער, און דאָס גליהענדע מיט וואַסער גע־לאָשען און האָט זיך געלעגט אַ באַלקע צו אַ באַלקע, אַ ברעט צו אַ ברעט און געמאַכט שוין פּלענער אין מח, ווי זיין צופיהרטע נחלה אויף די פיס צו שטעלען...

אַרום איבער די פעלדער זיינען האַלב־נאַקעטע ווייבער געלעגען, האַלטענדיג אין די שירצען זייערע זויגענדע קינדער. אַרום זיך האָ־בען זיי געהאַט די צונויפגעלעגטע פעקלעך און קינדער, און די זון האָט דאָס אַלעם בעגאָסען מיט ליכט.

צווישען די בעלי־הבתים אין שטעדטעל האָט מען אין דער שטיל גערעדט, אַז גאָט האָט זיך אָן דעם רב׳ס קריוודע אָנגענומען, און זיין צאָרן אויף די שטיינער און העלצער אויסגעגאָסען...

VI.
אין מיטען וועג

דאָס „שטעדטעל" הויבט אָן איינציגוויז קומען צו זיך. אַלטע בעלי־בתים ווערען נישט פערפאַלען, און שטאָדט ווערט צוריק שטאָדט. פון די גראָבען אַש האָט מען די האַלב־פערברענטע ברעטער ארויסגע־שארט, און ווי איינער האָט געקענט האָט ער זיין נחלה מיט ברעטלעך צוזאַמענגעקלאַפּט. און „שטאָדט" ווערט צוריק „שטאָדט". ביי ר' יחזקאל'ן האָט מען זיך דערוויל אָנגעהויבען צו צוקלויבען אויף תנאים. לאה'לע די כלה האָט פון גאָר נישט געוואוסט. זי איז געזעסען ביים פענסטער יעדען פריה־מאָרגען און האָט זיך צום רבי'נס בחור'ל, צו אברהמ'לם לערנען איינגעהאָרכט, וואָס האָט זיך אין גאָרטען אין איי־נעם מיט דעם בלומען געשמאַק אויסגעמישט, אין איהר פריש, ריין חדר געדרינגט, איבער איהר געזיכט געפאָכערט, און אויף איהרע נאַ־קעטע, יונגע בריסט געבלאָזען. דעם תנאָים גרייטען האָט מען אין דער קיך אָנגעזעהן.

פון הינטער דער ערד האָבען זיך מומעס, באָבעס געיאוועט און מען האָט זיך גענומען צום אָנגרייטען. פון ר' יחזקאל'ס שטוב צו די בעקערינ'ס קעלער האָט א סטעננע מעהל זיך געווייסט אויף די שטיינער...

דאָרט, וואו ר' יחזקאל וואָהנט איז פאַרהאַן א ליק. אין דער ליק ציהט זיך א שערענגע געבויטע הייזער, אָדער איין הויז מיט פיעל־קאַנטיגע דעכער, איינער איבער'ן צווייטען. קיין הויף צו די הייזער איז נישט דאָ, און איין גאָט ווייסט אויף וואָס פאַר א גרונד זיי שטעהען. דאַכט זיך גאָר נישט אויף גאָט'ס ערד... די הייזער גע־הערען צו פיעל בעלי־בתים, און צו קיינעם נישט. עס הייסט, אַז אַזוי שטעהען די שטיבער ליידיג אָהן איינוואוינער, מיט אויסגעהאַקטע שויי־בען, נאָר קוים וויל א „יורש" זיך אריינציהען קומען זיך צו יאַווען צעהנדליגע אַנדערע יורשים מיט פּאַפּירען און מעטרעקעס און וויי־

זען אויף, אַז די שטיבער געהערען צו זיי. דער גורל איז געפֿאַלען אויף איינעם אַ ליבוש פּוטערמילך, וואָס נישט געשטויגען, נישט גע־פלויגען קומט צו איהם זשענזשע סטראַזשניק און רייסט ביי איהם פּיער מיט אַ האַלבען רובעל „פּאַדאַטקעס“ יעהרליך. דער לייבוש פּוטערמילך איז נישט קיין גואל, נישט קיין קרוב, נאָר געה טענה מיט זשענזשען, אַז זשענזשע ברענגט די פּאַפּיערען, און נעהמט די שבת־לייכטערלעך אַוועק. און דער בידנע לייבוש מוז יעדען טאָג נעבעך קומען מיט'ן בעזעם אַוועקקעהרען פאַר אַ פרעמדער טהיר. יעצט דולט מען איהם אַ קאָפּ מיט אַ פּייער־וואַנד, און ער שלעפּט זיך אָב פון טאָג צו טאָג. דאָס גאַנצע שטעדטיל בעט, אַז עס זאָל קומען אַ פּייער און די הייזליך, איינמאָל פאַר אַלע מאָל, אָבברענען, וואָלט שוין איינמאָל אַ סוף געוואָרען צו די מחלוקת. יונגלעך אין חדר ווינשען זיך: אוי, הלואי פּלאַקערט אויס אַ פּייער אין מיטען העלען טאָג, און מען אַנטלויפט פון ח[illegible]. נאָר ווייל די שטאָדט בעט, וויל דאָס פּייער דוקא נישט קומען.

דאָרט הינטער די לופט־הענגענדיגע הייזלעך אין פאַראַן אַ קעלער, וואָס אַריינקומענדיג אין איהם, דאַכט זיך, אַז ער פיהרט אין בעה־האַלטענע וועלטען אַרונטער. דאָרט אין דעם קעלער איז פאַראַן אַ בעקער־אויווען פון תרח'ס צייטען. יודען גלויבען, אַז אין דעם אויווען זיינען איינגעמויערט פיעל קופּערנע טעפּ מיט גאָלדענע רענדלעך, נאָר מען האָט מורא דעם אויווען צו ריהרען, אַז דאָס גאַנצע הויז, וועלכעס איז אָנגעלעהנט אויפ'ן אויווען זאָל נישט איינפאַלען און מענשען הרג'ענען. פון אויווען גרילט עס שטענדיג אַרויס סיי בייטאָג סיי ביי נאַכט. מענשען זאָגען, אַז דעם בעקער'ס נשמה וויינט דאָרט שטענדיג און האָט קיין רוה נישט... אין קעלער דאָרט וואָהנט אַ יודענע אַן אַלמנה, שרה די בעקערין מיט זעקס טעכטער „יתומות“. איין גאָט ווייסט, ווי אַרום איז די יודענע אַריינגעקומען אין קעלער, נאָר אַז זי וואָהנט — וואָהנט זי שוין. אויף דער צווייטער זייט קעלער וואָהנט אַ יוד אַ וואַטען־מאַכער, וואָס פערפעדערט די גאַנצע גאַס, און וואָס די חדר־יונגלאַך רופען איהם דזוואָן! דזוואָן! און דער יוד יאָגט זיי מיט אַ שטעקעל, און וואָס דער יוד האָט אַזאַ טבע יעדען שבת־צו־נאַכט'ס, אין די זומער שבתים, אויפ'ס טויט אַוועקצופאַלען, און שרעקען די שטאָדט: די כאָלערע... און מען לויפט נאָך חיים'ל קונצען־

מאכער, אז ער זאָל קומען מיט'ן שמעק־פּלעשעלע.

אָך, די זומערדיגע דאָנערשטאָגס ביי נאַכט דאָרט אין ליקעל! ווען צו די 6 „יתומות", וואָס איינע איז גרעסער פאַר דער צווייטער, קומען אָנצולויפען די שטאָדט־יונגען, שניידער, שוסטער־געזעלען. זומער־נאַכט נאָך דער ארבייט, די נאַכט איז פינסטער, די לאָדען זיינען פערמאַכט, און די געזעלען דרעהען זיך ארום מיט די חול־המועד־שטעקעלעך אהין און צוריק. יעדעס מאָל קומט זיך צו ווייזען א יתומה פון קעלער, ווארפט א בליק, דערכאַפּט זי א קוש, א לעק, א טאַפּ פון א יונג און ווערט צוריק פערשוואונדען אין קעלער אריין...

דאָרט איז היימליך געווען אין די שבועות־נעכט, ווען דאָס שטעד־טיל יודען פלעגען אין שוהל זיין ביים תקון, און דאָס שטעדטיל ווייבער, מיידען ביי די בעקערין, פוטער־קוכענס באַקען. און יונגען האָבען זיך געדרעהט, און די לבנה האָט מיט א האַלב אויג צוגעשיינט... און אַלעס האָט זיך אין דער האַלב־פערטרונקענער נאַכט געטונקען....

אין דעם קעלער האָט מען זיך צוזאַמענגענומען דאָס געבעקס צו באַקען צו דער תנאָים. עס זיינען אָנגעקומען מוהמעס, באָבעס. רחל־לאה מיט די וואַרצעלעך אויף דער גאָמבע — זי איז איבער אַלע. זי האָט מיטגעברענגט פון דער היים דעם גרויסען מערזשעל מיט'ן שטויסעל און האָט דריי טעג כסדר געריבען, געשטויסען און געמאָלען. עס זיינען אָנגעקומען צו לויפען אייניקלעך פון דער גאַנצער וועלט און האָבען געכאַפּט אויס דעם מערזשעל און זיינען אַנטרונען גע־וואָרען... פון א הויכען בוידעם האָט מען אראָבגענומען פערשיעדענע בראָט־פאַנען מיט צעהנערליי פאָרמעלעך צו קיכלען: „מגן־דוד'ליך", פייגעלעך, קאַטשקעלעך און גלאַטע „האַמבורגער" קיכעלעך מיט זיע־בען שפּיטצלעך. רחל־לאה האָט פון איהר קאָפּ אויסגעקלעהרט פער־שיעדענע אַזעלכע שמאָכטעס מיט שפּיצלעך און קאַנטען. פאַר יעדער כלה, וואָס זי האָט פאַר איהר דאָס געבעקס געבאַקען, האָט זי אַ בעזונדער חנ'דעל אויסגעקלעהרט, דירעקט פאַר דער כלה'ס־וועגען, לויט איהר מזל נאָך.

דאָס געבעקס האָט מען איינגעפּאַקט מיטצונעהמען „אין וועג אריין" צו דער תנאָים. ר' יצחק יודעל'ס איז דורך דער צייט אין ר' יחזקאל'ס שטוב א גאַנצער בעל־הבית געוואָרען, ער האָט זיך מיט ווייב און קינד אריינגעצויגען. און חיים'ל קונצענמאַכער, דאָס ווייב־

רישע יודעל, שלאָפט אפילו שוין ביי נאַכט דאָרט. און די ווייבער לויפען, שרייען, אַלע זיינען פערטהון, ווי מען וואָלט יעדער פון זיי אַ פּעקעל אויף דער האַנד געלעגט, און זי ווייס נישט וואו זיך דערמיט אהינצוטהון.

צום שפּעטסטען זיינען געקומען יטה׳לע און הינדה׳לע, די שנור מיט די טאָכטער. זיי האָבען אַ טבע זיך לאַנג צו לאָזען בעטען, און זיינען אַריינגעקומען, ווי פון הימעל אַראָבגעפאַלען. עס הייסט: זיי הויבען גאָר נישט אָן צו וויסען פון קיין פּותר פון קיין חלום, און פרעגען זיך תם׳עוואַטע: וואָס מאַכט מען דאָ? הויבט די מאַמע אָן צו דערצעהלען, ציהען זיי „פּשעטשע" די אַקסלען אויף, זעצען זיך צום סוף אַנידער יעדע אין איהר ווינקעל אַריין, פערקרימען די שנעבלעך, און ווילען זיך נישט „מישען".

— וואָס זיינט איהר ברוגז? — בעט זיך די מאַמע און די שוויגער.

— איך בין ברוגז? — מאַכט אַ חן׳עוודיג שנעבעלע יטה׳לע און גיט אַ דרעה אַוועק מיט׳ן קאָפּ.

— איך בין ברוגז? — גיט הינדעלע אַ חן׳עוודיג שמייכעלע, און אַ לאַק גיט זיך איהר אַ וואָרף איבער׳ן שטערן.

און מען זיצט ווי אַנגעזאָטעלט און מען קוקט פון דערווייטען זיך צו, וואָס די מאַמע מיט די יודענעס טהוען, און מען רופט זיך, הייסט עס, קיין וואָרט נישט אָן.

די מאַמע דרעהט זיך, לויפט אהין און אהער און קוקט די שנור מיט די טאָכטער אין די אויגען אַריין, ווי זי וואָלט מורא האָבען: ווייס איך? גוט אַזוי?

— וואָס זאָל מען די כלה אָנטהון? פרעגט די מאַמע.

— ווייס איך? זאָל ז י זאָגען, וואָרפט הינדעלע מיט אָן אויג צו יטה׳לען.

— זאָג איהר, אַז זי זאָל זיך פערדרעהען איהר קאָפּ — בעפעהלט יטה׳לע די מאַמע.

די מאַמע הויבט זיך אויף פון די קאַסטענס אין וועלכע זי פּאַקט די קליידער איין און פערלעגט די הענד ביי די באַקעס:

— אהא, איך מאַך דאָך שוין פּיעטשע אַ שטיקעל שמחה!

אין א שעהנעם פריהמאָרגען האָט מען די פוהר געשפּאַנט, אין דאָרף געפאָהרען, אין וועלכען עס האָבען געזאָלט זיין די תנאים אין מיטען וועג.

נאָטע האָט אויגעציערט די פערד, איינגעבונדען זיי בלויע און רויטע סטענגעלעך אין די געפלאָכטענע האָר אויף די רוקענס, ארונטער־געבונדען די וויידלען. הינטער די שטאָדט האָט ער א האַלבען בוים אָבגעבראָכען און אָרום די פוהר מיט בלעטער בעפוצט, אז עס זאָל שעהן אויסקוקען.

אויף דעם ערשטען וואָגען זיינען געזעסען די מאַנספּערשוינען. דער רב מיט ר׳ יחזקאל׳ן, עוזר און לייביל, ר׳ יצחק יודעל׳ס מיט ר׳ שמעיה׳ן, אַן אַלטער שמש פון רבי׳ן, וואָס טראָגט דעם רבי׳נס איבערגעגאַנגענע קליידער, נאָהענטע און ווייטע קרובים, אין סאַמעט־היט, געדויכערט, ווי חול־המועד, סאַמע ציגאַרען. אויף די אַנדערע וועגען זיינען געזעסען די ווייבער מיט׳ן געבעקס און „אַנגרייטעכטס״. ביי דער כלה פוןביידע זייטען הינדה׳לע און יטה׳לע; ביידע עפּעס אָנגעטהון אין אַזעלכע מיני רונדיגע, קליינע קאַפּעלושלעך, געפלאָכ־טען פון שווארצע שטרוי און בעפוצט מיט שווארצע קאָראַנקעס, „ארויפגעזעצט״ אויף די שפּיץ קעפּ און אַזעלכע מיני פעדערען, עפּעס גלגולים פון אַמאָליגע פאַרצייטישע מאָדעס... הינדה׳לע האָט די לאָקען פון שייטעל אויסגעפּרעסט און אויסגעלאָקט „פאַ ווארשאַווסקו״, פער־וואָרפען אין דריי שפּיצען אויפ׳ן הויבען, גלאַנצענדיגען שטערן. מיט די גאָלדענע אוירינגען, און היינטמאָדישע קייטלעך מיט די קאָליעס אויף די העלזער — מתנות פון זייער כלה־צייט, ווען מען האָט זיי געהאַט געפיהרט „אין מיטען וועג״, האָבען זיי זיך דערמאָהנט אין זייער צייט — און האָבען מיט די קעפּ צוגעשאָקעלט... די מחותנת׳טע מלכה׳לע איז געזעסען צווישען די מוהמעס, וועלכע אין די בלויע, שבת׳דיגע, זיידענע הויבען מיט די בענדער אין די טערקישע שאַלען זיינען געזעסען שטיל; די דאַרע פערלייגטע ליפּען אריבערגעצויגען איבער די נישט צייהניגע זשיאַסלעס און האָבען פאַר גרויס גדולה א וואָרט מורא געהאַט אויסצורעדען. און די מחותנת׳טע מיט א פולער שירץ לעקעך האָט זיי יעדעס מאָל פערשטופּט מיט עפּעס אַנדערש די מיילער. און די כלה, די כלה אַליין, איז זיך געזעסען צווישען יטה׳לען און הינדה׳לען, שוין אין א היינט־מאָדישען קאַפּילוש און די

צעפּ שוין אין אַ קוילעטש פּערלעגט, רויט־טויט און האָט נעבעך נישט געוואוסט וואו די אויגען אַהינצוטהון. הינדה'לע האָט איהר אָנגעזאָגט, און אָנגעזאָגט, ווי זי זאָל זיך פיהרען „אַנשטענדיג", ווי זי זאָל דאַנקען, אַז מען וועט איהר חתימה־געלד געבען, און ווי זי זאָל ענטפערען די מחותנת'טע, אַז מען וועט זי עפּעס פרעגען, און „רעה" יטה'לע האָט אַלע מאָל שטעכענדיג צו הינדה'לען די אויגען אַהינגעוואָרפען.

צו ווייזען זיך פאַר די מחותנים האָט מען מיטגענומען די לאָוויטשער רבי'צען, אַן אַלטע מוהמע, אַ יודענע מיט אַן אָבגעגאָלטען קאָפּ ווי אַ שעפּס, אין אַ קאָפּקע, און אַ ברייט קלייד מיט אַ שפּאָר קישעלע פון הינטען... אוי וועה! די יודענע האָט געטהון אַהן דין. קודם־כל האָט זי אָנגענומען דאָס ווייבערישע יודעל, וואָס האָט זיך אויך מיט־געכאַפּט מיט די פוהר ווייבער, צווישען די אַלטע מוהמעס, דאָס האַרץ זיך צו דערכאַפּען — און אַראָבגעוואָרפען איהם פון וואָגען (פאַר איהר איז ער נאָך געגוג מאַנספּערשוין). דערנאָך האָט זי די גאַנצע צייט די כלה אין אויער עפּעס איינגערוימט און אָנגעזאָגט איהר, אַז דאָס מיידעל נעבעך איז ווי אַ פלאַם פייער רויט געוואָרען פאַר בושה — — דאָס ווייברישע יודעל איז אַ שפּאָר שטיקעל וועג נאָך דער פוהר נאָכגעלאָפען, דערנאָך, אַז די לאָוויטשער רבי'צען האָט אַזוי לאַנג געשאָקעלט מיט איהר אָבגעגאָלטע גאַמבע ביז זי איז אַנדרימעלט גע־וואָרען, האָט ער זיך פון הינטען־אויס אויפגעכאַפּט, אַריינגעשטעקט אין וואָגען אַריין דאָס פיער־קאַנטיגע, געקנייטשטע שבת'דיגע צילינ־דעריל און אַזוי אָנהאַלטענדיג זיך אין די לייסטען פון וואָגען, איז ער איינגעדרימעלט געוואָרען, און דאָס צילינדעריל האָט די לאָוויטשער רבי'צען אויף אַלעם צוגעשאָקעלט...

אַזוי זיינען די פוהרען אָנגעקומען צופאָהרען צו דער קרעטשמע.

די יודישע קרעטשמע איז געשטאַנען צווישען צוויי וועגען, וואָס שיידען זיך און געהען אָב אין פערשיעדענע צוויי שטעדט פון צוויי גובערניעס, וואָס אין יעדער פון זיי געפינט זיך אַ רבי. חסידים מיט פעקלעך אויף די פּלייצעס, מיט די שטעקלעך אין די הענד טהיי־לען זיך אָב, און געהען צווישען די גרינע גרעזער אין די צוויי וועגען, און שיסען זיך אריבער שטיינער פון איין וועג צום צווייטען. אורחים, די וואָס געהען אין די מדינות, קומען אָן פוןביידע זייטען

וועג פון פערשיעדענע שטעדט און שטייגען אָב אין קרעטשמע אויף נאכט־לעגער. אין דעם „טראקט“ איז דאָ א בעזונדער שטיבעל פאַר זיי, וואָס אין דעם שטיבעל געפינען זיך וואנצען און אנדערע קליינע ווערימלעך... פון פערשיעדענע מדינות. דאָרט טרעפט מען זיך פון רייסען און זאַמאָש און די אורחים דערצעהלען מעשיות, וואָס האָט זיך מיט זיי געטראָפען אין זייער וואנדלערען. די בעלי־עגלות מיט די לאנגע, געדיכטע, קאָלטענעוואטע בערד, וואָס זיינען בעוואקסען און פערהילען אין זיך דאָס גאנצע פנים, מיט די פיפקעלעך אין מויל, די — וואָס זיינען איינגעהילט אין די דיקע באַנדעס, אין די גרויסע שאַפּען־פּעלצען מיט די גרויסע קעלנער, און פיהרען די גרויסע וועגען מיט קאַלך און נאפט, סמאָלע און זשעגעכץ; די וועגען מיט די גרויסע שטאַלקאַטשען, וואָס פלאַקערען זיך פאַהרענדיג ביי נאכט און זאָגען אָן פון דער־ווייטען — שטעלען זיך דאָרט אָב אין דער קרעטשמע אונטערפּאַשען. דאָרט טרעפען זיך יודען פון פערשיעדענע געגענדען, פון פערשיעדענע מדינות, און דערצעהלען וואָס ס'טהוט זיך ביי זיי אין לאנד, וואָס עס הערט זיך מיט יודען, און ווי ס'געהט דאָרט אחינו בני ישראל.

עס איז פאַרנאַכט. דער הימעל איז צוהאַקט אויף טויזענדער שטיקלעך. ווייסע פליסטערענדיגע וואָלקענדלעך מיט בלויע, העלע אינזלען שווימען אַרום אין העלען גליהענדען ים. און דער ים, וואָס געהט אונטער אין א רויט געשטאַלט, פליסט אָב אין מערב זייט. פאַר דער קרעטשמע שטעהען פוהרען, הויכע וועגען מיט ביידלעך, אָנגעלאָדען מיט פעק סחורה אזש די אקסען ברעכען זיך אונטער די רעדער. יודלעך פיהרען איבער סחורה פון איין מדינה אין דער צווייטער אריין. די פערדלעך זיינען אויסגעשפּאַנט, פּאַשען זיך און קלעהרען גוט אַריין אין דער גרויסער קאָרעטע, וועלכע שטעהט פאַר זיי, ווי זיי וואָלטען געקלעהרט, פון וואנען כחות צו נעהמען די סחורות איבערצופיהרען. יודען זיינען איין פאָלק פון איין גאָט, און אלע וואַר־טען אויף איין משיח'ן, נאָר יעדעס שטעדטיל האָט איהר טעם, איהר מיין, בעסער געזאָגט, איהר חנ'דיל, וועלכעס זי גיסט עס אוים אויף איהרע איינוואָהנער. אָט ליגען דאָ גלייכע יודען אויסגעצויגען און שלאָפען און וואַרימען זיך אין די זונ'ס לעצטע שטראַהלען, און דער קאָרזש, וואָס געהט אויף פון וועג בעדעקט זיי גלייך צו, און אויף די

פערדלעך, אויף דעם געשפּאַנעכטס, אויף די וועגען, ליגט אויסגע־גאָסען בעזונדערע חנדליך, שמאַכטעלעך פון די פערשיעדענע שטעדט... אויף דער שוועל פון דער קרעטשמע זיצט אַ ליטוואַק, עפּעס אַ מאָדנער יוד, מיט אַזאַ העמדעל, אין אַ קורצען ראָק, וואָס זעהט דאָך אויס ווי אַ לאַנגע קאַפּאָטע אין אַ הוט מיט אַ הויכע דענגע. עס איז אַ זומער־דיגע היץ — און דאָך טראָגט ער אַ פּאָר טיעפע קאַלאָשען, — אָנגע־קומען פון גאַנץ ווייט, דאָ אָבגעשטייגט אויסצורוהען זיך און איבער־צונעכטיגען און ער „דערצעהלט" די יודען, וואָס טהוט זיך ערגעץ־וואו גאַנץ ווייט, העט, העט אין דער ליטע מיט אחינו בני ישראל. ווי אחינו בני ישראל לעבען אָב אין דחקות און נויט. און אַזאַ למדן איז ער, דער „ליטוואַק"! רעדט לשון־קודש ווי אַ וואַסער, נאָר ער רעדט אַזוי ליטוויש: „וואָס?" „וואו". יודען האָבען דרך־ארץ פּאַר איהם, קרעכצען: „וואָס דען, מיר קענען?"... נאָר אין הארץ גלויבען זיי איהם עפּעס נישט, אַ „ליטוואַק", באַלד, באַלד וועט ער זיי אָב־גענאַרען. און ער רעדט דאָך מיט זיי אַזוי ווייך, און אַזוי פרום איז ער, אַזוי לאַנג געשטאַנען שמונה־עשרה ביי מנחה, נאָר געשאָקעלט האָט ער זיך נישט... און ווער ווייס וואָס ער טראָגט הינטער'ן הארץ....

עס בעווייזט זיך פּלוצלונג אַ וואָלקען קאָרזש אויפגעהענדיג פון ביידע זייטען וועג און לעגט זיך געדיכט איבער די פעלדער. דער וואָלקען קאָרזש קומט נעהענטער אָן, לויפט פאָראויס, באַלד צורייסט ער זיך אויף שטיקלעך. עס הערט זיך אַ קנאַלען פון בייטשען. באַלד פערפאָהרט מען פאַר דער קרעטשמע: פוהרען אָנגעשטאָפּט מיט מחותנים מיט סאַמעט בראַנוויין היט, מחותנת'טעס אין ברייטע קליידער, מיט בראַנפּען און לעקעך. מען איז אַראָב פון די וועגען. דאָרט אויף חתן'ס צד, עפּעס מאָדנע יודען, פון אַן אַנדער מדינה, מיט לאַנגע און קורצע בערד. דאָרט אויף זייער צד איז אויך דאָ אַ הויכער, הויכער יוד, אַ מין ר' יצחק יודעל'ס, מיט אַ שמאָלע, לאַנגע באָרד, און שמאָלע, לאַנגע הענד, וואָס שטופּען אַלע אָב, און ער איבער־שרייט אַלע. מען האָט זיך שלום־עליכם אָבגעגעבען, די מחותנת'טעס דאָס ערשטע מאָל זיך געזעהן און דאָס ערשטע מאָל זיך געקושט. די לאָוויטשער רבי'צען האָט אַלעמען געדוצט, און באַלד אַלעמען אויפ'ן אָרט מוסר געזאָגט.

די פוהרמאַנעס האָבען די פערד אויסגעשפּאַנט, די פערד אָבראָק

איינגעשיט, די הענד צולעגט אויף די באקעס, און האבען זיך מיט גאוה פון איין צד צום צווייטען אריבערגעקוקט, און „גוטע ווערטלעך“ און „גלייכע ווערטלעך“ זיך אריבערגעשיקט, גאר נישט, גלאט אזוי „שלום־עליכם“ אבגעגעבען זיך.

די מחותנים זיינען אין דער שטוב אריין.

אין שטוב מיט זעהר א ניעדריגען באלקען, מיט קליינע פענס־טערלעך הויך ביים באלקען זיינען געווען די מאנספערשוינען. איבער דער שטוב האט זיך ארויף און אראב געדרעהט ר' מרדכי קאנסקע־וואליער'ס בחור'ל אברהמ'ל. ער איז דורך דער צייט העכער געוואק־סען, מיט א פאר שפראצענדיג שווארצע באקען־בערד, אין אן אט־לעסען קאפאטעלע מיט א זיידען גארטעלע, א שווארץ־חן'עווריגער, עם שניידט זיך אוים א צווייטער טאטע. צוויי לאנגע שווארצע גע־קרייזטע פאות'לעך. מען האט איהם שלום־עליכם אבגעגעבען. ר' יצחק יודעל'ס איז צו צו איהם און האט מיט'ן גערעדט שוין ווי מיט א דערוואקסענעם יונגען־מאן. דער בעל־הקרעטשמע, וואס האט זיך לכבוד די מחותנים די הויכע, גרויסע, פערראסטע שטיוועל אנגע־טהון, וואס ליגען א גאנצען זומער פערווארפען אין קאלטען קעלער — האט צוויי גרויסע ליכט אויפ'ן געדעקטען טיש אנידערגעשטעלט און איז ארוים. מחותנים האבען זיך אנגעהויבען צו בעקענען. ביי די מאנספערשוינען געהט עס איינס, צוויי, מען גיט זיך די הענד, שלום־עליכם, און אן עלטערער זאגט דעם יונגערען „דו“. און ווידער ארום, זיי זיינען דאך „משלנו“, ר' מרדכי קאנסקער רבי'נס א חסיד (האט דאך דער רבי ר' שמעיה'ן געשיקט). דער למדנישער עולם איז באלד ארוים אין א שארפען שמועס פון לערנען. ר' יצחק יודעל'ס האט זיך מיט יענעם הויכען יוד, דעם חתן'ס מלמד שוין ביי די בערד געהאלטען און איינער דעם אנדערען געגעבען עפעס צו פערשטעהן. מען האט זיך געזידעלט און מיט ציגארען איינער דעם אנדערען מכבד געווען. דער רב האט אויך זיך אריינגעמישט, נאר ער האט זיי נישט געקענט נאכאיילען. חסידים האבען איהם דורכגעלאזט, אוועקגעמאכט מיט דער האנד. דערווייל איז אנגעקומען עוזר'ל און האט אויך אן אויער אונטערגעשטעקט און מיט דעם שטערן געקנייטשט און יעדעם מאהל מסכים געווען, די אויגען פערמאכט: יא, יא, עס איז דאך אזוי....

מען האט זיך גענומען דעם חתן צו פערהערען. דער חתן האט

געזאָגט אַ מפולפּל׳דיג פּשט׳על מיט בקיאות, אויסגעמישט איין גמרא מיט דער צווייטער, און איינס־וועגס פערענטפערט אַ הארבען רמב״ם. דאָ און דאָרט אָנגעטשעפּעט אַ פּני־יהושע, מיט אַ מאָל האָט ער זיי ביידע אוועקגעוואָרפען און געפרעגט אַ קשיא: „חלב מנין דשרי“? און אויסגעמישט שחיטת־חוץ מיט אבר מן החי. ר׳ יצחק יודעל׳ס האָט איהם אַלץ געוואָלט כאַפּען אויף דער „וועגטקע“. ער האָט זיך אַרויסגעדרעהט, זיך נישט געלאָזט, געוואָרפען, געפאַלען און שטענדיג געבליבען שטעהן אויף די פיס.

מיט אַ מאָל גיט זיך דער רב אַ מיש אַריין מיט אַ גמרא און הייסט דעם חתן זאָגען אַ שטיקעל „אויפ׳ן אָרט“, בלויזע גמרא מיט רש״י. אברהמ׳ל, דאָס בחור׳ל, הויבט אָן צו זאָגען, נאָר אין דעם גיט אַ לויף צו ר׳ אָשר ישכר׳ס, דער הויכער, הויכער יוד, דעם יונגעל׳ס מלמד, און גיט איהם אַ נעהם אוועק פון דער גמרא: „קיין פרעמדע דאַרפען מיר נישט“, גיט ער אַ געשריי צום רב. ר׳ יצחק יודעל׳ס קוועלט, עוזר׳ל האַלט מיט מיט זייער צד. ר׳ יחזקאל וויל זיך אַריינ־מישען, נאָר ער האָט דרך־ארץ פאַר יודען למדנים. דער רב בלייבט שטעהן, עס ווערט אַ גערודער, מען קריעגט זיך, און אַלע ווערען פערהוילט אין קלאָמבען רויך פון ציגאַרען, פון ליולקעס טאַבאַק, וואָס האָבען אָנגעפילט דאָס שטיבעל, און די קלאָמבען רויך האָבען אָנגעפילט דעם אָפענעם פענסטער, אין גאָט׳ס שמעקעדיגען שטח אַריין...

אין אַ ווינקעל שטוב זיינען געזעסען די צוויי אַלטע בעלי־בתים, ר׳ יחזקאל און „דער מחותן“ ר׳ חיים ראָזענקראַנץ. די צוויי אַלטע גרויע קעפּ, די צוויי אַלטע גרויע בערד האָבען געהערט ווי יודען חסידים קריעגען זיך איבער גאָט׳ס תורה. חסידים האַלטען פאַר ס׳זייערע, איינער פאַר׳ן צווייטען. געהערען צו איין דאַך, יודען האָ־בען עפּעס שותפות — אָט זייערע קינדער, זייער עוזר׳ל, ווי ער מישט זיך. און דאָס בחור׳ל, דער חתן, ווי עס שיט זיך איהם פּערל פון מויל, דברי־תורה; ער מישט זיך מיט זיי, שפּאַרט זיך מיט יודען מיט גרויע בערד, און קומט זיי ביי. ביי דעם אַלטען ר׳ יחזקאל׳ן אין די אויגען ווייזען זיך טרעהרען. דאָס אַלטע פערטריקענטע האַרץ ווערט עפּעס אָנגעפילט מיט ליעבע, נייע געפיהלען, ער נעהמט זיך צום מחותן:

— נו, מחותן, אז גאָט האָט אונז מזכה געווען... מיר קענען נישט, — קענען דערפאַר אונזערע קינדער. און צוויי אַלטע בערד צוקושען זיך אין א טונקעל ווינקעל...

און דאָ ווערט וואָס א מאָל מעהר די שטוב פערטרונקען אין רויך, וואָס שטייגט אויף פון געדיכטע בערד, פון געדיכטע וואָנצעס, און נעהמט דאָס שטיבעל איין. סאַמעט־היט, שטריימלען ווארפען זיך אין רויך אַהין און צוריק. די צוויי פלאַמען פון דער ליכט ווארפען עפּעס א נגידיש־חסידישען גלאַנץ און מען הערט ווי יודען שפּארען זיך, און דעם חתן'ס קול קלינגט ווי א גלעקעל און שיט מיט תורה, שפּאַרט אַלע איבער. ר' יחזקאל האָט נחת: זיין איידעם וועט עס זיין, הינטער זיין דאַך וועט זיך הערען דאָס קול התורה. געהט ער צו ר' מרדכי קאַנסקע וואָליער, נעהמט איהם האַלב אַרום, און האַלב האַלט ער זיך צוריק מיט דרך־ארץ:

— מחותן ר' מרדכי, איך וויל פון אייך אָבקויפען אייער בחור'ל, וויפיעל איהר וועט פון מיר וועלען, און דער אַלטער יוד ווײנט מיט הייסע טרעהרען פאַר גדולה.

די מחותנים זיינען אַרויס אין גערטעל אריין אָבשמועסען מכח נדן.

אין דער צווייטער שטוב, דאָרט וואו דער קארטשמער מיט דער קאַרטשמערין שלאָפען, האָבען זיך די ווייבער צוזאַמענגענומען. די ווענד זיינען געווען בעהאָנגען מיט בילדער, אַלטע סאָלדאַטען און גע־נעראַלען און נאַפּאָלעאָן איז אויך דאָ געווען אין איינעם מיט א יוד עפּעס מיט א פרעמד היטעל — א פעטער פון א פרעמד לאַנד, און איבער די פענסטער האָבען גאַרדינקעלעך געהאָנגען מיט גרינס אריינ־געשטעקט נאָך פון שבועות.

די כלה נאָכ'ן אָבוואשען און פערקעמען די האָהר און נאָכדעם, ווי מען האָט איהר דאָס נייע קלייד אָנגעטהון מיט די „פראַנצענלעך“, האָט מען זי אויבען־אָן אַנידערגעזעצט: זיץ און שווייג! אַרום איהר איז דער עולם ווייבער געזעסען שטיל אויף די שטוהלען, קיינע האָט זיך נישט געוואַגט קיין וואָרט אַנצורופען, איינע האָט געוואַרט אויף דער צווייטער, און אַז איינע האָט אָבגעהוסט און איהר קול האָט אָבגעהילכט, איז זי רויט געוואָרען. נאָר די לאָוויטשער רבי'צין האָט זיך איבער דער שטוב געדרעהט, די הענד פערלעגט, און איהר שפּאָר

קישעלע פון הינטען האָט איהר נאָכגעשריען: „בין איך מיר די לאַ־וויטשער רבי'צין!" נאָר אַזוי שטיל איז געווען צווישען די ווייבער, אַלע פערמאַכט די פּיסקער, ווי זיי וואָלטען געוואַרט, אַז ס'זאָל ווער קומען פון דרויסען און זאָל פּלוצים אַ שויב אויסהאַקען... נאָר, מען ווייסט נישט ווי אַרום ס'איז געוואָרען, האָט מען אָנגעהויבען צו שמועסען אָבגעהאַקטע ווערטער, פון צייט צו צייט האָט יעדע פון זיי אַ „דייטש" וואָרט אריינגעוואָרפען, צו ווייזען זיך... און פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט „זיין קול", אין מיטען איבערגעהאַקט פון ר' יצחק יודעל'ס, די כלה איז רויט געוואָרען און דאָס הארץ האָט איהר אַזוי געקלאַפּט... און הינדעלע מיט די לאָקען האָט זיך געזעצט געגענאיבער איהר און האָט זיך, אויף בעל־הבתישען אַרט, אָבגע־עטהעמט, געבלאָזען פון זיך און געבאָמבעלט מיט די גאָלדענע קייט אויפ'ן האַלז.

דאָרט אין זייער צד איז אויך געווען — איך זאָל אַזוי לעבען! — אויך אַ „הינדעלע" מיט אַ „איטעלען" — צוויי שניר. זייער הינדעלע איז אַ הויכע, מיט אַ שוואַרצליך־אָבגעברענט געזיכט, טראָגט אַ טשע־פּעק, און ביז'ן רוקען אריין געגאַלטע האָהר, און אַ לאַנגע שערענגע פּערל אויפ'ן טשעפּעק. אַ יודענע — אַ קאָזאַק! לאָזט זיך נישט פון קיינעם, חנפ'עט זיך צו צו דער שוויגער און רעדט: „יאָך", „ביי אונז אין וואַרשע". און זייער „איטעלע" איז אַ דיניטשקע, אַן איידעלע, מיט אַ שמאָל, דין, קורץ נעזעל, וואָס גלאַנצט און ציהט זיך ברוגז'דיג, אויפ'ן האלדז אַ לאַנגע קאָראַנקאָווע פּריזקע, און אַ דין, לייכט שייטעל מיט אַ שרונד און אַ ווייס אַטלעסען שאַלעכעל איבער'ן רוקען, מיט אַ ווייס וועסטעלע פון פראַנט און „שפּרעכט": „איכע", „ביי פאַטער, מוטער צו הויזע האָט מען געשפּייזט פּיטער־קובען מיט קאַפּע", און יעדעס מאָל, ווען די צווייטע האָט איהר „אויפ'ן פּוס אָנגעטרעטען", איז זי צו דער שוויגער־מוטער צו און האָט אָנגעהויבען צו וויינען: „איכע וועל נאָך הויזע!" די מוטער'ס מילך נאָך אויף די ליפּען, אַ יונג קעלבעלע, ערשט פון דער מאַמעס ברוסט אָוועקגענומען.

האָט די „הינדעלע" אַריבערגעקוקט מיט שטאָלץ צו יענער „הינדעלע" אַזוי אַ ביסעל פון דער הויך, „איין אינדיק צום צוויי־טען", און האָט איהר מיט'ן בליק געגעבען אָנצוגעהערען ווער זי

איז: „ר' יחזקאל גאמבינער'ס טאכטער", — אויסגעקוקט נאר ביז יענע ווען איהר אבענטפערען, וואלט דא ארויסגעקומען א חתונה, זאל איין גאט אויסהיטען! ! האט זיך אבער יענע „הינדעלע" צוגע־רוקט צו דער שוויגער (כדי די שווענגערין די גאל אבצודריקען) און אנגעהויבען צו רעדען מיט די ליעב־חן'עווריגע ריידעלעך און די שוויגער, די מחותנת'טע, האט נאר געפרעגעלט זיך אין פוטער פאר נחת.... האט זיך די „איבע" צוגעשארט צו דער כלה, און האט גערעדט מיט דער כלה אין דער שטיל ווי א ליעבע שוועסטער, און האט זיך געקושט מיט איהר, און פערצעהלט איהר ווי זיי וועלען זיך ליעבען, ווען זיי וועלען שוועגערינס זיין — האט עס ווייטער יענע שנור, די „וואר־כשוועער'ן" פערדראסען, וואס די „איבע" האט די גאנצע כלה צוגענומען, האט זי זיך גענעבען א שאר צו צו דער כלה, און גערעדט צו איהר מיט א ליעבליך שמייכעלע, ווי זיי וועלען זיך ליעבען, אז זיי וועלען שוועגערינס ווערען — — — אז די „איבע" זאל דערווייל די גאל פלאצען.

און אונזער „הינדעלע" און אונזער „יטה'לע" זיינען זיך געזעסען שטיל אויף זייערע שטוהלען און האבען גערדעהט מיט די מיילכלעך, די ליפעלעך בעלעקט, — און נישט געוואלט זיך „מישען"...

איז אריינגעקומען עוזר'ל, דעם סאמעט־הוט ארויפגערוקט ביז'ן האלבען קאפ, א ביסעל אויפגערוימט, די הענד אין די קעשענעס:

— וואס זיצט איהר אזוי ווי די אנגעלאדענע, נו, מחותנת'טע, האט איהר פערהערט די כלה?

איז צוגעגאנגען „יענס הינדעלע" (די שווארצליכע), מיט א פערקניפטען קנויל פאדעם און זי האט געגעבען די כלה אויפצור־פלאנטערן, „לאמיר זעהן, וואס די כלה קען?", האט זי זיך אנגע־רופען און האט די כלה געפרעגט פערשיעדענע פראגעס. די כלה האט אבגעענטפערט, און די הינדעלע האט דעם „טשעפיק" אין דער הויך געווארפען, נאכקלעהרענדיג, וואס האט די כלה געזאגט. און די כלה איז געבעך רויט געווארען און דאס הארץ האט איהר געקלאפט...

האט עס אונזער „הינדעלען" און אונזער „יטה'לען" נישט גע־פעלען: מען געהט זי פערהערען. עפעס פון די שווארצע יאהר גע־קומען און מען פערהערט די כלה! האט זיך איןביידע דאס משפחה־בלוט ערוועקט און עפעס, ווי אומגערען, האט מען צווישען זיך שלום

געמאכט, און „אונזער" הינדעלע האָט זיך געשליפען דאָס מיילכעל אויף יענער מיט אזא לשון:

— כ'וויים נישט, כ'לעבען, געקומען פון דער שווארצער יאָהר און געהען די כלה פערהערען, ווי מען וואָלט די כלה אויפ'ן מארק גע־פיהרט — און זי האָט אַ נאָנדליכען דרעה מיט'ן נעזעל צוגעגעבען.

— ביי טאטע, מאמעלע אין „ווארכשע" — האָט יעדע געדריקט מיט איהר צונג, — פיהרט מען זיך אזוי.

האָט זיך די „איבע" געמוזט דערמאָהנען אין איהר כלה־צייט און איז פאַר דער כלה ארוים מיט אַ געוויין (אזא טבע האָט זי שוין, באַלד וויינט זי), און איז אויף די כלה'ס האלז ארויפגעפאַלען און זי אָנגעהויבען צו קושען, צו האַלזען.

איז אריינגעקומען דער „מחותן" ר' יחזקאל:

— נו, ווייבער, קריעגט אייך נישט, זאָל מען צוזאמענפיהרען חתן־כלה אויב זיי געפעלען זיך. האָט זיך אפילו די לאָוויטשער רבי'צען אריינגעמישט און נישט צוגעלאָזט, האָט זיך אָבער עוזר'ל איינגעשפּאַרט און געזאָגט, אז „די היינטיגע וועלט פערלאַנגט עס דורכאויס", און ווענדענדיג זיך צו די „איבע", האָט ער צו איהר האלב־דייטשמעריש „געשפּראָכען":

— זי מוזען עס וויסען געננוי, וואָס דען די בהמות! — האָט ער געוויזען אויף די מחותנים...

זיינען אַלע ווייבער ארוים פון שטוב, און מען האָט די כלה אַליין געלאָזט זיצענדיג אין אַ ווינקעלע רויט־טויט און האָט פאַר חרפּה און בושה די אויגען פון דר'ערד נישט געקענט דערהייבען. נאָר די „איבע" האָט זי געקושט, געהאַלזט און געוויינט, ווי מען וואָלט זי חלילה צו דער שחיטה געפיהרט: אז זי איינע ווייסט און פיהלט, וואָס די כלה שפּירט יעצט אין הארץ... אפשר האָט זי זיך דערמאָהנט פון איהר „זעהענעס" און בעוויינט די צייט...

האָט די מחותנת'טע דעם חתן אריינגעפיהרט, און דער בחור בלאַס ווי די וואַנד, די פאות האָבען זיך בעוועגט איבער די בלייכע באַקען און האָט זיך אָנגעהאַלטען אין די מאַמעס הענד. די מאַמע האָט איהם צום מיידעל צוגעפיהרט: „דאָס וועט זיין דיין כלה, זעה אויב זי געפעהלט דיר?", און איז פלינק פון שטוב ארוים, זיי אַליין איבערלאָזענדיג.

די קינדער זיינען געשטאַנען, אזוי ווי מען וואָלט זיי ביידע

אבגעשמיסען, מורא האבענדיג זיך פון ארט אוועקצוריהרען. דער בחור איז געווען צומישט און נישט געוואוסט וואו ער זאל די הענד אהינטהון. זי איז געשטאנען ביים פענסטער, נאהענט נעבען איהם, האט געהערט ווי זיין הארץ קלאפט, און האט אויף איהם עפּעס זעהר גרויס רחמנות געקריגען... זי האט פאמעליך די אויגען אויפגעהויבען און האט איהם אנגעקוקט, און האט זיי שוין נישט געקענט אוועק־נעהמען. האט זי עפּעס געוואלט זאגען, נאר זי האט פערגעסען וואס...

נאר געוואלט האבען זיי ביידע, אז זיי זאלען שטעהן אזוי, נישט רעדענדיג, גאר נישט, נישט קוקענדיג — און עס זאל קיינער, קיינער נישט זיין... נישט קוקען...

זיינען אריינגעקומען די מאמעס, און מען האט די קינדער גע־פרעגט: „געפעלען זיך?" און מען האט אין די הענד געפּאטשט: „געפעלען, געפעלען!"

זיינען געווארען די ווייבער גאנץ גרויסע מחותנת'טעס צווישען זיך און האבען זיך אנגעהויבען הערצליך צו קושען און איבערצובעטען זיך, און די „יאך" האט פאר דער כלה דעם חתן אנגעהויבען אבצור־לויבען, און די „איכע" האט זיך אין די כלה בעהאפּטען: „מיר ווערדען שוועסטערן ווערען, אויף אימער און אייביג אמן".

האט דער רב מיט ר' יצחק יודעל'ס אריינגעבראכט א גרויס פּאפּיער, און מען האט די כלה געגעבען אונטערצושרייבען. די כלה האט איהר נאמען מיט מזל אונטערגעשריעבען. האט איהר דער מחותן, ר' מרדכי קאנסקע וואליער, געגעבען א גאלדענע, לאנגע קייט מיט א „קאליע" „חתימה־געלד" — האט די כלה צוגענומען און גע־זאגט „א שעהנעם דאנק" און דעם מחותן געגעבען א קוש אין האנד.

האט די לאוויטשער רבי'צען געכאפּט א גאנצען סטויג טעלער און אויף דר'ערד געגעבען א טראסק: „מזל־טוב! מזל־טוב!

און די „הינדעלעך" און די „יטה'לעך" זיינען צו איינע צו דער צווייטע און האבען די שנעבעלעך אויסגעשטעקט, די שנעבעלעך, וואס טהוען א גאנץ יאהר פון זיך שוועבעל און פעך שיטען, און האבען זיך הערצליך צוקושט: מזל־טוב! מזל־טוב!

ר' יחזקאל האט זיך צוואויינט ווי א קליין קינד, און ווען ער וואלט זיך נישט פאר חסידים געשעהמט, וואלט ער זיך מיט זיין אלטע צוקושט, האט ער געכאפּט ר' חיים דעם מחותן ביי די קאּ־

פאַטע און געצופּט איהם. די מחותנת׳טעס זיינען ערגעץ וואו פער־פאַלען געוואָרען און מען האָט זיי באין אופן נישט געקענט געפינען. און דאָ האָט מען געשריגען: לעקעך! בראַנפען! און זיי האַלטען זיך אין איין קושען — קושען און האַלזען. עוזר׳ל האָט זיך אריינגע־כאַפּט צווישען די נשים און שטאַרק זיך גע׳חבר׳ט מיט דער „איכע", און האָט מיט איהר דייטשעריש „געשפּראָכען" „פון דער היינטיגער וועלט"... און דאָס ווייבערישע יודעל, אָך, דאָס געקנייטשטע צילענ־דעריל האָט גאָר אין גאַנצען אויפגעלעבט, ווי פון דער ערד איז ער ארויסגעשוואומען, ער האָט שלום געמאַכט מיט לאָוויטשער רבי׳צען און חבר׳ט זיך מיט יענע מחותנת׳טעס, זאָגט גלייך־ווערטלעך, נאָר פאַר „יענע הינדעלע" מיט׳ן פעדעריל אויפ׳ן טשעפּיק האָט ער מורא, ווי פאַר פייער, און האַלט זיך פון איהר פון דער־ווייטען... און פון דער קיך טאַנצט אריין די אַלטע רחל־לאה אקעגען די כלה מיט א טעלער טאָרט און געבעקס:

„נישט קיין געבעטענע,
אַליין געקומען,
כאָטש אָן אָרימע, —
פאָרט א מוהמע...

די נאַכט איז נאָך געלעגען איבער דאָרף און פעלד, און איבער די גאַנצע וועלט איז איין לבנה אויף־געוועזן און געשפּיעלט זיך צווישען די וואָלקען. פאַר די קרעטשמע זיינען נאָך די פוהרען געשטאַנען מיט די שטאָלקאַטשען, וואָס האָבען געפלאַקערט אין דער נאַכט אויף די פוהרען פון די מחותנים, מען האָט נאָך אריבערגערעדט פון איין פוהר אין דער צווייטער, יודען פערענטפערען נאָך די לעצטע רמב"ם׳ס, ווייבער האָבען אריבערגעשיקט גריסען אַלטע באָבעס, אַלטע מוהמעס, און די גאַנצע משפחה. די קנאַלען פון די בייטשען האָבען אין דער שטילער נאַכט זיך געהערט און זייער עכאָ האָט ווייט און ברייט אָבגעקנאַלט. און די פוהרען זיינען זיך צופאָהרען, טהייל אויפ׳ן לינ־קען וועג, טהייל אויפ׳ן רעכטען וועג.

ביי די פוהרען, וואָס זיינען אָב אויפ׳ן וועג לינקס, איז אָן אָרט געוועזן ניט בעזעסען. עס האָט דאָרט ווער געפעהלט — עס איז געוועזן

דער חתן, וואָס איז מיטגעפּהרען מיט די מחותנים צו גאַסט אויף שבת נחמו.

אויף דעם לעצטען וואָגען צווישען די ווייבער איז די אַלטע מוהמע רחל־לאה געזעסען, זי האָט אַ ביסעל צופּיעל געטרונקען, די הייטלעך האָבען זיך איהר שוועך איבער די אויגען געצויגען, און די דינע, אַלטע ליפּען האָבען נאָך האַלב פון שלאָף געברומט:

„נישט קיין געבעטענע,
אַליין געקומען,
כאָטש אַן אָרימע, —
פאָרט אַ מוהמע...

VII.
פרייטאָג אין שטעדטעל

זומערדיגע פרייטאָגס־נאָכמיטאָג!

חדר־יונגלעך זאָגען אָב די הפטורה, זיינען מעביר די סדרה און געהען אַהיים מיט די סדורים׳לעך, חומשים און מיט די גמרות, אויף מאָרגען צום פערהער. געקומען אַהיים, שלעפּט מען ארויס יאַגדעס. די מאַמע גיט דעם יאַגדע־סטאָניק און מען שמירט זיך דאָס גאַנצע פּנים איין. מען גנב׳עט ארויס פון קעלער אַ פּאָר מעהרען. די מאַמע נעהמט צו די שטיוועל מיט די רעקלעך און שליסט זיי איין אין קאַסטען, אויף מאָרגען צום דאַוונען. נאָר באָרוועס און האַלב־נאַקעט האָלאַ אין גאַס אַריין, הינטער דעם שוהל־פּלאַץ, — דאָרט וואַרט שוין חברה. מיט פּעק שטיינער לויפט מען אויפ׳ן מאַרק און מען צוטרייבט דעם בעקער׳ס טויבען, וואָס פליהען איבער׳ן מאַרק אַרום, און דער בעקער לויפט אַרויס יאָגען, כאַפּט מען די פיס און מען מאַכט פּליטה...

דאָס שטעדטיל, וואָס איז אָבגעברענט געוואָרען, איז האַלב׳ס צוגעלאַטעוועט. דאָ און דאָרט זעהט מען חורבות, ארומגעקלאַפּט מיט האַלב־אָבגעברענטע ברעטער. יעדענס רשות איז בעזונדער אין אַ צוים איינגעצוימט. דאָ און דאָרט זיינען אָבגעלעגטע קלעצער און ברעטער. גוים שטעהען און ארבייטען, יונגלעך קריכען ארויס און שפּרינגען, און הוידען זיך אויף די ברעטער. ביי דער געביי זיצען יודען, ליידיג־געהערס, אָהן־פּרנסה׳דיגע, קוקען ווי די גוים ארבייטען און גיבען עצות, ווי מען דאַרף מאַכען די פּענסטערליך, די טהירען. יוהען שפּאַרען זיך איבער די געביידעס און די גוים מאַכען פון זיי חוזק. אויפ׳ן מאַרק זיינען שוין דאָ גרינע עפּעליך, שעהנע באַרנעליך — אַ פּאָר אַ צווייער. אַ יונגעל בלאָזט אין אַ גאָרגעל פון אַ גע׳שחט׳ענע קאַטשקע, און חברה נאָך איהם הרר... הרר... עס לויפט פאַרביי אַ מיידעל אין בית־

המדרש אריין צו פרעגען א שאלה אויף אן עוף, און דאָ ווייזט זיך א יודענע מיט א טרפה'ר קאַטשקע אויף א טעלער, טראָגענדיג זי צום גוי'שען בעקער. טאַטעס מיט יונגלעך גיהען צוריק פון שערער מיט אָבגעגאָלטע קעפּליך, ווי די שעפּסען, לכבוד שבת־נחמו. פון וועג אָן קומען אָנצוגעהן יודען אורחים מיט פּעקלעך אויף די פּלייצעס, אין שטאָדט אריין אויף שבת. פוהרען קומען צופאָהרען אין מיטען מאַרק אריין, אָנגעפּאַקט מיט חסידים, אַלטע יודען און בחורים, און יונגלעך, וואָס קומען אויף שבת־נחמו צום רבי'ן. די שטאָדט ווערט פול מיט פּנים חדשות. יודען גיהען ארום, ווי אין ירושלים, פראנק און פריי, מיט שטריימלעך, שיך און זאָקען, מיט פּאות און ליולקעס... עס ווערט לעבעדיג, פרייטאָג'דיג אין שטעדטיל. מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט, אז עס איז ערב־שבת, ערב א גרויסען טאָג. די זון ציהט זיך איבער'ן שטעדטיל אויך עפּעס אזוי פרייטאג'דיג, גיסט מיט ליכט, און איז נישט מקפּיד, וואו איהרע גין־גאָלדענע שטראהלען פאַלען אריין, און וועמען זיי בעלויכטען. פון דער שענק פאָהרען אהיים שכור'ע פויערים און שכור'ע פויערטעס אין רויטע טיכער און ווייסע כאַלאַטען. זיי קושען זיך, וויינען און לאכען, נעהמען זיך ארום און טאַנצען. די פערד זייערע, די פולע, רונדיגע פערד, זיינען אויסגע־פוצט מיט בענדער, ווי מען פאָהרט אויף א חתונה. זיי פאָהרען מיט רעש ארויס פון שטעדטיל, קלאַפּען איבער די שטיינער, און די חזירים'־לעך אויף די פוהרען קוויטשען מיט, און חדר־יונגלעך מיט די ארויס־געשלעפּטע העמדער פון די הויזען־שפּאַלטען לויפען זיי נאָך, און מאַ־כען גרויסע גוואַלדען: בע! הורא! עס קומט צופאָהרען לייב'ל דער וואסער־פיהרער מיט זיין פעסעל וואסער פון טייך, בעפאלען איהם די קינדער און צופּען פון פערדיל די האָהר אויף סטרונעס צו פידעלעך. לייב'ל שילט, קנאַלט מיט'ן בייטש, נאָר ווער קוקט אויף איהם, מען צופּט ווייטער דאָס פערדיל און מען פּאַשעט עס מיט יאַגדעס, מיט בולקע־פּוטער, און דאָס פערדיל פערדייהעט אַלעס...

עס ווייזט זיך דער רב פון שטאָדט. ער גיהט מיט אַ חברה אורחים ארום אין די הייזער און שטעלט וואו יעדערען אָב אָן אורח אויף שבת.

אין געסעל קומט צופאָהרען פון וועג דער גביר ר' יחזקאל מיט זיין מענש נאָטע. אויף שבת אהיים געאיילט זיך. נאָטע שפּאַנט די

פערד אויס און רייט מיט זיי איבער׳ן געסעל צום וואסער אראב, און ר׳ יחזקאל זעצט זיך פאר דער טהיר, און בעט אין הארצען, אז גאט זאל איהם צושיקען א יוד אויף שבת.

אלעס אין דער גאס איז פרייטאג׳דיג. די הימלען ציהען זיך אזוי לאנג און ברייט אוועק; ציהען זיך, אום ערגעץ וואו אויף שבת אהיים צו קומען. וואס ווייטער, ווייזען זיך אלץ מעהר יודען אין אטלעסענע קאפאטעס, אין שיך און זאקען. יונגלעך אין אטלעס און אין זייד־דענס, געהען מיט פעקליך צום וואסער באדען זיך. דאס זיינען חסידים׳לעך, יונגע חסידים׳לעך, וואס זיינען געקומען צום רבי׳ן אויף שבת־נחמו.

און היימליך ווערט אין שטעדטיל, היימליך. בעלי־מלאכות טראגען אב די לעצטע ארבייט, יונגען כאפען ביער־געלד, לויפען אין די קראמען נאך קראגענדליך מיט שניפסליך, און מען לויפט צום וואסער באדען זיך לכבוד שבת.

הינטער דעם אלטען שוחט׳ס הויז גיסט זיך דאס וואסער. ביי־נאכט זיינען זיך דארט טובל די טויטע פון דעם געגענאיבערדיגען בית־עולמ׳ל, נאר פרייטאג פארנאכט—דאס שטעדטיל. גאנץ קאזמער איז אין נאקעטען, ווי גאט האט זיי בעשאפען... א פעלד איז בעלעגט מיט ווייסע פעקליך, און נאקעטע זיידעס, נאקעטע טאטעס, נאקעטע אייניקלעך זיינען אין וואסער. אין ענין שווימען איז דאס שטעדטיל שוין בעוואוסט פון לאנג אן. יודען האלטען פון שווימען. טאטעס לערנען זייערע קינדער שווימען אויף די בייכלעך. די קינדער וויינען, זייער געשריי געהט ביז אין הימעל אויף, און די טאטעס שלעפען זיי טיעפער, טיעפער אין וואסער אריין, טוקען זיי די קעפלעך. דאס קינד עפענט די אויגעלך אויף, מאכט א גוואלד, און ווידער א טוק. פערזארגטע יודען, וואס זיינען א גאנצע וואך אין דאגות־פרנסה, מאכען זיך נאריש און ווייזען קונץ־שטיק. דער לאזט זיך א „נארקים", דער צווייטער „לעגט קלאפטער", דער דריטער מאכט א „רעדעל", קארטשעט זיך איין, פערלעגט די הענד ארום די פיס און דרעהט זיך אין וואסער. דער מלאוועך בחור נעהמט גאר די וועלט אב מיט זיין שווימען. ווי א פיש ליעגט ער אב גאנצע שעה׳ן אונטער וואסער, כאפט אן יעדען ביי די פיס, פלוצלונג גיט ער גאר א שפרונג ארויס, מאכט א קאזעליק, און ווייטער אין וואסער אריין.

„דאָס דאַרף יעדעס יאָהר א מענש..." און אין מיטען דערינען ווערט א געשריי: געוואלד, ער טרינקט זיך! און דאָרט, וואו דאָס וואסער איז שטראָמיג, האָט עס א מענש אריינגעכאפט. דער מענש רייסט זיך ארויסצוקומען פון די ארומיגע כוואליעס, נאָר זיי האָבען איהם אריינגעקראָגען, און עס ציהט איהם ווער אונטען אין וואסער אראָב. דער מלאוועך בחור לאָזט זיך א „נאָרקים", כאפט דעם טרינ־קענדען ביי די האָהר אָן און שלעפט איהם פון וואסער ארויס. דער־ווייל קומען אָן פון דער שטאָדט צולויפען ווייבער, קינדער מיט גע־וואלדען: וועמען! חיים משה, וואו ביסט דו? יודען כאפען דעם טרינקענדען, הויבען איהם אָן צו רייסען און וואָרפען, ציהען איהם די שלייפען מיט א פאסעק ארום — און זיינען מחיה מתים...

דאָס וואסער געהערט צו דער שטאָדט, נאָר דאָס פעלד, וואָס איז ביים וואסער, געהערט צו דער שטאָדט'ס שררה. שיקט ער ארויס א זשאָנטשע מיט א הונד, אז ער זאָל אוועקיאָגען די באָדענדע, ווערט א געשריי: „דער זשאָנטשע געהט!" כאפט מען די פעקליך קליידער אויפ'ן קאָפּ און מען לויפט נאקעטערהייד אין שטאָדט. גאנצע מחנות נאקעטע יודען לויפען מיט די פעקליך, און דער גוי מיט'ן הונד יאָגט אין סאמע שטאָדט אריין, ביז עס קומען די קצבים אנטקעגען דעם גוי מיט גרויסע שטעקענס און לייזען אויס דאָס שטעדטיל פון גוי'שע הענד...

די זון הויבט זיך שוין אָן צו זעצען ווייט אויפ'ן לינטשעצער וועג. עס ווערט פארנאכט. ביים וואסער הויבט אָן רוהיגער צו ווערען. מען איילט זיך אהיים, צום טייך קומען שוין נאָר די לעצטע פוהרמאנעס, וואָס זיינען שפעט אין שטעדטיל אָנגעקומען, און בעלי־מלאכות, וואָס האָבען שפעט די מלאכה געענדיגט. פון מארק צונעהמען די יודענעס זייער סחורה און טראָגען זיי אהיים. אויסגעבאָדענע יונגליך לויפען איבער דער גאס מיט פלעשעליך צו וויינשטייגען נאָך וויין אויף קדוש. די געוועלבער פערמאכען זיך איינציגווייז. אין עק ביים גרויסען איינפאָהר־הויז, אויף דעם וועג צום בית־עולם, צופלאקערט זיך א רויט געשטאלט אין א וואָלקען פון גין־גאָלד שטויב... דער הימעל ווערט איבער'ן שטעדטיל טונקעל. מען הויבט אָן קלאפען אין שול אריין. אין טייל פענסטער ווייזען זיך שוין שבת־ליכטליך, נאָר די האלב־איינ־געפאלענע הייזליך, דער רעשט חורבות זעהען אויס עפעס נעבעכדיג, ווי אָרימע מחותנים, וואָס זיינען אין צוריסענע בגדים און נאָר אין סאָ־

מעטענע, שבת'דיגע היטלען געקומען אויף דער חתונה.... פאר טייל הייזער ווייזען זיך שוין שבת'דיגע בעלי־בית'טעם מיט זייערע טעכטער־לעך. אָבגעוואשען, אויסגעקעמט זיצען זיי פאר דער טהיר...

און שטיל און רוהיג איז אין געסעל. דער שבת קומט אָן מיט רוהיגע טריט, און פערשפרייט מנוחה. ווי אליין פאר זיך קלינגט דער קירכען־גלאָק, רופט מיט א פרום געבעט אין קירכע אריין. פון דעם קליינעם בית־המדרש'ל פינקלען זיך ארויס די שבת־ליכטלעך און עס דאכט זיך, אז זיי האלטען מלחמה — דער קירכען־גלאָק מיט די שבת־ליכטלעך. יעדעס ציהט צו זיך. דורך דאָס שטילע שטעדטיל געהען פרומע קריסטען, מענער מיט פרויען, געהען אין קירכע אריין. און אָבגעוואשענע יודען מיט ווייסע קראגענס פון די העמדער, איבער די שבת'דיגע קאפאָטעס פערבויגען, געהען אין בית־המדרש אריין. חסידים אין אטלאַס און אין זיידענס, אין שיך־און־זאָקען, געהען צום רבי'ן. און שטילער, רוהיגער, שבת'דיגער ווערט דאָס שטעדטיל, ווי עס וואָלטען זיך איינגעטיילט דאָס בית־המדרש'ל מיט דער קירכע, יעדע גענומען זיך דאָס איהריגע. פון די אָבגעוואשענע פענסטער פינקלען די ליכטלעך און די לייכטערליך ארויס. מיידלעך הויבען זיך אָן צו ווייזען אין געסעל שפאצירענדיג, און דעם חזן'ס לכה דודי זינגט אין געסעל און דער קירכען־גלאָק קלינג מיט, די קולות מישען זיך אויס און עס ווערט איין שטילע תפלה צו איין גאָט...

אין גאַס ווייזט זיך ר' יחזקאל מיט זיין חתן. זיי געהען אין בית־המדרש אריין דאווענען. עס ווייזען זיך מיידלעך אויפ'ן שוועל אין טהיר. אָרענטליכע בעל־הבית'ישע טעכטער קוקען פון די אָפענע פענסטער ארויס, קוקען נאָך און סוד'ען זיך: לאה'לעס חתן! לאה'לעס חתן!

מיידלעך, כלה'ס שפאַציערען אין שוהל־געסעל. עס געהען דעם שוחט'ס טעכטער אין גאָלדענע קייטעלעך, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון די מחותנים.

בחורים, חתנים'לעך, געהען שפאצירען אויף דער צווייטער זייט, אין די אטלעסענע קאפאָטקעלעך, אין די זיידענע גארטעלעך, מיט די שווארצע פאות'לעך און מיט די גאָלדענע זייגערס, וואָס זיי האָבען גע־קראָגען פון די מחותנים חתן־מתנות...

אין מיטען דער געסעל, וואָס איז פערהילט אין דער שטילער

נאכט, דערהערט זיך פלוצלונג א קול פון א וויינענדיגער מאמע: מיין קינד, מיין יצחק'ל! קומען זיך צולויפען ווייבער, מיידלעך פון אלע זייטען: וואס איז? וואס איז? „מיין יצחק איז אוועקגעגאנגען נאך ביי־טאג און איז נאך נישט אהיים געקומען. וועה צו מיר! מען האט איהם ביי'ם וואסער געזעהען!" — וויינט די יודענע אין רוהיגען געסעל. ארום שטעלען זיך צונויף קופקעלעך און שמועסען: „דאס וואסער דארף א מענש!" „דאס וואסער דארף א מענש!"..

און שטילער, טונקעלער ווערט די נאכט, דער שבת קומט אן מיט רוהיגע טריט און פערשפרייט מנוחה. און דארט וויט, וואו דער הימעל ליעגט אויפ'ן וואסער, איז דער סוד אויסגעגאסען, וואו יצחק'ל, דער יודענע'ס יונגעל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען.

לויפט די מאמע מיט א געוויין צום וואסער אראב, דארט צום הימעל און וואסער, וואו זיי ליגעןביידע אויסגעגאסען ,געוואהר צו ווערען דעם סוד, וואו איהר קינד, איהר יצחק'ל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען...

פרייטאג־צו־נאכט'ס. דעם טיש ביי ר' יחזקאל'ען האט מען לכבוד דעם חתן געדעקט אין דער לעצטער שטוב. מען האט אויפגערוקט די פליגלען פון דעם גרויסען טיש, ווי מען טהוט עס נאר איין מאל אין יאהר ביי דער פורים־סעודה, ווען אלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוזאמען. מלכה'לע, די בעל־הבית'טע, האט נישט געזשאלעוועט קיין ליכט, זי האט געלייענט און געוואוסט גאנץ גוט, אז וואס מעהר ליכט פרייטאג־צו־נאכט'ס, דאס מעהר פרנסה בעוויליגט גאט. דער גרויסער טיש איז געוועזן בעשטעלט מיט זילבערנע לייכטער, אלטפרענקישע, זעקס־רעהרענדיגע. אין שטוב האט אלעם געבלאנקט, געלויכטען פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האט מלכה'לע ארויסגענומען דאס זילבערנע גאפעל־מעסער, וואס ווערט נאר בענוצט צו דער פורים־סעודה, אויפגעשטעלט די זילבערנע בעכער. אויבען־אן זיינען געווען געגרייט די חלות פאר ר' יחזקאל'ן, בעדעקט מיט א חלה־טישטיכעל, רעכטס איז געווען געגרייט פאר'ן חתן, די חלות פאר איהם זיינען געווען בעדעקט מיט א טישטיכעל, געהאפטען אויף זילבער, וואס לאה'לע האט פאר איהר חתן אויסגעהאפטען. מלכה'לע, אנגעטהון אין איהר ווייסען זיידענעם קלייד מיט גאלדענעם בעשלאג פון אונטען, וואס איז

געוועז געמאַכט לויט דער דעמאָלדיגער מאָדע מיט ברייטע פאַלדען, וועלכע איינע האָט זיך פערבלאָנדזעט אין דער צווייטער, מיט דעם זייַ־דענעם שאַלעכיל מיט די בלויע פרענזעלעך, וואָס דער מאַן האָט איהר מיטגעבראַכט פון לייפּציגער מארק, אין דער הייסער שבת׳דיגער קאָ־רענגאָווער הויב, — איז געשטאַנען, דאָס פּנים אין איהרע בלייכע איי־דעלע הענד פערשטעלט, און האָט ליכט געבענטשט. לאה׳לע, אַן אויסגעוואשענע, מיט שווארצע לאַנגע זיידענע צעפּ פערוואָרפען שבת׳־דיג איבער׳ן סאמעט־בלויען יאַקעלע, און זעהט אויס ווי אַן אָרענטליך מיידעלע, וואָס האָרכט „וואָס טאַטע־מאַמע הייסען, און וואָס גוטע, פרומע לייט הייסען" — און א ברכה מיט הצלחה רוהען אויף איהר קאָפּ... זי זיצט זיך ביי דער מאַמען, און לייענט מיט איהר אין דער תחנה:

„רבונו של עולם, מיין מצוה פון די ליכט־אָנצינדען זאָל אזוי אָנ־גענומען זיין, ווי די מצוה פון דעם כהן־גדול, ווען ער האָט די ליכט אין ליעבען בית־המקדש אָנגעצונדען. אז מיינע קינדערס אויגען זאָ־לען לייכטען אין דער ליעבער, הייליגער תורה.... זייערע מזלות זאָלען לייכטען אין הימעל...."

די פענסטער זיינען געווען אָפען אין גאַסעל אריין: געגענאיבער פון גאָרטען האָט זיך געהערט די קוואָקטשעריי פון די זשאַבעס, און פון גאַנץ וויַיט אין „שווארצען וואלד" האָט זיך א ליכטעל געלויכטען. איינגעפאַסט אין דער פינסטערער נאַכט, האָט עס אויסגעזעהען ווי א פערגעסען ערגעץ שבת־ליכטעל, און די זשאַבעס בענטשען דעריבער.... א טונקעלע כמאַרע איז געהאַנגען איבער׳ן וואַסער און אַלץ פערדעקט, נאָר פון ווייט, פון יענער זייט האָט זיך געפונקעלט א ליכטעל, און ס׳האָט געדוכט, אז די אַלטע, די ווייַכסעל, א גרויע באָבע, האָט זיך אויך שבת־ליכטלעך אָנגעצונדען לכבוד שבת... און פון אָפענעם פענס־טער קומען אריין צושווימען גאָט׳ס ליעבע זומערדיגע ריחות פון טוי־זענדער בליטהען און געוויקסען, און האָבען זיך אויסגעגאָסען אין שטוב, געכאַפּט א וואָרט פון תחנה, א שבת׳דיגע ברכה און צוריק ארויס, און געשוועבט מיט דער ברכה איבער פעלדער און וועלדער, איבער הימעל און ערד און פערשפּרייט שבת׳ברכות איבער גאָט׳ס וועלט...

יודען זיינען אהיים געגאַנגען פון בית־המדרש, פון מנינים׳לעך. ווער עס האָט געקענט, האָט אַן אורח מיטגענומען. די שבת־מלאכים

זיינען פאַראויס פאַר די פּרינצען געפלויגען און האָבען זיי שלום־עליכם אָבגעגעבען, און מנוחה פערשפּרייט. און יודען, דערזעהענדיג די גוים, וואָס זיינען געזעסען אין זייערע וואָכעדיגע קליידער מיט זייערע ווייבער און קינדער אויף די ביינק פאַר די טהירען און האָבען געשפּיעלט און געזונגען, האָבען זיי געקרעכצט, רחמנות געהאַט אויף זיי: גוים נעבעך, זיי האָבען נישט קיין שבת!...

און דיין פאָלק ישראל האָסטו געטרייסט, טאַטע אין הימעל! אַלץ איז עפּעס ווי אויסגעלייזט געוואָרען, בעקליידט מיט דערבאַרימקייט, ווי די שכינה וואָלט איהר פאָלק ישראל ארומגענומען, די טרעהרען פון געזיכט אָבגעווישט, געטרייסט איהם, די פאות איהם אויף די באַקען געקרייזעלט, ווי א געטרייע מאַמע געקרייזעלט, חנ'דלעך געמאַכט, און מיט ליעבשאַפט צו איהם געזאָגט: הבן יקיר לי אפרים: צי א טייערער זוהן ביסטו מיר, אפרים? אם ילד שעשועים, אָדער א שפּיעל־קינד, כי מדי דברי בו, וואָרום אין מיין טהון רעדען וועגען איהם, זכור אזכרנו עוד, טהו איך אָן איהם אַלץ נאָך געדענקען, על כן המו מעי לו, איבער דעם ברומען מיינע געדערים נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ד', ערבאַ־רימען טהו איך מיך איבער איהם, טהוט זאָגען גאָט.

און גאָט'ס ערבאַרימקייט איז איבער וועלט און נאַכט געווען אויס־געגאָסען.

ר' יחזקאל איז אהיים געקומען נאָכ'ן דאַוונען, און א רעכט ביסעל אורחים האָבען זיך נאָך איהם נאָכגעשלעפּט.

— גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

און געזעהען האָט מען, ווי די מלאכים מיט זייערע צוויי ווייסע פליגעל פערשפּרייטען מנוחה ארום אין דער שטוב. מלכה'לע מיט דער כלה זיינען געזעסען ביי'ם טיש, ווארטענדיג אויף קדוש, און האָבען אויסגעהאָרכט פון מאַן און חתן די חניפה'דיגע ריידעלעך, וואָס די מאַנספּערשוינען האָבען די ווייבער פאַרגעזאָגט:

„אשת חיל מי ימצא"...

מען זיצט ביים טיש. ר' יחזקאל זיצט אויבען־אָן מיט'ן חתן קעגענאיבער דער ווייב מיט לאה'לען. עס איז שטיל ארום, נאָר דאָס ווינדטעל, וואָס בלאָזט דורך דעם אָפענעם פענסטער, האלט אין איין

דערצעהלען.... לאה'לע הויבט אלע ווילע פאמעליך אויף די אויגען און ווארפט אריבער א בליק. ער, אין דער אטלעסענער קאפאטע און מיט דעם שווארצליכען פנים, איז אזוי חנ'עווריג. אט זעהט זי אויף איהם דעם גאלדענעם זייגער אין דער זיידענער וועסט, דעם זייגער, וואס ער האט פון איהר געקראגען. ער איז איהר חתן.... מיט איהם וועט זי וואהנען אין איין שטוב... קיינער נישט, נאר זיי ביידע.... און דאס יונגע הארץ בעוועגט זיך אזוי לייכט, אזוי שטיל.... דאס ווינדטעל הערט דעם סוד און פליהט מיט איהם דורך דאס אפענע פענסטער ארויס אין דעם גראז'ס שווארצען וואלד אריין, דארט פאר'ן שבת־ליכטעל דעם סוד צו פערטרויען...

ער זיצט שטיל, די אויגען אראבגעלאזט. וואס קלערט ער איצט? וועגען איהר, וועגען זיין לאה'לען! (רויט ווערט זי!) דאס איז איהר חתן, א חתן פאר איהר האט דער טאטע מיטגעבראכט... אך, ווען ס'וואלט קיינער נישט זיין, טאטע־מאמע וואלטען שלאפען געגאנגען, וואלט זי צו איהם צוגעגאנגען, שטילערהייד, עס איז דאך איהר חתן. צו א חתן מעג מען... וואס — ניין?...

שא, דער טאטע מיט'ן חתן זינגען. זיין קול, ווי עס קלינגט, ווי עס הילכט, עס לויפט ארויס דורך דאס פענסטער:

„מנוחה ושמחה אור ליהודים!...."

זי, די כלה, דערלאנגט צום טיש, שטעלט אנידער א טעלער פאר'ן טאטעשי, פאר די מאמעשי און פאר איהם....

„זאל ער מיר עסען געזונדערהייד..." און דאס הארץ קלאפט איבער זיין אקסעל, עפעס האט איצט געמוזט פאר זיין געזיכט דורכלויפען...

אין מיטען עסען זיינען געקומען צוגעהן דער מחותן ר' חיים מיט דער מחותנת'טע, עס איז געקומען עוזר'ל, לייב'ל, איטעלע און הינדעלע מיט די קינדערלעך, און גלאט קרובים און בעקאנטע. מען האט אבגעגעבען דעם חתן שלום עליכם, געפרעגט איהם, ווי דער חזן געפעלט. דערנאך איז געווארען א שמועס וועגען חזנים. איינער האט געזאגט א שטיקעל שיר המעלות'ל, האט דער חתן איהם אבגעענטפערט מיט א זמר'ל. דאס גאנצע געסעל איז צוזאמענגעלאפען אונטער'ן פענסטער. דער חתן האט פערמאכט די אויגען, די האנד אונטער די באק אונטער־געלעגט און זיין קול האט זיך געגאסען, האט זיך געלאזט אויף א „שטייגעריל". אונטער'ן פענסטער ווערט אלץ מעהר מענשען, מען

שטעקט קעפּ אריין. „גוט שבת!" „לאה'לעס חתן" — האָבען מיידלעך זיך גע'סוד'עט און מיט'ן פינגער געוויזען. די טהיר האָט זיך גע־עפענט און פרעמדע מענשען האָבען אָנגעהויבען אריינצו'גנב'ען זיך, צוערשט מיט א ספק'דיג געלעכטעריל אויף די ליפּען: הייסט עס, גלאַט אזוי, און דערנאָך האָט מען זיך שוין געדריקט, די שטוב אָנגע־שטאָפּט.

און צום טיש האָט מען וויין דערלאַנגט, כוס אויס, כוס איין.

באַלד איז אָנגעקומען ר' יצחק יודעל'ס מיט'ן ברייטען „גוט־שבת!" דער עולם האָט פאר איהם א ווארע געמאַכט. עוזר'ל האָט איהם אויפ'ן אקסעל די האנד ארויפגעלעגט און הויך זיך גע'דו'צט. ר' יצחק יודעל'ס האָט נישט געוואָלט לאַנג זיצען: „דער רבי געהט קדוש מאַכען". דער עולם האָט זיך באַלד גענומען צום בענטשען. נאָכ'ן בענשען האָט זיך דער יונגער עולם גענומען געהן צום רבי'ן, און די מחותנים, ר' יחזקאל'ן מיט ר' חיים'ן — אין בית־המדרש אריין, וואו דער רב פלעגט לערנען יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס מיט די שטאָדט־בעלי־בתים די סדרה פון דער וואָך.

ר' יצחק יודעל'ס האָט שטארק אָנגעהויבען בעטען, אז ר' יחזקאל מיט ר' חיים'ן זאָלען היינט לכבוד דעם חתן מיטגעהן צום קדוש צום רבי'ן.

די בעלי־בתים האָבען זיך צוערשט א ביסעל געשעהמט דורכלאָזען א סדרה, נאָר די קינדער, און דער חתן אליין האָבען זיך שטארק אָנגע־האַלטען. ר' יצחק יודעל'ס האָט געזאָגט: „מען מוז אייך געוועה־נען"....

האָבען זיך די בעלי־בתים, א ביסעל מיט בושה, געלאָזט זיך נאָכ־שלעפּען נאָך די קינדער צום רבי'ן.

עס איז געוועזן דער ערשטער פרייטאג־צו־נאכט'ס, ווען די בעלי־בתים האָבען זיך נישט געפונען אין בית־המדרש ביי'ם רב'ס סדרה.

ביים רבי'ן אין בית־המדרש.

איין עדה: און גאָט'ס עדה איז אין גאַנצען אלע גלייך, סיי קינ־דער, סיי אַלטע, אלע איין נשמה, איין בנין, איין גאָט ליעבט מען, אין איין בית־המדרש דאווענט מען. און די תפלה איז איינע, טויזענדער קולות פון איין הארץ. דער עולם איז צעזאַמענגעגאָסען, א ים שוואר־

צע שטריימלעך און שוואַרצע בערד איינער אין אַנדערען, ביים צווייטען, אין איינעם! אַלע אויגען זיינען אַנגעווענדעט צו דעם ווייסען כאַלאַט, וועלכער דרעהט זיך אַרויף און אַראָב צווישען דעם ים שווארצע שטריימלעך און וועלכער מאַכט זיך אַ וועג פון איין עק בית־המדרש צום צווייטען. דאָס איז דער רבי. זיינע הענד זיינען אין גאַרטעל פער־פלאָכטען. די אויגען צום באַלקען אַנגעווענדט און דער הויכער, שכינה'דיגער שטערען איז אין איין שאַרפען קנייטש; איין מחשבה, איין כונה: צו גאָט!

און גאָט איז דאָ, דאָ, צווישען דער ערדה. ער האָט זיך מיט יודען אויסגעמישט, ער איז געוואָרען איין חלק אין כלל, איין קנויטעל, איין פלעמעל אין דער מנורת־הכלל. די שכינה און די כנסת־ישראל, די כנסת־ישראל און די שכינה. ביידע פערוואָגעלט אין גלות, טרעפען זיך צוזאַמען און דערמאָהנען זיך די כלה־צייט. איז עס דען נישט ווי צווישען א חתן־כלה, וואָס עס האָט זיך ביי זיי אַ ברוגז'ל געמאַכט? זיי זיינען זיך צוגאַנגען אין פערשיעדענע וועגען און פרעמדע לענדער, און איצט טרעפען זיי זיך אינ'איינעם אין אַ פרעמדער סטאַנציע...

און דער רבי האָט געזונגען זיין ליעבעם ליעד צו גאָט: שיר־השירים.

נישט געזונגען האָט ער, נאָר טיעף געזאָגט, מיט כונה. יעדעס וואָרט מיט זיין טעם און זיין מיין:

... „איהר זאָלט נישט קוקען, וואָס איך בין אַזוי שוואַרציך, וואָס די זון האָט מיך אָבגעברענט. מיין מאַמע'ס קינדער האָבען מיר שלעכטס געטהון, זיי האָבען מיך געמאַכט פאַר אַ גערטנער־היטערין, מיין גאָרטען האָב איך נישט געהיט."

„זאָג מיר, דו וואָס מיין נשמה ליעבט, וואו פאַשעט זי, וואו הויערט זי אין דער מיטאָג־צייט?"

— „אויב דו קענסט נישט די שעהנע צווישען די פרויען? געה נאָך די שעפסען־טריט און זעה דיינע ציגעלעך אַרום די געצעלטען פון די פאַסטוכער."

— „איך בין מיר אַ בלימעל פון שרון, אַ רויז פון די טאָלען."

— „אַזוי ווי אַ רויז צווישען די דערנער, אַזוי איז מיין געליעבטע צווישען די טעכטער."

— „אַזוי ווי אַן עפעל צווישען די וואַלד־בוימער, אַזוי איז מיין גע־

ליעבטער צווישען די זיהן. אין זיין שאָטען וועל איך ליעגען, זיינע פרוכ־טען זיינען מיר זים"...

„מיין געליעבטער איז געגליכען צו א הירש, אָדער צו א יונגען אינד. אָט שטעהט ער הינטער אונזער וואנד, קוקט אריין דורך דאָס פענסטער, ווארפט אויגען דורך די שפּאַלטען"...

„ענטפערט מיין געליעבטער און זאָגט צו מיר: מיין פריינדין, מיין שעהנע, קום מיט מיר!"

— „ווארים איז, דער ווינטער איז שוין אוועק, דער רעגען איז שוין פארביי."

„פעלד־בלימעלעך ווייזען זיך שוין אויף דער לאַנקע, דעם פויגעל'ס־צייט איז געקומען, און דעם קוקו'ס קול הערט זיך שוין אין אונזער לאנד"...

„שטעה אויף, מיין פריינדין. מיין שעהנע, און קום מיט מיר". — — —

און דעם רבינ'ס קול זאָגט נישט, נאָר עס בע'טעם'ט יעדעס וואָרט, גיט יודען צו פערשטעהן דאָס זיסקייט, די צוגעבונדענקייט, די טריי־שאפט, וואָס עס פיהלט די כנסת־ישראל צו דער שכינה און די שכינה צו דער כנסת־ישראל.

און די עדה פיהלט עס און נייגט זיך, און בויגט זיך, ווי א דאָרש־טיגעס פעלד זאנגען צום טריפענדיגען וואָלקען. די עדה כאַפּט א וואָרט, און עס זינגט אין די הערצער, עס טרייסט, א גרוס פון דער שכינה צו דער כנסת־ישראל אין גלות.

„וואָלט איך געווען א פייגעלע אין וואלד,
וואָלט איך צו דיר געפליגען..."

און יודען נעהמען זיך צוזאַמען, און עס ווערט איין הארץ און איין נשמה.

און דער רבי זאָגט די ווערטער מיט אזוי פיעל ליעבע, ווי ער וואָלט א בריוועלע געלייענט, א געטריי בריוועלע „פון צוויי טויזענד מייל":

„איך שלאָף, און מיין הארץ איז וואך. די שטימע פון מיין גע־ליעבטען קלאַפּט אין טהיר: עפען מיר, מיין שוועסטער, מיין פריינדין, מיין טייבעלע, מיין קאָפּ איז פול געוואָרען מיט טוי, מיינע לאָקען מיט נאכט טראָפּען."

„כ'האָב אויסגעטהון מיין העמדעל, ווי אזוי קען איך עס אָנטהון?

כ׳האָב אָבגעוואַשען מיינע פיס, ווי אַזוי קען איך זיי פערשמוצען?"...

„האָט מיין געליעבטער די האַנד אויסגעשטרעקט פון שליסעל־לאָך, האָבען מיינע געדערים נאָך איהם געטהון ברומען.

„האָב איך מיך אויפגעהויבען צו עפענען מיין געליעבטען, און מיינע הענד טהוען מיר טריפען, און מיינע פינגער מיט מירום די קלאַמ־קעס שמירען.

„איך האָב אויפגעעפענט מיין געליעבטען, נאָר מיין געליעבטער איז שוין לאַנג געהאַט אוועק. די נשמה איז איהם אויסגעגאַנגען אין זיין רעדען. האָב איך איהם געזוכט און כ׳האָב איהם נישט געפונען. האָב איך איהם גערופען, האָט ער מיר נישט געענטפערט.

„האָבען מיר געטראָפען די, וואָס דרעהען זיך אין שטאָדט אַרום, האָבען זיי מיך געשלאָגען, האָבען זיי מיך געביילט, האָבען זיי מיר די קליידער אראָבגעצויגען, די „מויערן־היטערס" — — —

פלוצלונג האָט דער רבי אויפגעהערט צו זאָגען. ער האָט זיך אי־בער׳ן בית־המדרש געדרעהט, קיין וואָרט נישט גערעדט, וואָס אמאָל מעהר די אויגען אויפגעריסען און געקוקט אויף׳ן באַלקען און דער שטריך אין שטערן האָט זיך איהם אַלץ טיעפער געשניטען, אויף חסידים איז געפאַלען אַ ליעבע אימה, וואָס האָט אַלע אינאיינעם צוזאַמענגענו־מען און געהאַלטען.

פלוצלונג האָט זיך דער רבי געגעבען אַ כאַפּ אויף און מיט גרויס פרייד, ווי עס וואָלט עפּעס פאַר איהם פּלוצלונג ענטפּלעקט געוואָרען, האָט ער געגעבען אַ געשריי אויס:

„שלום עליכם, עליכם שלום, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

און עס איז געוואָרען צווישען עולם, ווי עס וואָלטען אריינגעפאַלען טויזענדער מלאכים פון הימעל. די מלאכי־השרת האָבען זיך אויסגע־מישט מיט׳ן עולם חסידים ביים רבי׳ן אויף שבת, אַלטע בעקאַנטע, משלנו, און מען האָט זיך ביי די האַרטלען אָנגענומען, געפרעהט זיך איינער מיט׳ן צווייטען:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"...

און דער עולם האָט זיך טיעפער געלאָזט, איינער אין צווייטען, איינער אין אנדערען, מיט גדולה, מיט שבת־שמחה, מיט איין אחדות, מיט איין ליעבשאַפט:

„שלום עליכם, מלאכי השרת!"

און דער רבי איז אריין צווישען עולם, אויסגעמישט זיך מיט דער עדה, צוזאמענגענומען זיך ביי די הענד, און מיט גרויס גדולה, אַלע אין איין קול:

„בואכם לשלום!“

פּלוצלונג איז דער רבי ווייטער שטיל געוואָרען און געבליבען שטעהן אין מיטען שטוב, די אויגען אַלץ צום הימעל אָנגעווענדט, ווי זיי וואָל־טען פון אויבען עפּעס געשעפּט, געפּאָרשט. די הענד האָט ער טיעפער אין גאַרטעל פערקניפּט, און איז לאַנג געשטאַנען, זיך נישט אַ ריהר געבענדיג. מיט אַ מאָל האָט ער זיך ווידער געגעבען אַ כאַפּ, אוועק אין אַ בעזונדער ווינקעל צווישען דעם אָרון און דער וואַנד, געבענדיג אַ בויג איין דעם קאָפּ אין ווינקעל און איז געבליבען שטעהן פערטיעפט אין זיך אליין, און האָט עפּעס וואָס אין דער שטיל געזאָגט... דערנאָך האָט ער זיך פּאמעליך אָנגעהויבען צו שאָקלען, און עס האָט זיך געגאָ־סען אָהן ווערטער אַ שטיל־פּליסענדיגע תפלה. פון צייט צו צייט האָט ער מיט דער האנד צוגעמאכט, ווי ער וואָלט עפּעס דערמיט וואָס בע־טעמ׳ן, אויסזינגען, אויסזאָגען, און באלד איז ער ווייטער געבליבען שטיל פערטיעפּט.

דער עולם אַרום — כוואַליעס קעפּ איבער כוואַליעס קעפּ, — איז שטיל פערזונקען געוואָרען אין אַ מתיקות׳דיג שווייגען, און אַ ליעבע, זיסע אימה האָט אַלץ ארומגענומען, און יודען האָבען זיך אָנגענומען ביי די הענד, און זיינען דערציטערט געוואָרען וואַרטענדיג.

נאָר פּלוצלונג האָט זיך דער רבי אויפגעכאפּט און מיט גרויס חדוה׳קייט האָט ער זיך געווענדט צום עולם:

— צום קדוש!

זיין פּנים האָט געלויכטען, ווי די שכינה וואָלט עס בעקושט און בעהייליגט. פון זיך האָט עס אַ ווארימקייט געשיקט און אַלע, אַלע צו זיך, און אין זיך אריינגענומען.

דער עולם האָט אַ וועג געמאכט. אין דער טהיר האָט זיך געוויזען אַ צוג ווייבער, מיט דער רבי׳צין אין מיטען. פון איהר הויכען גלאַנ־צענדיגען שטערן האָט דער שטערנבאַנד, בעפּוצט מיט בריליאַנטען, גאָלד און פּעריל, אראָבגעשיינט מיט אַ שבת־מלכות׳דיגען גלאַנץ און אַרום פערשפּרייט דאָס מלכות׳ידגקייט און געזאָגט: „גוט שבת!“ די גרויסע בריליאַנטען פון די לאַנגע אויהרינגלעך, פון הינטער דער שבת־

הויב, ווי גרויסע שבת־טראַפּען, און די שנירלעך פּעריל, וואָס זיינען גע־ווען פּערצויגען איבער דעם האַרץ אויף דעם זיידענעם קלייד, ווי פּער־גליווערטע, אונשולדיגע טרעהרען, האָבען בעשיינט, האָבען בעגלאַנצט דאָס מלכות׳דיגקייט. איבער דעם שבת־מלכות׳דיגען געזיכט איז גע־ווען אויסגעגאָסען דער יודישער שטאָלץ, דער יודישער חן. ארומגע־רינגעלט פון די שניר און די טעכטער איז זי צו צום טיש. די זיידענע קליידער האָבען נאָכגעשאָרכט, די בריליאַנטען און פּעריל האָבען די אויגען פּערבלענדט און דרך־ארץ פּערשפּרייט.

דער רבי האָט גענומען דעם הויכען זילבערנעם בעכער, פול אָנגע־גאָסען מיט וויין און האָט קדוש געמאַכט: ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו — און גאָט האָט געבענשט דעם זיבענטען טאָג און האָט איהם געהייליגט.

און דער רבי האָט איהם געהייליגט. די קדושה האָט צווישען עולם איבער די קעפּ ארומגעשוועבט, זי איז ארויס דורך דאָס אָפּענע פענסטער אין גאָט׳ס פּער׳סוד׳עטע וועלט אריין, און אלץ, אלץ די גאַנצע וועלט פון וואָכע־דיגען געהויבען, דערהויכט און פּער׳שבת׳ט.

אין געסיל איז שוין פינסטער. די שטערען, טיעף איינגעזעצט אין טיעפען בלויען הימעל, זעהען אויס ווי שבת־ליכטלעך, וואָס געהען אויס אין אַ יודיש שטוב, ווען דער עולם איז ארום טיש אויף די מעשה־ביכלעך איינגעשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך אין אַ פענסטער געברענט אַ שבר־ליכטעל, געהאַלטען ביים אויסגעהן, און פון אָפענעם פענסטער האָט זיך נאָך געהערט אַ פּערשלאָפען, אויסגעהענדיג זמירות. דעם רבינ׳ס קדוש האָט זיך אויסגעשפּרייט אין אלע פיער עקען וועלט און צווישען נאַכט, הימעל און ערד און איז פּערשלאָפען געוואָרען פאַר מתיקות׳קייט... וויוט אין דער גאַס האָבען זיך געהערט טריט פון די יודישע שומרים, וואָס האָבען ביי־נאַכט דאָס שטעדטיל געהיט, אַז מען זאָל עס נישט אונטערצינדען....

פון דעם רבינ׳ס אָפענע פענסטער האָט דאָס זינגען הויך, ברייט און וויוט אין דער גאַס זיך אַ וועג געמאַכט.

צוויי ווייסע בערד, צוויי ווייס־גרויע האָר־קעפּ האָבען זיך אין דער טונקעלער נאַכט געוויזען. געווען זיינען עס ר׳ יחזקאל און ר׳ חיים צוריק־געהענדיג פון רבינ׳ס קדוש.

פון דעם בית המדרש'ס פענסטער האָט נאָך ארויסגעדרינגט א קליין, פערוויכערט ליכטעל, און א האלב פערשלאָפען קול פון גאנץ־פערשלאָפענע יודען האָט זיך געלאָזט הערען.

זיי זיינען אריין אין בית־המדרש.

ביים טיש, וועלכער איז קוים בעלויכטען ש׳וין פון אַן אויסגעהענ־דיגער לאָמפּ, זיצט דער רב, ארום בעלי־בתים, פערמאטערט פון א גאנ־צער וואָך ארבייט, און לערנט מיט זיי די סדרה פון דער וואָך:

— ואתחנן אל ה׳ בעת ההיא לאמור: „האָב איך מיך געבעטען ביי גאָט אין יענער צייט, אזוי צו זאָגען.“

א גרוים דעמפּינקייט האָט געדריקט צווישען דעם קליינעם, האלב־פערשלאָפענעם עולם.

צווישען עולם האָט דער הויכער בלינדער לייב שוסטער ארויסגע־שטארט, און הויך אויפ׳ן קול צוגעשנארכט...

די בעלי־בתים האָבען זיך פערשעהמט.

VIII.
צו מאָרגענס

שבת אין דער פריה. די זון געהט אויף אויפ'ן הימעל, און אי־בער'ן שטעדטיל ציהט זיך דער ליכטיגער טאָג. אליין ווערט עס טאָג, פון שטעדטיל העלפט קיינער נישט צו. די געוועלבער זיינען פערמאכט, פערהאַקט, עס וועקט זיך קיינער נישט. קומט אַ פויער אין גאַס אָן צו־פאָהרען מיט זיין פוהר, זעהט עס קיינער נישט אָן, ער שטעלט זיך אָב די פערד פאַשען און „האַלט שבת" אין מיטען גאַס... וואו נישט וואו און וועז נישט ווען ווייזט זיך אַ יוד אַ בעל־הבית פאר דער טהיר, אין אַ פאָר ריין־געוואַשענע גאַטקעס, און גענעצט פראַנק און פריי אין דער וועלט אריין. דאָרט געהט אַ יוד, אַ חסיד, צוריק פון מקוה און טראָפּענס וואסער רינען איהם פון די נאַסע פאות אויף דעם פריש־געוואַשענעם קאַלנער פון העמד, וואָס פערלעגט זיך מיט אַ בעזונדער בעל־הבית'ישקייט איבער'ן קאַלנער פון פאַלטאָ. אין מיטען מארק ווייזט זיך פלוצלונג אַ הויכער, דארער יוד, מיט אַ לאַנגע, ברייטע באָרד, און עפענט אַ גרויס מויל אויף און ציהט אוים ווי אַ לאַנגען שנור:

— אין שו—ל—ל אַ—ר—יין!

הויבען זיך אָן ווייזען יודענעס אין ווייס געפּרעסטע ספּאָדניצעס, לויפען צו און קלאַפּען אין לאָדען אריין: שרה'לע, מען האָט שוין גערופען! האַקען זיך פרענטען אייזען, עפענען זיך לאָדען, און עס ווייזען זיך ווייסע שלאָף־מיצען פון די אויפגעעפענטע פענסטער. קוקען צום שטאָדט־זייגער, וואָס איז אויפ'ן טהורעם פון שפּיץ ראָט־הויז: ווי שפעט איז?

הויבען זיך אָן צו ווייזען אויסגעפּוצטע ווייבער. יודישע קינדער ליעבען זיך צו סטראָיען פון איין שבת צום צווייטען; אין אַלעם שעהנסטען, וואָס אַ יודענע האָט, ווערט זי זיך אין דעם אויסציערען צו ווייזען זיך אין גאָט'ס הויז. דעמאָלט פלעגען זיין די ברייט־זיידענע

קליידער, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען פון אויבען שמאָל און זיינען וואָס ברייטער אראָבגעגאנגען, אזוי, אז די יודענע האָט אויסגעזעהען, אז זי וואָהנט אין דער קלייד מיט א האַלב טוץ קינדערלאך. מען פלעגט זיך ליעב האָבען צו סטראַיען אין קאָראַנקעס, ירושות פלעגט מען זיך איבערלאָזען פון מאמע צו טאָכטער, רעכטע קאַלישער קאָראַנקעס. יעדעס קאפּטאנדעל איז ארום די ארבעל און ביים האַלז־מויל געווען בעהאפטען מיט ברייטע, זיידענע קאָראַנקאָווע פריזקעס. און אויפ׳ן קאָפּ אזא מין האַלב קאפּעלושעל, צוויי בלימלעך אויפגעצויגען אויף צוויי דראָטען, אויפגעפּוצט אויף דער הויך, און ארומגעהילט מיט א טערקישען טוך, וואָס מען פלעגט זיי רופען „שול־טיכער“. יונגע ווייבלעך פון דער היינ־טיגער וועלט פלעגען טראָגען קראַגענדלעך אויף די העלזער מיט לאַנגע צוויי שפּיצען און פערבידען מיט א לייפּציגער זיידען שאַלעבעל, און די צוויי אויסגעהאפּטענע שפּיצען פון שאַלעבעל זיינען געווען פערשלייפט אין אַ ברייטען שלייף איבער׳ן האַרץ. דאָס פלעגט זעהר פּאסען און פעראיידלען דאָס ווייבליכע געשלעכט. און אויף דעם גלאַטען שייטעל אזאַ מין קאפּעלוש פון שווארצע קאָראַנקעס מיט א לאַנגע, שווארצע פּע־דער, וועלכע איז געווען פערבונדען מיט זיידענע צוויי בענדער איבער׳ן האַלז. מיידלעך, אָנגעטהון שוין אין די שבת׳דיגע אָבגעגלאַנצטע קאָ־מאשלעך, איינגעוויקעלט אין פערשוילען, אין די ווייסע אונטער־קליי־דער, שטעהען אין די טהירען, אין די פענסטער איבער דער גאַנצער גאַס און מען קוקט נאָך. די אויסגעפּוצטע פּיהלען, אז זיי געהען אויפ׳ן פּאַראַד, געהען זיי פּאַמעלאך, מיט א „מינעלע“ און „חן׳דעל“, ווייסען, אז הונדערטע אויגען קוקען יעצט אויף זיי, בעטראַכטען אלע זייערע מינעס, יעדע בעוועגונג, און אלץ, וואָס איז אויף זיי, ווערט אָבגע־וואָויגען און אָבגעמאָסטען אין הונדערטע מיילער... די יונגלאך פּאַר־אויס, טראָגענדיג דער מאַמע, אָדער דער מוהמע דעם סדור׳ל מיט דער תחינה, פערבונדען אין אַ נאָז־טיכעל. עס האָבען זיך געלאָזט יודען, בעלי־בתים, אין שבת׳דיגע קאַפּאָטעס, אין ריינע שטיוועל, מיט די קעל־נער פון די געוואַשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטהון, נאָך טייל האָבען די יונגלאך די טליתים מיט די חומשים נאָכגעטראָגען. עס האָ־בען זיך געלאָזט חסידים אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס און שטריימלעך און ווייסע געפּרעסטע קראַגענדלאך מיט זיידענע שניפּסלעך (וועלכעס האָט צו־ווייסען געגעבען פון בעל־הבית׳ישקייט אין דער־היים) טייל אין מקוה,

טייל פון דער מקוה. די גאַס איז וואָס אַמאָל בעלעבטער געוואָרען, היימישער און שבת'דיגער, די זון האָט זיך ליכטיג צוגאָסען איבער'ן הימעל, א פרישע, א ליכטיגע, א נייע אָנגעקומען אויף שבת. און זי האָט בעגאָסען מיט ליכט איין רייהע הייזער, און די צווייטע זייט איז אין שאָטען געלעגען. און אויף די בלעטער פון די בליהענדע בוימער פאר דער טהיר האָט זיך נאָך דער נאכט־טוי אויפגעהאַלטען.

נאָר די שול איז נעבאך געשטאַנען וויסט, א חורבן, און ארומגע־צוימט מיט ברעטער, א קבר פון אַ שול... און די איינציגע וואנד, וואָס איז נאָך שטעהן געבליבען נאָך דער שרפה — א „כותל מערבי“, א מצבה אויף א שול. — און יודען געהען דורך, קרעכצען און געהען דאוונען אין בית המדרש אַריין.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאַוועגט. דער שול־חזן האָט זיך אָנגעגרייט נייע „שטיקלאַך“ פאר'ן עולם, וואָס קומט צום רבי'ן. דער חזן, ארום די משוררים, די יונגלאַך, די קוויטשערלאַך, וואָס א גאנץ יאָהר טהוען זיי זיך אין די גאַסען ארומוואַלגערען, קיינער קוקט נישט אויף זיי, היינט מיט איין מאָל זיינען זיי גרויס געוואָרען, מאכען פרעהר לאך, מאכען וויינען דעם עולם, און טראָגען זייער געבעט אין הימעל אַריין... ביי דער טהיר שטעהען די „מבינים“, דער הענטשקע־מאַכער מיט'ן געשוירען בערדעל און חברה, און „קריטיקירען“, דרעהען מיט די נעז פון צייט צו צייט, טאָפּען מיט די פיס, פערהאַלטען זיך די אויגען, און מיט א מאָל גיבען זיי א פערדרעה דעם קאָפּ, האָרכען זיך איין: אָט... אָט!... ר' יחזקאל מיט'ן חתן זיינען געקומען אַ ביסעל שפּעט־ליך, נאָר עס פאסט אזוי פאר א חתן, פאר א חסיד. מען האָט איהם מכבד געוועזן מיט מפטיר. ווייבער האָבען פון דער ווייבערשער שול אַראָבגעקוקט און איינגעהאָרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר“.

נאָכ'ן דאוונען האָט ר' יחזקאל אהיימגעבעטען דעם עולם אויף „קדוש“. אַלע בעלי־הבתים האָט מלכה'לע פערהאַלטען אין אַ צווייטער שטוב זאָלען איבערוואַרטען די פיש ביז חסידים וועלען קומען. איז געקומען עוזר'ל מיט ר' יצחק יודעל'ס און מיט זייערע מענשען, מען האָט אָנגעהויבען צו כאפּען, צו רייסען, נישט געוואוסט נישט ווען, נישט וואו, אוועקגעשטופּט די בעלי־הבתים (די אָנגעהאָרעוועטע יודען זיינען איינציגווייז אנטרינען געוואָרען...) חסידים האָבען אַ גרויס גערודער גע־מאַכט, אַלע אין איינעם, יונג און אַלט, געשטופּט, געשטויסען זיך,

אויסציהענדיג די הענד געכאפט וואס מען האט דערלאנגט צום טיש. מלכה'לע האט גאר געקוואלען פון נחת: אין איהר שטוב חסידים, למדנים, ווי עס לעבט, ר' יחזקאל איז אליין אויך א חסיד געווארען. חסידים האבען איהם געכאפט אין קאן אריין, געקלאפט איהם אין די פלייצעס. מען האט אנגעהויבען צו זינגען, עס איז פרעהליך געווארען. מלכה'לע האט געטיילט פיש. דער עולם האט זיך געזעצט צום טיש, פון די גאנצע שטאדט האט מען אנגעהויבען צו ברענגען פאר'ן חתן „קוגעל": „די מאמע שיקט קוגעל פאר'ן חתן" — האבען די מיידלעך געזאגט, אריינברענגענדיג עפעס אין א טעלער, פערשטעלט מיט א צוויי־טען און מיט א סערוועטעל ארומגעהילט.

— א שעהנעם דאנק, זאגט די מאמע, אם ירצה השם, אז דיין חתן וועט זיצען ביים טיש, וועט מען מיט פלאשען ווייז אבשיקען — האט געקלונגען די אנטווארט פון דער בעל־הבית'טע.

דער טיש איז געווארען פערשטעלט מיט פערשיעדענע קוגלען, און לויט די קוגלען האט מען דערקענט די בעל־הבית'טע פון דעם קוגעל. „א בעל־הבית'ישער לאקשען קוגעל" — פון אן אלטען בעל־הבית, וואס פיהרט זיך אויפ'ן אלטען שטייגער. „א געלייגטער קוגעל" מיט א סך ראזשענקעס און געפילעכטס — פון א היינטוועלטיגער „מאדאם", א האלבער שטראדעל שוין. „א טרוקען־מעהליגער קוגעל", גוט דורכגע־פרעגעלט מיט שמאלץ, מיט ווינציג ראזשענקעס, נאר א סך פעפער — פון א חסידישען טיש קומט ער אראב....

און דער גאס איז לעבעדיג, פרעהליך, דער עולם זיצט נאך ביי די טישען, פון טייל פענסטער הערט זיך דער יום־מנוחה — טייל בעלי־בתים זיינען איינגעשלאפען אויף די סדורים, ביי'ם בענשען. דער יונגער עולם, אדער די חדר־יונגלעך, גנב'ענען זיך אוועק פון טיש, לויפען ארויס פאר'ן בענשען אויף דער גאס ארויס, ארויף דעם בארג, וואס איז הינטער דער שטאדט, שפאציערען מיט מיידלעך...

און דער שבת איז אויפ'ן בארג, דאס שטעדטיל שלאפט זיך גע־שמאק, אונטער דער מאמעס פארטוך — די מנוחה פון שבת. און חדר־יונגלעך האבען זיך אויף דעם בארג פערקליבען, אויף דעם שפיץ בארג שטעהען יונגען און קוקען דורך די פויסטען אויפ'ן שטעדטעל, מרגלים הייסט עס, „שפירען אויס" דאס „ארט" מיט שפאקטיוועז, בארג־אראב

גליטשען זיך יודישע קינדער איינס נאָכ'ן אַנדערען, איינס נאָכ'ן אַנ־דערען, און צורייבען די שבת'דיגע קאַפּאָטקעלעך מיט די שבת'דיגע שטיוועל. ווייבער געהען שפּאַציערען אויפ'ן וועג, פאַר'ן בארג, און שטעלען זיך אָב, שרייען אויף דעם בארג ארויף: נחום, די שבת'דיגע קאַפּאָטע! חיים, געהסט אַראָב, דו געהסט? חברה הערען נישט און גלי־טשען זיך ווייטער איינס נאָכ'ן אַנדערען בארג אַראָב. באַלד שרייט אַ יונגעל: דער רבי געהט, דער רבי! און חברה מאַכען פּליטה, ווייט אַוועק....

און דאָרט ווייט, אונטער'ן בארג, ציהט זיך דער וועג אַוועק, אַט ווייזט זיך דאָס וואַסער'ל, וואָס טיילט דאָס שטעדטיל דורך, דאָרט איז די וואַסער־מיהל, דאָס ראָד קלאַפּט אין וואַסער, און עס פּאַטשט פון דערווייטען, און דאָרט, נאָך דער וואַסער־מיהל, געהען בית־המדרש־בחורים ווייט אויפ'ן וועג שפּאַציערען...

נאָכ'ן טיש ביי ר' יחזקאל'ן. ר' יחזקאל, ווי דער דרך פון אַ בעל־הבית אום שבת, איז ארונטערגעקראָכען אונטער דער דעק, מלכה'לע האָט אויך דאָס זעלבע געטהון.

לאה'לע, אָנגעטהון אין אַ שבת'דיג קליידעל און אַ ווייס שירצעל, איז אריין אין סאַלאָן און, ווי אַ היינט־וועלטיגע כלה, האָט זי זיך ביים פענסטער אנידערגעזעצט, לעזען אַ מעשה־ביכעל. „ער" האָט זיך אי־בער'ן סאַלאָן געדרעהט אהין און צוריק, שוין אַ ביסעל מעהר דרייסטער, צוגעוואוינטער. מען האָט זיך געפיהלט „אונזער", חאָטש מען האָט נאָך קיין רעכט וואָרט צווישען זיך נישט געהאַט גערעדט. זי האָט ווייטער געלעזען, און זיין „אנוועזענהייט" האָט שוין נישט געשטערט, נישט גע־שעהמט; מען האָט זיי דאָך פאַר חתן־כלה געמאַכט. זי האָט גאָר־נישט גערעדט, נאָר געפרעהט זיך, אינוועניג האָט עפּעס געפרעהט אין הארצען: עס איז אַ יאָהר, פאַר אַ יאָהר אַ חתן'דעל. און זי האָט אין הארץ זיינע טריט געצעהלט. זיי האָבען ס'מאָל נישט געקוקט אויף זיך, טייל מאָל האָבען זיי פון זיך די אויגען נישט אַראָבגענומען, מען טאָר דען נישט? נאָר רעדען האָבען זיי נישט געהאַט וואָס צו רעדען, זיינען זיי שווייגעדיגערהייט אין שטוב געווען.

— וויל אברהם'לע אפשר זאָדע־וואַסער טרינקען? — האָט זי איהם פּלוצלונג אַ פרעג געטהון, שוין דרייסטער אַ ביסעל.

— א שעהנעם דאַנק, — האָט ער איהר אָבגעענטפערט. און איהר קול האָט פאַר איהר אָבגעקלונגען, א י ה ר קול, זי איז דאָך שוין מיט איהם א שטיקעל משפחה, וואָס, ניין ?

האָט ז י איהם א גלאָז זאָדע־וואַסער דערלאַנגט, פאַר איהם אַנידער־געשטעלט, נעהענטער צוגערוקט, האָט ער דאָס גלאָז אין דער האַנד גע־נומען, און האָט הויך א ברכה געמאַכט. האָט זי געפיהלט, ווי די ברכה געהער זיך שוין מיט איהר אָן, האָט זי אין דער שטיל „אָמן" אָבגעענט־פערט. איז איהר עפּעס אַזוי גוט געווען, ווי זי וואָלט בשותפות מיט איהם די ברכה געמאַכט...

זיינען זיי ווייטער שטיל געוואָרען. ער האָט זיך ווייטער אין דער שטוב געדרעהט אַהין און צוריק. ער האָט איהר געוואָלט דערצעהלען די מעשה פון לאָוויטשער בחור, פון זייער בית־המדרש, האָט ער זיך דערמאָנט, אז זי איז א מיידעל, פון וואַנען ווייסט זי פון אַזעלכע זאַ־כען ? האָט זי איהם געוואָלט דערצעהלען פון איהרע חבר'טעס — איז ער א יונגעל. האָבען זיי גאָר נישט געהאַט וואָס צווישען זיך צו רעדען. זיינען זיי ביידע שטיל געשוויגען, נאָר געפיהלט, אז עס איז זיי גוט אין איינעם, עפּעס זיינען זיי זיך ביידע חתן־כלה, און ווייטער — פּטור...

און פון דרויסען האָט די שבת־זון דורכ'ן אָפענעם פענסטער אריינ־געשיינט, ארויפגעגאָסען ליכט אויפ'ן שויבען־שענקעל און האָט בעלויכ־טען די זילבערנע לייכטער מיט די גלעזער. פון אָפענעם פענסטער, פון וואַנען דער פולער בוים בלעטער שאָקעלט זיך אריין, האָט זיך געהערט דאָס געלעכטער, דאָס ארומלאָבעסען פון די יונגען, וועלכע זיצען אויף דער באַנק פאַר זייערע פענסטער, און דאָ, און דאָרט שפּאַציערען אויס־געפּוצטע מיידלעך אין דער גאַס און וואַרפען אריין אויגען אין פענסטער און ווילען כאַפּען א בליק אויף לאַה'לעס חתן.

פּלוצים קומט אָן אַן „אַנקומעניש", א געלויפיג געשריי הילכט פון דערווייטען ; אין דער גאַס ווערט א געלויף, מען כאַפּט זיך פון די בענק אויף, און מען לויפט ערגעץ־וואו אין געסעל אַראָב. פון די ארויסגע־נייגטע לייבלעכער, וואָס הענגען איבער די פענסטער, ווייזען זיך שלאָף־מיצען ; אויף שוועל און טהירען ווייזען זיך ווייסע ספאָדניצעס, קעפּ אין טיכער פערהילטע, און מען קוקט.... און דאָס געלויפעניש, שוואַרצע קעפּ, ווייסע האַלקעס, קינדער, יונגלעך, מיידלעך, איינער נאָכ'ן צווייטען — קומען אָן נעהענטער אין געסעל אריין. צוהיצטע יונגלעך, פון

די פּנים׳לאַך גיסען זיך אַנגסטען שוויים, קומען אָן פּאַראַוים צו לויפען פון געלויפעניש, שרייענדיג הויך: „געכאַפּט, געוואַלד, מען האָט זיי געכאַפּט!" די „לויה" קומט אָן אין דער גאַס. אין מיטען דער קעפּי־גער מאַסע יודען און ווייבער פיהרט מען ר׳ יחזקאל׳ס פּערדס־יונג — נאָטען, אוי! דאָס זעלנערישע היטעל אונטערגעריסען! אויסגעריסענע האָר, רויטע, אויסגעריסענע אויערען, און ווער עס האָט אַ האַנד, אַ פּוס, פּאַטשט, קלאַפּט, צופּט. און ער האָט זיך אָבגעגעבען אַ קרבן תם׳עוואַ־טע, ווי ער וואָלט אַליין נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז. פון דער צווייטער זייט — יענטע׳לען, מלכה׳לעם דיענסט. דאָס טוך אַרונטער־געריסען, די האָר צופּלאָשעט, דער קאַפּטאַן צוריסען, זי בעהאַלט דאָס רויטע פּנים צווישען די רויטע, גראָבע הענד. אַ יודינע געהט נאָך נאָך איהר און קלאַפּט איהר נאָכאַנאַנד מיט די פויסטען אין קאָפּ אַריין: „נחת האָב איך דערלעבט פון דיר, נחת!" און מען פיהרט דאָס פּאָר־פאָלק פאַר יחזקאל׳ס פענסטער. און די גאַנצע גאַס אין איין קול: „געכאַפּט, געוואַלד, געכאַפּט!..." ר׳ יחזקאל כאַפּט זיך אויף אין דעם שלאָף־ראָק מיט די לאַצען און געהט אַרויס: פּאַטשען!...

— געוואַלד, אַן עברה!

אונזער „חתן" „כלה" האָבען זיך פאַר בושה בעהאַלטען, וואו דער פּעפּער וואַקסט...

דאָס געסעל נאָכ׳ן מיטאָג האָט געלערענט. פון יעדען פענסטער זיינען אַנדערע קולות אָנגעקומען צושווימען. ר׳ יחזקאל, ווי אַ יוד אַ בעל־הבית, האָט זיך פּשוט אַנידערגעזעצט, ווי זיין שטייגער, צוערשט די סדרה אָבגעלייענט, דערנאָך האָבען זיך אָנגעהויבען די אייניקלעך צו שיטען, ר׳ יחזקאל האָט פערהערט די סדרה, די באָבע האָט געטיילט שבת־אויבס, אַ באַרנע מיט אַן עפּעל און אַ האַנד אַגרעס, און האָט גע־קוואָלען פון נחת.

דער חתן איז געזעסען און געלערענט פון דער צווייטער זייט טיש, הויך, הויך, אויפ׳ן קול, אין דער לאַנגער גמרא, גערעדט צו זיך, גע־קריגט זיך מיט זיך, און זיך אַליין איבערגעבעטען. באַלד האָט ער זיך געגעבען אַ לאָז אַוועק, און ערגעץ־וואו פערבלאָנדזעט געוואָרען, און וואָס אַמאָל זיך טיעפער און טיעפער פערטיעפט. ר׳ יחזקאל איז פער־שעהמט געוואָרען מיט זיין אָרים חומש פאַר דער גרויסער גמרא, פאַר

דער הייליגער גמרא... אין זיין שטוב, אונטער זיין אָרימען באַלקען קריעגען זיך ארום אזעלכע גרויסע תנאים „אביי און רבא“, ווי שעהן איז דאָס, ווי גוט איז דאָס!

פאר דער טהיר זיינען געזעסען אויף די שטוהלען מלכה׳לע מיט דער מחותנת׳טע, די שנור און די טאָכטער, אין זיידענס, אין סאמעטען, אין די גאָלדענע קייטען, און האָבען זיך אין די גאס צוגעקוקט צו די שפּאַציערענדע.

און די זון ציהט זיך פּאַוואָלע מיט רוהיגע, שבת׳דיגע טריט ארונטער אונטער׳ן שטעדטעל. יודען געהען אהיים שלש־סעודות עסען, געהען צוזאמען און שמועסען צווישען זיך. עס געהען די ווייבער שבת׳דיג אָנגעטהאָן מיט קינדערלעך, קינדערלעך און קינדערלעך אָהן עין־הרע... וואָס רייסען די מאַמעס ביי די פּארטיכער: „שבת־אויבס!“ „שבת־אויבס!“ די ווייבער מאכען זיך נישט הערען (שפּאַציערענדיג רוהיג), און פון אָפענעם פענסטער קלינגט ארויס דעם חתן׳ס קול און מאכט זיך ברייט זיין וועג, און פער׳שבת׳ט דאָס געסעל; די דורכגעהענדע שטעלען זיך אָב אויף א ווייל: דער חתן לערנט! דער חתן לערנט!

לאה׳לע האָט זיך אין דער שטיל מיט איהר גאָלדענע קייט געשפּיעלט: איהר חתן לערנט, א י ה ר ח ת ן....

ס׳איז שוין פינסטער געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט שוין פון די פינסטערע פענסטערלעך ליכטלעך אָנגעהויבען ארויסצודרינגען און בעלויכטען דאָס פינסטערניש וואָס איז אין שטוב. פון גאַנץ ווייט קומט אין געסעל אָנצושווימען א פערגעסענער ניגון, זינגענדיג ביי׳ם רבי׳נ׳ס טיש צו „שלש־סעודות“, און שווימט דורך דאָס געסעל אין אַן אנדערע וועלט אריין. א בענקעניש פון בעהאַלטענע פעלדער האָט געטוליעט דאָס געסעל. געוועלבלעך האָבען זיך געעפענט, און יואו נישט וואו און וועז נישט וועז איז א יודינע אין א טוך איינגעהילט דורך דער גאס דורכגעלאָפען מיט א שטיל געוויין: „געוואלד, מיין מאן איז מיר אוועקגעפאַלען!“ טייל זיינען געלאָפען אין דער אַפטייק אריין נאָך זאָדע־וואַסער, טייל צום רופא נאָך דער ווארים־פלאַש, און דאָס „ווייבערישע יודעל“ איז פון שטוב צו שטוב ארומגעלאָפען מיט׳ן שמעק־פלעשעלע....

א שרעק איז דורכ׳ן שטעדטעל דורכגעלאָפען, ווי דער מלאך־המות וואָלט מיט זיין פליגעל אין אויער געפאָכעט, מען האָט עס מורא

געהאט מיט'ן מויל איבערצו'חזר'ן. אין הארץ האט עס געשניטען.
— די ח־א־ל — —

און די לבנה האט זיך געמאכט א וועג צווישען די טונקעלע וואל־קען און איז ארויסגעשוואומען אזוי גוט, הערצליך, אזוי „גוט־וואַ־כענדיג"....

דאַ און דאַרט זיינען קופּקעלעך יודען געשטאַנען און האָבען די לבנה מחדש געווען...

און ערגעץ־וואו ווייט האָבען די זשאַבעס אין וואסער געקוואַקטשעט, אָבער ווער ווייסט זיי דאַרט, וואָס דאָס זיינען פאר א לייט?...

IX.
ראש חודש אלול

דערווייל זיינען אָנגעקומען די אלול טעג אין שטעדטיל אריין.

געבערענגט האָט זיי צופיהרען דער וואָלען יוד, וואָס ווייזט זיך יעדעס יאָהר אין „די טעג“ אין שטעדטיל...

איין גאָט ווייסט, פון וואנען ער איז אָנגעקומען און ווער ער איז. דער ערשטער ווינטער־שליח איז ער געווען.... אין „די טעג“, ווען די בעל־הבית'טעס זיצען פאר דער טהיר נאָכ'ן אָנבייסען און טיילען די קינדער צווייערס אין חדר אריין, די זון בעזוכט נאָך דאָס געסיל, אָבער זי ווארימט עס שוין נישט — בעווייזט ער זיך פּלוצלונג, דער „וואָלען־יוד“. ער האָט געמוזט אָנקומען פון ערגעץ־וואו וויט, וואו עס מוז איצט ווינטער זיין, וואָרום ער טראָגט טיעפע קאלאָשען, מיט קלעמבען וואָל אונטער'ן אָרעם, וואָלענע זאָקען צו שטריקען. אַ קליינער, אַ דאַרער איז ער, און טראָגט אין די גרעסטע היצען אַ דיקען וואָלענעם שאַל אויפ'ן האַלז, אַ זכר פון ווינטער, אַ יוד מיט אַ סוד, וואָס דער ווינטער, דאכט זיך, האָט איהם אין שטעדטיל געשיקט, — אָנזאָגען עפּעס. און דערזעהט מען איהם פּלוצלונג אין שטעדטיל, גיט עס אַ קלאַפּ אין האַר־צען, און עס ערוועקט זיך אַ הרהור תשובה...

דער ערשטער ווינטער־פויגעל.

און נאָך איהם האָבען זיך אין שטעדטיל אָנגעהויבען צו ווייזען אַזעלכע מיני אורחים, וואָס מען האָט זיי אַ גאַנץ יאָהר נישט געזעהען, אורחים מיט זשיוונע היט, מיט לאַצען און קאַפּעטעס, געשניטען מיט אַ שניט פון אַ פרעמד לאַנד. אורחים מיט פּעקליך ציצית, מיט פער־שיעדענע קמעות, און קינ־ערישע ביינדלעך, וואָס האָבען צו וויסען גע־געבען, אַז ערגעץ וויט־וויט איז פאַראַן אַ וועלט, זיינען פאַראַן יודען... און דער וועג מיט די טאָפּאָלען פיהרט אריין, פיהרט ארויס, אונזער שטאָדט אין דער וועלט אריין און פון דער וועלט ארויס... אורחים אין

ביידלעך מיט „בלינדע יתומות“, מיט יודען אויף קלעצלעך, מיט וויסטע עגונות; יודען אַרענטליכע מיט שעהנע בערד; נשרפים מיט כתבים אין די הענד. עס זיינען אָנגעקומען גרים אין שטעדטיל, יודען מיט גוי'שקע פּנים'ער, אָדער גוים מיט יודישע סדורים'לעך; האָבען דערצעהלט פון זייערע טאַטעס, אז זיי זיינען גראַפען און גענעראַלען, און זיי האָבען ליעב געקראָגען די יודישע אמונה, צוליעב איהר אַלעם אוועקגעוואָרפען, און האָבען זיך גרויסערהייד געלאָזט מל זיין. יודען האָבען עפּעס אין הארץ פאר זיי מורא געהאַט: יודען און דאָך נישט קיין יודען....

אין בית־המדרש־געסיל איז היימליך געווען; מוכר־ספרים'ניקעס מיט ביידלעך זיינען אָנגעקומען צופאָהרען, מיט פערשיעדענע ספרים, תחנות'לעך און סדורים'לעך, וואָס שמעקען פון וואַרשוי, פון בערדיטשעוו און פון „רייסען“ אויך. די חדר־יונגלעך האָבען פון די פערדס עקען געריסען האָר, געפּייניגט די פערדלעך און אויפ'ן וועג ארויסגעפיהרט צו רייטען אויף זיי. די מוכר־ספרים'ניקעס האָבען אין בית־המדרש געוואוינט, הינטער'ן קאַסטען שמות, און טיי זיך געקאָכט ווען יודען דאַוונען. זיי האָבען אויף לאַנגע טישען די ספרים פערשפּרייט, יונגלעך האָבען פון די מאַמעס טאַשען געריסען אויף סדורים'לעך, אויף ספרים'לעך, און וועלכע יודישע מאַמע וועט דעם ביסען פון מויל נישט אָבשפּאָרען און איהר יונגעל אויף א ספר'ל, אויף א סדור'ל א פּאָר גראָשען נישט געבען?...

זיינען אָנגעקומען אין שטעדטיל אריין פערשיעדענע קראַנקע צום רבי'ן צופאָהרען: א יוד מיט א דבוק, וואָס קרעהט פון איהם א האָהן ארויס; א ווייבעל מיט א בויך־קוויטשער; פערשיעדענע יודען מיט פערשיעדענע חלאים, יעדער מיט אַן אַנדער פּעקעל; און פּלוצלונג — נאָך איינער, א דין־תורה האָבען מיט א געשטאָרבענעם, וואָס לאָזט איהם נישט ביי נאַכט רוהען, און קומט איהם רופען צום בית־דין של־מעלה; דאָס גאַנצע שטעדטיל קומט זיך צולויפען, הערען דעם טויטען רעדען פון הינטער דעם פאָרהאַנג.

און אויף די אורחים ליגט עפּעס א שטויב פערשפּרייט, א שטויב פול מיט בעהאַלטענע סודות, דער שטויב, וואָס ליגט איבער אַלטע, הייליגע ספרים, און עס דאַכט זיך, אז עס איז ערגעץ וואו פאַראַן א יודישע וועלט, א יודיש לעבען, א גרויסער יודישער בית־המדרש און דאָס גאַנצע יודישע פאָלק לעבט אין א גרויסען קאַסטען שמות, בעהויכט מיט היילי־

גען שטויב, און אויף דעם ליגט אויסגעגאָסען דאָס יודישע חנ'דעל — דאָס יודישע היימליכקייט, בענקעניש....

א שעהנער, העלער טאָג. די ווייבער זיצען ארום די שוועלען פאר זייערע טהירען און שטריקען זאָקען און מאַטלען גלאַט אזוי אין דער וועלט אריין. פון ערגעץ וואו א הויף שווימט אין מארק ארויס דאָס קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצען אין חדר און לערנען די הייליגע תורה, און א יודענע דערמאָנט זיך וואָס אין דער תחינה שטעהט גע־שריבען: „אין זכות פון די קליינע, אונשולדיגע קינדערלעך, וואָס האָבען געטהון די העלזלעך אויסשטרעקען...“ די זון זעהט מען שוין נישט אזוי אין הימעל אָן ווי אויף דער ערד, די שטראהלען בלאַנדזען אין מארק ארום לאַנגווייליג, ווי אונגעבעטענע געסט — און פּלוצלונג דערהערט זיך א שופר בלאָזען. דאָס קול ציטערט אין דער לופט פון שטעדטיל און פערציטערט קליין און גרויס.

זיינען די ווייבער פאר די שוועלען פון זייערע הייזער געזעסען; און דאָרט איינע האָט זיך איהר ווייס שלייפעל, איהר ראש־חודש־אלול־בלימעל אויפגעציערט, זיינען פוהרען פאר די טהירען אָנגעקומען צופאָה־רען, און ווייטע מוהמעס, ווייטע שוועסטער־קינדער, וואָס זיינען ערגעץ אין דער פרעמד, זיינען אָנגעקומען מיט זייערע טיכער און שערעמעס אויף קבר־אבות, אויפצוזוכען זייערע טויטע טאַטעס, זייערע טויטע מאַמעס, אויפ'ן אַלטען בית־הקברות.

און דאָס בית־הקברות ליעגט אויסגעשפּרייט א גאַנץ יאָהר אויפ'ן באַרג, בעהאַלטען איז יעדע מצבה הינטער איהר בוים. א נשמה הינ־טער א בוים, — און אַלע קוקען זיי אין שטעדטיל ארונטער. יעדער רב פון זיין דור אין די סביבה פון זיינע בעלי־בתים פון זיין צייט אויף אַן אנדערען פונקט פון „גוטען אָרט“. קום, לאָז מען צעהלען די דורות, די טאַטעס פון שטעדטיל! טייל נעמען פון די געשטאָרבענע הערען זיך נאָך צווישען די לעבעדיגע. ווער עס האָט זיין נאָמען איבערגעלאָזט אויף שטיינער און העלצער, ווער אויף א געסיל און ווער אויף א הויף: „ר' יוחנן'ס“, „ר' משה'ס הויף“, און נייע־קאָזמער בויט זיך אויף נייע הייזער און עס שטעהען אויף נייע בעלי־בתים... שטיל איז אויפ'ן בית־עולם. פון ערגעץ הינטער א מצבה, וואָס איז פערוואָרפען הינ־טער'ן פלויט, מיאַנטשעט א בייזע קאַץ ארויס, פון ערגעץ וואו שיקט

אַ משוגענער הונד זיינע שטאָהל־קאַצענע אויגען אהער. דער שטאָדט־בכור מיט זיין האַרעם ציגען בעלעקען די מצבות, און אַ שטילער, בייזער ווינד קלאַפּט די צווייגען פון די בוימער. דאָרט און דאָ זיינען לעבע־דיגע פערבאָרגען צווישען די מצבות און אַ שטיל געוויין געהט אויף פון צווישען דעם הויכען, ווילדען גראָז, וועלכער פערשפּרייט זיין בית־הקברות־געשמאַק און מען ווייסט נישט, צי דאָס געוויין קומט פון די טויטע אָדער פון די לעבעדיגע... דאָרט פיהרט חנה־אסתר — די בית־הקברות־יודענע, די עלטעסטע פון דער שטאָדט — אַ ווייבעל, און ווייזט אָן איהר, וואו איהר פאָטער'ס ביינער רוהען. און דעם חזנ'ס „קווי־טשערלעך", צווישען איין „אל־מלא־רחמים" און דעם צווייטען, קלאַפּען אָב פון די הויכע בוימער די קליינע עפּעלעך, דאָס וואָס קעהר זיך פון קהל אָן צו זיי....

און דענסטמאָל איז אָנגעקומען דער ארץ־ישראל־איד נאָך דעם ארץ־ישראל־געלד, וואָס איז געווען אין די פּושקעס, וואָס האָבען געהאָנ־גען אויף די טהירען ביי די מזוזות אין יעדען יודישען הויז, און וואוהין יעדע מאַמע האָט צו ליכט־צינדען אריינגעלעגט „ליכט־געלד".

ווי אַ שאָטען איז ער אָנגעקומען. אַ הויכער, דאַרער יוד מיט אַ בלייך יום־כפור'דיג פּנים, און וואָס אין זיין הויכען, געקנייטשטען שטערן איז געווען אַ טיעפער סוד אויסגעגאָסען. דער סוד, פאַר וואָס מיר זיינען אַזוי לאַנג אין גלות... דער סוד, ווען משיח וועט קומען... אַ יוד פון יענע יודען, וואָס מיר גלויבען, אַז זיי זיינען ערגעץ־וואו דאָ, נאָר מיר ווייסען נישט וואו; אַ יוד פון יענע יודען, וואָס דערזעהענדיג זיי, דערמאָנען מיר זיך אָן עפּעס... אַ פערבאָרגענע געטריישאַפט וועהט אין אונזערע הערצער, און מיר פיהלען זיך, אַז מיר געהערען צו וועמען...

אָן ארץ ישראל־יוד אין אַ ווייסען, אַטלעסענעם כאַלאַט מיט לאַנגע שוואַרצע פּאות. ער זיצט אין בית־המדרש, אין אַ בעהאַלטען ווינקעלע, ארום איהם האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אַ פּאָר אַלטע יודען, ר' משה דוד „שמות־יוד", וואָס האָט אויף זיך גענומען די מצוה די שמות אויפ'ן „גוטען־אָרט" מקבר צו זיין. ר' ישעיה וואָלף, ר' נאָטע, די וואָס זיצען אויף דער עלטער אין בית־המדרש; אַלטע בעלי־בתים פון דער חברה תהילים, משה רבינו'ס לייב־גוואַרדיע און דוד המלך'ס גוטע פריינד. זיי האָבען שוין לאַנג אין דער־היים תכריכים אָנגעגרייט, מיט זעקלעך ארץ־

ישראל־ערד. און די אלטע יודען הארכען אוים וואס דער ארץ־ישראל־יוד דערצעהלט פון דער אלטער מאמען.

יודען קוקען אויף איהם. אין די קנייטשען פון זיין קאפאטע האלט זיך ארץ־ישראל־שטויב אויף, דער שטויב וואס וועהט איבער די הייליגע קברים, איבער די מאמע רחל'ס קבר. און דאס האלט אין זיך אויף א שטומען, ליעבען סוד, פון ווייט...

פון זיין פעקיל האט ער שטיקלעך קאלך ארויסגענומען, וואס ער אליין האט אבגעקרישעלט פון דעם כותל המערבי: „אליין דארט געווען, מעריב מיט א מנין יודען געדאווענט." יודען נעהמען די קרישקעלעך קאלך אין האנד אריין, טהוען זיך אן די אייזערנע ברילען, און בעטראכטען: שטיקלעך קאלך פון דעם „כותל־המערבי", פון בית־המקדש. פון בית־המקדש איז דאס, דאס שטיקעל קאלך, פון דענסט־מאל נאך... דעם כהן גדול געזעהן, געזעהען יודען עולי־רגל זיין, קומען אן מיט קרבנות קיין ירושלים....

פון זיין פעקיל נעהמט ער ארוים ערד. ערד פון דער מאמע רחל'ס קבר. דארט געווען, אויפ'ן וועג קיין אפרת, ווי עס שטעהט אין חומש, וואו יעקב אבינו האט אונזער מאמע רחל'ן בעגראבען, אויפ'ן וועג קיין בית־לחם, פון קבר האט ער ערד אראבגענומען.

און יודען בעקוקען די ערד פון די אלטע קברים, פון דער מאמע רחל'ס קבר, וואס יעקב אבינו, אונזער טאטע יעקב, האט מיט זיינע אייגענע הענד בעגראבען...

און א שטימע זאגט אין הארץ:

ואני, און איך האב נישט אזוי געטהון, בבואי מפדן, — און אין מיין טהון קומען פון פדן, מתה עלי רחל — איז דיין מאמע רחל אויף מיר געשטארבען, בארץ כנען — מיינט מען אין ארץ־ישראל, בדרך — אויפ'ן וועג, בעוד כברת ארץ — עס איז נאך געווען א תחום־שבת, לבוא אפרתה, — אריינצוקומען קיין אפרת, ואקברנה שם: זאגט רש"י: און דאך האב איך זי נישט אריינגעבראכט קיין אפרת, אז איך זאל זי בעגראבען אין ארץ־ישראל; ביזטו דאך בייז אויף מיר; זאג איך דיר, אז עס איז געווען על פי הדבור: אז נבוזראדן וועט יודען אין גלות־טרייבען, וועט די מאמע רחל פון קבר ארויסגעהן, און בעטען פאר זיי רחמים, אזוי ווי עס שטעהט אין פסוק: „קול ברמה נשמע". וועט גאט זי טרייס־

טען, ווי עס שטעהט אין פסוק: ויש שכר לפעולתך: עס איז דאָ א בעַ־לוינונג צו דיין מיה...“

און די אַלטע, תהלים׳דיגע, בעלי־בתים האָבען זיך פערבענקט... און וואו נישט וואו און יוען נישט ־וועט האָט א טרעהר־טראָפען אויף דעם ברילען־שייבעל געקאַפּעט...

עס איז געוואָרען פאַרנאַכט. פון אַן אַנדער לאַנד האָט א קאַלטער ווינד געוועהט אין גאַס. דאָרט און דאָ האָט זיך אַן אַלטער בעל־הבית געוויזען אין זיין ווינטער־פאַלטאָ; ווינטער שוין געמאַכט, מיט אַן אָראָבגעלאָזטען קאָפּ אין בית־המדרש געגאַנגען, מנחה דאַוונען. שניי־דער־און־שוסטער־געזעלען האָבען אוועקגעוואָרפען די חול־המועד׳יגע שטעקלעך, מיט וועלכע זיי האָבען שפּאַצירט אין די סעדער, אין די גערטנער, און מיט „שעהנע מיידלעך“ ליעבעס געפיהרט, — און זיינען, ווי אַלטע, מיט די סדורים אין די הענד אין בית־המדרש געגאַנגען, א קאַפּיטעל תהלים זאָגען צווישען מנחה און מעריב. — „ראש חודש אלול“. פון די קליינע געוועלבלעך פאַלען אַרויס גרויסע פּאַסען ליכט פון קליינע רויכערדיגע לעמפּעלעך און „פערפרומען“ דאָס געסיל. דער הימעל אין איין זייט ברענט אין א רויט־העלען גיהנום׳דיג פייער: מען ברענט, מען בראָט דאָרט די רשעים, און זייער שטראָ־מענדיג בלוט פאַלט אַריין אין די פלאַקערס פייער און גליהט און פלאַ־קערט. פון דער צווייטער זייט ציהט זיך א רוהיגער, פרומער, ערנסטער וואָלקען, — איבערלעגט זיך מיט אַן ערנסטער, פרומער מינע, וואָס ער טהוט, — גלייך ווי אין איהם וואָלטען פערטריקענט געוואָרען די טרעהרען פון די גוטע מלאָכים, וואָס וויינען אויף די רשעים׳ס בייז־קייט. און ער נעהמט אַרום און בעשיצט דאָס שטעדטעל, ווי עס וואָלט געהייסען: אייך נישט! אין גאַס, צווישען די בוימער, איז ליידיג און לעער, עס ווייזט זיך נישט קיין בחור, נישט קיין בתולה, אַלטע, פרומע ווייבער רייבען די הענד אַן די טהירען פון זייערע געוועלבער, און פערגלייזען די אויגען צום הימעל און ענטפערען אָב אָמן נאָכ׳ן קדיש, וואָס הערט זיך פון בית־המדרש אַרויס... דאָס בית־המדרש איז אָנגע־שטאָפּט מיט יודען, יונג און אַלט. אין גאָט׳ס הויז ווערט א וואַרימ־קייט. יודען האָבען זיך געגעבען א נעהם צוריק צום רבונו של עולם. א מגיד איז געשטאַנען אויף דער בימה און האָט יודען מוסר געזאָגט,

און מיט זיין זינגענדיגען, מגידות׳דיגען קול האט ער יודען אויפגע־מישט דעם יחוס, ווער זיי זיינען, און וואס זיי זיינען, — אז זיי זיינען גאט׳ס קינדער, גאט וויל זיי נאר פרובען און ער ווארט יעדע מינוט, אז יודען זאלען צו איהם צוריקקעהרען; און האט זיי א משל געגעבען מיט א בן־מלך, וואס האט זיך פערזינדיגט צו זיין טאטען דעם מלך, און האט זיי אויסגעטייטשט א פסוק פון ישעיה: „כה אמר ה׳ — גאט טהוט זיך אזוי זאגען: אי זה ספר כריתות אמכם — וואו איז זיך דער גט, וואס איך האב אייער מוטער געגעבען?“

און יודען האבען זיך געפיהלט קינדער, — פערוואגעלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאטען אין הימעל. און נאך דער דרשה האבען זיך יודען געגעבען א נעהם צום „מעריב“.

דער זעלבער וואכענדיגער „והוא רחום“, וואס דערמאהנט אן דעם ווינטער־לאמפ, דאס זעלבע יודעל „ר׳ אשר־אהרן־קל־וחומר׳ס“ הייזע־ריגער ניגון (ר׳ אשר האט שוין זיין חזקה), נאר דאך איז עס נישט דער זעלבער „מעריב“. עס לעבט עפעס צווישען דעם שווארצען עולם, וואס איז בעהאלטען אין דער האלב־טונקעלהייט פון בית־המדרש; א פערגעסען בענקשאפט וועהט צווישען עולם, דאס בענקשאפט פון פער־טריבענע פרינצען צו זייער פאטער דעם מלך... א גלאנץ איז געפאלען, א טונקעל־טרויעריגער גלאנץ, א בעהאלטענער גייסט, וואס האט יודען א בשותפות׳דיגע נשמה געגעבען. און דער פראסטער, וואכענדיגער „והוא רחום“ איז אן אנדערער געווען, אנדערע ווערטער גאר. בורא יום ולילה, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, — א נשמה האט געלעבט צווישען דעם פראסטען, וואכענדיגען עולם, די נשמה פון יודישען כלל, די פראסטע, די וואכענדיגע פון דער חברה תהלים...

דער עולם איז געשטאנען שמונה־עשרה. אין בית־המדרש איז האלב־טונקעל, די ליכטלעך פאר׳ן עמוד האלטען שוין אין צאנקען, נאר ערגעץ דארט, אין בעהאלטענע ווינקעלעך, טוקען זיך טראפען ליכט אין ארומיגע ימים פינסטערניש. א שטומע שטילקייט איז ארום איבער די קעפ געהאנגען. דער איינציגער טלית צווישען די מענגע שווארצע קאפאטעס האט אויסגעזעהן ווי א לעבעדיגער צווישען טויטע שאטענס: אן עולם פון שווארצע שאטענס בעוועגען זיך אהין און אהער, ווי א סוד׳דיגער ווינד וואלט אין זיי געבלאזען און געבויגט זייערע קעפ אהין און צוריק, ווי א ווינד וואלט זאגען געלעגט... צווישען עולם איז

קיין וואָרט, קיין הויך נישט געהערט געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט זיך א „אוי, טאַטע!“ אַרויסגעריסען פון אַן אַלטער, פערקרענקטער ברוסט. און דער שטומער עולם שאַטענס, ווי ער וואָלט מסכים געווען אויף דעם קרעכץ, האָט זיך אהין און אהער אין א בעהאַלטענעם סוד געשאָקעלט. א שטומע נשמה, געהילט אין א שווארץ ליילעך, האָט אין דער שטיל צווישען עולם מתפלל געווען, און די תפלה איז א שטומע און א שווארצע געווען...

עס איז שוין נאַכט געוואָרען.

פון די טאָפּאָלען, וואָס זיינען אויפ'ן „שווארצען וועג“ צום בית־עולם צו, זיינען די ניגונים פערשטומט געוואָרען, א פּנים די „הויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען“ האָבען זיך צו פריה שלאָפען געלעגט. און פון דאָרטען וועהען קאַלטע ווינדען. אין געסעל איז טונקעל, אלץ איז אין שווארצע לייליכער געהילט. די לאָדען זיינער איבער די פענ־סטער פערמאַכט, און פון די לאָדען־שפּאַלטען דרינגען שטראַהלען ליכט פון די אָנגעצונדענע לעמפּעלעך אַרויס. יודען זיצען ביי דער ארבייט שוין. עס הערט זיך א קלאַפּען פון א שוסטער'ס א העמעריל אויפ'ן שוסטער־שטיין, און דאָס קלאַפּען שלאָגט אָב אין געסעל, ווי עפּעס בעקאַנטעס, איינגעבאָרענעס, ווי די גריל אין אויווען... און דערמאַהנט דעם עולם אָן די לאַנגע, פינסטערע ווינטער־נעכט ביים ווערקשטאַטיל. אין הארצען קלאַפּט עס מיט שרעק: „ביי־נאַכט“.

אַרום דער שטאָדט און אין דער שטאָדט זיינען די הייזלעך פער־טרונקען אין ימים גרין־בעוואַקסענע ביימער פון די שטאָדט־סעדער, וואָס האָבען אין זיך דאָס שטעדטעל אַריינגענומען און געמאַכט עס פאַר א גרויסען בלומען־טאָפּ. די בני־ישראל האָבען אין די סעדער גערוהט, דאָ און דאָרט האָבען פון דעם טונקעלען גרינס פייערלעך אַרויסגעשיינט, און א רויך טראָגט זיך פון די סעדער: א סעדערין קאָכט אָב וועטשערע, און די ליכטלעך צווישען די טונקעלע גרעזער האָבען מיט א ליעבער, פרומער אימה פער'סוד'עט דאָס שטעדטעל, און אין דער שטיל געצויגען צו זיך. און דאָ און דאָרט זיינען צווישען די טונקעלע גרעזער אַרויסגעפלויגען ברענענדיגע ווערימלעך, ווי פונקען פייער, ווי פערלאָרענע נשמות...

און גאָט'ס וועלט איז געווען ווי א פערליעבטע, צנועה'דיגע כלה, וואָס שפּאַצירט איינע אַליין ביים עק וועג, אין געסעל אראָב, צום שווארצען וועג צו.

דער טונקעלער, שטילער הימעל האָט „קריאת־שמע" געלייענט איבער'ן שטעדטיל: „המפּיל שנה על עיני" — טהוט ווארפען א שלאָף אויף מיינע אויגען, „ותנומה על עפעפי" — און א דרעמעל אויף מיינע ברעמען...

X.
נאָך יום-טוב

אריבער די ימים־טובים. דאָס שטעדטעל האָט זיך אָבגעפּאַסט א תענית און דערפאר נאָך דעם געקראָגען א שמחת־תורה. אין דער־פריה האָט נאָך אהרון ליב שוסטער מיט'ן בלינדען אויג אָנגעטהון זיך פאר א טערק מיט'ן טלית אויפ'ן קאָפּ, געטאַנצט אין שטעדטיל מיט'ן ספר־תורה'לע און געקלאַפּט אין טיש פון בית־המדרש מיט דער פויסט: „אונזער משה רבינו, אונזער..." האָט זיך אָבער צוגערוקט די ערשטע נאַכט פון נאָך יום־טוב, א ווינטערדיגע חשון־נאַכט...

א שטומע, געשטאָרבענע נאַכט, — קיין הייזעל, קיין ליכט. קאַל־טע ווינדען בלאָזען און רייסען זיך אָהן אַן אָנהויב, אָהן א סוף. דאָ און דאָרט מאָלט זיך אויס א שאָטען פון א שטעהענדיגען בוים, וועל־כער בעוועגט זיך מיט א נאַקעטער צווייג און מאַכט אין דער נאַכט דעם איינדרוק פון א גלגול פון א געשטאָרבענעם בוים. דער שאָטען פון זיינע פאַנטאַסטישע, נאַקעטע צווייגען שיידט זיך אָב און שרעקט אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט. ארום און ארום איז שטום, טויט און שוואַרץ. ווייט אין געסעל אראָב, דאַכט זיך, געהט פאַמעליך דער שאָטען פון רחל־לאה, די געשטאָרבענע מאַמע. זי געהט פאַמעליך אין איהרע ווייסע תכריכים און האָרכט זיך איין הינטער דעם לאָדען פון איהר שטוב, צי פּייניגט נישט די שטיף־מאַמע איהרע קינדער... דאָ און דאָרט שפּיעלט זיך דער ווינד אָן אַן אָבגעריסענעם בלעך אָן א שילד ערגעץ פאר א געוועלביל און קלאַפּט אהין און אהער. ערגעץ דאָרט, אין א פערלאָזטער רינע, טריפען טראָפּען וואַסער, און די טראָ־פען קלאַפּען, בלאָנדזענדיג אין דער רינע... ווייט אין געסעל הערט זיך א רעש'ען פון א גרויפּען־מילעכיל. די גרויפּען פאַלען אויף דעם רייב־שטיין, און עס קלאָגט זיך, האָט פּרעטענזיעס — ווייסט איין גאָט, אויף וואָס און אויף וועמען...

אין דער טויטער נאכט הערען זיך איינזאמע טריט, אבקלאפענדיג אן שטיינער. עס געהט שוין א יוד מיט'ן טלית־זעקעל אין בית־המדרש אריין תהלים זאגען, און א קאלטער „גוט מארגען" קלאגט אין געסעל. פון א הויכען פענסטער דרינגט א ליכטעל ארויס, ווי עס וואלט אין דער לופטען געהאנגען, און א שטיל קלאפען פון א נייה־מאשין צורייסט די געשטארבענע נאכט: א שניידער איז אויפגעשטאנען צו דער אר־בייט. פון א הינטער־געסעל הערט זיך א וואגען שפאנען, און ווער לויפט דאס ווייט אין דער פינסטערער נאכט אין געסעל...

די נאכט ליעגט נאך טויט איבער'ן שטעדטעל, און דאך הערט זיך שוין דאס לעבעי פון שטעדטעל, פון אונטער דער נאכט וועקט עס זיך...

גרויער ווערט די נאכט, און דער טאג הויבט אן ארויסצוקוקען ווי דורך בעהויכטע ברילען. עס שניידען זיך ארויס פון גרויען שטח שאטענס פון הויכע הילצערנע געביידען, און ווי ניי־בעשאפען נעהמען זיי ערשט אן אויף זיך פלייש און ביינער... פון די פענסטער ווייזען זיך „מארגען־ליכטלעך". א קאלטער ווינד בויגט די בוימער אין געסעל, און עס דאכט זיך, אז די הילצערנע געביידען לאזען זיך אויך בויגען נאכ'ן ווינד... אין מיטען מארק שטעהען פויערשע פוהרען געשפאנט. יודען לויפען מיט פעקלעך, קאסטענס, מיט דרענגער און ברעטער. מען פאהרט אויפ'ן מארק אינ'ם צווייטען שטעדטיל אריין.

פון געסעל קומט אנצופאהרען ר' משה פעלצענמאכער, ער פאהרט ארוים מיט די פעלצען־פעלכלעך, צו וואשען זיי אין טייך. דער נאכט־טוי הויכט נאך אויף זיין וואגען. דער הימעל ווערט גרויער, אין א טלית זיך איינגעוויקעלט, און האלט ערשט ביי „מה טובו". די הייזלעך שטייגען און שיידען זיך אב אלץ בולט'ער פון גרויסען שטח. דא און דארט פערלעשען זיך שוין די ליכטלעך אין די פענסטער, און ווי זיי וואלטען פון זיך א סוד אראבגעווארפען, שטעהען זיי, ווי אנגעקומענע פון אן אנדערע וועלט, מיט אונטערטהעניגקייט: אט אזוי זיינען מיר, אזוי ווי איהר זעהט אונז!...

בחורים, בעלי־בת'ישע קינדער אין ווארימע פאלטא'ען, מיט די תפילין־זעקלעך געהען אין בית־המדרש אריין לערנען. ס'איז שוין גרויסער טאג, און פון בית־המדרש שיינען נאך אלץ ארוים אנגעצונדענע ליכט. עס הערט זיך לערנען, דאווגען, — ווארים מוז אינעוויינינ

זיין... איבער די דעכער, איבער די פּלויטען ליעגט פערהויכט דער ווייסער מאָרגען־טוי, פריש, קאַלט און שניידט פון דערווייטען — דער ערשטער ווינטער־הויך. פון טהייל קוימענס געהט אַ רויך ארויס: אַ יודענע קאָכט שוין דאָס אָנבייסען — דעם יעסענדיגען קרויט־באָרשטש מיט קאַרטאָפליעס, און איבער'ן שטעדטעל פערגרויט זיך אַ קאַלטער תחינה־טאָג...

טהיילמאָל האָט זיך די זון פּלוצלונג אין הימעל ענטפּלעקט, ווי פון דער העלער הויט ארויסגעקראָכען, ווי דעם חוב עפּעס אָפּגע'פּטר'ט. אַ מינוט האָט מען זיך אין הארצען האָפנונג געפיהלט. באַלד אָבער האָט אַ ווינד אין מארק געבלאָזען, געכאַפּט דאָס ביסעלע שטויב מיט די פּאָר שטרויען, וואָס די דאָרפס־פוהרען האָבען אין מארק איבערגע־לאָזט, מיט נאָך שמאַכטעס און לאַכטעס, וואָס דער גוטער יאָהר ווייסט זיי, פון וואַנען זיי האָבען זיך אין מארק פערבלאָנדזעט, און דער ווינד האָט מיט זיי אַ טענצעל אין קאָן געמאַכט. דאָס שדים־טענצעל האָט אין פּנים ווי מיט ריטער פון אַ בעזים געשניטען, און ווי מיט אַ בעזים האָט עס אין הארץ יעדעס שטיקעל האָפנונג אויסגעקעהרט...

די סוכות שטעהען נאָך פון נעכטען, דער ווינד נעהמט אַ ביסעל סכך אראָב און טראָגט עס אין מארק, און ווי פערשעהמט בלייבען זיי שטעהן, די סוכות, בגלוי ראש, גאָרנישט — פּיער ליידיגע ווענד, צוזאַמענגעקלאַפּט פון העלצלעך און ברעטלעך, אָהן אַ דאַך, אָהן אַ שטיקעל סכך, צו וואָס? און צו ווען? אַ שעהן פּנים האָט דאָס!

און די דריי בוימער אין דער יודישער גאָס שטעהען איינגעטונקט אין זייערע אָבגעוועלקטע בלעטער. די בוימער מיט די נאַקעטע צווייגען קוקען שטום און טויט, ברייט און ווייט אין מארק אריין. טהייל־מאָל זיינען זיי, ווי עפּעס מסכים אויף וואָס, שאָקלען צו מיט אַ נאַ־קעטער צווייג, וואָס האַלט נאָך אַ בלעטעל אויף איהר שפּיץ — אַ זכר פון זומער: אַזוי, אַזוי, מיינע קינדערלעך!

נעכטען איז שמחת־תורה געווען, און אַן אַלץ האָט מען געהאַט פערגעסען; אַ מאָל אין יאָהר פרעהליך זיין — איז מען פרעהליך געוועזן. האַלב־שכור האָט מען זיך שלאָפען געלעגט, האָט מען זיך אויפגעכאַפּט אין דער פריה, האָט עס פון די בעטען געהויבען. — איבער יום־טוב האָט אַ יודישער קרעמער דאָס ביסעל מעהל פון זעקעל

אויפגעגעסען, ביי א יודישען בעל־מלאכה איז דאָס העמעריל מיט דער צוואַנג ערגעץ־וואו פערפאַלען געוואָרען...

מען איז אין מאַרק געקומען מיט די שטעקעלעך, מוכן ומזומן א גראָשען געלד צו פערדיענען. דער ווינד בלאָזט. א „בעל־יכול" דרעהט זיך אין מאַרק ארום, אריינגעקראָכען און צולעגט זיך אין זיין שאָפּען־פּעלץ, איינער נאָך אין זיין יום־טוב'דיגען, זיידענעם הוט (דער וואָכענדיגער איז איהם ערגעץ־וואו איבער יום־טוב פערפאַלען געוואָרען). יודען דרעהען זיך ארום, קוקען אוים אויף א פוהר ווי אויף משיח'ן. איינער איז אויפ'ן צווייטען ברוגז, פון דערוויטען, פאַר גאָרנישט אין דער וועלט... אויף דער שוועל פון ר' לייביש עפּ־שטיין'ס געוועלביל שטעהען מעקלערס, פריהרען אין די כאַלאַטלעך, עס הייסט, ווי זיי האָבען שוין גאָרנישט וואָס מעהר צו טהון. דער „בעל־יכול" קויפט א רעטעך אין גאָס ביי די שטעלען צום מיטאָג. יודען קוקען איהם נאָך און קרעכצען, טייטען אויף איהם מיט די פינגער, אַלע קלעהרען איצט איין געדאַנק: נאָר ער אליין וועט היינט מיטאָג עסען...

אין געסעל דערהערט זיך א גערודער. דער סטראַזשניק שלעפּט צוויי לייכטערלעך מיט די שבת־קאָלדרעס פאַר פּאַדאַטקעס, א יודענע לויפט נאָך, בעט זיך, — דער סטראַזשניק הערט נישט. יודען ציטערען אין די לייכטע כאַלאַטלעך, און עס קלאַפּט אין די הערצער: אוי, אוי, הירה־געלד...

קינדער געהען נישט אין חדר אריין. פון אלטען חדר ארוים און אין נייעם נאָך נישט אריין, דרעהט מען זיך דערווייל פּוסט און פּאַס ארום, און מען וואַרפט זיך דער מאַמען אין די אויגען. די מאַמעס שילטען, כאַפּט מען א שטיק ברויט אין קעשענע אריין און מען לאָזט זיך. אין קצב'ישען געסיל זיינען אויסגעשפּרייט פעלצען־פעלכלעך צו טריקענען זיך אויף דער זון. אויף לאַנגע זעק איז פער־שפּרייט ווינטער־אויבס, עפּעל, פלוימען, כאַפּט מען הענד פלוימען און מען לויפט אין שטאָדט־פעלד אראָב, וואו די בהמות פיטערען זיך. א שווערער טוי הויערט אויף אַלעס, נאָר עס שאַדט נישט, מען נעהמט צוזאַמען צווייגען, שטענגלעך פון טערקישען ווייץ, איבערגעבליעבען סכך און מען מאַכט פייער, מען בראָט קאַרטאָפעל, מען זעצט זיך ארום און מען פלעכט לולב־פינגערלעך (אוועקגע'גנב'עט פון איבער־

געבליבענעם לולב). דער רויך פון פייער געהט אויף און לעגט זיך שווארץ איבער'ן שטעדטעל, קינדער האבען דאס שטעדטעל איינ־גענומען...

מלמדים דרעהען זיך אין מארק ארום, חנפ'נען די ארימע בעלי־בתים. אנגעגעסענע טאטעס הארכען אוים די גוטע רייד און שאקלען צו מיט'ן קאפ... בחורים קומען אן צופאהרען פון דער פרעמד מיט די קעסטלעך אויף די פלייצעס און נייע קאפאטעס (געמאכט אויף יום־טוב), געהען אין די הייזער ארום, שאפען זיך טעג. מאמעס בעגלייטען זייערע בחורים'לעך אויסער דער שטאדט ארוים, נאכשלעפענדיג נאך זיי די קעסטלעך, שיקען זיי אין דער פרעמד לערנען; קלעהרען אויף א תכלית...

דאס גאנצע שטעדטעל האט פאר עפעס מורא. עס ציטערט, ס'קלעהרט אויף א תכלית...

הינטער דער שטאדט ארוים שפאציערט א יוד א שניידער מיט א לאנגער, געלער באָרד און פערלאפענע אויגען מיט א הויכען, דארען נעזיל. א יונג, אנגעטהון אין א נייעם „סאק־ראק" — זיין זומער־לוין. געהט מיט איהם דער שניידער, זאגט איהם גליקען צו, דער יונג שווייגט שטיל. און דארט אויפ'ן וועג לאזט זיך שוין איינער מיט א פעקעל אויף די פלייצעס ווייט אין דער וועלט אריין, זוכענדיג ערגעץ א שטיקעל ברויט אין דער פרעמד, און א מאמע געהט נאך און בענשט און וויינט...

פארנאכט קומען אן די פוהרען צופאהרען פון מארק, מיט פעק, קאסטענס, דרענגער און ברעטער. פון די געוועלבער דרינגען די לעמפלעך ארויס, די הימלען זיינען בעכמארעט, ליעגען געדיכט נאהענט איבער'ן שטעדטעל, א קאלטער רעגען קאפעט (אזוי איז שוין, אז עס איז א מארק, מוז רעגענען) מיט איין מאס, מיט איין כונה, אדער גאר אהן כונה. די רינשטאקעס ווערען ברייטער, פולער מיט וואסער, נעהמען א האלבע גאס צו. מען קען שוין נישט אריבער פון איין זייט גאס צו דער צווייטער. מען שטעהט אויף די שוועלען און מען קוקט זיך אריבער. דאס וואסער פון די רינשטאקען קומט אריין אין די געוועלבלעך, וועלכע ליעגען מיט די שוועלען אין דער ערד איינגעקאָ־פעט. יודען שארען ארוים דעם אונגעבעטענעם גאסט מיט לאפעטעס, פלעדער־ווישען. דורך איין טהיר געהט ער ארוים, דורך צעהן צוריק

אריין, און גזל'ט ארוים שטיקער האלץ און ברעטלעך פון די געוועלבלעך און שווימט דערמיט אין געסיל. די ווייבער לויפען נאך: כאפט, האלט איין, האלט איין!

אין געסיל שפאציערט אין בית־המדרש אריין גדליה יודעל'ס, דער טויט אליין, א יוד א סוכאטניק פון טאטען און זיידען, הויך ווי א יוד, און שמאל ווי א יונגעל, אזוי אז מען האט מורא, אז דער הויכער גוף זיינער זאל זיך נישט דורכברעכען. זיין דינער האלז איז מיט א דיקע פאטשיילע פערבונדען. ער כארכעלט און קוקט מיט די גרויסע אויפגעריסענע אויגען. דאס שטעדטעל ווייסט, אז ער וועט שטארבען דעם חודש, דער ערגסטער חודש פאר סוכאטניקעס, און זיי קוקען אויף זייער גלייכען, וואס איז נאך היינט מיט זיי, און מארגען וועט ער שוין געהערען צו דעם סוד, וואס איז אזוי בעהאלטען פון אונז, און וואס מיר האבען אזוי מורא דערפאר. אין געסעל ווערט שטיל, אז גדליה יודעל'ס געהט דורך, מען הויבט אן אין די הערצער תשובה צו טהון, ווי דער מלאך־המות מיט זיינע ברייטע, שווארצע פליגלען וואלט דורכ'ן געסעל דורכגעפלויגען. יונגלעך שטעהען און סוד'ען זיך אין אויער, און ווייזען מיט'ן פינגער אויף איהם... און דאס געסעל האט דרך־ארץ פאר'ן טויט...

ביי נאכט זיינען די בעל־הבית'טעס געזעסען מיט די שכנות ארום דעם אויוועז, אין וועלכען עס האט זיך געבראטען עפעלעך פאר די יונגלעך, וואס לערנען אין חדר ביי־נאכט. די ווינטער־לאמפ האט זיך אויפ'ן טיש געברענט, און די ווייבער זיינען געזעסען ארום, די ווינטער־וועש פעררייכט און מעשיות דערצעהלט. די יונגע קינדער, וועלכע לערנען אין די דרדקי־חדרים, האבען די בעהעלפערס שוין פון חדר געבראכט, און ביז די עלטערע וועלען פון גמרא־חדר קומען און אנהויבען דאס גרויסע שפיעל, זיצען זיי דערוויל ביים קליינעם קינ־דערשען טישעלע און שפיעלען „הענגלעך“. אין שטוב איז דערוויל נאך שטיל. דורך די פינסטערע פענסטער קוקט אריין די פינסטערע נאכט. אין דרויסען איז נאכט — און דא זיינען מיר אין דער־היים, „ביי דער מאמע“.

פון לאוויטשער מארק איז אויך צוריקגעקומען מיט איהרע פעק

און קאַסטענס מלכה׳לע, ר׳ יחזקאל גאַמבינער׳ס ווייב. ווי אַן אַלטע בעל־הבית׳טע איז זי געפאָהרען אויפ׳ן מאַרק איינקויפען דעם אויס־שטייער פאַר לאה׳לען, דער יונגסטער טאָכטער. אַז זי איז געקומען מיט די פּעק און די קאַסטענס, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען דאָס גאַנצע הויז־געזינד, די גאַנצע משפּחה, און אַלע נאָהענטע און ווייטע בע־קאַנטע, איטעל און הינדעלע, און רחל־לאה מיט די מוהמעס, בעקוקען די זאַכען, זאָגען מבינות, וויפיעל עס קאָסט, און ווינשעווען דער כלה. מלכה׳לע האָט אויסגעפּאַקט דעם ציטץ מיט׳ן קאָרט, די טיכער און די געצויגענע לייַלעכער, און פון יעדען שטיקעל בעזונדער זיין היס־טאָריע דערצעהלט, די טרעפעניש און די געשעהעניש, ווי אַזוי און ווי אַרום עס איז געוואָרען געקויפט, און די „שיעור׳ן“, וואָס האָבען זיך געטראָפען ווי די „האָהר“ אויפ׳ן קאָפּ. די ווייבער האָבען יעדע זאַך בעזונדער געטאַפּט, געוואויגען און געמאָסטען און געגאַנגען טרע־פען, וויפיעל עס קאָסט און קיינמאָל נישט געקענט טרעפען: אָדער אַ ביסעל צו־פיעל, אָדער אַ ביסעל צו־ווינציג. אַליין צו פערשטעהן, האָבען די ווייבער, ווי דער שטייגער איז (אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך אָבגערעדט פון פריהער) פונקט קאַפּויר געטראָפען, איינע ווי די צווייטע. אַז איינע האָט געזאָגט בוידעם, האָט די צווייטע געמוזט פונקט טרע־פען: קעלער. איז דאָרט אַרויסגעקומען אַ ביסעל מינעם, מיט מיילע־כער־פערקרימעניש, נו, נו... איז געקומען צוגעהן דער קאָלישער ווייַ־בערשער שניידער (אַ שוואַרצער יונגער־מאַן נאָך דער חתונה, וואָס דאָס וואויל־יונגקייט ליעגט איהם נאָך אויפ׳ן פנים אויסגעגאָסען), דער מיט׳ן אַכט־קאַנטיגען היטעלע, וואָס לייענט מעשה־ביכלעך, און וואָס אַלע שבת טאַנצען ביי איהם יונגען מיט מיידען, און וואָס ער האָט אַ געוואוינהייט די ווייבער צו קיצלען הינטער די אָרעמס, אַז ער נעהמט זיי די מאָס, און וואָס טאַקע איבער דעם האָט ער שוין נישט איין מאָל געקראָגען אויסגעפּאַטשט פון אָרענטליכע בעלי־בתים. ער איז געקומען מיט׳ן בוך, וואָס ער רופט עס „זשורנאַל“, — אַזאַ מין בוך מיט ווייבערשע מענטעלעך, — און האָט געוויזען, ווי מען טראָגט אין פּאַריז קליידער מיט שמאָלע אַרבעל און אַרום האַלז אַזעלכע „פרענ־זעלעך“, איינס אויפ׳ן צווייטען פערוואָרפען, און האָט דערצעהלט, ווי מען טראָגט אין פּאַריז אַזעלכע מיני מאַנספערשוינענדיגע קאַפּאָטעס מיט באַשליקען פון הינטען. ער ווייסט, זאָגט ער, ווי צו אַרבייטען,

ווי מען טראָגט אין דער וועלט, נאָר דאָ איז נישטאָ פאַר וועמען. טאַקע דערפאַר וועט ער באַלד נאָך פסח פאָהרען קיין לאָנדאָן, אויפ׳ן ים, ער האָט שוין אין דער־היים אַ „שיפס־קאַרטע" ליעגען. און דאָס אַליץ האָט ער „געשפּראָכען" אין אַזאַ מין ניי־מאָדנער שפּראַך, מיט דייטשע ווערטער, פון די ביכער אַרויס. „אַזאַ שניידער־יונג איז דאָס, קיין יוד וועט שוין פון איהם נישט זיין"...

אין קיך שטעהען אויסגעשטעלט אַלע קינדער, יונגלעך און מיידלעך (ערשט צוריקגעקומענע פון חדר, די ליכטלעך ברענען זיך נאָך אין די לאַמטערנעלעך). אין מיטען צווישען זיי שטעהט רחל־לאה די בעקערין און טהיילט פון אַ גרויסער שירץ אַרוים קליינע האָניגלעקעכלעך, לאַנגע פלעצעלעך, געמאַכט ווי פייגעלעך, וואָס זי האָט פאַר זיי געבאַקען, וואָרים, אַזוי איז שוין דער מנהג פון לאַנג, צו־טהיילען די קינדער לעקעכלעך, אין דער נאַכט, ווען מען גיט אַוועק די אויסשטייער צו גייען.

XI.
דריי חופות

מזל־טוב, מזל־טוב! היינט איז לאה׳לעס חתונה.
א שטילע, קלארע טבת־נאכט.

נאך א פאר טעג, ווי דער שניי האט אהן אן אויפהער געשאטען אויפ׳ן קליינעם שטעדטעל און בעשאטען עס פון קאפ ביז צו די פיס, איז אין א שעהנעם פארנאכט די לבנה אנגעקומען. זי האט זיך געמאכט א וועג דורך די וואלקענס און האט דאס שטעדטעל ליכטיג געמאכט אזוי, אז די קינדער, וואס זיינען אהיים געגאנגען פון חדר מיט די ברענענדיגע לאמטערנעלעך, האבען זיך מיט זיי מעהר בענוצט פאר אן אילומינאציע, ווי אויף צו בעלייכטען דעם וועג. נאך דער לבנה זיינען ארויסגעשוואומען די שטערען, יעדער איינציגווייז, פון די בעהאלטענע ערטער, וואו זיי ליעגען אין זייער רוה, און האבען זיך א לאז געטהון צווישען די גרויסע ריסען פון איין וואלקען און צווייטען אין די עקען וועלט אריין. די שטערען האבען געשימערט און בעלויכטען די בערג שניי, וועלכע האבען געהויערט איבער׳ן שטעדטעל און אין שטעדטעל, ווי סטאדעס ווייסע שעפסען, איינס ביים צווייטען...

אין שטעדטעל איז היימליך. די געוועלבלעך זיינען אפען, די לעמפלעך שיינען ארויס, יונגעלעך כאפען זיך אויף די שליטענס, וועלכע קלימפערען אין גאס. אין שטעדטעל איז א שמחה: דריי חופות! דער גביר פון שטעדטעל, ר׳ יחזקאל, מאכט חתונה זיין יונגסטע טאכטער לאה׳לען. ר׳ יחזקאל׳ס פערד־יונג נאטע פיהרט אונטער דער חופה יחזקאל׳ס קעכין יענטען און דער בלינדער עקיבה גיט איין א ספר תורה׳לע. ביי ר׳ יחזקאל׳ן וועט דער רבי אליין מסדר קדושין זיין. אזוי פיעל חסידים, נגידים זיינען אנגעקומען אויף דער חתונה, מיט א מוזיק פון סאמע פידלען, און ר׳ נח בדחן אויך דא, — עס

וועט זיין אַ לעבען !... אויך ביי נאָטעס חופּה וועט זיין ניט אָבי ווי, נאָטע וועט צודעקען יענטען דעם קאָפּ פאַר כל־ישראל. ניט אומזיסט איז שוין אַזאַ מנהג ביי די אַלטע בעלי־בתים חתונה צו מאַכען אַ דיענסט אין איין טאָג, ווען מען גיט די יונגסטע טאָכטער אויס. און היינט דער יום־טוב פון אַריינגעבען דאָס ערשטע מאָל אַ ספר־תורה אין חברה תהלים !

דאָס גאַנצע שטעדטעל איז פול מיט מחותנים און מחותנת׳טעס, מען ראַמפּעלט אַרום אויף שליטענס, וועלכע קלינגען מיט די גלעקלעך אין אַלע גאַסען. יונגען כאַפּען זיך פון הינטען אַרויף, און עס איז אַ ליאַרים און געטומעל. עס בעווייזען זיך חסידים אין זיידענע היט, סאַמעטענע היט, אין שטריימלעך און ספּאָדקעס, געקנייטשט אין דרייען, טהיילען זיך כבודים אין דער גאַס. עס בעווייזען זיך יודען אין אויסגעשמירטע שטיוועל מיט אויל, אין שבת׳דיגע, טוכענע קאַפּאָטעס מיט׳ן שניט פון הינטען; מחותנת׳טעס מיט ברייטע שטערענטיכער, מיט האַרץ־ברעטלעך, מחותנת׳טעס מיט הויכע הויבען, מיט שלייפעלעך און זיידענע ברייטע קליידער, ברוגז׳דיגע מוהמעס שטעהען פאַר די טהירען, אָנגעטהון מיט די קייטעלעך, מיט די בראָשקעלעך און וואַרטען אויף דעם שליטען, וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט נאָך די חתונה־געסט (אַ ניי־מאָדישער אויפטהו), כאָטש זיי האָבען אייניגע טריט נאָר אַריבערצוגעהן. מיידלעך, בעלי־בתי׳שע קינדער (אַ פּאָר טאָג נאָך פאַר דער חתונה זיינען זיי שוין אַרומגעגאַנגען מיט קליינע צעפּלעך, וועלכע זיי האָבען זיך געפלאָכטען, כדי די האָהר זאָלען זיין „געקאַרבט“), זיינען אויסגעציערט אין ווייסע קליידלעך, אין בלויע סטענגעס און מיט ווייסע שיכלעך. אין די הענד האַלטען זיי סאַמעטענע בייטעלעך אויף טאַנץ־געלד. עס געהען צום חתן בחורים אין אַטלעסענע קאַפּאָטעס, אין סאַמעטענע היט, טהייל אין משפּחה־שטריימלעך, וואָס איז אַ צייכען, אַז דער בחור האַלט ביי אַ שדוך טהון. עס בעווייזען זיך יונגלעך אין קאַפּעלעך און מיידלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך, וואָס געהען מיט די מאַמעס אויף די חתונה. די מוזיק הערט זיך שוין אין געסעל. מען טאַנצט, דאָס גאַנצע שטעדטעל קומט אָן אויף איין פּלאַץ און מען טאַנצט אין שניי. יונגען קנעטען קוילען שניי, און גרייטען זיך אָן, ווען מען וועט חתן־כלה צו דער חופּה פאַר׳ן שוהל־הויף פיהרען... און די לבנה שטיפּט אויף

אַרום, בעגיסט מיט ליכט דעם שניי, וואָס ליעגט ווי אַ וואַרימער דעק איבער'ן שטעדטעל. ליכטיג, היימליך, ווי ביי־טאָג. די שטערען ווינקען אַראָב, דער שניי פינקעלט אַרויף, בריליאַנטען פליהען אין אויר אַרום, און די הייזלעך שטעהען אין די ווייסע קאַפּקעלעך אויפ'ן קאָפּ, און שליטענס ראַמפּלען, גלעקלעך קלינגען, רוישען, און יונגען כאַפּען זיך אויף פון הינטען אויפ'ן ברעטעל.

אין גאַס האָט זיך געהערט פידלען שפּיעלען חסידישע, לאַנגע, אויסגעצויגענע נגונים. ר' שלמה לינשעצער'ס פידעלע וויינט אין דער גאַס, און עס האָט זיך אוועקגעלאָזט אויף אַ שטייגער. די שטערען אין הימעל, די ווייסע וועלט אַרום און שוויגט און האָרכט זיך איין. חסידים זינגען זיסע נגונים. פון די פענסטער ווייזען זיך ליכט און לאָמפּען. אויפ'ן געסעל ווערט העל, ליכטיג, ווייבער שטעלען זיך פאַר די טהירען מיט אָנגעצונדענע קיהן־העלצלעך. די פייערען צו־פלאַקערען זיך. מען פיהרט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופּה פאַר'ן שוהל־הויף. עס הויבען אָן געהן חסידים אין שוואַרצע שטריימ־לעך — אַ ים שוואַרצע סאַמעטענע היט, אַטלעסענע קאַפּאָטעס. עס שיטען זיך ווייבער אין בלאַנקענדע שטערנטיכער און מיט בריליאַנטען, וואָס זיינען איינגעזעצט ווי שטערען. ברייטע, זיידענע קליידער רוישען. כפול־שמונה'דיגע הבדלות פלאַקערען אין די הענד. שוואַרצע סאַמעט טוקט זיך אין זיידענע, העלע קליידער, ווי שוואַרצע שטראָ־מען וואַסער אין ווייסען שניי. דער רבי איז אין אַ ווייסען כאַלאַט אין מיטען, און די שוואַרצע סביבה איז אַרום איהם. די לאָוויטשער רבי'צין אין דעם ברייטען שטערנבאַנד טאַנצט פאַר חתן־כלה, שיט ראָזינקעס און מאַנדלען, קליינע חדר־יונגלעך, מיידעלעך כאַפּען די ראָזינקעס, וואָס פאַלען איינע נאָך דער אַנדערער. די שמשים מיט רצועות טרייבען פאַנאַנדער די קינדער, מאַכען אַ וועג. עס ווייזען זיך חתן־כלה. זיי געהען בייזאַמען, פערדעקענדיג זיך די אויגען מיט די נאָז־טיכלעך. די מחותנים געהען פוןביידע זייטען. ר' יחזקאל אַליין איז אין אַ שטריימעל, אין שיך און זאָקען גלייך מיט'ן מחותן. די מחותנת'טעס פיהרען די כלה אונטען אַרום. דאָס אַלץ וואַרפט אָן אַריסטאָקראַטישען גלאַנץ, חסידיש און נגידיש. און די פידלען שפּיעלען און די חסידים זינגען מיט און די הבדלות לויכטען מיט...

נאָך דעם ערשטען צוג האָט זיך געוויזען דער צווייטער. נאָטע

פיהרט יענטע'ן אונטער דער חופה. פון פארענט איז געלאפען א יונג און האט געטראגען די שוהל־לאמטערנע מיט די אויסגעשניטענע לייבען און בערען, וואס יעדער פון זיי האט זיך געברענט אין אן אנדער קאליר. עס האט זיך געהערט יעקעל'ס מיט די ארומגעבונדענע באקען בעמבע: בים־באם, בים־באם! עס האט געהילכט און געקלונגען דאס געסעל. א יונג האט ערגעץ־וואו דערפאקט דעם שטאדט־גרעגער, וואס הענגט אויפ'ן קלאץ פאר דער קאזע, און האט אנגעהויבען צו גרע־גערען. יודען בעלי־עגלות האבען ארויסגענומען די שטולקאטשען פון די וועגען און חתן־כלה בעגלייט. רחל־לאה די מוהמע האט זיך מיט א מחותן א בעל־עגלה ביי די הענד אנגענומען און האבען פאר חתן־כלה געטאנצט. און די בעמבע קלאפט־צו, און די יונגען פייפען־צו, כאפען קוילען שניי, קנעטען זיי פעסט און לאזען אין די קעפ. דער חתן פיהרט די כלה. נאטע זעהט אויס אין זיין שבת־היטעל, ווי גאר אן ארענטליכער מענש, נאר די אויגען ווינקען לאבוסעוואטע פון היג־טער דער חופה ארויס... די כלה יענטע, אנגעטהון אין אסתר'לס שבת־קליידעלע, וויינט אויפ'ן קול. דער שטאדט־רב געהט צווישען די מחותנים, בעלי־עגלות, וואס זיינען אין קארטענע באלאטלעך, אין אויסגעשמירטע שטיוועל און אין שווארצע שבת'דיגע טוך־היט. דא און דארט שפרינגט ארויס א מחותנת'טע אין א ברייט קלייד מיט באנדען, און מיט א שלייפעלע אויפ'ן קאפ, פערלעגט די הענד אויף די זייטען און, אננעהמענדיג א פערזארגטען מחותן ביי די באקעס, טאנצט זי מיט איהם אויף איין ארט און זינגט:

> און וואס איך האב געוואלט
> האב איך אויסגעפיהרט.
> זאל איך אזוי לעבען,
> זאלען מיינע שונאים צופלאצט ווערען!

און יעקעל'ס מיט די געשוואלענע באקען בעמבע באמבעלט צו: בים־באם! בים־באם!

נאך דעם צווייטען צוג איז אנגעקומען פון א הינטער־געסעל דער דריטער פון דער „חברה־תהלים“. די טראמייטערס האבען פאראויס פאר זיי א וועג אויסגעשאלט אין שטעדטעל. וואס איז! צי איז משיח אין שטעדטעל געקומען! אויף די פערד רייטען פערשטעלטע יודען. דארט רייט א טערק מיט א טלית ארומגעבונדען אויפ'ן קאפ,

א מכשפה אין א קיטעל רייט אויף א בעזעם אין דער הויף, עס קומען אַנצולויפען ווילדע ברואים און פיהרען דעם שטאָדטס־בכור אין א קאַפּאָטע אַנגעטהון. האָלאָוועשקעס אין סמאָלע געטונקט, אין פייער געצונדען און צום הימעל געוואָרפען. שראָט אָן שטיינער געקלאַפּט, די קנאַקען געהען אין הימעל אויף. צי ווילען זיי יריחו׳ס מויערען איינגעהמען! שווארצע מאַסען יודען, ימים שווארצע סאַמעטענע היט און קאַפּאָטעס, מיט די קינדער אויף די הענד, מיט נגונים אויף די ליפּען, טאַנצען אַרום דעם בלינדען עקיבא, וועלכער האַלט דאָס קליינע ספר־תורה׳לע און האָבצעט דערמיט בלינדערהייט: אונזער ספר־תורה׳לע! אונזער ספר־תורה׳לע! קיין וואָרים לעפּעל עסען האָט דער סגי־נהר קיינמאָל ניט געהאַט, אויף א שטיין איז ער געשלאָפען, אין די הייזער געגאַנגען, א גראָשען צו א גראָשען צוגעלעגט, און אויף דער עלטער א ספר־תורה׳לע זיך געלאָזט שרייבען, א ספר־תורה׳לע, א קינד, א קדיש נאָך זיך. און יודען, די חברה תהלים, האָבצען מיט איהם און זינגען מיט איהם: „אונזער ספר־תורה׳לע, אונזער ספר־תורה׳לע!“ אהרן לייב דער שוסטער האָט די קאַפּאָטע פון זיך אראָבגעוואָרפען, דעם פעלדשער׳ס קאַפּעליושעל זיך אָנגעטהון, מיט פעדערען עס נאָך בעפּוצט, געכאַפּט דאָס ספר־תורה׳לע און א טענצעל אין קאָן דערמיט געמאַכט. דער בלינדער עקיבא פּאַטשט מיט די הענד: זיין קינד, זיין יורש, זיין מצבה נאָך איהם. ער קושט עס. יודען מיט די קינדער אויף די הענד טאַנצען אַרום דעם ספר־תורה׳לע, קושען עס, האַלזען עס: אונזער ספר־תורה׳לע, אונזער ספר־תורה׳לע! און די גלעקלעך קלינגען מיט, און די פּייערלעך קנאַקען מיט, און די טראָמייטען שאַלען מיט, און די יודען מיט געזאַנג, מיט געוואַלדען, טאַנצען צו, שפּרינגען צו, און יונגען קנעטען קוילען שניי און שיסען צו און וואַליען צו...

אויף דעם הויף פון דער שוהל, וועלכער איז געווען אַרומגערינגעלט מיט א נידריגען פּלויט פון שווארצע, האַלב־פערברענטע ברעטער, זיינען די דריי חופות אָנגעקומען. הינטער א ווייסען צודעק שניי, וועלכער האָט געגרייכט ביז צום פּלויט, איז די חורבה געלעגען צוגעדעקט. די בעשנייטע חורבה האָט געקוקט מיט איהר ווייסער קאַפּקע אויפ׳ן קאָפּ אין הימעל אריין; די לבנה האָט זי מיט ליכט בעגאָסען.

ביי דער חורבה האָבען זיך די דריי חופות אָבגעשטעלט. די

נגונים פון די אַלע דריי חופּות האָבען זיך נישט אויסגעמישט, נישט געשטימט אין איינעם. יעדער ניגון פון יעדער כּלי איז זיך זיין בעזונדערען וועג געגאַנגען, פאַר זיך, און האָט בעזונדער אָבגעקלונגען. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז די נגונים האַלטען צווישען זיך מלחמה, איין כּלי מיט דער צווייטער. די איידעלע, חסידישע פידלען, די בעל־עגלה'שע בעמבע און די בעל־הבית'ישע טראָמייטען האָבען זיך גע־קריעגט, און איינע האָט די אַנדערע געוואָלט גובר זיין...

הינטער דער שטאָדט איז די וועלט אָרום און אָרום אין ווייסען געוואַנד בעדעקט. שטיל און רוהיג איז געווען אַרום, ווי אויף אַ גרויסען בית־עולם. אין דער לופטען איז וויט געהאָנגען אַ נישט־בעשטימטע ווייסע כמאַרע, וואָס האָט צוזאַמענגעוועבט הימעל און ערד. די לבנה האָט איינע אַליין אַרומגעשפּאַציערט אין דער ווייסער, שטומער אונ־ענדליכקייט. אויפ'ן ווייס־בעשנייטען באַרג איז אַלץ נאָך געלעגען אויסגעשפּרייט דער בית־עולם, און צווישען זיינע מצבות, וואָס האָבען קוים פון הינטער דער ווייסער דעק אַרויסגעשטאַרט, האָט די לבנה אַרומגעשפּאַציערט, און וואו נישט וואו און וועו נישט וועו אַ הויכע מצבה מיט ליכט בעגאָסען. הינטער דעם פּלויט פון בית־עולם איז דער שוואַרצער טייך געדונען, דער טייך, וואָס מען זאָגט וועגען איהם אין שטעדטעל, אַז ער רינט פון משה רבנו'ס שטיין אַרוים, און וואָס זיין וואַסער איז אַ רפואה צו קראַנקע אויגען. נאָר דער טייך אַליין האָט זיך נישט געלאָזט צודעקען הינטער דער ווייסער צודעק. דאָ און דאָרט האָבען זיך אין זיין שוואַרץ וואַסער שטיקער שניי געגענאיבער דער לבנה געגעצט, וואָס האָבען אויסגעזעהן ווי ווילדע ברואים, ווי זיי זיצען אויף די אייער... וויט הינטער'ן בית־עולם האָט דער שוואַרצער טייך, אין געשטאַלט פון אַ שוואַרצער רינע, אין דער ווייסער אונ־ענדליכקייט זיך פערבלאָנדזעט, און מען האָט נישט געוואוסט וואו זיין סוף איז.

איינער אַליין, מיט דעם פּעקעל אויף דער פּלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האַנד, איז דער וואַנדלער געגאַנגען איבער'ן וועג, וואָס פיהרט פאַרביי דעם בית־עולם. צווישען די הויכע, ווייס־בע־שנייטע טאָפּאָלען, וועלכע האָבען אין ליכט פון דער לבנה אויסגעזעהן ווי ווייסע עדות. דאָ איז אַלץ רוהיג און שטיל געווען, געלעבט זיין

טויט לעבען. אַלט־קאַזמער האָט פון דערווייטען פערנומען די נגונים פון די פידלען, די צוריסענע טענער פון די געזאַנגען און דאָס ווייטע שאַלענדיגע עכאָ פון די טראָמייטען און פון דער בעמבע. נאָר דאָ האָבען זיך די נגונים נישט געקריעגט, נישט איינער געוואָלט דעם צווייטען גובר זיין. שטיל און רוהיג, ווי פון אַ בעהאַלטענער וועלט, האָבען די טענער אַהער געבלאָנדזעט, און האָבען זיך דאָ אין איינעם אויס־געמישט, צוזאַמענגעקלונגען: יעדער האָט געגעבען זיין טאָן אין ניגון, די חסידישע פידעל, די בעל־הבתישע טראָמייט, די בעל־עגלה׳שע בעמבע, און עס איז איין ניגון געוואָרען פון איין שטעדטעל...

און דער וואַנדלער צוזאַמען מיט דעם ניגון האָבען זיך אין איינעם מיט דער שוואַרצער וואַסער־רינע ערגעץ ווייט אין דער ווייסער אונ־ענדליכקייט פערבלאָנדזעט...

קיין אמעריקא

פון

שלום אַש

אַרויסגעגעבען פון „פאָרווערטס“
173—175 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק
1911

אינהאלט פערצייכנים:

			פײדזשעס:
קאפ. 1	קיין אמעריקא	....	3 — 17
" 2	אליין אין דער פרעמד	....	18 — 30
" 3	דער בריעף	....	31 — 38
" 4	ווי אזוי חנה לאה האט זיך געזעגענט מיט איהרע טויטע קינדער	....	39 — 41
" 5	איבער די גרענעץ	....	42 — 51
" 6	שיף־ברידער און שיף־שוועסטער	......	52 — 57
" 7	צום אמעריקאנער ברעג	....	58 — 63
" 8	אויף דעם אינזעל פון טרעהרען	....	64 — 70
" 9	יאסעלע	....	71 — 75
" 10	אידישע רחמנות	....	76 — 86
" 11	דער נס מן השמים	....	87 — 94
" 12	דער ערשטער טאג אין סקוהל	....	95 — 102
" 13	א זומער־טאג אין ניו יארק	....	103 — 112
" 14	יאסעלע'ס טויט	....	113 — 118

קיין אַמעריקא

ווען מאיר איז אַהיים געקומען זונטאג אויף־דער־נאַכט נאָך מעריב, וואו ער האָט זיך געהאַט שוין אָבגעזעגענט מיט זיין חברה, — צו עסען דאָס לעצטע נאַכט־עסען מיט זיין משפחה, בעפאָר ער פאָהרט נאָך אַמעריקא — האָט ער שוין געטראָפען יאָסעלען, זיין איינגסטען, זעקס־יעהריגען זוהן שטעהענדיג אויף'ן בענקעל און ער איז דער ערשטער געווען צו דעם מיט לעפעל־טעלער געדעקטען טיש — און דערזעהענדיג דעם פאָטער, האָט יאָסעלע מיט אַ לעפעל געקלאַפט אָן טיש, און געשריען הויך אויף זיין קינדיש קול'כעל:

— ווייסט, טאַטע, וואָס די מאַמע קאָכט היינט? — בעבלעך, טאַטע.

די מוטער, חנה־לאה, האָט דעם קאָפּ ארויסגעבויגען פון הינטער דעם פאָרהענגעל, וועלכעס האָט פערשטעלט די קיך, און אויף איהר שוין גאַנץ, גאַנץ אָבגעניצטעם געזיכט האָט זיך בעוויזען אַ שמייכעל, ווי אַ שטילע פרייד האָט זיך צורונען איבער איהר נישט גאַנץ ארויס־געזעהענעם שטערן פון הינטער'ן טיכעל, און די אויגען האָבען אַהין געוויזען אויפ'ן אינגעל.

דער פאָטער האָט מיט אַ געמאַכטען בייזערדיגען טאָן זיך אָנ־גערופען:

— דו יונגאַטש איינער! וואָס די מאַמע קאָכט ווייסטו, און וואָס פאַר אַ סדרה עס געהט, ווייסטו אויך?

—איך וויים! — האָט יאָסעלע ניט אָהן גאוה געענטפערט.

— לאָמיר הערען?!

— לך לך! — ענטפערט יאָסעל אָב מיט איבערצייגונג.

— טאָ אַנטלויף יונגאַטש איינער! — שרייט דער פאָטער מיט דעם פריהעריגען געמאַכטען בייזער.

— האָב איך ניט געוואוסט, טאַטע! — רייצט זיך יאָסעלע.

אָבער די מוטער, וועלכע איז די גאַנצע צייט געשטאַנען אין קיך, אומגעקעהרט מיט׳ן פּנים צו יאָסעלען, מיט יענעם מוטערליכען נחת־דיגען שמייכעל, וועלכער איז מעהר עהנליך צו וויינען ווי צו לאַכען — און וועלכער האָט זיך צו חנה־לאה׳ס פּנים אַזוי צוגעפּאַסט, וואָרום די גרימאַסע פון צער, וואָס האָט זיך נור תמיד געוויזען אויף דעם געזיכט פון דער אידענע, האָט די קנייטשען צום וויינען פערהאַרטעוועט אין איהר פּנים און ביי יעדער בעוועגונג פון איהר געזיכט, האָט חנה־לאה׳ס טרויעריגער פּנים אָנגענומען אַ וויינענדיגע גרימאַסע — איז יעצט בעלויכטען געווען מיט נחת פון איהר קינד׳ס חכמה. נור באַלד האָט זיך אין קיך, פון וואַנען זי האָט זיך אַקאַרשט אָבגעקעהרט, עפּעס אָנגעהויבען צו זידען און צו לויפען. די אידענע האָט פערגעסען אָן איהר פרייד, און האָט שוין אָנגעשריען אויפ׳ן אינגעל מיט אַ טאָן פון אַ קללה, אַזוי ווי דאָס קינד וואָלט שולדיג געווען אין דעם:

— ווי דאָס איז אריינגעטהאָן אין דער אכילה! ווען ער וואָלט נור אַזוי לערנען געוואָלט, ווי עסען. נור די מוטער האָט אויף דעם קליינעם יאָסעלע לשון הרע גערעדט. אין די זעקס יאָהר וואָס יאָסעלע איז אַלט געווען, האָט ער צו ווענינ געגעסען און צו פיעל געלערנט, און איבערהויפּט זיינען יאָסעלע׳ס יאָהרען ניט דורכגעגאַנגען אין האָניג און פּוטער געשמירט. דער קליינער אינגעל, ביי וועלכען עס האָבען זיך נור ארויסגעוויזען די אויגעלעך פון דעם גופ׳ל, וועלכער איז בעשטאַנען פון הויט און ביינער, האָט שוין געהאַט צו פערצייכנען אַ היבש ביסעל פּורעניות.

ער איז געווען אַ קינד, וואָס אַלעס האָט זיך צו איהם געטשעפּעט, ווי די מוטער פּלעגט אויף איהם זאָגען. וואָס פאַר אַ קרענק עס איז נור אומגעגאַנגען אין שטעדטעל, האָט זי זיך פריהער צוגעטשעפּעט צו יאָסעלען. נור יאָסעלע פּלעגט דאָך ארויסקריכען פון אַלע שאַרלעכם און טיפוסען, און שטעהט אָט דאָ, מיט זיינע זעקס יאהר אידישע־קינדער־לעבען, מיט אַ פאַרטיגע עברי, מיט אַ סדרה און אַ לעפּעל אין האַנד.

דער פאָטער האָט איהם ביי דער האַנד אָנגענומען, אָנגעקוקט איהם מיט אַ שמייכעל, און געזאָגט צו איהם:

— ווייסטו, יאָסעלע, וואו דער טאַטע פאָהרט?

— נאָך אמעריקא. — האָט יאָסעלע אָבגעענטפערט.

— און וואו איז אמעריקא? — פרעגט דער פאָטער.

— ווייט, גאַנץ ווייט, — ווייזט יאָסעלע מיט דער האַנד. דער פאָטער האָט יאָסעלע'ס פּאות'לעך געגרייזעלט, געגלעט דאָס פּנים'ל, טיעפער איהם אראָבגערוקט דאָס היטעלע, וואָס ער האָט איהם געהאָט געקויפט פאַר דעם ניט־לאַנג פערגאַנגענעם שמחת תורה, און האָט אין דער שטיל געקרעכצט.

(די פאָטערליכע צערטליכקייט האָט יאָסעלע דערנאָך געדענקט דורך דער גאַנצער צייט וואָס דער פאָטער איז ניט געווען אין דער היים).

באַלד האָט זיך די טהיר געעפענט מיט א קנאַק, און אין שטיבעל זיינען מיט אמאָל אריינגעלאָפען צוויי אינגלעך פון א יאהר אכט, ביידע אזוי ווי א צווילינג, מיט גלייכע קאַפּאָטקעלעך און קאַשקעטעלעך. זיי זיינען אריין לאַכענדיג און פרעהליך, נור דערזעהענדיג דעם פאָטער, האָבען זיי זיך מיט איין מאָל בערוהיגט.

— אהא, די קאָמאַנדע איז געקומען!! — האָט די מוטער אריינגעוואָרפען א וואָרט פון הינטער'ן אויווען.

די „קאָמאַנדע“ האָבען זיך נעבען פאָטער ביים טיש אוועקגעזעצט, ווי סטאַטיקס.

— וואָס איז עפּעס די מעשה אזוי פריה? — האָט דער פאָטער געפרעגט.

— דער רבי האָט אונז אהיים געלאָזט צו געזעגענען זיך מיט'ן טאַטען. — האָבען ביידע מיט אמאָל אָבגעענטפערט.

אלע זיינען א מינוט שטיל געבליבען.

נור יאָסעלע, וועלכער איז דאָ געווען דער אינגסטער, און געפיהלט זיך דאָ דער געליעבסטער, האָט זיך צום ערשטען אָנגערופען, פרעהענדיג זיך:

— דער טאַטע פאָהרט אוועק נאָך אמעריקא, נאָך אמעריקא!

די אינגלעך האָבען ניט געוואַגט צו לאַכען, כאָטש זיי האָבען געוואָלט.

— וואָס איז אויף דיר די שמחה? — האָט די מוטער געזאָגט אַרויפשטעלענדיג די זופּ אויפ'ן טיש. — מאיר, וואַש זיך! — האָט זי געעידיגט דעם זאַטען.

— און אויף רחל'ען וועסטו ניט וואַרטען?

— איך ווייס ניט וואס זי זיצט אזוי לאנג.

— מן הסתם קען זי ניט דורכקומען מיט'ן פעטער. א קליינינקייט אזא עקשן! — האט מאיר געזאגט מיט א פלינקע בעוועגונג מיט דער בארד, און האט ארויסגעוויזען אזא צער אויף'ן קינד. די אידענע איז מיט די זופּ שטעהען געבליעבען און געקוקט אויף איהר מאן. ביי איהר איז עס געווען א וואונדער, אז איהר מאן, וועלכער האט קיינמאל צו די קינדער ניט גערעדט קיין וויך ווארט, האט שטענדיג געשריען אויף זיי, זאל רעדען מיט אזא צער וועגען זייער עלטסטע טאכטער רחל'ען, וועלכע איז יעצט געגאנגען פועל'ן ביים פעטער וועגען די 25 רובעל וואס ער האט געזאלט צוגעבען אויף די הוצאות.

דער פעטער וואלף איז געווען מאיר'ס א אינגערער ברודער, וועלכער האט געטהאן א שידוך ניט לויט זייער יחוס, — מיט א גרושה, האט יעצט פערמאגט א שעהנע פאר טויזענד רובעל. פריהער האט ער זיך איבערהויפּט געהאלטען פון־דער־ווייטענס פון איהם, נור דערנאך, אז דאס געשעפט אין גאס, וואס ער האט געהאט, האט זיך אין גאנצען אבגעשטעלט, און דאס מפרנס זיין פון זיין ווייב און קינד האט איהם שוין געהאט געבראכט ניט צו איין שאנד, האט ער געמוזט אנקומען צום „נגיד“, צו זיין ברודער, ווענעמס ווייב, די גרושה, האט איהם געגעבען צו בייסען פאר אלעס, וואס ער האט זיך געהאלטען פון־דער־ווייטענס פון זיי — ביז אזוי לאנג, אז דער איד, וועלכער האט נור געקענט דאס געסעל פון זיין שטעדטעל, וואס פיהרט פון זיין הויז צום בית המדרש אריין, האט אבגעמאכט ביי זיך ארויסצופאהרען קיין אמעריקא, ווי אלע די וואס האבען ניט געהאט קיין פרנסה אין שטעדטעל האבען געטהאן, און וואו ער האט געהאט א פּאאר פון זיין משפחה. און די לעצטע פינף־און־צוואנציג רובעל, וואס עס האט איהם געפעהלט צו דער שיפסקארסטע האט ער געוואלט קריעגען פון זיין ברודער, דעם „נגיד“, און, אז ער האט ניט געקענט פועל'ן ביי איהם, האט ער אריינגעשיקט צו איהם זיין עלטסטע מיידעל רחל'ען, וועלכע איז בעקאנט געווען אין געסעל פאר א גאנצע בריה'טע און איז שוין ניט איינמאל דעם פאטער צוניץ געקומען אין די זאכען; ווארים כאטש זי איז נאך אזוי יונג געווען, קוים צעהן יאהר אלט, האט זי שוין אזא מייל'כעל געהאט, אז ווען דער פאטער איז צוריקגעקומען פון

פעטער מיט גאָרנישט, האָט זי געכאַפּט דאָס טיכעל אויף זיך, און זי האָט געזאָגט, אַז זי וועט ניט אַוועקגעהן ביז זי וועט ניט ברענגען מיט זיך די פינף־און־צוואַנציג רובעל, וואָס פעהלט דעם טאַטען אויף הוצאות.

מאיר איז זיך ניט געגאַנגען וואַשען, נור האָט זיך אַרומגעדרעהט איבער'ן שטוב, געריסען זיך די באָרד און יעדעס מאָל אַ צוק געגעבען מיט'ן פּנים, ווי ער וואָלט עפּעס פערטרייבען פון זיך, און צו די אינגלעך האָט ער געזאָגט:

— איהר זאָלט די מאַמען האָרכען! — בעריל! חיים! דו הערסט? איהר זאָלט די מאַמען האָרכען, און איהר זאָלט וועלען לערנען, וועלען לערנען, וואָרום אַז איך וועל ניט זיין, ווער וועט זיך...

ער האָט שוין געוואָלט זאָגען אַ ווייך וואָרט, — וואָס איז גאָר ניט לויט זיין כאַראַקטער, נור דאָס דענקען וועגען די ווייטע רייזע, און וועגען זיין עלטסטע מיידעל, וואָס שטעהט יעצט און טענה'ט פאַר'ן פעטער וועגען די פינף־און־צוואַנציג רובעל, האָט איהם געבראַכט דערצו,— נור דערזעהענדיג ווי בעריל זיצט מיט איין פוס הינטער זיך און מיט'ן צווייטען פוס ווי ער וואָלט געקניעט, האָט ער אָנגעהויבען צו שרייען:

— זעה ווי דער יונג זיצט, זעה! — די פיס אַראָפּ, דו יונגאַטש איינער!

— אָה, יאַ, שעהן וועלען זיי מיך הערען, עס וועט זיין אַ חורבן נאָך מיינע יאהרען; ביי וועמען לאָזטו מיך איבער? — האָט זיך דאָס ווייב דערמאָנט.

דיביידע אַכט־יעהריגע יונגען זיינען געזעסען שטיל, האָבען זיך געפיהלט ווי זיי וואָלטען די מוטער געקוילעט און האָבען מורא געהאַט צו בעוועגען מיט אַן אבר. נור דער קליינער יונג, יאָסעלע, מיט'ן יאַרמולקע און איינגעשמוצטען פּנים'ל — ער האָט געקלאַפּט מיט'ן לעפעל אָן טיש און זיך געפרעהט: „דער טאַטע פאָהרט נאָך אמעריקא! דער טאַטע פאָהרט נאָך אמעריקא!“

נור באַלד איז אַריינגעקומען די מוהמע שיינעדלע, אין אַ טוך איינגעוויקעלט, און די „רויטע פלעקען“ וועלכע האָבען זיך געוויזען אויף איהרע ביינערדיגע באַקען, האָבען אויסגעזאָגט, אַז איהרע לונגען זיינען ניט אין גאַנצען... און דעריבער האָט מען זי טאַקע גערופען

„רויטע בעקעלעך". אריינגעקומען איז זי מיט א מינע, ווי מען קומט אריין בעוויינען א טוידטען. איידער זי האָט נאָך געזאָגט „גוטען אבענד", האָט זי געגעבען א ציה מיט די אַקסלען, א הוסט געגעבען און א גנבה'שען בליק געוואָרפען ארום שטוב און, ווי עפּעס ביי די ווענד געפרעגט:

— רחל'ע איז נאָך ניט צוריקגעקומען? (די גאַנצע שטאָדט האָט געוואוסט וועגען די פינף־און־צוואַנציג רובעל און וועגען רחל'עס שליחות). און ניט וואַרטענדיג אויף קיין אַנטוואָרט, האָט זי שוין געשטעלט א צווייטע פראַגע:

— נאָך ניט געגעסען? — און קוים האָט זי געענדיגט די פראַגע, האָט זי שוין געהאַט א דריטע:

— און לייבוש איז נאָך ניט געוועזן?

די דריטע פראַגע האָט איהר ברודער, מאיר, מעהר אין אַנבעטראַכט גענומען ווי די אַנדערע. לייבוש איז געוועזן איהר מאַן, זיין שוואָגער, מיט וועלכען ער פלעגט א גאַנץ יאָהר זיין ברוגז. כאָטש זיי האָבען געהערט צו איין שטיבעל און זיינען געפאָהרען צו איין רבי'ן. וואָרום לייבוש עפשטיין, וועמען מאיר'ס פאָטער, עליו השלום, האָט גענומען פאַר אן איידעם פאַר זיין טאָכטער שיינדעלע, איז ביי זיי געוועזן א גאַנצער מורנו — ער וואַקסט פון א שעהנער משפחה — און האָט שטענדיג נאָר געהאַט פרעטענזיעס, אז דער שווער האָט איהם ניט אָבגעגעבען דעם גאַנצען נדן וואָס ער האָט איהם צוגעזאָגט, און איהם ניט אָבגעגעבען די גאַנצע קעסט, וואָס ער האָט איהם פערשפּראָכען. און כאָטש דאָס איז שוין געוועזן אַן אַלטע מעשה, און דער שווער איז שוין טויט א יאָהר צעהן, און האָט קיינעם קיין ירושה ניט איבער־געלאָזט — דאָך איז ער ברוגז געוועזן אויף דער משפחה און האָט נאָך ביז היינטיגען טאָג פרעטענזיעס צו זיין ווייב. א קאַלטער, א וועניג־רעדעווודיגער, א בעהאַלטענער אין זיך, מען האָט קיינמאָל ניט געוואוסט וואָס ער טראַכט. נור דאָך איז ער געוועזן זעהר א וואַרימער משפחה־מיטגליעד. ביי יעדער עראייגניס אין דער משפחה אָדער ביי א שמחה אָדער ביי אַן אונגליק, חלילה, פלעגט ער שטענדיג זיין דער ערשטער; און אויך יעצט, ניט קוקענדיג וואָס ער האָט ניט גערעדט מיט מאיר'ן, כאָטש ער האָט איהם יעדען טאָג געטראָפען, האָט ער, אזוי ווי זיין

ווייב שיינדעלע האָט יעצט אַרויסגעזאָגט, געזאָלט אַריינקומען צו מאיר׳ן. דאָס האָט מאיר׳ן אַביסעל געוואונדערט.

נאָר באַלד האָט זיך די טהיר האַסטיג געעפענט און רחל׳ע, קוים באַפּענדיג דעם אָטהעם, איז אַריין אין שטוב. איהרע האָאר האָבען זיך געוואָרפען פון אונטערען טיכעל. אין דער האַנד האָט זי געהאַלטען אַ צוקנייטשטען פּאַפּיערעל און מיט אַ טריאומפירענדע מינע האָט זי עס דערלאַנגט דעם פאטער.

— ער האָט געמוזט געבען!

אַלע האָבען זיך מיט אַמאָל געגעבען אַ וואָרף צו דעם צוקנייטש־טען פּאַפּיערעל. דער פאָטער האָט עס צוגענומען מיט אַ לאַכענדע מינע און האָט עפּעס ניט־ווילענדיג געגלעט דעם מיידעל׳ס קעפּעל. דאָס איז געווען אַזוי אוננאַטירליך פאַר דעם שטרענגען פאטער, און דאָס קינד איז צו אַזעלכעס אַזוי ניט געוועהנט געווען, אַז זי האָט זיך פערשעהמט און איז רויט געוואָרען. די מאַמע האָט זי באַלד גענומען צו זיך אין ווינקעל אַריין ביי דער קיך און עפּעס זיך מיט איהר גע׳סוד׳עט. די מוהמע האָט זיך עפּעס, פאַר אַלעמען אונבעוואוסט פאַרוואָס, אָבגעשאָקעלט און דער פאטער האָט די טאָכטער אויס־געפרעגט ווי עס איז צוגעגאַנגען.

— און די מוהמע וואָס האָט געזאָגט, האַ? — האָט דער פאטער געפרעגט מיט אַ פרייד, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם, וואָס ער האָט יאָסעלען אויף די הענד גענומען און איהם אונאויפהערליך געקלאַפּט איבער׳ן געזעסעל. און דעם יונג איז, קענטיג, די פּאָזיציע געפעלען, וואָרום ער האָט דו גאַנצע צייט געקוקט דעם פאָטער אין די אויגען, אויב ער מיינט עס אויף־אַ־רעכטען־אמת.־

— איך האָב דער מוהמע גאָרנישט געזאָגט, איך האָב דעם פעטער אָבגעוואַרט ביי דער טהיר, ווען ער איז מיט נאָך מענשען געשטאַנען, און האָב אָנגעהויבען הויך צו רעדען, אַז אַלע זאָלען הערען. — אַ, איך בין ניט אַזאַ נאַר, אַז איך זאָל אַרויפגעהן צו דער מוהמע! — האָט דאָס מיידעל מיט אַ קינדערשער פרייד דערצעהלט.

אַלע האָבען זיך דעריבער געפרעהט, און די מוטער האָט זיך נאָך מעהר פון אַלעמען געפרעהט, און האָט געזאָגט צו איהר:

— רחל׳ע, דערלאַנג צום טיש.

דער פאָטער האָט אויך אין דיעזען מאָמענט פערגעסען אָן דער

ווייטער רייזע, וואָס שטעהט איהם פאָר, און נור פרעהענדיג זיך איבער די פינף־און־צוואַנציג קערבלעך, וואָס ער האָט געהאַלטען אין האַנד, און איבער די חכמה פון זיין קינד, האָט ער צו די קינדער געזאָגט: „וואשען". און איז אַליין אויך געגאַנגען זיך וואשען צום עסען.

אַלע זיינען אַרום טיש געזעסען. די מוהמע איז געווען די ערשטע וואָס האָט דערמאָהנט אָן דער רייזע. וואָרום די מוהמע האָט שטענדיג די געוואָהנהייט צו רעדען וועגען די שרעקליכסטע זאַכען. זי איז אימער די ערשטע, וועלכע רעדט נור וועגען טויט און דערצעהלט מעשיות פון שדים. די קינדער האָבען שטענדיג פאַר איהר אַ געוויסע מורא, מען זעהט זי תמיד אַליין געהן אויפ'ן בית־עולם, און איבערהויפּט האָט די מוהמע, וועלכע פלעגט תמיד זיין איינגעהילט אין אַ טוך און שטענדיג רויטע פלעקען אויפ'ן פּנים געהאַט, עפּעס דערמאָהנט וועגען טויט.

אַזוי האָט זי זיך יעצט אויך אָנגערופען:

— אוי, מאיר'ל, און דו האָסט גאָר קיין מורא ניט פאַר'ן וואַסער? מען זאָגט, אַז מען ווערט קראַנק אויפ'ן וואַסער נעהמען זיי און בינדען אָן אַ ברעט און וואַרפען אַריין אין וואַסער. — דערצעהלט זי מיט אַ בעזונדער שמייכעלע, וועלכער ליעגט ווי אַ טויט־שרעק אויף איהרע בלייכע, דינע ליפּעלעך, און איהרע אויגען האָבען דאַן אָנגענומען אַ גרינליכען קאָליר, מאַכענדיג אָן איינדרוק ווי שפּיציגע, און גלייך נאָכ־דעם האָט זי זיך צוהוסט מיט אַ געלעכטערל: כי־כי־כי...

אַ מינוט זיינען אַלע אַרום טיש געזעסען שטיל, און עס האָט זיך נור געהערט דאָס קלאַפּען פון די לעפעל אויף די טעלער פון דער „קאָמאַנדע".

ווען זי האָט זיך שוין געהאַט גוט אויסגעהוסט, האָט זי ווייטער אָנגעהויבען:

— ווער ווייס צי מיט מיין פּנחס'ן האָבען זיי אויך ניט אַזוי געטהאָן! פאַר דריי יאָהר איז דער יונג אַוועק און מען הערט ניט פון איהם און מען זעהט ניט פון איהם.

— דאָס איז שוין ניט וואָהר. הענך'ל דער שניידער האָט דאָך איהם אַליין געזעהן אין לאָנדאָן — שפּיעלט אין קאָרטען און איז אַ היטעלמאַכער... — האָט זיך חנה־לאה אָבגערופען.

די מוהמע האָט עפּעס מאָדנע אַרויסגעשמייכעלט פון אונטער איהר טוך.

— ביי אייך איז עס אזא משפחה־פּעהלער, צו פערגעסען איינער אָן דעם צווייטען. איז אייער יונג אַוועק — וויל ער ניט הערען, וויל ער ניט געדענקען אָן אייך. האָט איהר געהערט אביסעל א זוהן! — האָט זיך די אידענע אַלץ ניט געקענט בערוהיגען.

ווידער האָט זיך געהערט דאָס מאָדנע שמייכעלע מיט'ן הוסט אויסגעמישט: כי־כי־כי! פון דער מוהמע, וועלכעס האָט אויף די קינדער א שרעק אָנגעוואָרפען. און פון דער העלער הויט, ביים ערשטען לעפעל, איז די אידענע, חנה־לאה, אַרוים מיט איהר געוויין:

— אוי, מאיר, אויף ועמען לאָזטו מיך? וואוהין פאָהרסטו? — האָט די אידענע הויך געכליפּעט און פערשטעלט די אויגען מיט'ן פאַרטוך.

רחל'ע האָט אויך דעם לעפעל אוועקגעלעגט און מיטגעהאָלפען דער מאַמען; דער פאָטער האָט טרויעריג ערגעץ־וואו געקוקט, זיך די האָאר פון דער באָרד געביסען, נור די „קאָמאַנדע" אַליין האָט זיך ניט געלאָזט געריהרט ווערען. אזוי ווי זיי זיינען שוין געוועז צוגעוועהנט צו דער מוטער'ס טרערען, האָבען זיי ווייטער געגעסען.

יאָסעלע אַליין איז געזעסען און איינגעקוקט זיך דער מוהמע אין פּנים אריין. אויף איהם האָבען דער מוהמע'ס ווערטער וועגען „אָנבינדען אָן ברעט", כאָטש ער האָט עס ניט אין גאַנצען פערשטאַנען, א שטאַרקען איינדרוק געמאַכט. ער האָט דערפיהלט, אז די מוהמע האָט עפּעס דערצעהלט שרעקליכעס, און ניט דער מוטער'ס טרערען יעצט, נור דער מוהמע'ס זיפצען און די „רויטע בעקעלעך" האָבען איהם דערשראָקען, אָן ער האָט שוין געהאַלטען ביים וויינען.

די מוהמע האָט יעצט אָנגעהויבען טרייסטען:

— נו, ניט אַלע ווערען דאָך קראַנק, ניט אַלעמען בינדט מען דאָך אָן אָן א ברעט.

חנה'לאה האָט זיך אָבער שוין מעהר ניט געלאָזט טרייסטען, און אַלע צרות, וואָס האָבען זיך איהר געטראָפען אין איהר גאַנצען לעבען, — און אזעלכע זיינען ניט געוועזען וועניג — האָבען יעצט אָן אָבקלאַנג געפונען אין איהרע טרערען. נור באַלד האָט זיך די טהיר געעפענט און א שטילער, טרויעריגער „גוטען־אָבענד" האָט זיך געהערט. אין

שטוב האָט זיך אַריינגעשלעפּט אַ הויכער, פינסטערער מאַנספּערזאָן פון אַ יאָהר עטליכע און פערציג, אָרעם געקליידעט, און האָט זיך אַהן אַ וואָרט אוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל פון שטוב.

— לייביש, דו ביזט עס?

— יאַ, איך, איך. — האָט זיך געהערט אַ בייזער טאָן.

דעם בייזערדיגען טאָן האָט דער איד נור אַנגעווענדעט, ווען ער האָט גערעדט מיט זיין וויב און קינדער. אין האַרצען איז ער געווען אַ גוטער מענש, און האָט קיינעם ניט געקענט קיין שלעכט וואָרט זאָגען און קיין הויכע שטימע אַנווענדען. דורך דעם טאַקע איז ער געווען אַ לא יוצלח, און צו וואָס ער האָט זיך גענומען איז איהם ניט געגאַנגען. ער האָט פלינק אָבגעטראָטען יענעם, און זיך ניט געקענט קריגען און דינגען, און נור עפּעס צו זיינע אייגענע האָט ער ניט געקענט אַנדערש רעדען, נור ווי אין אַ געבייזער: ער האָט קיין מאָל צו זיין וויב און קינד קיין גוט וואָרט ניט געזאָגט, כאָטש ער האָט זיי טיעף אינעווענינ געליעבט. איהם האָט זיך גערדאַכט, אַז ווען ער האָט גערעדט צו זיין וויב עפּעס אַנדערש ווי אין געבייזער, איז עס מעשה חונף, און דאָס האָט ער ניט געליעבט. דורך דעם איז אַזאַ וואונדער געווען פאַר אַלע ביים טיש, ווען זיי האָבען פּלוצלונג דערהערט דעם פעטער'ס קול, וואָס זיי האָבען אַזוי זעלטען-ווען געהערט, ווי ער האָט אָנגעהויבען צו טרייסטען חנה-לאה'ן:

— וואָס האָט זי צו וויינען, זי האָט ניט וואָס צו וויינען; אַ וועלט מיט מענשען פאָהרען, און אַלע קומען בשלום אַהין; מיט השם יתברך'ס הילף וועט ער געזונטערהייד אָנקומען. אַ וועלט מיט מענשען פאָהרען, זי האָט ניט וואָס צו וויינען.

די ווערטער האָבען אין גאַנצען ווייך געמאַכט לייביש'ן, און ער האָט אָנגענומען דעם טאָן, וועלכער איז געלעגען אין זיין כאַראַקטער, און האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט זיין שוואָגער, ווי זיי וואָלטען די בעסטע גוטע פריינד געווען — האַלב אָביסעל אין שפּאָט אויף די ווייבער:

— אַ אידענע, וויינט זי; ווייסט ניט, מעשה אידענע, וויינט זי.

— און שטילער, צוזויגענדיג זיך צום שוואָגער — עס איז ניט קיין וואונדער אין אַזאַ ווייט מקום.

— אודאי אַזוי, אודאי אַזוי, — האָט זיך מאיר פרום געשאָקעלט.

— ער וועט אפשר אונזער פנחס'ן בעגעגענען, לייביש? — האָט זיך די מוהמע אָנגערופען צום מאַן.

— אונזער פנחס'ן? — וועמען נאָך, דעם ימח־שמו'ניק אודאי, שוין אַ מיתה משונה איינגענומען! — האָט דער איד גאָר אַנדערש געענדערט דעם טאָן, ווען ער האָט אָבגעענטפערט דעם ווייב זיינס.

מאיר האָט זיך באַלד גענומען צום בענשען, און האָט זיך זעהר ערנסט און פרום געשאָקעלט דערביי, און איינינע מאָל זעהר טיעף מיט צער אָבגעקרעכצט אין בענשען, אויף וועלכען דער שוואָגער האָט איהם צוגעהאָלפען. אַז מאיר האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש, איז ער צוגעגאַנגען צו לייביש'ן, און האָט געזאָגט זעהר שטיל און ערנסט, ווי ער וואָלט זיך געווען פערענטפערט:

— עס איז באו מים עד נפש, איך האָב אַנדערש ניט געקענט, — אפשר פערלאַנגט דער רבונו של עולם אַז איך זאָל האָבען גלות — וועל איך האָבען גלות, — אבי מיין ווייב און קינדער אַ שטיקעל ברויט, ווייזט ער אויפ'ן ווייב און קינדער — איך קען ניט אַנדערש, לייביש,— איך וועל ווערען אַ פּראָסטער יגיע כפּים — איך האָב קיין אַנדער עצה ניט; דאָ שעהם איך זיך, איך וועל אַראָבוואַרפען פון מיר די בושה.

— און מיט'ן אידישקייט? — פרעגט דער שוואָגער, קרעכצענדיג.

— אזוי ווייט ווי דער רבונו של עולם וועט מיר העלפען — מילא, אַז מען וויל זיין אַ איד, קען מען אומעטום זיין אַ איד — דער וואָס וויל.

— אודאי, — ענטפערט לייביש אָב.

— און וואָס דער רבי האָט געזאָגט, ווייסטו דאָך אודאי.

— יאַ, איך האָב עס געהערט אין שטיבעל. אודאי מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף.

—— און וואָס קענען מיר מעהר טהון?

דערווייל ווי מאיר און לייביש האָבען געפיהרט דעם געשפּרעך, האָבען זיך די ווייבער, די צוויי שוועגערינס, וועלכע פלעגען אויך אַ גאַנץ יאָהר זיין ניט קיין גרויסע גוטע פריינד, אין אַ ווינקעל זיך פערקליעבען און גערעדט צווישען זיך זעהר פערטרויליך. חנה־לאה האָט איהר דערצעהלט וועגען די מעשה מיט אַ גט אויף אַ תנאי, וועגען וועלכע מען האָט עפּעס גערעדט, אַז דער מאַן זאָל געבען, און זי האָט ניט געוואָלט הערען און גערענקען דערפון. שיינדעלע האָט איהר רעכט

נענעבען און דערצעהלט באַלד דערביי עפּעס א שרעקליכע מעשה און האָט דערביי געגעבען אָנצוהערען, אז מען דאַרף זעהר פאָרזיכטיג זיין, וואָרום דאָרט, אין דער נייער וועלט, פּערלויפען זיך מעשיות מיט מענער מיט פרעמדע ווייבער... און האָט דערביי חנה־לאה׳ן דאָס הארץ אָבגעשראָקען...

רחל׳ע איז געזעסען ביי די ווייבער און אויסגעהאָרכט דאָס געשפּרעך, און אַנטהייל גענומען דערינען ווי אַן ערוואַקסענע אידענע. די געלעגענהייט האָבען די „קאָמאַנדע“ בענוצט, און האָבען אָנגעהויבען צו געפינען אין די אויגען פון די „גרינע מוהמע“, ווי זיי פלעגען רופען די מוהמע שיינדעלע, „קליינע מענשעלעך“, וועלכע טוקען זיך אין דעם ים. און בעריל, דער אינגערער פון די „קאָמאַנדע“, וועלכער האָט זיך געקענט אויף „די זאַכען“, האָט דערצעהלט וועגען פערשיעדענע כשוף־מאַכערינס און מכשפות, וואָס הענגען זיך אָן די פרענזלען פון דער „גרינער מוהמע׳ס“ פּאַטשיילע און ווערען פערטרונקען אין איהרע אויגען. און בעריל האָט געוויזען אויף די אויגען פון דער מוהמע, וועלכע האָבען יעצט ביי דער שיין פון׳ם נאַכט־לאָמפּ און ביים דער־צעהלען דער מאַמע׳ן די שרעקליכסטע זאַכען פון ווייבער וואָס פער־פיהרען פרעמדע מענער דאָרט אין אַמעריקאַ, טאַקע אָנגענומען א גרינעם קאָליר, און אַ סך מענשעלעך האָבען זיך אין זיי געטוקט: אַלע וואָס זיינען אין שטוב געווען; און פון דעם האָט בעריל אַרויס־גענומען, אז אַ שיף אויפ׳ן ים געהט אונטער, און ער האָט דערצעהלט וועגען גרויסען ים און די שיפען, און די פיש און חיות וואָס זיינען אין ים, ווי ער וואָלט דאָס אַלעס מיט די אויגען געזעהן. דערביי איז יאָסעלע געזעסען און האָט אויסגעשטעלט די גרויסע אויגען זיינע און געשלונגען יעדעס וואָרט, און ער האָט דאָס אַלעס געזעהן מיט זיינע גרויסע אויגען וואָס בעריל האָט דערצעהלט, און ער האָט אָנגעהויבען מורא צו קריגען פאַר דעם ים, און פאַר דער מוהמע, און פאַר אַלעס, ביז ער האָט אָנגעהויבען צו וויינען. אויף דעם וויינען האָט אויך קיינער קיין אַכט ניט געגעבען און קיינער האָט זיך ניט געלאָזט שטערען אין געשפּרעך, ביז ער איז איינגעשלאָפען אויף דעם פּאָטער׳ס געפּאַקטען זאַק, וועלכער איז געלעגען אין אַ ווינקעל, מיט די שרעקליכ־סטע חלומות אודאי וועגען ים, און וועגען די מענשעלעך וואָס טוקען זיך אין די „גרינע מוהמע׳ס“ אויגען, און ניט לאַנג האָט איהם אויך

געפאָלגט די „קאָמאַנדע“, בעריל און חיים, וועלכע זיינען אויך איינ־געשלאָפען אויף דעם צווייטען זאַק, און האָבען די שטיוועל אויס־געשטרעקט אין שטוב אריין.

די נאַכט איז נאָך געלעגען טיעף און שוואַרץ איבער דער ערד, און האָט אויך אָנגעפילט מיט פינסטערניס מאיר'ס קליינע שטיבעל, ווען דער איד איז געשטאַנען פאַר'ן הילצערנעם בעט פון זיינע צוויי קדיש־זאָגער'ס, בעריל און חיים, און האָט עפּעס שטיל אריינגעמור־מעלט זיך אין דער גרויסער באָרד אריין. זיין געזיכט האָט קיינער ניט געזעהן, און דורך דעם קען איך ניט זאָגען אויב זיין געזיכט האָט אַנדערש אויסגעזעהען, ווען ער האָט זיך געזעגענט מיט זיינע קינדער, וואָרום כאָטש די שטוב איז געווען בעלויכטען מיט דער ליכטיגקייט פון אַ דין נאַפטען־קנייטעל, אָבער דער איד האָט געהאַלטען די אויגען פערמאַכט און זיין גאַנץ פּנים איז געווען פערשטעקט אין די האָאר פון דער באָרד, נור מיט די הענד האָט ער געטאַפּט די קעפּ פון דער „קאָמאַנדע“, וועלכע זיינען יעצט געלעגען, און ביי דער שיין פון ליכטעל האָבען זיי גאָרניט אויסגעזעהן ווי אַ „קאָמאַנדע“, נור ווי צוויי דינע צווייגעלעך אָדער ווי צוויי קעלבער, וואָס בויגען צו די קעפּ איינס צום צווייטען און קענען נעבעך „קיין צוויי ניט צעהלען“. דער פאַטער האָט זיי צוריק אָנגעטהאָן די יאַרמולקעס, וועלכע זיינען געווען אראָב־געפאַלען פון זייערע קעפּ, און טאַפּענדיג מיט זיינע הענד זייערע קעפּ, האָט ער עפּעס געמורמעלט, און די אויגען געהאַלטען פערמאַכט. דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צו יאָסעלע'ן, וועלכער, מען דאַרף זאָגען צו זיין שאַנד, איז נאָך געשלאָפען מיט דער מוטער. ער האָט איהם אַן אויגענבליק אָנגעקוקט, און אַ קרעכץ געגעבען, — ביי מאיר'ן אַ קרעכץ איז ניט קיין חדוש — און זיך אראָבגעבויגען, און — אַ גאָט, יאָסעלע'ן אַ קוש אין קעפּעל געגעבען.

ער האָט געמיינט, אַז יאָסעלע שלאָפט. ערשט, אַז חנה־לאה וואָס איז דערביי געשטאַנען האָט צוגעבויגען דאָס ליכט, וואָלענדיג דעם מאַן ווייזען יאָסעלע'ס פּנים'ל, האָבען זיי דערזעהען יאָסעלע'ס שוואַרצע אויגען, וועלכע זיינען ברייט אָפען געווען און געקוקט מיט בעלעבונג אין די אָפענע נאַכט אריין. דער פאָטער האָט זיך דאַן צו איהם אָנגערופען:

— דער טאַטע פאָהרט אוועק, יאָסעלע, — פאָהרט ווייט אוועק.

יאָסעלע האָט געשוויגען, נור די אויגען האָבען אויסגעזאָגט, אַז ער הערט אַלעס צו אויפמערקזאַם.

— און עס וועט ניט זיין קיינער, ווער עס זאָל דיך פערהערען... בעגעהר צו לערנען, יאָסעלע, בעגעהר, און דאַווען פרום אין שטיבל, און לויף ניט ארום... און האָרך די מאַמע, יאָסעלע... וואָרום דער טאַטע וועט ניט זיין... — האָט מאיר געזאָגט.

יאָסעלע האָט אַלץ געשוויגען, נור ער האָט מיט אַמאָל אַלעס פערשטאַנען און גוט געוואוסט וועגען וואָס דאָ האַנדעלט זיך, און האָט געפיהלט זיין גאַנץ אידיש יתום'קייט... און אַז דער פאָטער האָט זיך אַראָבגעבויגען צו איהם און האָט איהם דאָס לעצטע מאָל אַ קוש געגעבען, האָט יאָסעלע אָבגעענטפערט :

— פאָהר געזונטערהייט, טאַטע. — און דאָס האָט געהייסען אַז ער זאָגט צו אַלעס, וואָס דער פאָטער האָט געזאָגט.

דאָס קושען איז עפּעס אַזוי אוננאַטירליך געווען פאַר דעם איד, אַז חנה־לאה האָט זיך דערביי הויך צוואויינט. ער האָט זיך ווידער אַראָבגעבויגען און ווידער אַ קוש געגעבען, און האָט עפּעס הויך געזאָגט ; און ווידער די אויגען פערמאַכט און מיט'ן קאָפּ צוגע־שאָקעלט. דערנאָך איז ער ארויס אין בעגלייטונג פון זיין ווייב, מיט זיין עלטסטע מיידעל צו דער פוהר צו, מיט די צוויי אָנגעפילטע זעק.

אַז די פוהר האָט זיך גערירט, האָט זיך חנה־לאה צוואויינט, און האָט זיך ניט געקענט איינהאַלטען. זי האָט זיך דערמאָנט אָן די מעשה וואָס שיינדעלע האָט איהר דערצעהלט, און זי האָט הויך נאָכ־געשריען :

—מאיר, פערגעס ניט, אַז דו לאָזט אַ ווייב מיט קינדער איבער !

אַז די אידענע האָט שוין געענדיגט דעם זאַץ, האָט זי זיך פער־שעהמט און געוואָלט צוריקכאַפּען זיך, אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט.

מאיר האָט זיך אויך פערשעהמט.

אַז יאָסעלע האָט געהאַט די אויגען געעפענט, האָט ער געטראָפען די „קאָמאַנדע“ זיצענדיג אויף דער ערד, און אַלע שטוהלען פון שטיבעל איבערגעקעהרט, און זיי האָבען איהם אָפּיצעל מיטגעטהיילט.

— היינט געהען מיר ניט אין חדר אריין, דער טאטע איז נאך אמעריקא געפאהרען.

יאסעלע האט זיי גאר ניט געענטפערט, ער האט ביי זיך אין זיין הערצעל בעהאלטען דעם פאטער'ס ווערטער, און א געוויסער שטאלץ האט איהם ארומגענומען אויף דעם וואס דער פאטער האט איהם געזאגט, און ער האט ביי זיך אבגעמאכט אלעס צו פאלגען וואס דער פאטער האט איהם אנגעזאגט.

אַליין אין דער פרעמד

אזוי ווי אַן איינזאַמער אין אַ וויסטע איז מאיר געזעסען אויף דעם דריטען שטאָק אין איינס פון די טענעמענט־הייזער אויף עסעקס סטריט, אין ניו יאָרק, וואָס איז ביים ברעג אויף יענער זייט אָקעאַן — צווישען אַ פינף מיליאָניגע בעפעלקערונג, און צווישען ניין הונדערט טויזענד זייגע איינענע גלויבענס־גענאָסען. צו קיין חברה, צו קיין סאָסייעטי, סיי ציווילע אָדער רעליגיעזע קאָנגרעגיישאָנס האָט ער נישט געהערט, און האָט זיך איבערהויפט מיט קיינעם נישט געמישט. די לאַנדסלייט פון דער דריטער סטריט, צו וועלכע ער האָט אַן אדרעס געהאַט און וועלכע האָבען איהם פון שיף אַראָבגענומען, האָבען איהם געשאַפט אַ אידיש „פליים“, אַ שאָפּ, אין וועלכען מען אַרבייט ניט שבת. שוין העכער פון זיעבען חדשים זיצט מאיר ביי אַ פענסטער, וואָס געהט אַרויס געגענאיבער אַ הויכער וואַנד, און נייהט אויף דער מאַשין זויִמען פון העמדער. ווי אַזוי ער איז דאָרט אַהין געקומען, ווייס ער נאָך ביז היינטיגען טאָג נישט, כאָטש ער פאָהרט יעדען טאָג צו דער אַרבייט, און יעדען טאָג פון דער אַרבייט. דער לאַנדסמאַן, דער קרוב, די מוהמע מלכה׳לעס (דעם טאַטען׳ס אַ שוועסטער׳ס) אַ זוהן האָט איהם אַריינגעפיהרט אין אַ טיעפען קעלער, און ער איז מיט דער באַהן אַהין־געפאָהרען. פון דענסטמאָל אָן פאָהרט ער יעדען טאָג צו דער אַרבייט און יעדען טאָג פון דער אַרבייט. ער האָט זיך גאָר נישט געוואונדערט איבער די באַהן, וואָס לויפט ווי אַ שרעקליכע חיה אין דר׳ערד; ער האָט איבער זיין וועג קיין אַמעריקא אַזוי פיעל זאַכען געזעהן, און דער קאָפּ איז איהם אַזוי בערוישט געווען, אַז ער וואָלט זיך שוין אויף גאָר נישט געוואונדערט. ער האָט זיך אויך נישט געוואונדערט, ווען דער קרוב האָט איהם פאָרגעלייגט, אַז ער זאָל העמדער נייהען, און אַז מ׳האָט איהם ביי אַ מאַשין אוועקגע־זעצט...

ער, מאיר ר׳ יאָסעלע סאָחאַטשאָווער׳ס, וואָס די שטאָדט האָט געקלונגען מיט זיין לערנען, אַ גערער חסיד, און איז עפּעס פון דער היים־אויס אַ סוחר געווען — זאָל ווערען אַ העמדעל־נייהער, ווי סענ־דעריל דער „דאַמסקער“ שניידער ביי זיי אין שטעדטעל! — דאָ איז אַלעס מעגליך און פאַר דעם איז עס דאָך אַמעריקאַ. עס איז קיין חרפּה ניטאָ, און צו דעם איז ער דאָך אַראָבגעקומען, און דער עיקר פּרנסה, — פון דעם וועט ער דאָך קענען מפרנס זיין זיין ווייב און קינדער אין דער היים, וועלכע וואַרטען אויס אויף אַ בריוועל מיט אַ רובעל. איז ער באַלד צוגעוואוינט געוואָרען, האָט צוגעלעגט דעם קאָפּ און זיך געזאָגט: „דאָס איז מיין פּרנסה“, — איז ער געזעסען טאָקע אַ גאַנצען טאָג, אַלע אָהן היט — ער אין אַ קאַפּעל. עס זיינען דאָרט מיידלעך אויך געווען. ער האָט זיי נישט געזעהן, און האָט געאַרבייט מיט פּליים, מיט קיינעם קיין וואָרט נישט גערעדט, פאַר זיך אַליין האָט ער זיך איבערגע׳חזר׳ט אַ משנה, אָבער מעהרסטען איז זיין געדאַנק געווען פערנומען מיט דער היים: וואָס מאַכען די קינדער, און יאָסעלע. ער האָט בעשיינפּערליך געזעהן ווי יאָסעלע זיצט אין חדר און לערענט די פּרשה חומש און טייטשט אויס דעם „ואני“; האָט אַ גוט קעפּעל און פערנעהמט, און געהט צווישען מנחה־מעריב אין בית־המדרש אריין און דאַווענט פרום. „אַ גוט אינגעל“, האָט ער זיך געזאָגט, און דאָס האַרץ איז איהם אויסגעגאַנגען פאַר בענקעניש נאָך איהם. און אַז עס איז טאָקע געקומען, אַז ער האָט אַהיים געשיקט חנה לאה׳ן די ערשטע צעהן רובעל (דאָרט איז עס נור פינף טאַלער), איז מי ידמה ומי ישוה לו — טאָקע דאָס האַרץ איז איהם פול געוואָרען מיט פרייד. ער איז געווען מיט זיי אין דער היים; ער האָט געזעהן, ווי דער פּאָסטמייסטער טראָגט אריין דעם בריעף, און זיין שוואָגער לייביש לייענט איהם פאַר חנה לאה׳ן, — זי איז דאָך אַ צדיקית, אַ צדיקית ממש, מילא וואָס די אידענע רייסט זיך אויס, צער גדול בנים, און אַלעס אויף איהר, און די קינדער, — שכר למוד געלד, און יאָסעלע שטעהט ביי די מאַמע און רייסט זי ביים שירץ: „ווייז מיר דעם טאַטען׳ס בריעף“.

מען זאָגט, אַמעריקאַ איז אַ לאַנד, וואו מען קען נישט אָבהיטען דאָס אידישקייט ווי מען דאַרף. עס איז אָבער נישט אַזוי. דער וואָס וויל אָבהיטען דאָס אידישקייט, קען עס אומעטום אָבהיטען.

והא ראיה, מאיר פלעגט זיך אויפהויבען, ווען עס איז נאָך טונקעל געווען, כדי ער זאָל קענען פאַר'ן דאַווענען נאָך אָבלערנען זיין פּרק משניות, ווי ער איז געוואוינט געווען פון קינדהייט אָן (משניות'ן האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך פון דער היים). צוערשט האָט דער „באָרדער“, דער יונגער־מאַן וואָס איז געשלאָפען מיט איהם אין איין שטוב תרעומות געהאַט; ער לאָזט ניט שלאָפען. דערנאָך האָט ער זיך צוגעוואוינט צו איהם. האָט זיך מאיר פערקליבען אין זיין ווינ־קעל פון שטוב, וואו זיין בעט און זיין קעסטעל זיינען געשטאַנען, און דאָרט איז זיין היים געווען. דאָרט, ביים טישעל, האָט ער אין דער־פריה געלערנט, געדאַווענט בעפאָר ער איז צו דער אַרבייט געגאַנגען. דאָרט אין זיין ווינקעל האָט ער זיך פרייטאָג צו נאַכט זיינע צוויי שבת־ליכט אָנגעצונדען, און ביי זיי „שלום עליכם“ געזאָגט: איהם האָט ניט געאַרט וואָס עס איז פאָרגעקומען אַרום איהם — ער האָט עס ניט געזעהן. טהיילמאָל ווי ער פלעגט פרייטאָג צו נאַכט זיצען ביי זיין טישעל און מקבל שבת זיין, איז פונקט זיין שכן געזעסען און האָט געטהאָן אַ וואָכעדיגע אַרבייט, אָדער האָט מיט זיינעם אַ חבר קאָרטען געשפּיעלט; ער האָט זיי ניט קיין מוסר געזאָגט; ער האָט געוואוסט עס וועט ניט העלפען. ער איז זיך ניט געגאַנגען זוכען קיין אַנדערע וואָהנונגען; ער האָט געוואוסט, אַז אַנדערש־וואו וועט אויך אַזוי זיין, נור ער האָט ניט געקוקט און ניט געזעהן וואָס עס טהוט זיך אין צווייטען ווינקעל — אין זיין ווינקעל איז געווען שבת קודש.

אין קיין חברה האָט ער ניט געדאַווענט. דעם ערשטען פרייטאָג צו נאַכט האָבען איהם די לאַנדסלייט פון דער דריטער סטריט מיט־גענומען אין די „קאָנגרעגיישאָן אנשי לענשנע“, די חברה פון זייער שטאָדט. די חברה איז געווען אויף די זעלבע גאַס וואו ער וואָהנט, אויף עסעקס סטריט. אַז ער איז געגאַנגען אין חברה אַריין, פריי־טאָג פאַר נאַכט, איז די גאַס געווען פול געפּאַקט מיט מענשען, און, ווי עפּעס אויף להכעיס דעם שבת, איז דער גרעסטער מאַרק געווען פרייטאָג צו נאַכט. מיט די נאַכט האָבען זיך געמעהרט די טישלעך אין מיטען דער גאַס, און האָבען פערשטעלט דעם גאַנצען דורכגאַנג פון דער גאַס, און ביי יעדען טישעל זיינען געשטאַנען רעדלעך מענ־שען. דאָס זיינען געווען אַהיים־געהענדע אידישע אַרבייטער פון די

שאפס. זיי האבען זיך איינגעהערט צו די געוואלדיגע אויסרופען פון די סוחרים, וועלכע האבען אויסגעריהמט זייער סחורה מיט די גרעסטע געשרייען. אידישע אינגלעך, — ער האט זיי דערקענט אין די פנים׳ער, — האבען אין דעם שבת ארייגעשפיעלט באלל אין מיטען גאס, האבען פייער אנגעצונדען פון דעם ליגענדען מיסט און פאפיער און קיינער האט זיי ניט דערמאהנט, אז עס איז שבת. דער האנדעל פון דער וואכענס האט איהם נאכגעיאגט ביז צו די טהיר פון די חברה, און נאך אויף די טרעפלאך וואס פיהרען ארויף צו די חברה זיינען געזעסען אידישע ווייבער און האבען געפיהרט א האנדעל מיט די וואס געהען אין די חברה אריין דאווענען. ער האט זיך ענטרונען פון דער וואכענס, וואס איז אויף דער גאס, אין די חברה; נור דער שבת וואס איז געווען אין די חברה, וואס איז געשטאנען אין מיטען גרעסטען „דערוואכענס“, איז געווען אן ארימער, א וואכעדיגער, און האט געמאכט אן איינדרוק, ווי ער וואלט פערטרונקען געווארען אין דעם גרויסען וואכעדיגען טאג, אין וועלכע ער איז געשטאנען. ער האט זיך ארומגעקוקט און האט געזעהן א בעלעמער און אן ארון, וועלכען א איד האט ארויסגערוקט פון א ווינקעל אין מיטען שטוב.

א צווייטער איד האט אנגעהויבען ליבטלעך אנצינדען, כאטש עס איז שוין געווען א שטיק אין שבת אריין. די חברה האט זיך אנגעהויבען איינציגווייז אנצופילען. דאס זיינען מעהרסטענס געווען בעלי מלאכות פון זיין שטעדטעל, וועלכע ער האט נאך געקענט פון דער היים. טהייל האט ער געקענט פון גאנץ אלטע יאהרען, וועלכע ער האט געזעהן ווען ער איז נאך א קינד געווען, זיי האבען געמאכט אויף איהם דעם איינדרוק ווי זיי וואלטען איהם ערשיינען אין א חלום. אנדערע האט ער ניט געקענט פון דער היים. דער גבאי איז געווען א טאנדעטנער שניידער פון דער היים. „קאזיען“ פלעגט מען איהם רופען, מיט א געל בערדעל. מען האט איהם אמאל פאר א גנבה פערשיקט נאך בריסק און פון דאמאלס אן איז ער פערשוואונדען געווארען... דא איז ער געווען דער גאנצער בעל־הבית פון שוהל; ער האט מאיר׳ן מיט א ברייטקייט שלום עליכם אבגעגעבען און געקוקט אויף איהם יעצט ווי מיט א רחמנות־פנים. ער האט זיך ארומגעקוקט, געזוכט א בעקאנטען פון דער היים, מיט וועלכען ער זאל א ווארט קענען רעדען — ער האט נאר געזעהן צווישען זיי בעלי־מלאכות;

ניט פון זיינע מענשען. זיי האָבען איהם שלום עליכם געגעבען, און האָבען איהם אויסגעפרעגט פון דער היים.

באלד איז צוגעגאנגען א איד צום באלעמער און האט זיך אוועק־געשטעלט דאוונען. ער האט איהם געקענט, — עפּעס א געוועזענער קאוואל אין זייער שטעדטעל...

מאיר האט זיך דערמאָהנט דעם שבת אין דער היים, אין דעם קליינעם שטעדטעל, וואו אלע געוועלבער ווערען פערמאכט, די גאנצע שטאָדט איז פערשלאָסען, און ר׳ לייבעל בער׳ס דעם רבי׳נס חזן׳ס קבלת שבת — און א בענקשאפט האט איהם ארומגענומען נאָך דער היים, זיין ווייב, זיין הויזגעזינד, זיינע קינדער. שבת — זיין יאָסעלע שטעהט יעצט אין הונדען קאשקעטעל, וואס ער האט איהם געקויפט אויפ׳ן לעצטען שמחת תורה (מאיר האט יאָסעלע׳ן אלץ געזעהן אין דעם קאשקעטעל), און שאָקעלט זיך איבער׳ן סדור. אין דער היים איז געגרייט צום טיש. די לייכטערלעך ברענען, און חנה־לאה, אן אשת חיל, איז אנגעטהאָן אין די נייע הויב — און ער איז אזוי ווייט — אָבער קיין עגמת נפש האט ער זיך ניט צוגעלאָזט — עס איז דאָך שבת און קבלת שבת בצבור, האט ער מיטגעזונגען דעם „שניי־דערשען" „לכה דודי". נאָכ׳ן דאוונען האט ער זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל, ווי ער איז געוואוינט געווען פון דער היים, ניט גלייך נאָכ׳ן דאוונען אהיים צו געהן — נור צו לערנען פרייטאג צו נאכטס נאָכ׳ן דאוונען — און צו וועמען האט ער געהאט זיך אהיים צו איילען? און שבת׳דיג האט ער זיך דאָך געפיהלט, כאטש אין די בגדים. גאָר אזוי ווי ער זיצט און שאָקעלט זיך איבער „אתקינות סעודתא", זעהט ער ווי מען רוקט ווידער אָב דעם אָרון קודש מיט׳ן בעלעמער אין א ווינקעל אריין, און מען פערהייגנט עס מיט עפּעס — און עס הויבען זיך אָן צו ווייזען גאָר אן אנדערער עולם — עפּעס כלי־זמרים, מיט בתולות און בחורים. מאיר הערט אויף צו זאָגען, קוקט זיך אום פער־וואונדערט. עס געהט צו איהם צו דער זעלבער איד, וואס האט די ליכטלעך אָנגעצונדען, אין דעם גאליציאנער קאשקעטעל, און מיט׳ן גאליציאנער לשון זאָגט ער איהם:

ר׳ פּעטער, איהר וועט דאס אָרט פערלאָזען, מען דארף די בּיישען צושטעלען, וואָרים דער טאנץ־מייסטער קומט באלד צוגעהן.

— וואָס, אין אַ מקום קדוש, פרייטאָג צו נאַכטס ?! שרייט אויס מאיר.

— די „קאָנגרעגיישאָן אַנשי לענשנע" האָוועגט דאָ יעדען פרייטאָג פון 6 ביז 8 ווינטער־טיים, און פון 7 ביז 9 זומער־טיים, עס איז שוין נאָך אַכט, פון אַכט אוהר קומט דער טאַנץ־מייסטער.

— דאָ, אין מקום קדוש ! — וואונדערט זיך נאָך מאיר.

— יעצט איז עס שוין נישט קיין מקום קדוש, יעצט איז עס אַ טאַנץ־האָלל.

מאיר האָט געכאַפּט דעם סדור און איז אַנטלאָפען. פון דענסטמאָל אָן דאַווענט ער נישט אין קיין חברה, עסט ניט קיין פליש פון אַמעריקאַנער שחיטה, נאָר אַליין פאַר זיך, ביי זיך אין ווינקעל, צווישען זיין בעט און קעסטעל, איז מאיר מקבל שבת, זינגט מאיר אַלע נגונים פון רבי'ן, בייגקט מאיר נאָכ'ן אידישקייט, נאָך זיין ווייב און קינדער, און דער עיקר, נאָך זיין אינגסטען קינד, נאָך יאָסעלע'ן.

וואָרים יאָסעלע'ן האָט מאיר ליעב געהאַט איבער אַלע גרענעצען, און ווי אַ קאַלטער פאָטער דער איד איז געווען אין דער היים, אַזאַ הייסער פאָטער איז ער געווען, ווען ער האָט די קינדער נישט געזעהן. אפילו אין דער היים, אַז עס איז אַ קינד קראַנק געווען, פלעגט ער וואַכען דערביי גאַנצע נעכט און דאָס לעצטע פאַרזעצט פאַר אַ דאָקטאָר און אַפּטייק, בפרט דאָ אין דער פרעמד און אַזוי וויט געהט ער אויס נאָך די קינדער — און דער עיקר נאָך יאָסעלע'ן. עס פלעגט איהם טהייל מאָל אָנגעהמען אַ פערלאַנג צו דערצעהלען פון יאָסעלע'ן, אויסצוריהמען אַלע זיינע מעלות און זיין חכמה. און חכמות האָט ער זיך יעצט דערמאָהנט פון איהם אַ מענגע, און ווען עס פלעגט איהם אָנגעהמען אַזאַ פערלאַנג צו דערצעהלען וועגען יאָסעלע'ן איז ער געגאַנגען אויף דער דריטער סטריט צו די לאַנדסלייט. אויף דער דריטער סטריט ביי די לאַנדסלייט זיינען זיך צוזאַמענגעקומען די „אַנשי לענשנע", האָרט האָט געוואָהנט די אלמנה פון ר' חיים כהן מיט איהרע זיעבען זיהן און דריי טעכטער. ר' חיים כהן איז געווען איינער פון די שעהנסטע בעלי בתים אין זייער שטעדטעל און אַ האַלב שטעדטעל זיינען זיינע פאַמיליע געווען. זעהר אַ גרויסע משפחה (דער פאָטער און זיין פאָטער'ס פאָטער, אַלע לענשנער געווען, האָבען אָהן עין הרע אַ סך קינדער געהאַט), איז יעדער צווייטער בעל־הבית

אין שטעדטעל געווען א מחותן אָדער א פעטער, אָדער גלאט א שני בשלישי. נאָך ר׳ חיים׳ס טויט האָבען זיך די קינדער איינציגווייז אָנגעהויבען אוועקצולאָזען אין די ווייטע מקומות. צוערשט איז א איינגערער זוהן אוועקגעפאָהרען, א בעל מלאכה געווען, און ער האָט דאָס אָנגעהויבען אָבצושלעפּען די גאנצע משפחה נאָך זיך, ביז זיי האָבען די אלמנה אראָפּגענומען. און פון דענסטמאָל אָן איז די וואָהנונג אויף דער דריטער סטריט די „אדרעס“ פאר אלע וואָס פאָרען קיין אמעריקא פון לענשנע, מיט א האלב שטעדטעל משפחה פאָהרען זיי אלע אראָב. צו די „מוהמע“ אין שטוב טעלעגראפירט מען פון שיף, ווען עס קומט אראָפּ א לענשנער און פון דאָרט געהט ארויס א יונג אָפּנעהמען פון שיף. דאָרט, ביי די „מוהמע“, האלט מען זיך אויף די ערשטע פּאָאר טעג, ביז מען טהוט אויס דעם „גרינעם“ און מען קריגט ארבייט. און דאָרט, אין שטיבעל ביי דער „מוהמע׳ן“, קומען זיך צוזאמען אלע לאנדסלייט יעדען שבת אויף דער נאכט, און מען שמועסט פון דער היים, פון שטעדטעל. אז עס קומט א נייער לענשנער, ברענגט ער מיט גרוסען און בריעוולעך פאר די לענשנער, קומט מען דאָרט צו דער „מוהמע“ אָפּנעהמען.

א גרויסע שטוב, אלע פריי־לעדיגע ברידער וואָהנען ביי דער מאמע, און די משפחה האלט זיך אין איינעם, און חיה, חיים׳ס ווייב, איז געווען א אידענע וואָס האָט געפיהלט וואָס עס הייסט אז מען דארף אָנקומען צו „קאָלומבוס׳ען“, זי האָט עס מיט־געמאכט. כאָטש די יונגען האָבען גע׳טענה׳ט מיט איהר, זיי ווייסען נישט וואָס זי האָט צוגעלייגט צו אמעריקא, איז דער היים האָט זי ארויסגעקוקט אויפ׳ן פלימפּעל און דאָ געהט זי אין די טהעאטערס. נור די אידענע האָט גע׳טענה׳ט, אז איהר איז פער׳מיאוס׳ט קאָלומבוס (די אידענע האָט גערופען אמעריקא „קאָלומבוס“) מיט זיינע טהעאטערע. און איבערהויפּט האָט זיך ביי איהר קאָלומבוס א שווארץ יאָהר אויסגעריכט.

אז א יונג האָט נישט אהיים געבראכט די ווײדזשעס אין גאנצען, האָט זי קאָלומבוס׳ען פון קבר ארויסגערופען און האָט שוין איינינגע מאָל געסטראשעט, אז זי וועט אהיים פאָהרען, כאָטש זי האָט שוין נישט געהאט צו וועמען צו פאָהרען נאָך לענשנע — איהר גאנצע משפחה איז אין אמעריקא. ס׳פלעגען די יונגען איהר נישט איינמאָל טרעפען אין א מיטען דאָנערשטאג זיצען מיט פערלייגטע הענד און

מיט וויינענדע אויגען — זי וויל אַהיים פֿאָהרען. און עס האָט זיך שוין אַמאָל געטראָפֿען, מען האָט איהר געמוזט אַ שיפֿס־קאַרטע קויפֿען און זי אַהיים שיקען, נור קוים איז זי צום שיף אַראָפּגעקומען און האָט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די קינדער מיט די אייניקלעך וואָס זי לאָזט איבער אויפ'ן ברעג, האָט זי זיך אָפּגערופֿען: „צו וועמען זאָל איך מ'שטייגס געזאָגט פֿאָהרען, אַז דער קאָלומבוס האָט מיר אַלע קינדער צוגענומען?“ און האָט גענומען דאָס פּעקעל און צוריק גע־גאַנגען אויף די דריטע סטריט.

איז דאָרט געווען ביי די אלמנה חיה אויף די דריטע סטריט דער „סבאָרנע פּונקט“ פֿאַר די אנשי לענשנע. די יונגע לייט זיינען דאָרט געקומען צו די בחורים, וואָרים די לענשנער יונגע לייט האָבען אויך געהאַט אַ בעזונדער סאָסייעטי, וועלכע רופֿט זיך „די לענשנער יאַנג מען סאָסייעטי“, און די בחורים זיינען געשטאַנען אַן דער שפּיצע פֿון דער חברה און געפֿיהרט דאָרט די הינטער־קוליסען־פּאָליטיק יע־דען שבת אויף דער נאַכט. און די עלטערע מענשען האָבען געהאַט די קאָנגרעגיישאָן פֿון די „אנשי לענשנע“, און די פּראָסטע ווייבער זיינען גלאַט געקומען צו חיה'ן, וואָרים מען האָט געוואוסט, אַז ווען מען וויל טרעפֿען אַ לאַנדסמאַן און אַז מען וויל ריידען פֿון דער היים, קען מען עס געפֿינען אויף דער דריטער סטריט.

שבת אויף דער נאַכט. ווען מאיר האָט געהאַט הבדלה אָפּגע־מאַכט אין זיין ווינקעל צווישען דעם קאַסטען און בעט, האָט ער זיך אָנגעטהאָן דעם ראָק און איז אַהין געגאַנגען, ווי זיין געוואוינהייט איז געווען, צו די לאַנדסלייט אויף די דריטע סטריט. ער איז געווען זעהר טרויעריג, וואָרים אכט חדשים איז ער שוין פֿון דער היים, אָהן דער ווייב און אָהן די קינדער, — און איז דען פֿאַר אַ איד אַ תכלית צו זיין אַליין? — ער האָט זיך דערמאָהנט אָן זיינע שבתים, זיין פּסח אַליין, און די קינדער אין דער היים אָהן אַ פֿאָטער, — ווער קוקט זיך אויף זיי אַרום? טאַקע ער האָט פֿון די ערשטע מינוט אָן, וואָס ער איז אַהער געקומען, אָנגעהויבען צו קלעהרען אויף אַ תכלית, און כאָטש ער האָט חנה לאַה'ן אַהיים געשיקט געלד, דאָך האָט ער שוין אָנגעהויבען אָפּצושפּאָרען יעדע וואָך פֿון זיין פֿערדיענסט אַ קליינִיג־קייט אויף אַ תכלית. אָבער וואָס וועט זיין דער סוף: ער וועט אַהיים פֿאָהרען אָדער זיי אַהער ברענגען? נור, וואָס ער האָט גע־

האט אפגעשפארט איז געווען זעהר ווייניג אי פאר אהיים צו פאהרען, אי זיי אהער צו ברענגען. און דא רעדט מען עפעס וועגען א סלעק, ווען ס'מאכט זיך א שלעכטע צייט. אנדערע געהערען עפעס צו אזעלכע חברות, וועלכע צאהלען אין א שלעכטע צייט. דער קרוב פון דער דריטער סטריט האט איהם צוגערעדט, ער זאל אויך אריינטרעטען אין עפעס א חברה „אחדות", וואו אלע ארבייטער האלטען זיך צו־זאמען. נור איהם האט בעת מעשה פערדראסען, וואס דער קרוב האט איהם גענומען בבחינת ארבייטער? — וואס פאר א ארבייטער איז ער? ער איז א איד, א יודע ספר.

נור נישט וועגען דעם האט ער יעצט געקלעהרט, געהענדיג צו די דריטע סטריט. אהיים פאהרען צוריק — וואס וועט זיין דער תכלית? דער זעלבער ארימאן וואס פריהער. און מיט וואס וועט ער זיך מפרנס זיין? ווען ער איז דא, פערדיענט ער דאך און פיהרט צוויי הייזער (מאיר האט זיך גערעכענט פאר א הויז) און שפארט נאך א ביסעל. און רחל'ע, די עלטסטע טאכטער, זאגט מען, וואלט דא אויך באלד געקענט פערדיענען, און אז מען קומט אהער מיט קינדער, ווע־רען דא עלטערע גאר גליקליך, והא ראיה, ר' חיים'ס אלמנה פון די דריטע סטריט. נור גלאט ווי נעהמט מען אהער חנה לאה'ן מיט די קינדער, און וואס וועט זיין מכח אידישקייט, מכח לערנען? מילא פאר די „קאמאנדע" — וועלען זיי נישט זיין קיין גרויסע לומדים — זיי ווילען סיי ווי סיי נישט לערנען. אבער יאסעלע? און קלעה־רענדיג וועגען יאסעלע'ן, האט איהם אזא פאטערליך רחמנות־געפיהל ארומגענומען, אז ער האט אליין אויף זיך אנגעהויבען רחמנות צו קריגען. ער האט שטענדיג געזעהן יאסעלע'ן ווי ער שטעהט אין שטיבעל אויף זיין ארט און האלט דעם סדור אין האנד און דאווענט פרום. אדער ער האט איהם געזעהן ווי שבת נאכמיטאג (יאסעלע האט אנגעהויבען חומש צו לערנען און קען שוין די ערשטע פרשה) נעהמט ער דעם חומש און מישט זיך אויף, און וויל אז עס זאל איהם זוער פערהערען. ער געהט צו צו די מוטער, זי זאל איהם פערהערען די פרשה חומש. נאר די מוטער קוקט אריין און ווייס נישט וואס יאסעלע זאגט.

מיט אזעלכע געדאנקען איז מאיר אנגעקומען צו די לאנדסלייט. ביי די לאנדסלייט אין הויז האט ער שוין געטראפען די קינדער־

װעגלעך, אין װעלכע די װײַבער פֿון די אנשי לענשנע האָבען געבראַכט צופֿיהרען זײערע קינדער, און ער האָט זיך װיעדער דערמאָהנט אָן חנה לאה׳ן, און בײַ זיך געטראַכט: האָבען נישט בײַ װעמען די קינ־דער צו לאָזען, מוזען זײ מיט זיך מיטנעהמען די קינדער. די שטוב איז געװען פֿול מיט מענער, װײַבער, עלטערע און זױגענדע קינדער — אַלע זײַנען געװען אויסגעזעצט אויף די בעטען, אויף די בענקלעך, אויף די ערד. די װײַבער האָבען די זױגענדע קינדער געהאַלטען, און די עלטערע קינדער האָבען זיך אין מיטען שטוב געשפּיעלט, און די שטוב איז פֿול געװען מיט רויך פֿון פּאַפּיראָסען. אויבען־אָן בײַם טיש איז געזעסען יואל װאַטענמאַכער פֿון דער היים, אַרום איהם — די אנשי לענשנע, און ער האָט דערצעהלט װעגען לענשנע.

יואל װאַטענמאַכער איז ערשט געהאַט אָנגעקומען פֿון לענשנע, און באַלד האָבען זיך די לענשנער פֿון גאַנץ ניו יאָרק דערװאוסט, אַז ס׳איז אָנגעקומען אַ נײַער לענשנער, און זײ זײַנען זיך צוזאַמענגע־קומען צו די אלמנה חיה, אויספֿרעגען בײַ יואל׳ען אויף די זײַעריגע.

— און װאָס מאַכט דאָרט די אַלטע חיה־ראַשע, לעבט זי נאָך? — האָט אײנער געפֿרעגט פֿון עולם אַרױס — אויף אַן אַלטע אידענע פֿון שטאָדט, װאָס אַלע האָבען זי געקענט.

— נײן, לעצטען חל־המועד פּסח איז זי געגאַנגען אַראָב אין קעלער אַרײַן, אַ פּוס זיך אויסגעגליטשט און געשטאָרבען.

— געשטאָרבען! — שאָקלען זײ אַלע מיט די קעפּ — אַן אַלטע אידענע געװען.

און באַלד דערמאָהנט מען זיך די מעשיות פֿון חיה־ראַשע׳ן.

— געדענקסט, חנוכה אויף דער נאַכט, װי זי האָט בײַ אונז דאָס שמאַלץ אויסגעלאָזט אויף פּסח, און האָט אונז דערצעהלט די מעשיות מיט אַ פֿײַערדיג הענדעלע — רופֿט זיך אײן ברודער פֿון חיה׳ס יתומים אָן צום צװײטען.

— אַ גאַנצע קעכין געװען. איהרע מאכלים! װײסט, זי האָט דאָך בײַ מיר אויף מײַן חתונה דאָס געבעק געבאַקען. איהרע פֿאַרעמ־לעך, איהרע האַמבורגער קיכעלעך — איז דאָס געװען אַ געבעק! — רופֿט זיך אָן אַ אידענע, װאָס איז ערגעץ װאו װײַט הינטען געזעסען.

— און װאָס מאַכט דאָרט מײַן מוהמע? — פֿרעגט אַ איד פֿון מיטען אַרױס.

— ווער איז דאָס זיין מוהמע? — קוקט זיך חיה אום, און זוכט צווישען דעם עולם דעם פרעגער — ביז זי בעמערקט אַ קליין אידעל — אַ, ביילע גנענדעל?

מאיר האָט אויך געוואָלט פרעגען אויף זיינע — נור דער עולם האָט געהאַט אַזוי אַרומגערינגעלט דעם וואַטענמאַכער, אַז ער האָט זיך נישט געקענט צוקריגען צו איהם. יעדער איינער האָט אויס־געפרעגט נישט בלויז אויף זייניגע, נור אויף בעקאַנטע און עס האָ־בען זיך געפונען אַזעלכע, וועלכע זיינען נייגעריג געווען צו וויסען וואָס עס איז געוואָרען דער סוף פון געוויסע גאַסען, הייזער, בהמות און חיות פון לענשנע, — איינער, אַן עלטערער מענש, מיט אַ דיק ביכעל און אַ סך גאָלד אויף זיך, אויך אַ לענשנער, און וואָס מאיר האָט איהם געדענקט ווי אויס אַ חלום — דער עולם האָט איהם גע־רופען דער „אַלרייטניק“ — האָט עפּעס גערעדט וועגען יאָהר־צייט און וועגען אהיים פאָהרען נאָך יאָהר־צייט. דערנאָך האָט ער דערצעהלט וועגען זייגע געוועזענע כלות, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין דער היים. האָט זיך אויסגעפרעגט אויף אַלע זיינע כלות, וועלכע ער האָט געמיינט, אַז זיי זיינען נאָך אַלע מיידלאָך. פאַר איהם, דעם „אַל־רייטניק“, האָט דער וואַטענמאַכער געזעהן, האָבען אַלע דרך ארץ. דורך דעם האָט ער איהם אַלערשטענס אָבגעענטפערט. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז די אַלע כלות וואָס דער „אַלרייטניק“ האָט אין דער היים איבערגעלאָזט, זיינען שוין אַלע אַלטע ווייבער געוואָרען, און האָבען שוין אַלע אויסגעגעבענע קינדער, און ער האָט זיך אַזוי געוואונדערט דעריבער, ווי ס'וואָלט געשעהן אַן אוננאַטיר־ליכע זאַך. דערנאָך האָט ער דערצעהלט, דער „אַלרייטניק“, אַז אַלע זיינע געוועזענע כלות שיקען צו איהם די ערוואַקסענע זיהן און פאַר יעדען קוש, וואָס ער האָט די מוטער געגעבען אין די יוגענד, בעצאָהלט ער יעצט די זיהן צו צעהן טאָלער. דער עולם האָט זיך צולאַכט און מאיר האָט זיך פערשעהמט און פערקליבען זיך אין אַ ווינקעל.

דער עולם איז אָבער אַריינגעקומען אין אַ ליכטיגע שטימונג פון דעם „אַלרייטניק'ס“ מעשיות מיט די כלות, און דער „אַלרייטניק“ האָט אַראָבגעשיקט נאָך ביער פאַר דעם גאַנצען עולם. דענסטמאָל האָט מען זיך אָנגעהויבען צו דערמאָהנען אַן אַלע זאַכען, וואָס זיינען אין שטעדטעל פערלאָפען אין די קינדער־יאָהרען און מ'האָט אָנגע־

רופען נעמען פון מענשען, וועלכע זיינען שוין לאנגס אויפ'ן „גוטען ארט“ געווען און נעמען פון הייזער און גאסען, וואס עס איז שוין פון זיי קיין זכר נישט געווען — דענסטמאל האט זיך אויפגעהויבען משה'לע דער קאזאק, וואס איז נאך אין דער היים געווען בעוואוסט פאר א גרויסען לץ און קונצען־מאכער, און וואס ער האט אין דער היים עפעס אין א טהעאטער געזאלט האבען געשפיעלט און דא איז ער א גאנצער פריזירער און א מאכער אויך אין די טהעאטערס — און האט אנגעהויבען נאכצומאכען ווי שלמה סוקניק דאוועגט אין די חברה פאר'ן עמוד מיט זיין קוויטשענדיג קול'כעל, און ווי חיה־ראשע טאנצט אויף די חתונות פאר די כלה צום לעגען־פיהרען, און ווי גנענדעל ברייגע פאלט שבת אוועק נאך די קוגעל אויף די „חאלערע“ און אי־ציעלע דער פעלדשער קומט צו לויפען מיט'ן „שמעק־פלעשעלע“. דאס זיינען אלץ געווען נעמען פון מענשען, וועלכע האבען שוין לאנג גע־רוהט אין דר'ערד ערגעץ וואו אויף א בערגעל, אויף יענער זייט ים, און וואס קיינער פון די לעבעדיגע האט שוין נישט געוואוסט פון זיי און נישט געהערט פון זיי — אויסער דאס ביסעל „אנשי לענשנע“, וועלכע זיינען פערבלאנדזשעט געווארען אויף יענער זייט ים, און האבען זיך צוזאמענגעקליבען אין דעם קליינעם שטיבעל און דער־מאהנען זיך פון לענשנע, זייער אלטער היים.

ווען משה'לע קאזאק האט געקוויקט דעם עולם מיט די לענשנער זעלטענהייטען, האט זיך מאיר אין דער שטיל צוגערוקט צו יואל וואר־טענמאכער, און האט געפרעגט אויף זיינע. יואל האט זיך אומגע־קוקט און האט דערזעהן מאיר'ן:

— א, איהר זייט עס! שלום עליכם. אייער קליינער יונג, ווי רופט מען דאס, יאסעלע, דאכט זיך, ער שם'ט דאך אין די גאנצע שטאדט, איז מיר נאכגעלאפען נאך די פוהר און האט זיך געבעטען אז איך זאל אייך איבערגעבען א גרוס, אז ער לערענט זיך, און ווארט ביז איהר וועט איהם פערהערען. שא, ער האט מיר עפעס מיט־געגעבען א בריוועל.

יואל האט געזוכט אין די קעשענעס.

— יא, ער האט מיר געהייסען אייך זאגען — האט ער ווייטער גערעדט — אז דער רבי לערענט איהם שרייבען, און ער שיקט אייך א בלאט, וואס ער אליין האט אויפגעשריעבען.

יואל האָט עפּעס געפונען און אַרויסגעצויגען פון קעשענע אַ צו־קנייטשט שטיקעל פּאַפּיער.

— דער קליינער יונג האָט מיך אַזוי געבעטען, איך האָב עס איהם ניט געקענט אָבזאָגען.

מאיר האָט זיך פערקליעבען אין אַ ווינקעל, און אויפגעעפענט דאָס צוקנייטשטע פּאַפּיער. עס איז געווען אַ בלאַט פון אַ שרייב־בוך, אויף וועלכען עס איז אין שורות, איין שורה נאָך די אַנדערע, געווען אויפגעשריעבען אין זילבען מיט אַ קינדישע האנד־כתב:

„איך וויל דעם טאַ־טע־שי זע־הען. איך וויל דעם טאַ־טע־שי זע־הען". אַזוי איין שורה נאָך די צווייטע.

מאיר האָט לאַנג בעטראַכט זיין יוהן'ס האַנדשריפט. אַ מינוט האָט ער עפּעס געקלעהרט — צולייגט דאָס שטיקעל פּאַפּיער אין האַנד, און איז מיט אָבגעלייגטע טריט און געדאַנקען צוגעגאַנגען צו חיה'ס עלטערען זוהן משה דוד, וועלכער איז שוין געווען אַ גאַנצער אמעריקאַ־נער און גערעדט ענגליש און ער האָט שטענדיג געלערענט די נייע אַנגעקומענע ווי זיי זאָלען זיך האַלטען — און האָט איהם געפרעגט מיט פאַרזיכט:

— מען זאָגט, אַז מען קריגט שיפס־קאַרטען היע אויף אויס־צאָהלען — איז עס וואהר?

— וואָס, איהר ווילט אייערע אַראָפּברענגען? — האָט איהם דער קרוב געפרעגט.

— איך ווייס? — איז ער זיך מישב — און וואָס זאָגט איהר?

דער בריעף

חנה־לאה האָט זיך ארומגעוויקעלט אין דעם נייעם שבת׳דיגען טיכעל, גענומען יאָסעלע׳ן ביי די האַנד און צוגעפיהרט איהם צו די חברה אַנשי אמת, וואו דער דיין האָט געלערנט שבת נאָכמיטאָג מיט די אידען פון די חברה, און האָט אריינגעשיקט יאָסעלע׳ן מיט׳ן חומש — צום דיין, און געבעטען מען זאָל איהר לעבעדיגען יתום פערהערען.

זי האָט איהם נישט געוואָלט פיהרען צום שוואָגער לייביש און נישט צו קיין אַנדער משפחה — זי האָט נישט געוואָלט, אז די שונאים זאָלען דערפרעהט ווערען איבער איהרע צרות, וואָרים כאָטש לייביש מיט׳ן וויב זיינען געווען ביי מאיר׳ן ביים געזעגענען זיך, דאָך האָט זיי חנה־לאה געהאַלטען פאר שונאים, און דאָס וואָס יאָסעלע האָט נישט דעם פאָטער, נור אז אַנדערע זאָלען איהם פערהערען, האָט זי בעטראַכט פאר א צרה, מיט וועלכע די „שונאים וועלען דערפרעהט ווערען“.

מיט די „קאָמאַנדע“, מיט איהרע צוויי ערוואַקסענע זיהן, האָט זי זיך נישט געקענט קיין עצה געבען. זיי זיינען געגאַנגען אין חדר אריין, ווען זיי האָבען געוואָלט, כאָטש דאָס גאַנצע געסעל אידען האָ־בען זיך געפיהלט פערפפליכטעט אכטונג צו געבען אויף די „לעבע־דיגע יתומים“, ווי מען האָט זיי גערופען; און ווי א איד האָט געזעהן א יונג פון די „קאָמאַנדע“ אין גאַס ארומלויפען, האָט ער א כאַפּ געטהאָן דעם פאַסעק און געשריען: „אין חדר אריין, דו יונגאַטש איינער!“ — דאָך האָבען זיך די יונגען געפיהלט פריי און זיינען גאַנצע טעג אויף די פעלדער ארומגעלאָפען און אין „פּאַלענט“ גע־שפּיעלט.

דאָס גאַנצע שטעדטעל האָט זיי געהאַלטען פאַר פערלוירען און פערפאַלען און בעדויערט חנה־לאה׳ן, „וואָס פון קינדער ווערט, אז א

טאטע איז נישטאָ". און צווישען חנה־לאה'ן און די „קאמאנדע" איז אַ שטענדיגע מלחמה געווען. חנה־לאה האָט איינגעשלאָסען דאָס ברויט מיט די שטיוועל אין קאסטען, און די יונגעז האָבען עס אַרויס־געקראַגען. חנה־לאה האָט זיי געהאַלטען פאר פערפאַלען, דאָך, אַז די קאָמאַנדע איז אַהיים געקומען און האָבען דערצעהלט, אַז מען האָט זיי אין שטיבעל (וואו זיי האָבען געדאַוועט) פון דעם פאָטער'ס אָרט אוועקגעיאָגט, איז חנה־לאה אַרונטער און האָט אום שבת געמאַכט אַ גוואַלד: „איהרע לעבעדיגע יתומים פערטרייבט מען פון די שוהל און גאָט וועט זיך פאַר איהר אָננעהמען".

נור מיט יאָסעלען איז אַנדערש געווען. אויף יאָסעלען אַכטונג צו געבען האָט זי זיך געפיהלט פערפליכטעט פאַר מאיר'ן, איהר מאַן. דאָס קינד האָט בעגעהרט צו לערנען — און מען מוז דאָך איהם אויס־לערנען אַ איד צו זיין, און כאָטש דער שכן, ר' משה, האָט איהם יעדען שבת פעההערט די פרשה חומש (יאָסעלע האָט שוין אָנגעהויבען חומש), דאָך האָט איהם חנה־לאה געפיהרט יעדען שבת נאָכמיטאָג אין די חברה אַריין צום דיין פערהערען. זי האָט געוואָלט וויזען דאָס געסעל, אַז זי ווייסט ווי אַ מאַמע צו זיין און מאיר קען זיך אויף איהר פערלאָזען מיט יאָסעלע'ס ערציהונג. ווארים יאָסעלע איז גאָר געווען אַן אַנדער קינד, ניט ווי זיינע ברידער. צייט דער פאָטער איז אוועקגעפאָהרען איז יאָסעלע אַן ערוואַקסענער איד געוואָרען. ביי־נאַכט, ווען דער פאָטער איז צו איהם צוגעקומען צום בעט און האָט זיך מיט איהם געזעגענט, איז ער „רייף" געוואָרען. ער האָט אָנ־געהויבען צו פערשטעהן, אַז עס איז עפּעס געשעהן אַ וויכטיגע זאַך אין זייער משפּחה, און אַז דער פאָטער איז אַזוי לאַנג נישט צוריק־געקומען, האָט ער נישט געפרעגט ווען דער פאָטער וועט צוריק־קומען, נור ער האָט פערשטאַנען, אַז דער פאָטער איז ווייט פון זיין משפּחה, ווייל ער מוז — און ער מוז אָנהויבען ארום זיך צו קלעהרען, און אַזוי ווי דער תכלית וואָלט שוין געווען געפּיקט אין דעם קעפעל פון דעם קליינעם איד, האָט ער געגעבען אַ נעהם זיך צו זיך זעלבסט. ער האָט געפיהלט, אַז דער פאָטער איז נישטאָ און די מוטער קען ניט איבער איהם אַכטונג געבען, האָט ער אַליין איבער זיך געזאָרגט. קיינמאָל האָט מען איהם נישט געדאַרפט הייסען געהן אין חדר אריין; ער האָט זיך אַליין אין דער פריה אויפגעהויבען מיט אַ געוויסען קינ־

דישען אימפעט (נור ביי יאָסעלע'ס ערנסטקייט און רוהיגקייט האָט עס אויסגעזעהן ווי א ספּריט פון אן ערוואַקסענעם). קיינמאָל האָט מען איהם נישט געזעהן זיך שפּיעלען. קיין חברים האָט ער נישט געהאַט, נור איז זיך געגאַנגען זיין „אָקסען שריט". אין חדר איז ער געזעסען שטענדיג שטיל, מיט א געוויסע ערנסטקייט און האָט זיך גוט איינגעהאָרכט וואָס דער רבי האָט געזאָגט. ער האָט שטענדיג געקענט וואָס ער האָט געלערנט, און אז ער איז אהיים געקומען, איז ער נישט געלאָפען איבער דער גאַס, האָט זיך נישט געשפּיעלט, ווי אנדערע קינדער, נור ער האָט זיך אוועקגעזעצט ווי אן ערוואַקסענער ביי ערוואַקסענע מענשען און האָט זיך איינגעהאָרכט וואָס מען רעדט; דורך דעם איז ער זעהר געפעלען אַלעמען און אלע האָבען איהם גע־ריהמט.

פרייטאָג פאַרנאַכט האָט ער גענומען דעם טאַטען'ס סדור און איז געגאַנגען אין שטיבעל אריין, וואו דער טאַטע האָט געדאַווענט, און זיך געשאָקעלט און הויך געדאַווענט, כדי אַלע זאָלען הערען זיין מעריב. יעדערער האָט איהם דערפאַר א קניפּ געטהאָן אין בעקעל. יאָ־סעלע האָט זיך געפיהלט געשמייכעלט. ער האָט עס אָבער נישט ארויסגעוויזען, נור ווי אן ערוואַקסענער מענש — פערשוויגען. מיט די ברידער האָט ער זיך נישט גע'חבר'ט, און אז ער האָט געהערט ווי די מוטער ערגערט זיך איבער זיי וואָס זיי לויפען ארום, האָט ער זיך אויך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל א פערקלעהרטער, ווי ער וואָלט געזאָרגט וועגען דעם, וואָס עס וועט אויס די ברידער ווערען. ער האָט אויך יעדען שבת נאָכמיטאָג די מוטער דערמאָהנט, אז זי זאָל איהם פיהרען אין די חברה אריין צום דיין פערהערען. ער שטעהט פאַר'ן דיין און פאַר די גאַנצע חברה אידען און זאָגט הויך די פּרשה חומש מיט רש"י, וואָס ער האָט די וואָך געלערנט, מיט א זעלבסט־געפיהל פון אן ערוואַקסענעם, ווי ער וואָלט די אידען געוואָלט זאָגען: „דער טאַטע איז נישטאָ, מוז איך איבער מיר אַליין זאָרגען". און זיין מאַמע, חנה־לאה, שטעהט פאַר די טהיר פון די חברה (זי וועט דאָך נישט אריינגעהן, עס זיינען דאָך אידען דערינען) און הערט זיך צו צו זיין קול, און זאָגט צו די פאַרבייגעהענדע ווייבער מיט א קרעכץ:

— עס איז דאָך מיין יאָסעלע, דער פאָטער איז דאָך נישטאָ, מוז

איך איהם פיהרען אין די חברה אריין, אז דער דיין זאָל איהם פער־הערען.

און אז יאָסעלע האָט אָבגעזאָגט די פרשה חומש, קנייפּט איהם דער דיין אין בעקעלע. יאָסעלע נעהמט דאָס חומש אונטער'ן אָרעם און זאָגט אַ געלאַסענעם „גוט שבת" און געהט ארויס געלאַסען, ווי אַן ערוואַקסענער, און די מוטער געהט מיט איהם איבער'ן געסעל אהיים. עס איז שבת פארנאכט און די ווייבער זיצען פאר די טהירען פון די הייזער, און פאר יעדע קופּקע ווייבער שטעלט זיך חנה־לאה אָפּ:

— גוט שבת.

— גוט שבת, גוט יאָהר.

— פון וואַנען געהט איהר, חנה־לאה?

— איך געה דאָס מיט מיין לעבעדיגען יתום פון די חברה. דער דיין האָט איהם פערהערט, דער פאָטער איז דאָך נישטאָ — דערצעהלט חנה־לאה דעם פזמון פאר יעדע קופּקע ווייבער.

און יאָסעלע מאכט דערביי אַן ערנסטע מינע, ווי ער וואָלט מיט זיין קעפּעל צוגעשאָקעלט, און געהט מיט די מוטער ווייטער.

די ווייבער קוקען זיי נאָך, און מאַטלען עפּעס דאָרט צווישען זיך.

אָנגעקומען פאר די טהיר פון זייער הייזעל, זעצט זיך די מוטער מיט'ן זוהן אוועק. עס איז אַ זומערדיגער שבת־פארנאכט. אלע זיצען פאר די טהירען אין געסעל, די מענער געהען אהיים פון שוהל־בעל, פון מנחה־דאַווענען; די יונגען לויפען אין גאַס און יאָגען זיך איינער דעם צווייטען, דערונטער מוז די „קאָמאַנדע" אויך זיין. די מיידלעך, אין די שבת'דיגע נייע קליידלעך, שפּאַציערען איבער'ן געסעל און שאָקלען אין יעדען פענסטער אריין „גוט שבת". און די זון געהט אונטער אונטער די לייטערס פון די ווינד־מיהל.

יאָסעלע מיט די מאַמע זיצען פאר די טהיר, רחל'ע שפּאַציערט מיט די חבר'טעס אין געסעל און די מוטער פיהרט אַן ערנסט געשפּרעך מיט יאָסעלען, ווי מיט אַן ערוואַקסענעם.

— שוין לאַנג נישט געווען קיין בריעף פון טאַטען — זאָגט די מוטער.

— האָט זיך אודאי פערשפּעטיגט — ענטפערט יאָסעלע מיט דעם טאָן פון אַן ערוואַקסענעם און גיט דערביי צו פערשטעהן מיט זיינע קינדישע קליינע הענטלעך — עס געהט דאָך אזוי לאַנג פון אמע־

ריקא, — און קוקענדיג אויף די אונטערגעהענדע זון, האט ער זיך דאך נישט געקענט איינהאלטען און פרעגט די מוטער:

— ווייסט, מאמע, יעצט הויבט זיך דער טאטע אויף.

— פון וואנען ווייסטו דאס?

— די זון געהט דאך יעצט אויף אין אמעריקא. אז ביי אונז ווערט נאכט, הויבט דארט אן טאג צו ווערען — דערצעהלט יאסעלע דער מאמען און גיט איהר צו פערשטעהן מיט זיינע הענטעלעך.

אויף דעם האט חנה־לאה געגעבען א קרעכץ:

— אה, געלאזט מיך דא — מיין מאן געלאזט מיך דא — שאקעלט די אידענע מיט'ן קאפ.

— וואס מיינסטו, עס איז איהם גוט? — פרואווט יאסעלע צו פארענטפערען דעם פאטער — אוי, וויל ער אונז אודאי זעהן!

אז עס איז נאכט געווארען, באלד נאך הבדלה, האט זיך פון דער העלער הויט געיאוועט די מוהמע שיינדעלע. עס האט קיינער ניט בעמערקט ווי זי האט זיך אריינגעשלייכט מיט איהר „גוט וואך". די „רויטע בעקעלעך" האבען ארויסגעשיינט פון הינטער דעם טוך, וואס זי האט געטראגען איבער'ן קאפ — און דאס קיכערן — כי־כי־כי — האט זיך מיט'ן הוסט געלאזט הערען צוזאמען.

יעדעס מאל ווען די מוהמע שיינדעלע האט זיך פון דער העלער הויט געיאוועט, האט עס חנה־לאה'ן געגעבען א שטאך אין הארץ. זי האט געוואוסט, אז די מוהמע שיינדעלע ווייזט זיך ניט בחנם — מן הסתם מוז עפעס זיין נייעס — אזוי פשוט קומט די מוהמע נישט. נור איהר לאכען מיט'ן הוסט האבען איהר אנגעזאגט, אז דא מוז עפעס עקסטרא זיין. די מוהמע שיינדעלע האט זיך, ווי איהר גע־וואוינהייט, אוועקגעזעצט אין א ווינקעלע און האט געפרעגט:

— לייביש איז נאך נישט געווען?

האט חנה־לאה געוואוסט, אז עס איז עפעס געשעהן: ענטוועדער א צרה אדער א פרייד. ווארים די מוהמע יאוועט זיך פלוצלונג אין ביידע פעלע. און חנה־לאה האט זיך אוועקגעזעצט מיט א קלא־פענדיג הארץ פון שרעק ווארטענדיג אויף לייביש'ען. זי האט נישט געוואלט די שוועגערין דאס פערגעניגען אנטהאן און זי פרעגען, וואס איז געשעהן (עפעס אנדערש ריידען האט זי יעצט אויך נישט געקענט), איז זי געזעסען שטיל, האט זיך יעדע מינוט אויפגעכאפט, געשריען

אויף די יונגען, אויף רחל'ען — אלעס איז איהר פון די הענד געפאלען, דאס גלעזעל פון לאמפ האט געפלאצט, דאס גלאז, אין וועלכען זי האט געוואלט די מוהמע טהע אנגיסען, איז איהר פון האנד געפאלען, און די מוהמע איז געזעסען אין איהר טונקעל ווינקעל און די רויטע בע־קעלעך האבען ארויסגעשוויטשעט — און האט געקיכערט, כי, כי, כי, און האט געהוסט.

נור באלד איז לייביש אנגעקומען. (איבער אן אונבעקאנטע זאך זיינען זיי קיינמאל נישט צוזאמען אנגעקומען, נור שטענדיג די מוהמע צוערשט, דערנאך דער פעטער). צו ערשט האט ער זיך אוועקגעזעצט און געשוויגען און זעהר ערנסט זיך די באָרד אויס־געצויגען. חנה לאה איז געזעסען ווי אויף הייסע קויהלען, האט אבער גאר נישט געפרעגט. רחל'ע איז געזעסען ביי איהר, יאסעלע האט זיך שטיל אוועקגעזעצט אין א ווינקעל זעהר ערנסט, און אפילו „די קאמאנדע" האבען זיך עפעס רוהיג פערהאלטען, זיינען געשטאנען ביי דער וואנד און געקוקט מיט נייגעריגקייט דא אויפ'ן פעטער, דא אויף די מוהמע, נור די מוהמע שיינדעלע אליין האט הויך אבגעהוסט און אין איהר הוסט האט זיך שטענדיג ווידערהאלט דאס לאכען כי, כי, כי — אזוי, אז דער קלענערער יונג פון די קאמאנדע האט די צונג ארויסגעשטעקט, נאכגעמאכט הינטען ארום ווי די מוהמע הוסט, נור דער עלטערער, חיים, האט איהם ביים ארבעל געצויגען, ווארים ער האט אויך פערשטאנען, אז דא וועט עפעס זעהר ערנסטעס געשעהן.

נאך א פאר מינוט האט זיך ענדליך דער פעטער אנגערופען זעהר ערנסט, ניט קוקענדיג אויף קיינעם, ווי ער וואלט גערעדט צו דעם פאל.

— כ'האב ערהאלטען א בריעף פון מאיר'ן.

— כי, כי, כי — האט זיך די מוהמע, מען ווייסט נישט צולאכט אדער צוהוסט.

— וואס שרייבט ער? — האט צום סוף געפרעגט חנה לאה.

— ער שרייבט מיר, זאגט דער פעטער לייביש און נעהמט פון בוזעם־קעשענע ארויס א בריעף, אז איך זאל אריינגעהן צו זיין זוגתו (מיט דעם לשון פון בריעף), און איבערריידען מכח אראבקומען קיין אמעריקא. ער וויל, אז זיין ווייב מיט די קינדער זאלען קיין אמע־ריקא אראבקומען.

א מינוט איז שטיל געוואָרען. חנה־לאה האָט נישט געוואוסט וואָס אויף דעם צו ענטפערען.

— כי, כי, כי, — האָט זיך ווידער אַמאָל געהערט די מוהמע׳ס דינער הייזעריגער קול.

דער קליינער יונג פון די „קאָמאַנדע“ האָט זיך שוין נישט געקענט איינהאַלטען, און האָט די מוהמע׳ן נאָכגעמאַכט.

— חאָ, חאָ, חאָ, — האָט ער פון ווינקעל אַרויסגעקרעהט.

אַלע האָבען זיך אַרומגעקוקט אויף איהם, נור קיינעם איז יעצט דער קאָפּ ניט געווען צו איהם.

— ווי הייסט איך זאָל קיין אַמעריקא אַראָבקומען? — האָט חנה־לאה צום סוף דאָך אַרויסגעקראָגען אַ וואָרט צו זאָגען — כאָטש זי האָט אַליין נישט געוואוסט צו וואָס זי זאָגט עס.

— ער שרייבט, האָט לייביש ווייטער דערצעהלט מיט זיין שטילען קול און געשאָקעלט זיך דערביי און האָט דעם בריעף אויפגעעפענט. שטעלען האָט ער פון איהם אַרויסגעלעזען און שטעלען האָט ער דערצעהלט, — ער שרייבט מיר, אַז רבות מחשבות בלב איש, און ער וויים נישט וואָס צו טהאָן. אהיים צו קומען, זאָגט ער, האָט ער נישט געגנוג געלד, און צו וואָס? — צו וואָס וועט ער זיך נעהמען? דאָ אַ בעל מלאכה ווערען, שעהמט ער זיך, און געלד אויף אַ געשעפט זיך צו מאַכען האָט ער ניט, — און ווער וויים צו ער וועט אַזוי פלינק האָבען, וואָרים כאָטש מען זאָגט, אַז אַמעריקא איז אַ לאַנד, וואו מען שעפּט גאָלד, נור בזעת אפיך תאכל לחם. — און ער דאָ, און זי דאָרט, איז אויך קיין תכלית ניט. ערשטענס, צוויי „הייזער“ פיהרען, און אַ יאָהר איז ער שוין אָהן זיין „זוגתו היקרה ובניו שיחיו, ונפשו קשורה בנפשם“, — האָט ער זיך אַן עצה געהאַלטען מיט זיין קרוב דאָרט און ער האָט איהם אויך צוגעראַטהען, אַז ער זאָל דאָס ווייב מיט די קינדער אַראָבנעהמען, וואָרים דאָ איז אַ מאָדע, אַז מען גיט שיפסקאַרטען אויף אויסצאָהלען. און וואָס נוגע אידישקייט, איז אומעטום, וואו מען וויל, קען מען אָבהיטען דאָס אידישקייט, והא ראיה, ער, „עם לבן גרתי“ — און דאָך פיהרט ער זיך ווי אין דער היים. — און, אַז מען קומט אַראָפּ מיט קינדער, איז מען דאָ גאָר געהאָלפען. „ובתי רחל שתחיה“ — וועט דאָ באַלד קענען געלד פערדינען, וואָרים מיט טעכטער איז נאָך בעסער ווי מיט זיהן, און קיין אַנדערע עצה

איז נישטאָ, וואָרים ווי לאַנג איז דאָס דער שיער צו בלייבען אַליין, ער דאָרט און זי דאָ? און נאָכ'ן אידישען דין... אַלזאָ, אַזוי ווי ער האָט קיינעם נישט דאָ, בעט ער „את גיסו היקר“, ער זאָל אַריינגעהן צו זיין ווייב שתחיה — און זאָל מיט איהר אַלעס איבעררײידען, ובפרט זאָל ער איהר טרייסטען, וואָרים דער ים, אַז גאָט וויל, איז גאָר נישט, וואָרים „בידך ה' אפקיד רוחי“.

איידער לייביש האָט נאָך געענדיגט דעם בריעף צו לעזען און צו דערצעהלען, איז חנה־לאה אַרויס מיט אַזאַ שרעקליך האַרץ־רייסענדען געוויין, ווי עס וואָלט חלילה וועך געשטאָרבען. די אידענע האָט ניט געוואוסט צי זי זאָל זיך פרעהען איבער'ן בריעף, צי זי זאָל טרויערן — נור זי האָט געפיהלט ווי די טרעהרען שטיקען איהר אין האַלז און זי האָט אַזוי שרעקליך זיך צואוויינט, אַז קיינער האָט זי נישט גע־וואָלט טרייסטען און אָבהאַלטען זי. די יונגען זיינען שטיל געוואָרען און ערנסט, רחל'ע האָט אויך אין דער שטיל געוויינט, אַלע האָבען געוואָרט און געשוויגען ערנסט און נאָכגעקלעהרט עפּעס וואָס, און געלאָזען די מאַמע וויינען. נור די מוהמע'ס קול האָט זיך געהערט אין דעם שטילען געוויין, און יעצט האָט מען עס בפירוש געהערט ווי עס לאַכט, מיט אַ כריפּענדיג קול, און די מוהמע'ס דין־שפּיצענדיגע לאַכען האָט מעהר געשראָקען ווי די מאַמע'ס געוויין.

— כי, כי, כי, — האָט עס געקלונגען איבער די אידענעס געוויין.

ווי אַזוי חנה לאה האָט זיך געזעגענט מיט איהרע טויטע קינדער

חנה לאה איז זיך געגאַנגען געזעגענען מיט די אבות — אַ טאָג בעפאָר איידער זי האָט לענשנע פערלאָזט קיין אַמעריקאַ צו רייזען.

צו די מוטער אין קבר האָט חנה לאה אזוי אַרייַנגערעדט:

— ביי וועמען לאָזט דו מיך? צו וועמען וועל איך געהן? איך מוז דאָך אַרויסגעהן אין די מדבריות, איבער דעם ווילדען ים. צו וועמען וועל איך דאָרט אַהין געהן? ביי וועמען אויפ'ן קבר וועל איך זיך קלאָגען? מאַמע, מאַמע, ווי לאָז איך דיך? איך וועל דאָך דיך קיינמאָל שוין ניט זעהן, קיינמאָל צו דיין קבר נישט קומען! מאַמע, מאַמע, וואו לאָזט מיך?

אויפ'ן „גוטען אָרט" זיינען אָבער געווען נאָך צוויי אייגענע, מיט וועלכע אייגענטליך חנה לאה האָט פשוט נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן.

דאָס זיינען געווען איהרע צוויי קינדער, אברהמ'ל און הינדעלע, אַ איינגעלע פאַר יאָסעלע'ן און דאָס מיידעלע נאָך יאָסעלע'ן. דאָס אינגעלע וואָלט שוין היינט אַלט געווען ניין יאָהר, און דאָס מיידעלע זעקס. ביידע זיינען זיי געשטאָרבען פון מאַזלען.

מיט די קינדער האָט די אידענע אייגענטליך נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זי האָט זיך גאָר נישט געקענט פאָרשטעלען אַז זי וועט זיי אַזוי איבערלאָזען אַליין אויפ'ן „גוטען אָרט" און אוועק־פאָהרען און קיינמאָל שוין נישט זעהן זייערע קברים'לעך. איהר האָט זיך געדאַכט, אַז די קינדער מוזען דאָך ביי וועמען איבערבלייבען, אַז זי פאָהרט אָב פון לאַנד. קיין קלאָרען געפיהל האָט זי וועגען זיי עפּעס נישט געהאַט — זיי זיינען דאָך טויט און ליגען ווי אַלע טויטע דאָרט; נור דאָך זיינען עס דאָך איהרע קינדערלעך. געוואַלד, ווי

אזוי לאזט מען זיי איבער! און קיינער וועט אויפ׳ן קבר נישט ארויפקומען — נישט אין „די דריי וואכען“, נישט אין תשעה באב.

ווארים צו די קינדער אויפ׳ן „גוטען ארט“ האט חנה לאה נאך געפיהלט א געוויסע בעציהונג ווי צו לעבעדיגע. זי פלעגט ארויס־געהן אויפ׳ן „גוטען ארט“, און מען האט זי געטראפען און געפרעגט: „צו וועמען?“ — „צו מיינע צוויי יונגע בוימעלעך“, פלעגט זי אָב־ענטפערען. און אין איהר שלעכט געווען, איז די מאמע׳ס קבר געווען, דערנאך די קינדער: „לויפט קינדערלעך און בעט פאר׳ן כסא הרחמים פאר אייער מאמע חנה לאה בת יענטע, וואס איז אין א גרויסע צרה!“

די קאמאנדע און יאסעלע האבען אויך געהאט זייער ברודער׳ל און שוועסטער׳ל אויפ׳ן „גוטען ארט“, און אז עס איז געקומען תשעה באב פלעגען זיי די חברים אהין פיהרען צו זייערע קברים און פלעגען דארטען שווערדען ארייננשטעקען, און זיך ריהמען מיט זייער ברודער׳ל וואס ליגט דארטען, און האבען זיך דערביי געפיהלט גרויסע בעלי־בתים אויפ׳ן „גוטען ארט“, ווייל זיי האבען א ברודער מיט א שוועסטער׳ל דארט — כאטש זייער חבר שמעיה האט א גרעסערע פרעטענזיע צום „גוטען ארט“ — ווייל זיין טאטע און מאמע ליגען דארטען.

דורך דעם איז עפעס חנה לאה יעצט, אז זי האט געדארפט אהיים געהן דאס לעצטע מאל פון׳ם „גוטען ארט“, נאכ׳ן געזעגענען זיך מיט דער מאמען און די קינדער שטעהן געבליבען ביים טויער:

— מאמע קרוין, — האט זי געזאגט, — וואוהין געה איך? און אברהם׳לען און הינדלען לאז איך דא — מיינע קינדער, און האט זיך ווידער אמאל געווארפען אויף זייערע קברים׳לעך, וועלכע זיינען שוין מעהר נישט געווען קענטיג אין דעם מיט גראז בעוואקסענעם פעלד. די ברעטלעך צובראכען — און דער קבר גלייך מיט דער ערד. — זי האט נישט געוויינט, האט נישט געזאגט: „געהט קינדערלעך, לויפט בעט פאר אייער מאמען“ — זי האט געטראכט איבער דעם, אז זי לאזט עפעס איבער — און וואס לאזט זי איבער, משטיינס געזאגט, „ס׳איז דאך נישט קיין לעבעדיגע“, האט זיך די אידענע אליין געזאגט. דאך אוועקגעהן האט זי נישט געקענט...

זי טראכט ביי זיך: „מען דארף דאך מיך אין דער היים, דאס

בעטגעוואַנד איז נאָך נישט געפּאַקט, — און וואָס שטעה איך דאָ, נאַרישע אידענע?"

און זי האָט זיך ווי עפּעס אַרויסגע'גנב'עט פון'ם „גוטען אָרט". אין האַרצען ביי זיך האָט זי געהאַט אַ שלעכטען געפיהל, — אַזוי ווי זי וואָלט עפּעס אַן עולה געטהאָן...

געהענדיג אַהיים האָט זי שוין געטראָפען די מאַנספּערשוינען געהן אין בית־המדרש מנחה דאַווענען, ס'איז געווען נאָך סכות, נאָך שעהנע טעג, די זון איז אונטערגעגאַנגען, און די ביימער האָבען גערוישט.

ביי זיך אין שטוב — האָט זי צוערשט געזעהן דאָס פּעקעל, וואָס איז געלעגען אין מיטען שטוב און משה אהרן דער קרעמער האָט גע־וואַרט דאַרויף, פון פּעקעל האָט אַרויסגעקוקט דאָס הענג־לייכטערעל, מיט די קלאָהרע פּאַפּירלעך, וועלכעס זי האָט בעהאַנגען אויף פּסח, זי האָט עפּעס אונוויליענדיג געדענקט וויפיעל ס'איז נאָך צו פריי־טאָג — און ווי זי וועט דעם פרייטאָג די ליכט בענשען — זי האָט יאָסעלען געהייסען דאָס געלד־באַקסעל פון דער וואַנד אַבריייסען און אַרונטערטראָגען אין בית־המדרש אריין.

דערנאָך איז אַריינגעקומען דער פעטער וואָלף אַליין מיט זיין ווייב. דאָס ווייב האָט עפּעס געבראַכט אונטער דעם רזשעקעט פאַר די קינדער'ס וועגען — דער שוואָגער לייביש איז מיט'ן אַגענט גע־קומען — דעם ליטוואַק — האָבען עפּעס גערעדט. אין שטוב איז געווען אַ גרויסער גערודער, די בעטען האָט מען צונומען, די בענק־לעך האָט מען אַוועקגענומען, דאָס ספרים־שראַנקעל אַרויסגעטראָגען, דאָס הענג־לייכטער'ל איז נישט געווען. רחל'ע האָט געפּאַקט דאָס בעט־געוואַנד אין מיטען שטוב. אַ סך שטרוי איז געלעגען אָנגע־לייגט, און די מוהמע שיינדעלע האָט געהוסט און געלאַכט, זי איז עפּעס געשטאַנען אין מיטען שטוב און האָט עפּעס געשריען, נור וואָס געדענקט זי שוין אַליין נישט. פון דענסטמאָל אָן האָט די אידענע געלעבט ווי אין אַ חלום.

איבער די גרענעץ

די משפחה איז געזעסען אין וואגאָן צוזאמענגעדריקט, חנה לאה מיט די קינדער און די פעקלאך, ווי א הוהן זיצט איבער די אייער. און זיי זיינען געפאָהרען אין דער ווייטער וועלט אריין. חנה לאה האָט קיין קינד נישט געלאָזט זיך ריהרען פון אָרט — האָט ווי מורא געהאט, אז מען זאָל איהר איינס נישט אוועקכאפּען, און זי האָט געהאלטען אין איין שרייען אויף איינעם פון די „קאָמאנדע", אויף חיים'ן, וועלכער איז זעהר נייגעריג געוועזען צו וויסען אלעס וואָס עס טהוט זיך אין וואגאָן און אויסער דעם וואגאָן. ער האָט זיך אלע מאָל אוועקגעשלייכט און געוואָרפען א בליק דאָ דורכ'ן פענסטער, דאָ דורך די טהיר, און ביי יעדעס מאָל ווען דער יונג איז אוועקגעקומען פון אונטער איהר האנד, האָט זי געמיינט ער איז שוין פערלאָרען געגאנגען און פערפאלען געוואָרען. וואָרים אויף אלע מענשען אין וואגאָן האָט חנה לאה געקוקט מיט שרעק און חשד, אלס אזעלכע, וועלכע זיינען אָנגעשטאנען אויף איהר לעבען און אויף דעם לעבען פון איהרע קינדער, און זי האָט מורא געהאט מיט וועמען א וואָרט אויסצורײדען, אָדער וועמען עטוואָס צו פרעגען (וואָרים אזוי האָט איהר דער אגענט אנגעזאָגט: „מיט קיינעם גאָר ניט ריידען"), כאָטש די מענשען זיינען נאָך געוועזען אונזערע און דער לשון אונזערער.

אזוי איז זי אָבגעפאָהרען א גאנצען טאָג אין וואגאָן, און ארום פארנאכט איז זי אָנגעקומען צו דער סטאנציע, וועלכע איז געוועזען אויסגעשריעבען אין קוויטעל וואָס דער אגענט האָט איהר געגעבען, און וועלכעס זי האָט געהאלטען די גאנצע צייט אין דער האנד און געהיט ווי אן אויג אין קאָפּ.

דורך די וואגאָנען איז דורכגעגאנגען א יונגער־מאַן אין א גומע־נעם מאנטעל מיט אן אויסלענדישע אכט־קאנטיגע היטעל און האָט געוואָרפען א געהיימען ברום צווישען די פאסאזשירען: „ווער צו

דער גרענעץ". דאָס איז געווען אַ צייכען, וואָס דער אַגענט האָט איהר געזאָגט, און זי האָט איבערגעגעבען דעם יונגען־מאַן דאָס קוויטעל; דאַן האָט ער געגעבען אַ געהיימען ווינק צו איהר: „געהט נאָך מיר" — און זי האָט צוזאַמענגענומען די פּעקלעך. רחל'ע האָט אָנגענומען יאָסעלע'ן ביי דער האַנד. די קאַמאַנדע די פּעקלעך אויף די קליינע פּלייצקעלעך, און ווי צו דער שחיטה זיינען זיי נאָכגעגאַנגען דעם יונגען מאַן. פון דענסטמאָל אָן האָט זיך חנה לאה געפיהלט „געפאַנגען", און די ריכטיגע רייזע „קיין אַמעריקא" האָט זיך ערשט אָנגעהויבען. מענשען האָבען אויף איהר געשריען, איהר בעפעהלען, און געהייסען אַזוי און אַזוי טהאָן, און זי האָט אַלץ אויסגעפיהרט, ווי אַ געפאַנגענע.

דער יונגערמאַן האָט צוגעוואָרפען אַ וואָרט „צו די פוהר", און פּלוצלונג האָט ער געגעבען אַ ברום „בעהאַלט זיך פאַר'ן זשאַנדאַרם", און אַליין איז ער פערשוואונדען געוואָרען ווי אין דער ערד אַריין. אַ פּאָר מינוט איז חנה־לאה מיט די קינדער מיט די פּעקלעך געשטאַנען אין מיטען סטאַנציע און איז געווען צומישט, האָט נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן און איז בערייט געווען, אַז דער זשאַנדאַרם זאָל צוגעהן צו איהר, און מען זאָל איהר מיט די קינדער אוועקפיהרען כאָטש אין די שאול תחתיה — און זי האָט זיך אַליין געפונען שולדיג עפּעס פאַר אַ גרויסע זינד וואָס זי האָט געוואָלט בעגעהן, „אַריבער די גרענעץ"...
און זי האָט זיך שוין געהאַלטען פאַר פאַרפאַלען. ערשט אין אַ פּאָר מינוט אַרום האָט זיך ווידער פּלוצלונג געיאַוועט דער יונגערמאַן, און האָט זיך געגעבען אַ בייזער „צו די פוהר". זיי זיינען צו צו דער פוהר, דאָרט איז שוין געווען פול אידען, ווייבער, קינדער מיט פּעקלעך. מען האָט זי מיט די קינדער אַרויפגעוואָרפען — און — וויאָ! די פוהר איז פלינק אַוועק.

די פוהר איז אָבגעפאָהרען אַ צוויי שעה אין די נאַכט אַריין און חנה לאה איז אָנגעקומען אין אַ גרויסען הויף אַריין. אַרום איז געלעגען די שוואַרצע נאַכט איבער די פעלדער, און אַ וואַסער האָט אויך דאָרט געמוזט זיין — ס'האָט געבלאָזען אַ ווינד. הינד האָבען געוואָיעט, און חנה־לאה'ן האָט זיך געדאַכט, אַז זיי זיינען אָנגעקומען צום טויער פון די מדבריות, דורך וועלכע מען דאַרף דורכגעהן, אַז מען פאָהרט קיין אַמעריקאַ. אַ טויער האָט זיך אויפגעעפענט און זיי

זיינען אריין אין א גרויסע סטאדאָלע, וואו זיי האָבען דערזעהן ביי דעם שיין פון א קליין נאפט־לעמפעל, וואָס איז געהאנגען אויף דער וואנד, א גאנצע מחנה אויסוואנדלער, וועלכע זיינען געלעגען פאַמיליען־ווייז ארום זייערע פעקלעך אין די ווינקעלעך פון דער קרעטשמע.

יעדער פון די אָנגעקומענע האָט זיך אויסגעזוכט אַן אנדער ווינקעל. חנה־לאה מיט איהרע קינדער האָבען באלד געפונען א ביסעל היי, וועלכעס איז געלעגען אַן א זייט, האָבען דאָרט אַבגעלייגט זייערע פעקלעך און זיך אַוועקגעזעצט. חנה־לאה האָט זיך אומגעקעהרט און דערזעהן, אַז די מענשען, וועלכע געפינען זיך דאָ, זיינען אידען, און כאָטש זיי ריידען ליטוויש — מוז עס דאָך זיין ליטוואַקעס — דאָך זיינען זיי אידען; איז איהר פיעל גרינגער געוואָרען אויפ'ן געמיטה, וואָס זי האָט זיך געפונען צווישען אייגענע. זי האָט געזעהן, אַז די קופקעלעך ארום איהר מאכען זיך בעקוועם. די ליטוואַקעס בינדען אָב די טשאַיניקעס פון זייערע פעקלעך, נעהמען ארויס אוגערקעס פון זייערע טיכלעך, צושניידען זיי און צוטהיילען זיי ארום מיט ברויט צו זייעריגע, יעדע משפחה פאַר זיך ארום זייערע פעקלעך. האָט זיך חנה לאה דערמאָהנט אַן איהרע שוואָלבען, אַז זיי האָבען א גאנצען טאָג היינט אין מויל נישט געהאַט, האָט אויפגעעפענט איהר פעקעל און ארויסגענומען פון דאָרט די חלה מיט די וואורשטלעך וואָס די רייכע שוועגערין האָט איהר מיטגעגעבען אויפ'ן וועג. זי האָט צוטהיילט איהר עסען איהרע קינדער, און רחל'ע, וועלכע איז מעהר ענערגיש געווען פאַר די מוטער און האָט מעהר מוטה געהאַט פון איהר, האָט גענומען דעם טשאַיניקעל און איז נאָכגעגאַנגען די ליטוואַקעס אין דעם צווייטען שטיבעל אריין קויפען וואַרימע וואַסער.

ווען די משפחה האָט געטרונקען טהע פון איין גלאַז, וועלכעס איז ארומגעגאַנגען פון איין האַנד צו דער צווייטער, האָט זיך צו חנה לאה'ן צוגערוקט א אידענע פון א צווייטען ווינקעל, און אַוועקזעצענדיג זיך נעבען זייערע פעקלעך, האָט זי זיי געפרעגט:

— איהר פאָהרט אויך קיין אַמעריקא?

חנה־לאה, וועמען מען האָט אָנגעזאָגט פאַר'ן ארויספאָהרען, אַז זי זאָל קיינעם ניט זאָגען, אַז זי פאָהרט קיין אַמעריקא, נאָר אַז זי

פאָהרט קיין ברעסלוי מיט א קראַנקעס קינד צו א דאָקטאָר — האָט דער אידענע אָבגעענטפערט האַלבע ווערטער:

— ניין, איך פאָהר מיט א קראַנקעס קינד צו א דאָקטאָר קיין אויסלאַנד.

די אידענע האָט מאַהנע די ליפּען פערביסען און זיך אָנגערופען מיט א שמייכעל אין א ווינקעל אַריין:

— נו, יואל, זיי פאָהרען אויך צו א דאָקטאָר קיין ברעסלוי.

פון ווינקעל האָט ווער אָבגעענטפערט אין א לאַבענדען טאָן:

— מיר אַלע פאָהרען קיין ברעסלוי, — אַי פאָהרען מיר נאָך ברעסלוי!

די אידענע האָט ווידער געפרעגט חנה־לאה'ן:

— וואָס, איהר האָט א מאַן דאָרטען?

חנה־לאה האָט פערשטאַנען, אז דאָ האָט זי נישט וואָס צו בע־האַלטען, האָט זי געפרעגט די אידענע: — און איהר האָט אויך א מאַן דאָרטען?

— הלואי וואָלט איך איהם אזוי נישט געהאַט, ווי כ'האָב איהם! — האָט די אידענע אָבגעענטפערט מיט א קרעכץ.

חנה־לאה האָט זיך פערוואונדערט, און מורא געהאַט ווייטער צו ריידען מיט דער אידענע. זי האָט זיך געוואָלט אויסדרעהען צי די איהריגע, וואָרים אָט טאַקע איז יאָסעלע'ס קעפּעל געפאַלען אין איהר שויס. דאָס קינד איז מיעד געווען און מיט'ן שטיקעל ברויט אין האַנד, און מיט דער „מוציא" וואָס ער האָט געמאַכט איבער די ליפּען איז ער איינגעשלאָפען אין דער מוטער'ס שויס.

נור די אידענע האָט זיך נעהנטער אַוועקגעזעצט נעבען חנה לאה'ן, און האָט אָנגעהויבען אַליין צו דערצעהלען:

— איז אָראָבגעפאָהרען פאַר אַכט יאָהר. „אויפ'ן צווייטען יאָהר נעהם איך דיר אַראָב", האָט ער געזאָגט. אזוי זאָל מען נאָך הערען פון איהם ביז'ן היינטיגען טאָג, מיט א קינד ביי דער ברוסט האָט ער מיך איבערגעלאָזט. איך האָב געמיינט, אז ער איז געשטאָרבען, ערשט עס שרייבען מיר בעקאַנטע הייזמישע מענשען, אז ער לעבט דאָרט מיט אַן אַנדערער און האָט קינדער מיט איהר. אָט פאָהר איך דאָס אַראָב צו איהם מיט מיינע שוואַלבען — ווייזט זי אין ווינקעל אַריין אויף די שלאָפענדע קינדער. מען זאָגט, מען וועט מיך גאָר

נישט ארייגלאזען אין אמעריקא. אויב ער וועט נישט אראבקומען צום שיף מיך אראפנעהמען — אט האסטו דיר א פרייע לאנד!

חנה לאה איז זיצען געבליבען מיט א קלאפענדיג הארץ. איין מינוט איז איהר איינגעפאלען וואס די שוועגערין שיינדעלע האט איהר דערצעהלט פאר מאיר'ס אוועקפאהרען. איהרע ליפען האבען גע־ציטערט, און איהרע הענד האבען קראמפהאפט אנגעטאפט יאסעלע'ן, וואס איז געלעגען אין איהר שוים — אפשר איהר מאיר אויך? — א קשיא אויף אמעריקא, אין אזא ווייט לאנד! באלד האט זי זיך פאר־געשטעלט איהר מאן. ניין, מאיר נישט, — האט זי זיך בערוהיגט, — ניין, און כאטש דאס הארץ איז געבליבען אונרוהיג, — דאך ווען די אידענע האט געפרעגט אויף איהר מאן, האט חנה־לאה נישט אהן גאוה אבגעענטפערט:

— מיין מאן (זי האט אקצענטירט דאס ווארט) נעהמט מיך מיט די קינדער אראב. א יאהר איז ער ערשט דארטען און נעהמט אונז שוין אראב.

— א גליקליך ווייב — האט די אונבעקאנטע אידענע געשאקעלט מיט'ן קאפ אויף חנה־לאה'ן. עס זיינען דא מענער אויף דער וועלט — און איך — האט זי געקרעכצט — וואס האב איך נישט געטהאן! איך האב זיך אין א קאפעלוש געלאזט מאהלען און מיינע בילדער אראבגעשיקט — האט זי געשאקעלט מיט'ן קאפ. מען זאגט צו מיר: לאז דיך אבפאטאגראפירען אין א קאפעלוש, שיק איהם דיין בילד אראב, לאז דיר די באקען רייטלען — וויז איהם, אז דו ביסט אויך א שעהנע ווייבעל. איך האב זיך געלאזט די באקען רייטלען, האב מיך פון דער נגידית'טע א קאפעלוש געבארגט, און האב איהם די בילדער געשיקט. — אוי, — קרעכצט די אידענע, — ס'זיינען פאראן מענער אויף דער וועלט: ערשט א יאהר דארטען, און נעהמט שוין דאס ווייב מיט די קינדער אראב, — שאקעלט זי אויף חנה־לאה'ן.

חנה־לאה האט אויסגעשפיגען, אז די אידענע זאל איהר חלילה נישט קיין עין־הרע געבען, זי האט די קינדער נעהנטער צוגערוקט צו זיך און גערופען דעם יונג, חיים'ען, וועלכער איז שוין געווען אין אלע ווינקעלעך, האט זיך שוין געהאט בעקאנט געמאכט מיט אינגלעך פון אן אנדער משפחה און קוקט שוין דורך דער טהיר אין די צווייטע שטוב אריין. זי האט צוגעשריען אויף איהם, אלץ ארומ־

געהאַלטען אַרום זיך, ווי זי וואָלט חלילה מורא געהאַט, אַז די אידענע זאָל פון איהר גאָר נישט אַוועקגעהמען, און ווי בעוואָרענענדיג זיך שוין פון אַן איבערפאַל האָט זי מעהר זיכער געפיהרט דעם געשפּרעך מיט דער אידענע. אין איהר שטימע האָט זיך געהערט אַ צופריע־דענער טאָן:

— און ווער זיינען דאָס די? — האָט זי געפרעגט אויף דעם ווינקעל, פון וואַנען די אידענע איז אַרויסגעקומען — אייעריגע?

— ס'איז אַ חתן מיט אַ כלה פון אונזער שטעדטעל, פאָהרען ביידע קיין אַמעריקא אַראָב.

— אַזוי — האָט חנה־לאה אָבגעענטפערט גאַנץ בעל־הבתיש. באַלד האָט זיך דערהערט אַ קינד'ס וויינען.

— אהא, מיינס וועקט זיך שוין, — האָט זיך די פרעמדע אידענע אויפגעכאַפּט. נאַ, נאַ, מיר וועלען זיין „שיף־שוועסטער", האָט זי געזאָגט צו חנה־לאה'ן, און איז געלאָפען אין איהר ווינקעל אַריין.

— וואָס איז דאָס אַזעלכעס? — האָט חנה לאה געפרעגט.

— מיר וועלען איינאַיינעם אויף איין שיף פאָהרען — האָט די אידענע אָבגעענטפערט פון דערווייטענס.

דער עולם איז דערוויילע איינגעשלאָפען. פון דאָ און דאָרט האָט זיך געהערט אַ כראָפּען, די קינדער זיינען געלעגען אַרום זייערע מו־טערס אויף די פּעקלעך און זיינען געשלאָפען. די פאָטערס, אָנגע־לעהנט אויף די קעסטלעך, און ביי דעם שיין פון דעם לעמפּעל האָט דער עולם אויסגעזעהן ווי שאָטענס, ווי דורכגעהענדע, ווי אייביגע וואַנדלערס, וואָס קומען אָן פון אַ פרעמדער וועלט און וואַנדלען ער־גע'ץ דורך נעכט, דורך טעג, אין אַ פרעמדער וועלט אַריין. אויף זייערע פּנים'ער איז געלעגען דאָס געהיימניס־טרויער פון אייביגען גלות. די מוטערס האָבען געהאַלטען די קינדער אויף זייערע הענד און זיינען געשלאָפען. די אינגלעך זיינען געלעגען אין די פאָטערס שויסען און געשלאָפען. אויף די ווענד זיינען געפאַלען די מיעדע שאָטענס פון די שלאָפענדיגע, מיט זייערע פּעקלעך און טשאַיניקעס. און זיי האָבען אויסגעזעהן ווי אַרויסגעטריבענע פון אַן איינגענו־מענער שטאָדט, ווי נעכטען וואָלט ערשט דאָס בית־המקדש חרוב גע־וואָרען, און אַט ערשט קומען זיי אָן פון וועג פון ירושלים, און נבוזרדן

געהט מיט זיי און טרייבט זיי נאך; און אט זיינען זיי דאס אויף דעם וועג צו דעם לאנגען, לאנגען גלות...

אין א ווינקעל האט זיך געהערט א שטים פון אן אלטען אידען, זיין סדור׳ל האט ער געהאלטען פאר דעם שיין פון דעם לעמפעל און געזאגט מיט זיין אלטער טויזענד־יעהריגער אידישער שטימע דאס שרעקליכע געזאנג:

„למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק".

אין צוויי שעה ארום זיינען די גוים געקומען אריבערצופיהרען די מחנה אויסוואנדלער איבער דער גרענעץ.

חנה לאה איז ערשט וואס געהאט איינגעשלאפען אויף דעם קעס־טעלע, וועלכעס איז געשטאנען הינטער איהר. און דער יונגער־מאן מיט דעם גומענעם ראק איז ארומגעגאנגען צו די שלאפענדע און זיי אויפגעוועקט. פון אלע ווינקעלעך האבען זיך געהויבען מענשען־קעפ. מען האט פלינק צונויפגעלעגט זיך די פעקלעך; די מוטערס האבען פארזיכטיג זייערע קינדער אויס דעם שלאף געוועקט, און אלעס האט זיך מיט א שטילען ערנסט פארטיג געמאכט אין וועג אריין.

רחל׳ע האט יאסעלען גענומען אויף די הענד. דאס קינד איז מיער געווען און פערשלאפען און האט בשום אופן ניט געקענט פער־שטעהן, וואו ער איז און וואס ס׳טהוט זיך דא — ער האט מורא געהאט און פעסט זיך געהאלטען אן דער מאמען. די „קאמאנדע" האבען אויך די פליגלען פערלארען, זיינען שטיל געווארען, טרויעריג און פערדענקט. נור רחל׳ע אליין האט זיך געהאלטען — אן אלעם געדענקט, און האט מונטער אויסגעקוקט.

פאראויס זיינען געגאנגען די גוים, די מחנה נאך זיי. מען איז אויף דער גאס ארויסגעקומען. די נאכט איז געווען א קאלטע און א ליכטיגע. די לבנה האט זיך געהאט ארויסגעוויזען פון הינטער די וואלקענס — און דאס איז זעהר שלעכט געווען פאר די פיהרער, האבען זיי זיך לאנג געשלאגען מיט דער דעה, יא צו פיהרען, אדער נישט. נור דער הימעל איז געווען בעוואלקענט, און די לבנה האט זיך פון צייט צו צייט בעהאלטען הינטער די וואלקענס — דאס האט ערוועקט האפנונג ביי די פיהרער און מען האט בעשטימט ווייטער צו געהן. מען איז אדורכגעגאנגען דורך דעם טויער פון הויף און מען איז ארויסגעקומען אויף א ברייט פעלד וואס איז נאס געווען פון

נאַכט־טוי; פון דערוויטעגס האָט זיך געריסעוועט אַ שוואַרצער שאָ־טען פון אַ וואַלד און מען האָט זיך געמאָסטען צו צוגעהן צום וואַלד.

חנה לאה האָט געדרעפּטשעט מיט די קינדער אין דעם וואַסער. יאָסעלע, וועלכער איז נאָך געווען פערשלאָפען, האָט נישט געוואוסט וואוהין מען פיהרט איהם, האָט מורא געהאַט, און האָט ניט געוואָלט נאָכאיילען די וואַנדלער, וועלכע האָבען געדרעפּטשעט איבער דער נאָר וואָס געאַקערטער ערד. איז זי פון הינטען געבליבען. די גוים האָ־בען געשריען אויף איהר — און יאָסעלע האָט נאָך מעהר מורא גע־קראָגען, איז שטיל געוואָרען, און מיט אידישע טרויעריגע אונטער־טהעניגקייט וואָס איז שוין איינגען געוואָרען דעם אונטערטהעניגען איד, האָט ער אָנגעהויבען נאָכצולויפען, און זיי זיינען אין וואַלד אַריין.

דער וואַלד איז געווען געדיכט און די נאַכט האָט אָנגעהויבען שוואַרץ צו ווערען. די לבנה האָט זיך בעהאַלטען און די אַגענטען זיינען צופריעדען געווען. פאַר מעהר זיכערהייט האָט מען די מחנה צוטהיילט און מען איז געגאַנגען גרופּען־ווייז צווישען די געדיכטע בוימער. די צווייגען האָבען דעם וועג פערשטעלט און מען איז יעדעם מאָל איינגעטונקט געוואָרען אין אַ פערוואַקסענעם בוש, פון וועלכען מען האָט זיך נישט געקענט אַרויסקריגען. פון אַלע ווינקעלעך האָ־בען אַרויסגעקוקט טויטע נשמות וואָס האַלטען זיך אויף אין די וועל־דער... און יאָסעלע האָט זיי געזעהן ווי זיי וואַנדלען צווישען די בוימער; און אָט באַלד, באַלד וועט מען טרעפען אַ גאַנצע מחנה טויטע נשמות אין ווייסען געהילט ווי זיי ציהען דורך דעם וואַלד דורך צו דעם וואַסער צו און געהען זיך טובל זיין... איידער זיי שטייגען אין הימעל אַרויף צום דין...

אין חדר האָט ער זיך אָנגעהערט מעשיות, און אַליין האָט ער געלייענט אין די „מעשה־ביכלעך“, וואָס ער פלעגט קויפען ביי לייביש איינבינדער יעדען פרייטאָג, פון די ווילדע וועלדער און וויסטע פעל־דער, אין וועלכע ס'וואַלגערען זיך נשמות אַרום, אין וועלכע גזלנים האַלטען זיך אויף און פאַנגען דעם „בן־מלך“ מיט די „בת־מלכה“ און פערשליסען זיי אין די טיעפע היילען, און דאָרט אין דעם וואַלד איז דאָ אַ שטיין, וועלכער ליעגט אויפ'ן מויל פון דעם הייל, וועלכעס פיהרט אין גן־עדן התחתון אַריין. יאָסעלע איז געווען זיכער, אַז דאָס איז דער מורא'דיגער שרעקליכער וואַלד, פון וועלכען ער האָט אין די

מעשה־ביכלעך געלייענט; און דורך די שרעקליכע מדבריות און וועל־דער געהט מען דאס טאקע דורך, ווען מען פאהרט נאך אמעריקא. און איהם האט זיך געדאכט, אז פון די וועלדער געהען ארויס וועגען וואס פיהרען נאך ארץ ישראל און נאך אלע לענדער פון דער וועלט; און דארט, וואו דער וואלד ענדיגט זיך, ענדיגט זיך די וועלט, — און כ'ווייזען זיך באלד די גרויסע, גרויסע מענשען־פרעסער מיט די לאנגע בערד, וועלכע האלטען זיך אויף אין דעם וואלד. ער האט געווארט אויף זיי מיט א קלאפענדיג הארץ, און אט זיינען זיי שוין דא, פון דערוויטענס הערט מען א גאלאפ פון רייטערס און אן עכא שלאגט אפ. וואס איז דאס? אלע ווערען שטיל, מען געהט נישט ווייטער, אט פאלט מען צו דר'ערד. די מוטער שלעפט איהם אראפ — בע־האלט דיך! אלע, די גאנצע פארטיע ליעגט שטיל, אויסגעצויגען צווישען די בוימער, האלטען איין דעם אטהעם, מען הערט נאר דאס קלאפען פון די פערדישע פאדקאוועס, וואס אמאל נעהנטערען זיך די מענשען־פרעסער, אט באלד וועלען זיי זיי דערזעהן און אלעמען געפאנגען נעהמען אין זייער הייל, און וועלען זיי האלטען אין א שטייג און זיי אויספאשען אז זיי זאלען פעט ווערען, און דערנאך יעדען טאג בראטען איינעם פון זיי אויף דער „פייער־פאן". א קינד פאנגט אן צו וויינען אין דער מחנה און ס'ווערט פלוצלונג פערשוויגען, די מו־טער האלט איהם צו מיט דער האנד דאס מויל. נעבען זיך הערט ער א ציטערענדיג קול תהילים זאגען אין דער שטיל, ליעגענדיג אויף דער ערד צווישען גראז, ער הערט די מאמעס ליפען בעוועגען זיך: „גאט פון אברהם, העלף אונז!" — רחל'ע בעט אויך ליעגענדיג אויף דר'ערד נעבען איהם: רבונו של עולם — און זאגט מיט דער מאמע'ס טאן, ווען זי בענשט ליכט. איהם האט זיך געדאכט, אז אלע ליעגען גרייט צום טויט און זאגען שוין אב וידוי. — אט באלד וויל ער וויינען — ניין! די מאמע פליסטערט צו איהם צו שטיל, שטיל: יאסעלע, יאסעלע, זיי שטיל, זיי וועלען באלד דורכרייטען, — ניין, ער וועט נישט וויינען; ער וועט זיי נישט לאזען הערען זיין קול, אז זיי זאלען ניט וויסען וואו זיי זיינען. ער וועט אויך בעטען, ווי די גרויסע, ווי אלע בעטען — רבונו של עולם — ניין — הימעל, ניין, די גרויסע תפילה וואס מען זאגט ווען די נשמה געהט אויס, וואס אלע אידען זאגען, ווען זיי זיינען אין א סכנה, און אז מען דערזעהט

אַ שד, און ווען מען זאָגט עס, קען ער קיין שליטה ניט האָבען.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האָט דער קליינער איד געצויגען אין איין אָטהעם דעם „אחד“.

און ווער ווייס אויב זיין קליינע תפילה האָט נישט געהאָלפען? מען האָט באַלד געהערט די זשאַנדאַרעז׳ס פערד אַפּרייטענדיג ווייטער טיעף אין וואַלד.

— אין דער שטיל, ווייטער, מאַכט קיין גערודער... — האָט דער אַגענט גערופען צווישען עולם, און מען האָט זיך אויפגעהויבען און מען איז ווייטער געגאַנגען...

געלויבט השם יתברך! — האָט חנה לאה אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל, — די אָבות האָבען זיך געמיהט.

אַזוי איז מען דורכגעגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט.

און אויף מאָרגען אין דער פריה, ווען די מחנה האָט זיך געפונען שוין אויף דער צווייטער זייט גרענעץ, וואו מען האָט זיי אריינגע־פיהרט „אין באָד“ אויף דיזענפעקציאָן, — האָט זיך שוין קיינער נישט געפיהלט ווי אייגענע מענשען, נור ווי שטיקלעך „סחורה“, וועלכע מען האָט עקספּאָרטירט קיין „אַמעריקאַ“ און מען וואַרפט עס פון איין האַנד אין דער אַנדערער אריין, ביז עס קומט אָן צום ברעג...

שיף־ברידער און שיף־שוועסטער

אין א פאר טעג ארום האט זיך שוין די משפחה געפונען אויף דעם שיף, וואס איז געלעגען אין די וואסערען פון גרויסען אקעאן, דאס שיף איז נאך נישט געהאט ארויסגעפאהרען, עס איז נאך געלעגען אין האפען, און די צווישען דעקענדיגע האט מען א גאנצען טאג צופריהער אויף דאס שיף אויפגעפאקט. א גאנצען טאג איז א גרויס גערודער געווען אויף דעם שיף, פערשיעדענע פעלקער זיינען ארויפגעגאנגען אויף דאס שיף, מעהרסטען קליין־רוסישע גוים, — און חנה־לאה מיט די קינדער זיינען ווי דערטרונקען געווארען אין דעם גערודער. מענשען האבען געשריען אין פערשיעדענע שפראכען, זי איז געגאנגען וואוהין אלע זיינען געגאנגען. א קליין שיפעל האט זי מיט די איהריגע צוגעפיהרט צו דעם גרויסען שיף. זי האט נישט געזעהן דעם ים, זי האט מורא געהאט צו קוקען, זי האט זיך פערלאזט אויף גאט.... א גאנצען טאג האט זיך איינס דאס אנדערע געזוכט, פעקלעך זיינען געלעגען פאר די פיס, קיינער האט נישט געקאנט געפינען דאס זייניגע, און אלעס האט געשריען. מען האט זי דורך קעלערם געפיהרט, אין די טיעפענישען אראב, זי האט געהאלטען יאסעלע'ן ביי דער האנד און נאכגעגאנגען, זי האט נישט מורא געהאט, זי האט זיך פערלאזען אויף גאט.... צום סוף האט מען איהר אנגעוויזען א סעניק אין א ווינקעלע צווישען א סך, א סך סעניקעס, און זי איז ארויפגעקראכען מיט איהרע קינדער, האט זיך איינגענורעט אין איהר ווינקעל מיט די איהריגע און האט זיך מורא געהאט צו ריהרען. ערשט איצט האט זי אנגעהויבען מורא צו קריעגען פאר'ן גרויסען שרעקליכען ים, כאטש זי האט איהם נישט געזעהען, כאטש זי האט איהם נישט געפיהלט, ווארים דאס שיף איז נאך געלעגען אין האפען.

דערווייל איז אין דער קאמער, וואו זי איז געלעגען, געווארען גאנץ היימליך, און אז חנה־לאה האט זיך ארומגעקוקט, האט זי דער־

זעהען, אז זי געפינט זיך צווישען בלויז אייגענע. דאָס איז געווען די אבטהיילונג פאר „אידישע פאמיליעס מיט קינדער“.

— נא, זי איז דאָך אויך דאָ! וואו זיינט איהר געווען דורך דעם גאַנצען וועג?

חנה־לאה האָט זיך אומגעקוקט, ווער עס רעדט מיט די ווערטער — עס איז געווען די אידענע, מיט וועלכער זי האָט זיך בעגעגענט ביי דער גרענעץ, און וועלכע פאָהרט צו איהר אנטלאָפענעם מאַן.

חנה־לאה האָט זיך מיט איהר דערפרעהט, ווי מיט אַן אַלטען פריינד.

— וואו זיינט איהר געווען? איך האָב דאָך אייך געזוכט.

און די ביידע שכנות אויף די צוויי סעניקעס האָבען צוזאַמענגע־נומען זייערע קינדער און האָבען אַנגעהויבען צו ריידען צווישען זיך דורך די גראטעס, ווי אַלטע צוריקגעפונענע פריינד.

דערוויל האָט זיך הינטען איין איד בעקאַנט מיט'ן צווייטען, אַלע האָבען געערדט אין איינעם, האָבען אויסגעפרעגט אויף בעקאַנטע פון זייערע שטעדט, און איין איד האָט אַזוי לאַנג געפרעגט דעם צוויי־טען, ביז עס האָט זיך אויסגעוויזען, אז איינער איז מיט'ן צווייטען משפחה. אַזוי איז ארומגעגאַנגען דער „ספר היוחסין“, ביז עס האָט זיך געפונען, אז א האַלבע שיף איז משפחה און איין איד איז מיט'ן צווייטען א שני בשלישי.

— אויב אַזוי, טאָ מעגען מיר דאָך טאַקע מנחה דאַווענען, — האָט זיך אַנגערופען א פרעהליך קול.

— נו, אדרבא, אדרבא, האָבען זיך געהערט אַרום קולות.

— אידען, איהר ווייסט, אז מען צינדט היינט דאָס ערשטע ליכ־טעל? — האָט ווער אין א ווינקעל דערמאָהנט.

— א גוטער סמן, אין ערשטען טאָג חנוכה אויף דאָס שיף אַרויפ־געגאַנגען.

— ווער איז דאָ פון אונז א בעל־מנגן? — פרעגט ווער פון עולם.

— ווי הייסט, מיר האָבען דאָך דעם קלעצער חזן דאָ? — האָט א איד געוויזען אויף א יונגען מאַן מיט א געל בערדעל, וועלכער האָט זיך געהאַלטען א ביסעל אָבגעזונדערט פונ'ם גאַנצען עולם.

— פון וואַנען ווייסט איהר, אז דאָס איז דער קלעצער חזן? — פרעגט מען דעם איד.

— מיר דארף מען נישט קיין פינגער אין מויל אריינצולעגען, איך ווייס שוין, — טענה'ט דאָס אידעל פלינק, און גיט א וואונק צום געלען יונגען מאן, — איך הערקען שוין, אין זיין באס־שטים דערקענט מען שוין. — נא, זעהסט, ווייזט ער אויף דעם יונגען מאן, דו זעהסט נישט דעם לאַנגען נאָגעל פון גראָבען פינגער, — ווייסט, איך האָב דאָך איהם אליין דאווגען געהערט.

עס האָט אביסעל געדויערט, ביז דער געלער יונגער־מאן האָט זיך געלאָזט „צו ווייסען געבען“ פאר זיינע ברידער, אז ער איז טאַקע דער קעלצער חזן. דערנאָך האָט עס א ביסעל געדויערט ביז ער האָט זיך געלאָזט איינריידען, אז ער זאָל געהן „פאר'ן ברעטעל“. נור אין א פאָר מינוט ארום איז ער שוין געשטאַנען פאר צוויי ליכטלעך, וועלכע האָבען געברענט אויף א קעסטעל, און דער יונגער־מאַן ה[illegible]ט נעגאָרגעלט פאר'ן עולם, און אלע ווייבער און קינדער פון שיף האָבען מיטגעזאָגט קדושה.

א מנחה־דאווגען איז געווען א שעהנס און א חזנ'יש. נאָך מנחה־דאווגען — האָט מען געפרעגט, ווער האָט „חנוכה־ליכטלעך“. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז אלע האָבען זיך גערעכט אויף חנוכה און האָבען אָנגעגרייט חנוכה־ליכטלעך. האָט יעדע משפחה אָנגעצונדען די ליכטלעך אויף איהר קעסטעל. און דער קעלצער חזן האָט זיך אוועקגעשטעלט פאר'ן עמוד, וואָס איז בעשטאַנען פון איין קעסטעל אויף א צווייטען, דער עולם האָט באלד געפונען א פאָר קוויטשערלעך פאר איהם, א סאָפּראַנדעל האָט ער אליין מיטגעפיהרט מיט זיך, זיינס א אינגעל, א קינד א וואונדער אין דער וועלט — אמעריקא וועט אויפ'ן קאָפּ שטעהען, — און עס איז געוואָרען אָבגעזונגען א חנוכה־בענשען מיט א מזמור, וואָס אזעלכעס האָבען נאָך די לייט נישט געהערט. חנה־לאה האָט זיך פערגעסען, אז זי געפינט זיך אויף דעם שיף. איהר האָט זיך געדאכט, אז זי איז ביי זיי אין שטעדטעל אין דער שוהל, עס איז איהר נור ווערה געווען, וואָס מאיר איז נישטאָ דאָ. דאָס געזאַנג איז געגאַנגען וואָס אמאָל העכער, דאָס אינגעל, דאָס סאָפּראַנדעל, האָט וואונדער געוויזען, און דאָס גאַנצע שיף אידען האָבען אונטערגעהאָלפען (עס איז אריינגעקומען דער שומר און האָט געשריען — האָט מען איהם דאָס מויל פערשטאָפּט מיט א לא יחרצ'ל), און דאָס קול איז געגאַנגען וואָס אמאָל העכער און פרעהליכער, און אז דער חזן האָט גע־

ענדיגט דאָס זינגען, האָט זיך אָנגערופען דאָס פרעהליכע אידעל, הויך אויפ'ן קול, רייבענדיג זיך די הענד:

— איצט פאַסט די גוטע „לאַטקע“, און די פעטע גריווען לכבוד חנוכה.

— און אפשר דאָס פיינע קערטעל? — רופט זיך אָן א צווייטער.

— און טאַקע דאָס פיינע קערטעל אויך! — ענטפערט אָב דאָס אידעל, רייבענדיג זיך די הענד.

— גריוועו זיינען דאָ — רופט זיך אָב א ווייבעריש קול פון א סעניק אראָב, און דערלאַנגט פון א גרויסען פאַק ארויס אַן איינגע־פאַקטען טאָפּ קאַלטע גריוועו.

— פון וואַנען האָט איהר גענומען גריוועו? — פרעגט א אידענע.

— מיין טאָכטער האָט מיר מיטגעגעבען אין וועג אריין — דאָס האַרץ צו דערכאַפּען, — ענטפערט די אידענע גאַנץ גלייכגילטיג.

אין א פאָר מינוט ארום זיינען שוין געזעסען די אידען פון פער־שיעדענע געגענדען און לענדער, וועלכע האָבען זיך נאָך נעכטען נישט געקענט, מיט זייערע קידער ארום איין טיש, האָבען געגעסען פון איין טעלער, האָבען זיך געטהיילט די ביסענס און האָבען זיך געפיהלט צווישען זיך ווי מיטגליעדער פון איין משפחה, ווי אַלטע פריינד פון אמאָליגע, אמאָליגע צייטען, וועלכע האָבען זיך געטראָפען נאָך דאַן, ווען דאָס בית־המקדש איז געשטאַנען, זיינען אין איינעם אין די פריהערדיגע גלות'ן געוועז, און בעגעגנען זיך ווידער דאָ, אויף דעם וועג קיין גלות־אמעריקא....

נור יאָסעלע איז ביי דעם אַלעם ניט געוועו, בחנם האָט די מו־טער איהם יעדעס מאָל געצויגען ביים ארבעל, ווען דער חזן האָט גע־דאַווענט. וואו איז יאָסעלע'ס שעהנער „אמן“ נאָכזאָגען? וואו איז זיין „יהי שמיה רבה“, זיין „קדושה“, מיט וועלכען דאָס שטעדטעל האָט געקלונגען? פערגעסען האָט יאָסעלע זיין אידישקייט. זיינע גרויסע גלאַנצענדיגע אויגען קוקען איצט דורך דאָס פענסטער'ל אין די נאַכט אריין אויף דעם ברייטען גרויסען ים. דאָס איז ער, דער ים הגדול, פון וועלכען עס שטעהט אין חומש, וואָס לויפט ווייט אַוועק וואו קיין עק איז נישטאָ, וואו די וועלט ענדיגט זיך, וואו די הימלען הויבען זיך אָן. טונקעל איז ער און שווייגענדיג, קאַלט און ערנסט ליעגט ער

אויסגעצויגען און לויפט ווייט, ווייט אוועק. פון דער ווייטער טיע־פעניש פון ים קומט אַן צולויפען אַ וואַל, גרויס איז ער ווי אַ שרעקליך ווילדע חיה, און גיט אַ שרעקליכען ברום, און אַ שלאָג אַן אין דאָס שיף. אָט שוין האָט זי, די חיה — דער וואַל — דאָס מויל געעפענט דאָס שיף איינצושלינגען, און אַלע, דאָס גאַנצע שיף וואָלט געוואָרען איינגעשלונגען אין איהם, נאָר גאָט שטעהט און זאָגט: „נישט", און מיט אַ געבייזער גיט זיך דער וואַל אַ שלאָג אָב פון דעם שיף און לויפט ווייט אין ים אריין.... עס פאַלען די הימלען איבער'ן ים, עס שטייגט דער ים אין הימעל אויף און טונקעל ווערט איבער זיי ביידע — און מיט אַמאָל גיבען זיך אַ צינד אָן ליכטלעך אין מיטען ים און שווימען אין דער לופטען, צווישען הימעל און ים, איין ליכטעל, נאָך איינס, אַ גאַנצע רייה, הונדערטער, טויזענדער, איינס נאָכ'ן אַנדערען, און גלייך זיינען זיי, ווי בוימלעך איינגעזעצט, שטערען אויסגעזייהט — וואָס איז עס, צי איז ביי זיי אויך חנוכה? — און האָט דער ים זיינע חנוכה־ליכט אָנגעצונדען? אָדער זיינען דאָס די ליכט פון די פענסטער פון הימעל, וועלכע זיינען שוין פון יענער זייט ים? —

און שטיל איז שוין געווען אין דער אבטהיילונג פאַר די אידישע עמיגראַנטען. דאָ און דאָרט זיינען די פאַמיליעס געפאַלען איבער די פעניקעס און זיינען איינגעשלאָפען. דאָ און דאָרט איז אַן עמיגראַנט געזעסען ביים שיין פון אַ צאַנקענדיג חנוכה־ליכטעל און האָט אויף זיין קאַסטען געשריבען דעם לעצטען גרוס פון שיף צו זיין פאַמיליע, — און יאָסעלע איז נאָך אַליין געלעגען ביי דער מוטער'ס זייט אויפ'ן סע־ניק און האָט מיט זיינע גרויסע אויגען ארויסגעקוקט אין די נאַכט אריין אויפ'ן ים. אין דרויסען איז שוין פינסטער געווען, אַ שוואַרצע, שווערע כמאַרע איז געלעגען איבער'ן ים, און אַלץ איז געווען פער־שטעלט, נור פון הינטען, אויף די וואַנד פון שיף, האָט זיך געהערט דאָס ברומען פון די וועלען, וועלכע זיינען אָנגעקומען צו לויפען פון ים, און האָבען געקלאַפּט אויף די וואַנד פון שיף, און יאָסעלע האָט גע־טראַכט, פון וואַנען די וועלען קומען אַן צו לויפען — פון דער טיעפע־ניש פון ים, פון דאָרט ווייט, נאָך די ליכטלעך, וואו עס איז שוואַרץ — דאָרט, וואו עס ליעגט דער לויתן, און אויף זיין עק שטעהט די וועלט, און עס איז געווען, אַז ער זאָל אייז וואָרף געבען מיט זיין עק, אַז די גאַנצע וועלט זאָל אין ים אריינפאַלען, נור גאָט שטעהט דערביי און

זאָגט: ריהר זיך נישט — און דער לויתן גיט זיך קיין ריהר נישט. ער האָט איהם איצט בעשיינפּערליך געזעהן, דעם לויתן, דאָרט אין דער טונקעלהייט, וואו ער שניידט זיך אויס פון ים ארויס און שטייגט וואָס אמאָל בולט'ער, בולט'ער פון ים ארויס, אָט וואַקסט זיין קאָפּ, וואַקסט זיין עק, און ציהט זיך אויס וואָס אמאָל לענגער, אָט, אָט, ביז ער דערגרייכט שוין דאָ אהער, אָט וועט ער באַלד אַנריהרען מיט זיין עק די וועניד פון שיף און אלץ וועט ער אומדרעהען אין ים אריין.

— מאַמע! — האָט פּלוצים יאָסעלע געגעבען אַ שריי אויס מיט אַזאַ הארץ־שרעקענדיגען געשריי, אַז חנה־לאה האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט זיך אומגעקוקט, וואו זי איז, — האָט גענומען יאָסעלע'ס קאָפּ הינ־טער איהר טוך ארונטער און האָט איהם דאָס פּנים פערשטעלט.

— לייען קריאת־שמע, יאָסעלע, און שלאָף.

און יאָסעלע האָט מיט הארץ־קלאַפּעניש קריאת־שמע געלייענט הינטער דער מוטער'ס טוך.

צום אמעריקאנער ברעג

עס איז געווען א שעהנער טאג אויפ'ן שיף. די זון האט ברייט געשיינט איבער'ן ים, און אזוי ווי דא וואלט מען זי געלאזט איין מאל אין איהר לעבען אויסציהען זיך אין איהר גאנצע גרויסקייט, אז עס זאלען איהר נישט שטעהן אין וועג קיין שפיצען פון דעכער און קלויסטערס — האט זי איבער'ן ים געוויזען איהר פראכט און שיין. וויפיעל זי האט נור געסטייעט, האט זי זיך פערשפרייט איבער דעם ברייטען, אונענדליכען וואסער, און האט מיט איהר גלענצענדען ליכט, וואס זי האט געגאסען פון זיך, אויפגעקאכט די קאלטע גיסענדע וועלען פון ים, דער ים האט געברויזט געגענאיבער איהר שיין — און דאס וואסער האט געשימערט. איבער די לייגג פון ים, וואו דאס אויג האט נור געקאנט דערזעהן, האט זיך געווארפען איין גרויסע, לאנגע שי־מערנדע וועל, וואס האט געבלישטשעט אנטקעגען דער זונן, און האט אזוי געלויכטען, אז דאס אויג האט נישט געקאנט אריינקוקען אין איהר ליכט, און איבער דער וועל האט אליץ דאס שיף געשטארקט זיך דורכצושווימען און האט נישט געקאנט, די לויכטענדע וועל איז איהם פאראויסגעלאפען דעם גאנצען וועג, און האט אויסגעברויזט איהרע וואסערען הינטער די רעדער פון שיף.

אויף דעם שיף איז היינט געווען יום־טוב. מען האט זיך דער־נעהענטערט צום ברעג פון אמעריקא; כאטש מען האט דעם ברעג נישט געזעהען — דאך האט מען געפיהלט זיין נאהענטקייט, און מען האט איהם ערווארט יעדען אויגענבליק צו דערזעהן.

נאך א טאג צו פריהער האבען די מאטראסען דאס גאנצע גרויסע שיף געוואשען, נאך א טאג צו פריהער האבען זיך די מעווען פון דער אמעריקאנער זייט געוויזען און האבען מיט זייער שרעקענ־דיג געשריי בעגלייט דאס שיף איבער א גאנצער נאכט; נאך א טאג צו פריהער האבען זיך אונענדליך פיעל קליינע שיפלעך געוויזען אי־

בער'ן ים, נאָך אַ טאָג צו פריהער האָט מען אין די קאַיוטעס איבער'ן גאַנצען שיף אויסגערופען: מאַכט אייך גרייט.

די אַמעריקאַנער פאָהן אויפ'ן מאַסט־בוים פלאַטערט שטאָלץ איבער דעם ברייטען ים. און די פעלקער זיינען ארויס פון זייערע געצעלטען אויף דעם אויבער־דעק מקבל פנים צו זיין דעם אַמעריקאַנער באָדען. יעדער איינער האָט דאָס בעסטע ארויסגענומען פון דעם באָדען פון זיין קאַסטען און דערמיט זיך אויסגעצייכענט. און אויסגעפוצט אין יום־טוב־קליידער שטעהען דאָ די פעלקער פון דער וועלט אויף דעם אויבער־דעק פון שיף; זייערע בליקען זיינען געווענדעט מיט בענקשאַפט און זיי ערווארטען מיט קלאַפענדע הערצער דעם אַמעריקאַנער ברעג. דאָ און דאָרט זעהט מען אַ קליין־רוסישען פויער מיט זיין רויט־העמדעל און שווארצען הוט, שטעהט און קוקט תמ'עוואטע אויף דאָס וואסער, נעבען איהם זיין ווייב, דריקט צו מיט שרעק און געבעט דעם מעטאַלענעם צלם פון איהר הארץ צו איהרע ליפען; אַ פוילישע פאַרטיע אין איהר רויטען נאַציאָנאַל־קאָסטיום גרופירט די קינדער ארום זיך; אַ הויכער ברייטער איטאַליענער מיט זיין רויטען האַלזטוך און צוקנייטשטען קאַפעלוש האַלט זיין מאַנדאַלינע אין דער האַנד, ער האָט גאָר ניט צו ברענגען פון זיין רייך לאַנד, נור זיין געזאַנג מיט זיין גיטאַרע צום אַמעריקאַנער באָדען; עס וואַרפט זיך דאָס קאָלירטע טוך אויף אַ שפאַניש שווארץ־מיידעלשען קאָפּ אין דעם ים פון פארבען; עס בלייכט זיך ארויס צווישען דעם ים מענשען־קעפּ אַ בלייך כריסטוס־פנים, ארומגערינגעלט אין אַ שווארצער באָרד פון אַ פוילישען אידען. דאָ און דאָרט נעהמען זיך צונויף די רומענישע פויערים ארום אַ צלם, וואָס ווייזט זיך איבער זייערע קעפּ, קניען צו דער ערד און לאָזען שאלען איבער דעם ברייטען ים אַ ברינסטיג רעליגיעזעס לויב־ליעד. די קאַטוילישע בעפעלקערונג טהוט זיי שוין נאָך: אין צווייטען ווינקעל האָבען זיך די פוילישע פאַרטיעס און פויערים צוזאַמענגעקליבען ארום אַ צלם און אַ קירך־פאָהן און עס דערהערט זיך דאָס מורא'דיגע קאַטוילישע קירכען־ליעד, וועלכעס איז מעהר עהנליך צו האַרץ־רייסענדע געשרייען, ווי צו אַ ליעד. און די זונן בעשימערט דאָס וואסער, בעגיסט מיט ליכט דאָס שיף, ברענגט צונויף די פארבען פון די פערשיעדענע פעלקער אין איין גרויסען קאָלירטען פאָהן; די געזאַנגען ווערען אויסגעמישט, די ליעדער ברומען

איבער'ן ים, די וועלען קלאפען הינטער די רעדער פון שיף, און עס ווערט איין גרויסעס, גרויסעס לויב־ליעד צו דעם ברעג, וועלכען אלע ערוואַרטען מיט בייַנקענדע בליקען און קלאפענדע הערצער.

אמעריקא מקבל פנים זיין איז אויך אונזער חנה־לאה ארויס מיט איהרע קינדער פון דעם שיף־לאך, אין וועלכען זי האט זיך אויפגעהאלטען צוועלף טעג. אנגעטהאן אין איהר שעהנסטער שבת־הויב מיט דעם נייעם טוך, שטעהט זי דא צווישען די פעלקער פון דער וועלט מיט יאסעלע'ן ביי דער האנד, מיט דער „קאמאנדע" און רחל'ען. אנגעטהאן יאסעלע'ן דאס שבת'דיגע סאמעטען היטעל, אבגעוואשען איהם דאס פנים און פערקרייזעלט איהם די פאות'לאך, אז ער זאל אין די אמעריקאנער אויגען חן געפינען; די „קאמאנדע" אויך אויסגעפוצט די קאפאטקעלעך, אויסגעשמירט זיי די שטיוועלעך, און רחל'ען פערפוצט מיט איהר נייעם שבת־קליידעל, — שטעהען זיי דא, אונזער פלייש און בלוט, צווישען די פעלקער פון דער וועלט און ערוואַרטען דא אויף דעם אמעריקאנער ברעג, אויף וועלכען עס געפינט זיך זייער פאטער, וואו ער איז אהינגעפאהרען זוכען פאר זיי — אן אברוה און אן אויפהאלט.

קיין ליעד זינגט זי ניט, קיין ווארט זאגט זי ניט. וואס זאל זי ריידען, וואס זאל זי זאגען — וואס זי וויל, וואס זי ווינשט אין איהר הארץ — ווייסט גאט גאנץ גוט.

אזוי שטעהט זי, חנה־לאה, מיט איהרע קינדער, און ערוואַרט אמעריקא מיט איהר מאן מאיר'ן. די הויב גלייך זיך געמאכט אויף איהר קאפ, אז זי זאל ביי מאיר'ן אין די אויגען חן געפינען, ווי א אידישע טאכטער די האר פעסט הינטער דער הויב ארונטערגעשטופט — גיט זי א ווארף א בליק אויף די קינדער, — וואס וועט ער זאגען צו זיי, גיט זי א רוק צוריק א יונג פון דער „קאמאנדע", וועלכער האט זיך ארויסגערוקט, מאכט גלייך דאס היטעלע אויף יאסעלע'ס קעפעלע, און גלעט איהם דאס פנים'ל.

באלד האט זיך דערהערט א גרויסער אויסגעשריי אויף דעם שיף, און די מאסע, ווי איין מענש, האט זיך געגעבען א לאז אראפ אויף די קניע און זיך גע'צלם'ט. חנה־לאה האט זיך מיט שרעק געגעבען א קוק אום. זי האט דערזעהן פאר זיך א לייכטענדען דיקען טומאן און פון טומאן האבען זיך ארויסגעשניטען הויכע פיער־עקעדיגע בערג,

עטוואָס אַזעלכעס, וואָס זי האָט נאָך קיינמאָל ניט געזעהען. די מענ־שען אויפ'ן שיף זיינען געבליבען שטעהן און מיט גרויסע אויגען און אויפגעעפענטע מיילער האָבען זיי געהאַלטען אין איין קוקען אַהין צו די בערג, צו דעם — וואָס מען האָט נאָך קיינמאָל ניט געזעהען. נאָר וואָס אַמאָל איז דער נעבעל שיטערער געוואָרען, דורכזיכטיגער און לייכטענדער, און פון דעם נעבעל האָבען זיך שוין שאַרף אויסגעשניטען פינף הויכע פייער־עקעדיגע אייזערנע קאַסטענס, וועלכע זיינען געשטאַ־נען איינס הארט נעבען אַנדערען, און האָבען געבילדעט ווי אַן איי־זערנע וואַנד אויף דעם ברעג פון ים, וועלכע פערשטעלט אַלץ, וואָס איז הינטער איהר.

דאָס זיינען געוועזען די ערשטע וואָלקען־קראַצערס, וואָס שטעהען אויף דעם אַמעריקאַנער באָדען.

די מענשען זיינען געוואָרען פערבליפט און זיינען געשטאַנען ווי איין מענש און געקוקט מיט פערוואונדערונג און נייגיעריגקייט אויף דאָס מאָדנע בעשעפעניס. זיי האָבען אויסגעזעהען, די הויכע פייער־עקיגע קאַסטענס, ווי ווילדע בעשעפעניסען, ווי מורא'דיגע לייבען, וואָס שטעהען אויף דעם ברעג פון אַמעריקאַ.

דערווייל האָבען זיך דורכגעשניטען איבער דער לייגג פון וואַסער אונגעהויער גרויסע ליכטיגע שיפען, וועלכע האָבען שרעקליך ווילד געפייפט; פון דערהוייטענס האָט זיך פערנומען אַ מורא'דיג ברומען ארויס פון דעם נעבעל, וועלכער איז געלעגען איבער דעם ברעג, ווי דאָרט אין דעם טומאַן, וואָלט זיך אַ ים געקאָכט, און דאָס קאָכעניש ברומט דאָס ארויס פון איהם. דאָס ברומען פון דער ווייטענס און דאָס שרעקעדיגע פייפען פון די לויפענדע שיפען האָט אַ שרעק אָנגע־וואָרפען אויף די מענשען. דאָס קירכען־געזאַנג האָט אויפגעהערט, דער צלם איז פערשוואונדען און אַ גרויסע שטילקייט האָט געהערשט אויפ'ן שיף. אַלע האָבען זיך געפיהלט צוגעדריקט און קליין פון דער גרויסקייט, וואָס עפענט זיך אויף פאַר זייערע אויגען פון טומאַן ארויס. נור איין חנה־לאה האָט ניט מורא געהאַט און איז ניט דער־שראָקען געוואָרען. אומעטום איז דאָ גאָט, און זי האָט דאָך שוין איהרם דאָרט אויף יענער זייט נעבעל — דער פאָטער פון איהרע קינ־דער איז דאָרט.

דערווייל האָט דאָס שיף אַ גרויסען קרעכץ געטהאָן, האָט געגעבען

אַ גרויסען קראַך אין וואסער און איז געבליבען שטעהן. צום שיף איז אַ קליין שיפעל צוגעפאַהרען. אין אַ פּאָר מינוט ארום זיינען צוויי מענשען ארויף, אמעריקאנער, מיט אַמעריקאַנער פעהנדלאַך און שטע־רענדלאַך אויף די היט, האָבען געגעבען אַ זאָג און דאָס גאַנצע שיף מענשען האָט זיך געשטעלט אין אַ רייהע, איינער נאָכ׳ן אַנדערען, זיי האָבען געמאַכט אַ צוים, געשטעלט זיך און אלע מענשען פון שיף האָ־בען אָנגעהויבען דורכצוגעהן פאַר זיי.

עס זיינען געווען דער אינספּעקטאָר מיט דעם דאָקטאָר פון דער אַמע־ריקאַנער אינקוויזיציע.

די הערצער האָבען אָנגעהויבען צו שלאָגען פאַר שרעק, אלע האָ־בען זיך גלייך געשטעלט, גלייכגעמאַכט די היט און די רעק אויף זיך, שטאַרק געמאַכט די אָרעמס און מיט פעסטע טריט האָבען די פעלקער אָנגעהויבען פאַרבייצוגעהן פאַר זיי.

עס זיינען געגאַנגען רוטענער, פּאָליאַקען, רוסען, אידען, אי־טאַליענער, שפּאַניער, יעדער איינער און איינער, יעדע פרוי מיט איהרע קינדער, האָבען געמאַכט שטאַרק זייערע אָרעמס און פעסט זייערע טריט, אז זיי זאָלען געזונד אויסזעהן. גוט האָבען די אמערי־מאַנדרע״. אָנגענומען זיך ביידע ביי די הענד, האָבען זיי מיט זייערע געקוקט אין די אויגען אריין, אָנגעטאַפּט די הענד, אויב געזונד איז דאָס מענשען־מאַטעריאַל, וואָס ברענגט זיינע הענד אראָב, זיי צו בעדיענען, אויב געזונד און שטאַרק וועט זיין דער דור, וואָס וועט פון די געבוירען ווערען, צו בעזעצען זייער לאַנד...

און אז עס איז אָנגעקומען די רייהע צו חנה־לאה׳ן, אַז זי זאָל זיך און די איהריגע פאַר די אַמעריקאַנער וויזען, האָט זי, ווי יעקב פאַר עשו׳ן, איהר מחנה צוטהיילט: פאָראויס האָט זי געשיקט פאַר זיך רחל׳ען מיט איהרע צוויי שווארצע שבת׳דיגע צעפּעלעך. — רחל׳ע האָט חן געפונען — דורכגעלאָזט; נאָך איהר איז געגאַנגען די „קאָ־קאַנדע״. אָנגענומען זיך ביידע ביי די הענד, האָבען זיי מיט זייערע שבת׳דיגע שטיוועלעך הויך געשטאָפּעט אויפ׳ן פּאָל, און זיי זאָלען גע־זונד אויסזעהן. בעקוקט די אויגען, דעם האַלז, אַ קלאַפּ געטהאָן זיי אויפ׳ן רוקען און מיט אַ צופריעדענער מינע זיי דורכגעלאָזט. דער־נאָך איז געגאַנגען חנה לאה מיט יאָסעלע׳ן ביי דער האַנד (אַ מינוט צו פריהער איהם געקרייזעלט די פּאות׳לאַך, אַז ער זאָל חן געפינען). דער

דאָקטאָר האָט גענומען יאָסעלע'ן פאַר דער האַנד, איהם געקוקט אין די אויגען אַריין — יאָסעלע האָט געציטערט, האָט אָנגעכאַפּט די מוטער ביים קאָפּטען — דער דאָקטאָר האָט איהם אויפגעדעקט דאָס קאַשקעטעל, געגעבען אַ קוק אויפ'ן קעפּעל און האָט אַ וואונק געטהאָן צום אינספּעקטאָר.

חנה־לאה'ס האַרץ האָט עפּעס שלעכטס אָנגעזאָגט. איהרע הענד האָבען אַ ציטער געטהאָן.

— גאָר נישט, פון לעצטען טיפוס אַ קראַץ אין קאָפּ, — פאַרענטפערט חנה־לאה.

דער אינספּעקטאָר האָט געגעבען אַ וואונק צו נאָך איינעם. קיין איין וואָרט איז נישט געוואָרען געזאָגט, און יענער האָט שוין אָנגענומען יאָסעלע'ן ביי דער האַנד, און אוועקגענומען איהם אָן אַ זייט.

יאָסעלע האָט אָבער פעסט געהאַלטען דער מאַמע'ס קאָפּטען, זיינע אידישע אויגען האָבען אַ ציטערנדיגען בליאסק געגעבען. די פּאות־לאָך האָבען געציטערט.

— פון לעצטען טיפוס אַ קראַץ אין קאָפּ געבליבען — טענה'ט נאָך אַלץ חנה־לאה פאַר'ן אינספּעקטאָר אויף אידיש, אָנהאַלטענדיג יאָסעלע'ן ביי דער האַנד.

קיינער האָט זי נישט געהערט, מען האָט זי באַלד אוועקגעשטופּט. אויף איהר אָרט האָבען פּעלקער געוואַרט.

— אוי, מאַמעלע קרוין! — האָט די אידענע געגעבען אַ שריי אויס און איז שוין געווען אין דעם ווינקעל, וואו מען האָט יאָסעלע'ן אהינגעפיהרט.

— און וואו זיינען מיינע שוועלבען? — האָט זי געזוכט מיט איהרע בליקען אויף יענער זייט צוים די איהריגע.

נאָר אויף יענער זייט איז שוין געשטאַנען רחל'ע, די „קאָמאַנדע“ האָט זי געהאַט געבען זיך און האָט די מוטער בערוהיגט מיט אַ מאַך מיט דער האַנד, אַז זי קען זיך פערלאָזען אויף איהר.

אויף דעם אינזעל פון טרעהרען

מאיר איז אראב צום שיף אבנעהמען די זייניגע.

ער האט געווארט אויף דעם טאג די גאנצע צייט, וואס ער האט זיך געפונען אין דעם פרעמדען לאנד, און ער האט זיך צוגעגרייט צו דעם פון דער ערשטער מינוט פון זיין אראבקומען קיין אמעריקא — געגאנגען אין גאס, אן איבעריגען טאלער געהאט, געזעהן אין א סטאר א קינדערשען מענטעלע, געקויפט, אהיים געבראכט. ביי זיך אין קאסטען האט ער אנגעגרייט אנצוטהאן פאר דעם ווייב מיט די קינדער. אראב פון שיף, אריין צו מיר אין שטוב, קודם כל אראב דעם „גרינעם" און טהוט אייך איבער — האט ער זיך געטראכט. א דירה שוין אויך גרייט, געהאלפען איהם דינגען דער מוהמעס זוהן, אין שכנות מיט דער מוהמע אויף דער דריטער סטריט. — א קעלער, אבי זיין אייגען ווינקעל — האט ער געזאגט — און איצט האט ער זיך אנגעגרייט זיי פון שיף אראבצונעהמען.

געפאהרען מיט זיי דורך דעם גאנצען ים, אלע טאג אין אפיס געלאפען, וואו ער האט געקויפט די שיפס־קארטע, און נאכגעפרעגט זיך „וואו דאס שיף האלט". פון נעכטען אן וויים ער, אז היינט 1 אזייגער נאכמיטאג וועט דאס שיף אנקומען אין האבאקען; דארט, ווייס ער גאנץ גוט, וועט מען איהם די „זייניגע" ניט ארויסגעבען — דארט לאזט מען נור אראב די ערשטע־קלאסיגע און צווייטע־קלאסיגע; צו די זייניגע וועט ער מוזען פאהרען שפעטער נאך עלים איילענד, נור דארט, אין האבאקען, וועט ער זעהן זיינע פון הערווייטענס אויפ'ן אויבערדעק.

א נאכט פריהער איז ער געגאנגען צו דער מוהמע'ן; איינעגע לאנדסלייט האבען איהם צוגעזאגט, אז זיי וועלען מיט איהם מיטגעהן צום שיף — און איצט שטעהט ער שוין דא צווישען א גרויסען עולם ביי א פענסטער פון דער גרויסער האלע ביי דעם ברעג פון ים און זעהט ווי דאס גרויסע שיף דערנעהענטערט זיך צו דער האלע צו,

לאנגזאם געהט עס, שווער, און עס איז ארומגערינגעלט מיט א טור־מאן, ווי עס וואלט געשוועבט דערויף דאס טיפע געהיימניס, וואס האט מיטגענומען מיט זיך פון אפענעם ברייטען מעער, פון וואנען דאס שיף שווימט איצט ארויס, זיין הארץ קלאפט אין איהם, דאס פנים איז בלייך, און ער האט זיך שוין איינינע מאל נערוועז מיט דער האנד איבער דער בארד אריבערגעצויגען. באלד וועט ער זיי זעהן דא, וואו ער איז איצט, די וואס ער האט זיי אין דער היים איי־בערגעלאזט, און איהם האט זיך אויסגעוויזען, אז דאס איז גאר־נישט נאטירליך, אז דאס איז עפעס א גרויס וואונדער, וואס די השגחה פרטית האט מיט איהם געטהאן.... ער האט זיך דערמאנט אן חנה־לאה׳ן, — ער האט די אויגען פערקנייטשט, — זי איז דאך אן אשה צדקנית, האט ער זיך געזאגט, און עס האט איהם געגעבען א נעהם ארום אזא ווארים געפיהל, אז ער האט זיך פלוצים פאר זיך זעלבסט פערשעהמט. א רויטער שעהם־פלעק האט זיך איהם אויפ׳ן פנים בעוויזען, און ער האט מיט א כיון אן עפעס זיך פערגעסען געמאכט....

דאס שיף פאהרט איצט דערוויל צו, עס דרעהט זיך ווי א שלאנג אין וואסער און ברומט אויף די וועלען. הונדערטער און איבער הונ־דערטער מענשען ווארפען זיך צו די אפענע גרויסע פענסטער פון האלע און זוכען מיט די אויגען די זייעריגע; דארט, געגענאיבער אויף דעם דיעז, וואס דערנעהענטערט זיך איצט צו די פענסטער, זעהט מען אויך הונדערטער און איבער הונדערטער ווארפען זיך צו הער זייט פון שיף און פאכען מיט די ווייסע טיכלאך, הויבען אויף פענדלאך, רויטע טי־בער און גיבען צייכענס פון דערווייטענס. א מינוט איז נאך טוידט־שטיל ארום, נאר דאס שיף קרעכצט אליץ שווערער, צוגעהענדיג צום ברעג, באלד ברעכען אויף דא און דארט איינצעלנע אויסרופען, גע־וואלדען, היסטערישע אויס־געשרייען, עס דערקענען זיך פאטערס מיט קינדער פון דערווייטענס, באלד ווערען די געשרייען עפטער און הע־בער, און וואס נעהענטער צום ברעג, אליץ העכער שטייגען די אויסרו־פען, ביז דאס שיף געהט צו צום ברעג און ווערט פערטויבט אין איין גרויסען, גרויסען היסטערישען פריידען־געשריי.

מאיר שטעהט נאך אליץ און זוכט מיט די אויגען אונרוהיג און מיט שרעק צווישען די קעפ. ער זעהט נישט און הערט נישט, וואס

ארום איהם איז — ער שטופט אלעמען אב און רייסט זיך צו צום פראנט פון פענסטער און זוכט אלץ מיט די אויגען. ער זעהט נישט, ער ווארפט אלע אוועק פון זיך — „וואס איז ? וואס איז ?“ — קלאפט ער נערוועז מיט די ליפען און א קאלטער שוויים האקט איהם ארויס ארויפ'ן שטערן. באלד האט ער בעמערקט א גרופפע קינדער, ווי זיי שטופען זיך צווישען דער מענגע צום עק פון שיף. דאס מיידעל הע־בער, די איינגלעך נאך איהם — זיינען דאס זיי ? — ער קוקט. דאס פנים ווערט איהם איבערגעצויגען מיט א גרימאסע פון פרייד, אין די אויגען א בלישטש, ער שטרעקט אויס די הענד, וויל לויפען און דאס קול איז איהם פערשטיינערט געווארען אין האלז. באלד קוקען אויף איהם א פאר גרויסע ליכטיגע אויגען — חיים איז עס. ער שלאגט זיך אין דער דעה: איז עס יא דער פאטער, נישט דער פאטער ? — באלד שטעקט ער אויס די הענטלעך און באלד האט עס געגעבען א הילך אין דער לופטען: דער טאטע ! — און עס האט זיך געדאכט, אז דאס שיף האט א ציטער געגעבען, און מענשען האבען זיך ארומגע־קוקט: וואס איז ?

עס איז געווען א יונג פון דער „קאמאנדע“. חיים, וועלכער איז גע־שטאנען אויף דער צווייטער זייט אויפ'ן שיף, האט געריסען מיט איין האנד דעם ברודער מיט די שוועסטער, און מיט דער צווייטער האנד געוויזען אויף מאיר'ן, און האט געהאלטען אין איין שרייען:

— דער טאטע ! דער טאטע ! דער טאטע ! — און אזוי הויך, און מיט אזא פייער, אז מען האט געמוזט דעם יונג איינשטילען.

— און וואו איז די מאמע, יאסעלע ? — האט מאיר אין זיך גע־פרעגט און געזוכט אלץ מיט די אויגען.

אין א פאר מינוט ארום איז ער פון אלעם געוואהר געווארען.

ער איז געלאפען איבער דער שטאדט מיט א לאנדסמאן (דער מוהמע'ס זוהן) זוכען הילף. מען איז ביי אלע לאנדסלייט געווען, און אלע האבען שוין דעם טאג געוואוסט פון דעם „מראבעל“ וואס מאיר האט מיט זיינם א קינד. מען איז אין די רעדאקציעס פון די אידישע צייטונגען געלאפען, האט מען זיי אבגעשיקט צו די סאסייעטיס, די סאסייעטיס צו די לאיערס, און דאך האט קיינער גאר נישט געקאנט

מאכען. צום סוף איז מאיר אליין אויף עלים איילענד אראב, — לא־מיך כאטש זעהן די איבעריגע.

אויף עלים איילענד, ביי דעם טויער, דורך וועלכען אלע געהען דורך אין דעם גאלדענעם לאנד אריין, האט זיך געצויגען אן איביגע מענשען־סטענגע פון ברעג ים צו דעם גרויסען פיער־שטאקיגען הויז, דורך וועלכען אלע זיינען דורכגעגאנגען אין דאס לאנד אריין. ביי פינף אייזערנע גראטקעס זיינען געשטאנען אמעריקאנער טשינאווני־קעס און האבען אויסגעפרעגט יעדען פערבייגעהענדען: ווי און ווען? — פאר וועלכע זיי האבען בעדארפט זייער געלד ווייזען, און די גע־זונדע הענד זייערע, וואס זיי האבען מיט זיך מיטגעבראכט. די סטענגע האט קיינמאל נישט אויפגעהערט, יעדעם מאל זיינען נייע שיפען צו־געפאהרען צום ברעג, האבען נייע מענשען ארויסגעווארפען — און די מענשען, וואס איינער איז געשטאנען הינטער דעם צווייטען, האבען זיך געהאלטען אין איין ציהען. עס זיינען געגאנגען יונגע און אלטע, ווייבער און מענער, ערוואקסענע און קינדער, ס'זיינען געגאנגען פערשי־דענע פעלקער, נאציאנען, אין פערשיעדענע פאסאנען און קאלירען, די שפראכען פון דער ערד האבען זיך געהערט דורך דער סטענגע ריי־דען, און קיינמאל, קיינמאל האבען זיך די רייהען נישט געענדיגט און ציהען זיך נאך ביז'ן היינטיגען טאג און ביז צו דער איצטיגער מי־נוט.....

און א שרעק ליעגט אויסגעגאסען אויף די פנים'ער פון די פעל־קער, וועלכע ציהען דורך דעם טויער אין גאלדענעם לאנד אריין. מען זעהט, ווי זייערע הערצער קלאפען, ווי זייערע הענד ציטערען, און יע־דער איינער רופט אן דעם נאמען פון זיין גאט אין זיין שפראך און בעט אום הילף — און אלע פיהלען זיך נאהענט, איין מענש מיט'ן צווייטען. צום ערשטען מאל הערען זיי די שפראך, און דאך פיהלט מען זיך נאהענט. איין גרויסע אימה בינדט צוזאמען די הערצער פון די פערשיעדענע מענשען פון די פערשיעדענע נאציאנען אין דער איינער רייהע....

מאיר איז אראפגעקומען. זיין הארץ איז געווען פערביטערט און זיינע ליפען פערקלעמט. ער האט זיך גע'חזר'ט א גאנצע רעדע וואס ער וועט האלטען פאר זיי, פאר די אמעריקאנער. „ווי הייסט?“ — האט ער געשריען אין זיך — „אז מען זאל נעהמען א קינד פון א פא־

טער און אוועקרייסען. אין סדום איז דאך אזעלכעס ניט געווען"!

— שרייט ער אין זיך — „ווי הייסט, וואס זאל איך טהאן, ארייננוואר־פען מיין קינד אין וואסער אריין, צוריקשיקען"!

און א גרויסער שרעק האט איהם ארומגעכאפט פאר דעם ווארט. ער האט מורא געהאט צו טראכטען ווייטער, אבער עס האט איהם גע־פויקט אין קאפ „צוריקשיקען", א קינד אליין איבער'ן ים, איבער דעם גרויסען ים!

ער איז געלאפען אהין צו דעם אידישען אדוואקאט, וואס זיצט דארט פאר די אידישע עמיגראנטען, א בריעף האט ער געהאלטען אין זיינע הענד, אנגעגרייט פאר איהם פון עפעס א סאסייעטי, „אלעס וועל איך איהם זאגען. וואו איז דאס געהערט געווארען? עס איז דאך עפעס אין אמעריקא, אין פרייען אמעריקא"!

אהין געקומען צום טישעל פון אדוואקאט, האט ער געזעהן, אז ער איז ניט דא איינער — ארום טישעל זיינען געשטאנען אייניגע גא־ליציאנער אידען און ווייבער און האבען געמאכט אזעלכע געוואלדען: „אמעריקא, פערשאלטען זאל ווערען קאלומבוס און זיין מדינה!" א אידענע איז געשטאנען און האט געוויינט, מען לאזט איהר די טאכ־טער ניט אריין, און עפעס א יונגער־מאן האט זיך געקלאגט וועגען א כלה, און אלע האבען געשריען איבער דעם יונגען־מאן, דעם אדווא־קאט, אז ער זאל צולאזען זייערע משפחות. דער יונגער־מאן איז גאנץ רוהיג געזעסען און האט זיך גלייכגילטיג אויסגעהערט די געוואלדען פון די אידען מיט די ווייבער און רוהיג זיך עפעס פערשריבען אין א ביכעל אריין. מען האט געזעהן, אז ער איז שוין געוואהנט געווארען צו דעם.

מאיר האט זיך דערשלאגען צו איהם און האט איהם איבערגע־געבען דעם בריעף פון די סאסייעטי. דער יונגער־מאן האט גאנץ גלייכ־גילטיג דעם בריעף דורכגעלעזען (ביי מאיר'ן האבען געציטערט הענד און פיס), דערנאך גענומען דעם בריעף און איהם גלייכגילטיג אויף דעם טיש אוועקגעלייגט, געגעבען א נעהם אראב די פאנסנע פון די נאז, א פינקעל געטהאן מיט די אויגען און געגעבען א ציה מיט די פלייצעס:

— איך קען גאר נישט טהאן.

— אבער א קינד, א קינד, א קינד! — האט מאיר ארויסגעריסען

די ווערטער פון צווישען די ציינער, וועלכע האבען זיך געשארפט איי־נער צווישען אנדערע.

דער יונגער־מאן האט א ציה געגעבען מיט די פלייצעס.

— אן אפעלאציע נאך וואשינגטאן קען מען אנגעבען — האט דער יונגער־מאן געזאגט. מאיר האט ניט געהערט זיינע ווערטער.

— אבער זעהן, זיך, זעהן זיך, זעהן זיך — האט מאיר ווידער געשריען און געקריצט מיט די ציינער.

— דאס יא — האט דער יונגער־מאן געענטפערט, זיך אויפגעהוי־בען און ערגעץ־וואו געפיהרט מאיר'ן. מאיר איז נאכגעגאנגען נאך איהם אויף טרעפען. ער האט איהם אריינגעפיהרט אין א שטוב אריין און געהייסען איהם ווארטען.

באלד האט מען געגעבען א פיהר אריין צו איהם חנה־לאה'ן.

א סעקונדע האבען זיך ביידע ניט דערקענט. באלד האט די אי־דענע געגעבען אזא הארץ־געשריי: „מאיר!" און האט געגעבען א בראך ארוים אין אזא געוויין, אז מאיר'ן האט דאס הארץ פערצי־טערט.

ער איז צוערשט בייז געווען אויף איהר, איבער איהר פינסטער מזל, נור עס האט איהם יעצט אזא טיעף רחמנות־געפיהל ארומגענומען אויף די אונגליקליכע אידענע, דאס הארץ איז איהם אזוי צוגאסען גע־װארען, אז ער האט אויף גאר נישט געקוקט, נור איז צוגעגאנגען צו איהר און האט געמאכט מיט די האנד איבער איהר פנים, איבער איהר צורודערט שייטעל, איבער איהר קאפטען און האט די ליפען געביסען פאר צער און האט קיין װארט ניט גערעדט.

און זעה, חנה־לאה שטעהט אזוי און נעהמט צו די לאסקעס פון מאן, וואס זי האט קיינמאל, קיינמאל פון קיינעם ניט געהאט און איהר הארץ געהט אוים אין כליפען.

— איך וויים, איך בין שולדיג — כליפעט די אידענע מיט טרעה־רען — מאיר, מיין שווארץ פינסטער מזל איז אזוי... איך בין שול־דיג, איך בין שולדיג — שלאגט זיך די אידענע מיט די הענד איבער'ן קאפ.

און מאיר שטעהט אלץ און מאכט איהר מיט די האנד איבער'ן פנים, און איבער'ן צושויבערטען שייטעל, און איבער דעם קאפטען.

— וואָס ביזטו שולדיג? — נאַרישע אידענע — וואָס ביזטו שול־דיג! — און פערשטעלט זיך מיט די האַנד די אויגען.

איין מינוט זיינען זיי ביידע אַזוי געשטאַנען פערגעסען פון אַלעס, פעראייניגט אין איין גרויסען צער — און מיט פיעל רחמנות — און אפשר איז עס געווען די איינציגע מינוט אין זייער ביידענס צוזאַ־מענלעבען....

— און וואו זיינען די קינדער? — האָט זיך מאיר באַלד דערמאָנט.

— איך ווייס? — האָט חנה־לאה אונשולדיג געענטפערט.

נור באַלד האָט זיך די טיהר געעפענט און מען האָט פאַר זיי אריינגעפיהרט די קינדער, און אז די „קאָמאַנדע" האָבען דערזעהען דעם פאָטער מיט די מוטער, האָבען זיי פערגעסען אָן אַלעס און עס איז געוואָרען דאָרט אַזאַ געשריי און אַזאַ שמחה און אַזאַ געוויין, אַז די בעאַמטע זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפען פון די ארומיגע צימערען, זיי צו בערוהיגען; אָבער חנה לאה האָט אַלץ געהאַלטען אין איין וויינען און זיך געשלאָגען מיט די פויסטען אין קאָפּ.

— יאָסעלע, יאָסעלע, מיין אָרים, אָרים קינד!

מאיר האָט זיך געגעבען אַ כאַפּ אויף, האָט געלאָזט אַלע שטעהן און געגעבען אַ לויף צו די טרעפּען, און איז צוגעלאָפען צום יונגען־מאַן, צום אַדוואָקאַט, האָט געגעבען אַ נעהם ארויס דאָס געלד, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך און געגעבען אַ וואָרף דעם יונגען־מאַן אויפ'ן טיש און האָט געגעבען אַ געשריי:

— איך וויל איהר זאָלט מיר שרייבען אַ בריעף צום סאַמע פּרע־זידענט, און איהר זאָלט איהם זאָגען, אַז דאָס איז, אַז דאָס איז — נור מאיר האָט נישט געקענט קיין וואָרט ווייטער פון מויל ארויס־ברענגען.

דער יונגער־מאַן האָט געגעבען אַ קוק אויף איהם און האָט זיך מיט שרעק אָבגערוקט פון איהם. זיין געזיכט איז בלייך געווען ווי אַ ליילעך, נור זיינע אויגען האָבען געפינקעלט און די בלייכע צייהן האָ־בען זיך איבערגעביסען איבער די ליפּען, און דער איד האָט אַלץ ניט געקענט ארויסברייננגען פון מויל קיין וואָרט אויף דעם וואָס איז איהם געשעהן; נור איבער זיין פּנים איז געלעגען אויסגעגאָסען אַזאַ צער און אַזאַ כעס, אַז דער יונגער מאַן האָט גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס איז דעם אידען געשעהען און האָט אָנגעהויבען מורא צו קריגען פאַר איהם.

יאסעלע

יאָסעלע איז דערוויל געזעסען אין אַ גרויס צימער צווישען אַ סך מענשען און האָט געוואַרט אויף די מוטער. ער האָט ניט געוויינט, ער האָט ניט די מאַמען צוריקגעהאַלטען, אַז מען האָט זי גערופען, ער האָט געשוויגען. פון די ערשטע מינוט אָן, ווען עס האָט זיך מיט איהם דאָס אונגליק געטראָפען, האָט ער גאַנץ גוט פערשטאַנען, וואָס עס איז דאָ געשעהן מיט איהם, און האָט זיך געפונען שולדיג, עפּעס איבער אַ געהיימער זינד. און עס האָט זיך ערוועקט אין דעם קליינעם איד די גאַנצע הכנעה און געדולדיגקייט, מיט וועלכע זיין פאָלק טראָגט איבער זיינע צרות, און ער האָט זיך געפונען צוגעגרייט צו די צרות אַזוי, ווי זיינע עלטערען און אור־עלטערען פון אלע דורות וואָלטען פאר איהם אַ וועג אויסגעטראָטען צו די צרות.... שווייגענדיג און בעהאַלטען אין זיך איז ער געזעסען ביי זיין מוטער, ווי אן ערוואַקסענער, דענקענדער מענש, אַזוי ווי ער וואָלט די אלע זאַכען פילאָזאָפיש גענומען און האָט נור אייגענטליך פעדרוס געהאַט וואָס מען האָט די מאַמע אַוועקגעריסען פון זיינע ברידער און עס איז איבער דעם פערשטערט געוואָרען די שמחה פון זעהען זיך מיט'ן טאַטען.

און דאָס אָרט, וואו ער האָט זיך געפונען, האָט געהייסען אין לשון פון פאָלק „דער אינזעל פון טרעהרען“. און עס איז ווירקליך דאָרט געווען דער טרעהרען־אינזעל. אין דעם צימער, וואו יאָסעלע איז געווען, האָבען זיך אויפגעהאַלטען די אלע, וועלכע זיינען געווען פעראורטהיילט צוריקגעשיקט צו ווערען מיט די שיפען, וועלכע האָבען זיי געבראַכט, אָדער, איבער וועלכע עס האָט זיך נאָך אונטערהאַנדלונגען געפיהרט מיט וואַשינגטאָן. עס זיינען מעהרסטענס דאָרט געווען פעראייניזאַמטע, פער'יתום'טע מענשען, וועלכע האָבען ניט געפונען קיין גואל, קיין קרוב, וועלכער זאָל זיי פון שיף אַראָבנעהמען; אָדער גאָר עלטערע מענשען שוין, אָדער גאָר יונגע נאָך, וואָס האָבען מיט

זייער אייגענעם כח נישט געקענט גוט־זאָגען פאר זיך אליין, און האָבען בעדארפט האָבען אן אייגענעם מענשען, וועלכער זאָל גוט זאָגען, אז ער וועט זיי נעהמען צו זיך — און זיי האָבען אזעלכע ניט געפונען; זיי זיינען פרעמד געווען אין דעם לאנד. און זיי האָבען אויסגעזעהען ווי „רעשטלאך", ווי עס וואָלט דאָ פאָרגעקומען א גרויסע „חלוקה" פון מענשען צווישען איירָאפּא און אמעריקא, און א „רעשטעל" איז איבערגעבליבען צווישען די שיפען, ווי קערענדלאך גערשטען, וועלכע וואַלגערען זיך ביי די ברעגען פון די פאָרטען ארום, ווען מען טראָגט איבער תבואה פון איין שיף אויף די צווייטע....

עס זיינען געווען אזעלכע, וועלכע האָבען נאָך געהאט א האָפבונג, אז מען וועט זיי ארייגלאָזען אין לאנד, האָבען געהאט דאָ אייגענע, ווייט אין די מדינה און מען האָט געשריבען נאָך זיי. זיי זיינען געווען גליקליכער, רייכער פאר די אנדערע און האָבען שוין יענע צוגעזאָגט הילף, אז גאָט וועט העלפען, אז מען וועט זיי ארייגלאָזען, וועלען זיי זיך זעהן סטארען, אז די איבריגע זאָל מען אויך ארייגלאָזען. איבערהויפּט איז דאָרט געווען אן עלטערע „מוהמע", וואָס האָט געהאט א „פלימעניק" אין שיקאַגאָ וואָהנען. דער פלימעניק האָט געזאָלט זיין גאָר א גאנצער מאכער און א גאנצער אמעריקאנער. זאָל ער נור קומען — האָט זי געזאָגט — וועט ער שוין אלע ארויסנעהמען, און יעדען מענשען וואָס זי האָט בעגעגענט אין קאָרידאָר, ווען מען האָט זי עסען געפיהרט אין גרויסען שפּייזע־זאאל, האָט זי געפרעגט אויף איהר פלימעניק, אויב ער פאָהרט שוין, אזוי ווי יעדער איינער וואָלט געדארפט קענען איהר פלימעניק פון שיקאַגאָ, וואָס איז א גאנצער מאכער און אן אמעריקאנער. די אנדערע זיינען געזעסען שטיל. די אלטע אידען, וואָס האָבען ניט געקענט געפינען זייערע קינדער, זיינען געזעסען און געזאָגט תהלים, די ווייבער האָבען געוויינט און די קינדער, וואָס האָבען זיך דאָרטען געפונען, האָבען זיך שטיל אין די ווינקעלאך בעהאלטען. אויף אלע איז געלעגען דער אומעט פון אן „ארויסגעשטויסענעם" און עס האָט איבער זיי געוועהט א פורכט פאר דעם ים, איבער וועלכען זיי שטעהט צוריק צו פאָהרען, אין די היימאטה־לאָזיגקייט.

— מיר איז ניט קיין חילוק, זאָלען זיי מיך אפילו שיקען קיין גושן, איז עס מיר שוין אויך אלץ איינס. צו וועמען וועל איך פאָה־

רען, וועמען האָב איך אין דער היים? — האָט אַ אידענע גע׳דרשו׳ט פאַר די אַנדערע.

— אוי, אהיים — האָט זיך אַ צווייטע געקלאָגט, — אַז דו האָסט, מ׳שטיינס געזאָגט, דאָס ביסעלע בעטגעוואַנד גענומען און פערקויפט, אין די ווייסטע וועלט זיך געלאָזט.

— איך האָב דיר באַלד געזאָגט, אַז דו זאָלסט ניט פאָהרען, שרה, פאָהר ניט. דער יונג איז ערגעץ־וואו פערפאַלען געוואָרען. האָט פאָטאָגראַפיעס געשיקט, ווייס איך, וועה גלויבט זיי — האָט דער איד פון תהלים מפסיק געווען און געזאָגט אין אזא טאָן ווי ער וואָלט אין גאַנצען אין אַמעריקאַ מסופק געווען, אויב עס איז גאָר מעגליך אַזעלכעס.

— און בעטגעוואַנד איז שוין אַלעס? — מישט זיך אַ דריטע אריין.

— אַז וואָס בעטגעוואַנד, און אַ שטוב האָט ער יאָ? און צו וועמען וועט ער געהן? — ווייזט זי אויף דעם מאַן, ווי פאַר זיך וואָלט זי געווען פערזאָרגט.

ווי די ווייבער ריידען אַזוי צווישען זיך, האָט זיך דערהוויל יאַסעלע געפונען אַ חבר. דאָס איז געווען אַ אינגעל אין זיינע יאָהרען, וועלכער האָט זיך אויך דאָרט אין דער שטוב ארומגעדרעהט. ער האָט שוין אייניגע מאָל געוואָלט צוגעהן צו יענעם, יענער צו איהם, און האָבען זיך ביידע ארום איינס געדרעהט מיט אַ געוויסע שעמעוודיגקייט און געשוויגען. צום סוף זיינען זיי דאָך בעקאַנט געוואָרען, האָבען זיך ביידע ביי די הענד אָנגענומען, אין אַ ווינקעל זיך געזעצט און ווי די גרויסע אָנגעהויבען צו ריידען.

— מען שיקט דיר אויך צוריק?

— יאָ, און דיך?

— אויך.

— פאַר וואָס?

— מען זאָגט, אַז איך האָב טריבע אויגען.

— און מיר איז פון לעצטען טיפוס אַ קראַטץ אין קאָפּ געבליבען,

— און יאַסעלע נעהמט אראָב דאָס היטעל און ווייזט דאָס קעפּעל.

— דו האָסט אַ טאַטען דאָ?

— יאָ, און דו?

— איך בין א יתום, איך בין צו א פעטער ארױפגעקומען — ענט־פערט דער צווייטער.

יאָסעלע האָט גרויס דרך ארץ געקראָגען פאַר'ן צווייטען אינגעל, ווייל ער איז א יתום און האָט זיך געהאַלטען פאַר נידריגער פאַר איהם, און ווי די צוויי געטרייע קינדער פון זייער פאָלק, האָט זיך קיין שמייכעל אויף זייערע ליפּען ניט געוויזען, די יוגענד פון זייערע געזיכטער איז אויסגעשטאָרבען, ווי קלוגע אַלטע ערוואַקסענע מענשען זיינען זיי געזעסען און איינער פאַר'ן צווייטען דאָס הארץ אויסגע־גאָסען.

באַלד איז אריינגעקומען יאָסעלע'ס מאַמע. איהרע טרעהרען זיי־נען נאָך געווען פריש און זי האָט מיט נאַסע אויגען א צערטליכען רחמנות־בליק געוואָרפען אויף יאָסעלע'ן. יאָסעלע האָט פערשטאַנען זיין עלענד, זיין אונגליק און זיין שלים־מזל — אַלעס איבער איהם... און האָט זיך געפיהלט ווי שולדיג, ווי ער וואָלט דאָס אַלעס אָנגע־מאַכט....

אין א פּאָר טעג ארום איז צוריקגעקומען די ענטשיידונג פון וואַ־שינגטאָן. עס האָט גאָר ניט געהאָלפען. יאָסעלע האָט געמוזט מיט דאָס נעקסטע שיף צוריקפאָהרען.

די פאַמיליע איז געשטאַנען צוזאַמען. אַלע האָבען געשוויגען און אַלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס עס געהט, כאָטש מען האָט דערפון קיין וואָרט נישט גערעדט. עס האָט זיך געהאַנדעלט אין דעם, ווער עס זאָל יאָסעלע'ן אהיים בעגלייטען.

די מוטער האָט דאָך בעדאַרפט דאָ בלייבען מיט די איבריגע קינדער, מען איז דאָך שוין פאָרט דאָ. די מוטער האָט געוויינט:

— איך וועל ניט לאָזען דאָס קינד אליין: עס וועט מיר פערלאָ־רען ווערען, איך וועל עס ניט לאָזען, איך וועל אַלעס אין מיטען ים איבערלאָזען און וועל מיט'ן קינד מיטפאָהרען.

האָט זיך רחל'ע אָבגערופען ווי אַן ערוואַקסענע.

— אויף וועמען וועסטו די קינדער לאָזען, דער טאַטע מוז דאָך ארבייטען געהן, בלייב שוין דאָ, בלייב שוין דאָ. איך וועל שוין פאָהרען — און זי האָט זיך דאָס טיכעלע גלייך געמאַכט אויפ'ן קאָפּ, ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט אום א גאַנג צום פעטער צו געהן.

מאיר האָט געשוויגען און האָט נור בלויז געקוקט אויף רחל'ען. די מאַמע האָט ווייטער געוויינט.

— וואו וועל איך אייך אליין לאָזען? — ביסט דאָך נאָך אויך אַ קינד, איבער אַ ווייטען ים וואו וועל איך אייך אליין לאָזען?

— גיעב נור אַ קוק, איך וועל מיר שוין אַן עצה געבען, איך וועל מיר שוין — ענטפערט רחל'ע און מאַכט זיך ווידער דאָס טיכעל גלייך אויפ'ן קאָפּ, ווי זי וואָלט שוין גרייט געוועזן צו פאָהרען.

— מיין אָרים קינד, מיין אָרים קינד — פאַלט די מוטער ארויף אויף איהר.

און רחל'ע צוקושט זיך מיט די מוטער אין טרעהרען, ווי זי וואָלט שוין אַן אַלטע אידענע געווען. דער פאָטער האָט גאָר נישט געזאָגט, געשטאַנען, געקוקט און די ליפּען זיך געביסען.

און אַז מען האָט יאָסעלע'ן צו דער שיף צוגעפיהרט, אויפ'ן שיף איהם ארויפצוזעצען, האָט ער גאָר נישט געזאָגט, אַזוי ווי ביי דעם קליינעם איד וואָלט דאָס הארץ פערשטיינערט געוואָרען. שווייגענדיג האָט ער פערנומען דעם פאָטער'ס קושען, האָט געפיהלט די מוטער'ס וואַרימע טרעהרען רינען אויף זיין קאָפּ; ער האָט גאָר נישט געזאָגט, ער האָט זיך געפיהלט שולדיג, שולדיג אין אַלעם. מילא, ער איז פערפאַלען, נור ער שלעפּט רחל'ען מיט זיך מיט. ער האָט גוט גע־וואוסט און פערשטאַנען וואָס עס איז פאַר די שוועסטער יעצט צו פערלאָזען אַלעם און צוריק פאָהרען מיט איהם.

ער האָט געשוויגען, געשוויגען און דאָס קעפּעל געבויגען צו דר'ערד.

דאָך, ווען ער איז ארויף אויפ'ן בריקעל וואָס פיהרט צום שיף און האָט זיך ארומגעקוקט און דערזעהן די מוטער מיט'ן פאָטער, האָט זיך דאָס קינד אין איהם ערוועקט און ער האָט פּלוצים אָנגעהויבען צו וויינען:

— מאַמאַ!

און דאָס איז אַזוי נישט פּאַסענד געווען פאַר דעם אַכט־יאָהרי־גען איד.

אידישע רחמנות

די נאַכט איז געלעגען אַ שווארצע איבער'ן ים. האָט אַלעם אריינגענומען אין זיך און פערהוילען פון מענשען'ס אויגען. דאָס שיף איז אַליין געגאַנגען איבער'ן ים. קיין מענש האָט זיך דערויף נישט געזוען, אזוי ווי די מענשען וואָלטען עס איבערגעלאָזען אויף גאָט'ס חסד, אז עס זאָל זיך אליין אין דער פינסטער זיין וועג אויסשניידען. אַ געדיכטער נעבעל איז געפאלען איבער אלעס און האָט אַלעם פייכט געמאכט. דאָס גאנצע שיף איז דורכגעווייקט געווען. דעם ים האָט מען נישט געזעהן. ער איז געלעגען פערהוילען אין די שווארצע נאַכט ארום. מען האָט נור פערנומען זיין שווער אטהעמען פון דער נאַכט ארויס. דאָס איז געווען אַ שרעקליך ברויזען פון די כוועלען, וועלכע מען האָט נישט געזעהן, נור מען האָט געהערט זייער גיסען זיך איינס אין דאָס צווייטע אריין דאָרט איז דרויסען, אין די נאַכט, און דאָס האָט נאָך מעהר געשראָקען און אָנגעזאָגט עפּעס אונהיימליכעס, ווי עס וואָלטען דאָרט אין דרויסען שרעקליכע לעבעדיגע ים-ברואים געלעגען און געביסען זיך איינס דאָס אַנדערע און געוואָיעט אונהיימליך.

אין אַזאַ נאַכט האָט זיך קיין לעבעדיגער נפש נישט געוויזען. די מוזיק שפּיעלט אין דער ערשטער קלאַס און דאָרט אין ליכטיגען עלעגאַנטען זאַאַל איז פערזאמעלט דאָס ערשטע קלאַסיגע פּובליקום, אָנגעטהאָן אין באַל-קלייד און פראַק. בריליאַנטען און פּערל בלישצען געגענאיבער דאָס עלעקטרישע ליכט. די פיינע זיידענע שפּיצען שאָמען זיך ארום די פיס פון די שעהנע דאַמען און שימערן ווי דער שוים פון ים ביים ברעג שטראַנד.... דער קאַוואַליער פיהרט די דאַמע צום טאַנץ אונטער דעם קלאַנג פון אן עלעגאַנטען וויענער וואַלצער, וואו זיינע אָבגעריסענע טענער קומען אַהער צו בלאָנדזשען און ווערען פערלוירען אין דעם געברום פון די גיסענדע כוועלען אין דרויסען אין דעם ים, וואָס ליגט פערהוילען אין די שווארצע נאַכט.

פופצעהן מעטער הינטער דעם רייך־בעלויכטענדען זאאל פון וואַ־גען עם פערנעהמט זיך יעצט די מוזיק, אין א טונקעל ווינקעל פון א לאַנגער ניעדריגער קאמער, העלפט אויף טאַפּטשאַנען — העלפט אויף דר׳ערד, איז יעצט פערזאמעלט א קליינער עולם. אויפ׳ן טיש לייכט זיך א שטיקעל ליכט, א פּאָאַר דאַמענעס זיינען צו־וואָרפען, א גלאַז און איבערגעבליבענע שטיקלעך עסען. אין א ווינקעל־טיש שרייבט ווער א בריעף. קיינער בעמערקט איהם נישט; דער עולם איז יעצט פערנומען אין אַן ערנסטען געשפּרעך.

עם פערצעהלט יעצט א הויכער שווארץ בעוואַקסענער מענש מיט טונקעלע אויגען און זעהר שאַרפע טונקעלע ברעמען, און אלע האַרכען זיך איין צו איהם מיט אויפמערקזאמקייט — וואָרים ביז יעצט האָט ער געשוויגען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווער ער איז אזעלכער, כאָטש די אלע רייזענדע פון שיף האָבען זיך שוין געהאט בעקענט פון ערשטען טאָג אָן, און ער פערצעהלט גאָר וואונדער.

אויסגעוועזן איז ער שוין די גאנצע וועלט. אפריקא קען ער ווי זיינע פינף פינגער און דאָרט וואו נור א איד פאָהרט, איז ער שוין געוועזן, און דאָך פערלאָזט ער דאָס אָרט און פאָהרט אוועק, נישט ווייל עס געהט איהם שלעכט, — אומעטום וואָלט ער זיין שטיקעל ברויט געקענט פערדיענען, נור ער קען זיך נישט געפינען קיין אָרט. „עס בינדט איהם ניט צו" — זאָגט ער — קומט אויף אַן אָרט, קוקט זיך אַרום, קריעגט אַרבייט און איז אַפּ א חדשים צוויי, דריי, א האַלב יאָהר און נעהמט באַלד דאָס פּעקעל און — היידא ווייטער. און אזוי פון קליינערהייט אָן. ער איז א קינד געוועזן, ווען ער איז פון דער היים אוועק. ער וואָלט שוין ראָטשילד געווען, ווען ער וואָלט אויף איין אָרט געזעסען, נור ער קען נישט, — עס לאָזט איהם נישט. יעצט פאָהרט ער צוריק נאָך רוסלאַנד אין דעם קליינעם שטעדטעל, פון וואַ־נען ער קומט אַרויס, ער פאָהרט צו קבר אבות; ווייל דעם פאָטער־מוטער׳ס קברים זעהן; דער פאָטער איז איהם צו חלום געקומען. האָט ער זיך דערוואוסט, אז דער פאָטער איז טויט. נו, ווייס ער נישט, אויב רוסלאַנד וועט איהם צוריק אריינלאָזען, צום מיליטער נישט גע־קומען. שטעלט ער זיך דאָס לעבען איין — ביים פאָטער׳ס קבר מוז ער דאָך זיין — עס לאָזט איהם נישט רוהען.

אלע האָבען איהם אויסגעהאָרכט אויפמערקזאם און מיט פורכט

אביסעל געקוקט אויף זיינע שווארצע ברעמען, ווי אין זיינע שווארצע אויגען וואלט געלעגען א טראפען פון דעם אונענדליכען גרויסען ים, וואס גיסט זיך פון איין עק וועלט צו דער אנדערער, וואס ער וואלגערט זיך איבער זיינע ברעגען ארום.

— אין אפריקא אויך געווען ? — פרעגט א אידענע פון א ווינקעל ארוים.

— געווען — ענטפערט דער שווארצער אפ אויף זיבער.

— דארט האב איך א זוהן — זאגט די אידענע — איהר האט איהם נישט געזעהן ?

— אודאי איהם געזעהן, נור ווער קען וויסען — ענטפערט דער פרעמדער אב אויף געווים.

— אין ארץ ישראל אויך געווען ? — פרעגט אן אלטער איד פון א ווינקעל ארוים, וועלכער פאהרט פון אמעריקא שטארבען אין דער היים.

— געווען — ענטפערט אב דער פרעמדער.

— און די מאמע רחל'ס קבר געזעהן ?

— דארט געוועז, שטיינדלעך פון קבר ארויסגענומען, — ווייזט דער פרעמדער און נעהמט ארוים פון הינטער די וועסט א זעקעלע מיט ערד, וואס ער טראגט אויפ'ן הארצען.

— אה וועה ! — בעקוקען אלע.

— כלעבען, גלייכער ווי אין אמעריקא — קרעכצט דער אלטער איד — הלואי וואלטען מיינע ביינער די זכיה געהאט דארט צו ליגען, אז שוין יא איבער'ן ים געפאהרען.

— איך טראג עס שטענדיג אויפ'ן הארצען — ווייסט ניט וואו דו וועסט ליגען, אין דער פרעמד, צווישען גוים קענסטו שטארבען. דאס (ווייזט ער אויפ'ן זעקעלע) זאל מען מיר שטענדיג אויף די אויגען לעגען, איז עס ווי דו וואלסט אין ארץ ישראל געלעגען.

אוי איז עס וואהר, אוי איז עס וואהר ! — הלואי וואלט איך עס געהאט — כלעבען אביסעלע מעהר ווי אין אמעריקא געווען — קרעכצט דער אלטער איד, וואס פאהרט אהיים שטארבען — צוועלף יאהר ביי מיין זוהן אין אמעריצקע געווען, גאלדענע רינגען האט ער מיר אנגעהאנגען, א גאלדענעם שטעקען מיר געגעבען. וואס, אין דעם (ווייזט דער איד אויף די רינגען מיט'ן שטעקען) וועט מען מיך בעגראבען ?

— אז דו וועסט איהם בעטען, וועט ער דיר אפשר אביסעלע שטיינדלאך געבען — זאָגט די אַלטע אידענע, וואָס זיצט נעבען איהם — זעהט זיך אוים זיין ווייב.

— וואָס, אזא מתנה — עס איז דאָך טהייערער פון ברילּיאַנטען און פערל — דאָס אַוועקשיינקען? — זאָגט אַן אנדער אידענע.

— עס קאָסט דאָך ניט קיין געלד, ווער עס וויל קען עס דאָך נעהמען.

— מען דארף אָבער דאָרט זיין.

עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז דער פרעמדער איז דאָך געווען געריהרט פון אלטען און האָט איהם אביסעלע ערד אָבגעלאָזט פון זעקעלע. דער אלטער איד האָט עס צוגענומען, איינגעבונדען עס זיך אין ציצה־כנפות און מיט אזא דאנקבארקייט געקוקט אויף דעם פרעמדען, אז טרעהרען האָבען זיך געוויזען אין זיינע אויגען.

— אפשר איז מיין פאָטער אויך אזוי געווען, — זאָגט דער פרעמדער, — איך האָב דאָך מיין פאָטער נישט געזעהן, — אז איך זעה אַן אַלטען אידען, דאכט זיך מיר, אז עס איז מיין טאַטע.

— און איך וויל מיין היימאַטהס־לאַנד נישט פערלירען. וואָס עס וועט זיין, דאָך אַ היימאַטהס־לאַנד.

אַלע האָבען זיך ארומגעקוקט, ווער וויל דאָס נישט זיין „היימאַטה־לאַנד“ פערליערען. עס איז געווען אַ יונגערמאַן, וואָס האָט געזאָגט די ווערטער. ער האָט געוויזען אויף זיך מיט די האנד און געזאָגט נישט אָהן פּאָזע: „כאָטש איך וויים מען וועט מיך צו די סאָלדאַטען נעהמען, דאָך פאָהר איך אהיים, איך וויל מיין היימאַטהס־לאַנד נישט פערליערען“.

— מילא היימאַטהס־לאַנד, איך וויים גאָר נישט אויב מען וועט מיך אריינלאָזען אין מיין „היימאַטהס־לאַנד“ אריין.

— פאַר וואָס זאָל מען אייך נישט אריינלאָזען?

— איך האָב דעם פּאַס אָבגעגעבען אַן אנדערען, יעצט שיקט מיך אַמעריקאַ צוריק.

— וואָס הייסט מען וועט דיך נישט אריינלאָזען? — נור ווער דען זאָל דיך צוריקנעהמען? דו ביסט דאָך אַ רוסישער?

— אַ קשיא אויף רוסלאַנד.

דאַ האָט זיך עפּעס בעוויזען אין אַ ווינקעל אַ קינד פון אַ יאָהר־

צוועלף, איז צוגעגאנגען צום קופקעלע מענשען, זיך איינגעהארכט און איהרע שווארצע אויגען האבען מיט שרעק אנגעהויבען ארומצו־קוקען די מענשען. זי האט זיך שוין אנגעהויבען ערנסט צוצוהארכען צו די רייד, און אנגעהויבען אויסצופרעגען א אידענע וואס איז געזעסען נעבען איהר, וועגען דעם וואס מען רעדט דא.

— וואס, מען וועט נישט צוריק אין רוסלאנד אריינלאזען? — האט די מיידעלע געפרעגט. אין איהרע אויגען איז א שרעק געלעגען און איהרע ליפען האבען געציטערט.

— וואס איז דען? — פרעגט די אידענע.

— מען שיקט צוריק מיינעם א ברודער'ל — איך פאהר מיט איהם צוריק; וואס זאגט דער איד, מען וועט נישט צוריק קיין רוס־לאנד אריינלאזען?

— און א פאס האסט דו? — פרעגט די אידענע.

— א פאס? — שטאמעלט רחל'ע און פערליערט זיך נור אויף איין מינוט, — וואס הייסט א פאס, מען לאזט דאך איהם ניט אריין, ווייזט זי אויף דעם קליינעם יאסעלע, וועלכער איז געלעגען איינגע־קארטשעט אין א ווינקעל און האט געשלאפען, צוגעדעקט מיט רחל'עס קאפטאן און האט אויסגעזעהן ווי אן ארימער ווארים וואלט געלעגען.

דער עולם איז שטיל געווארען און האט זיך אנגעהויבען איינצו־הארכען צו רחל'ען. זיי האבען זי שוין באלד פון ערשטען טאג בע־מערקט, נור רחל'ע האט זיך אזוי פון דערוויטענס געהאלטען פון אלע רייזענדע און האט מורא געהאט מיט וועמען א ווארט אויסצו־ריידען (אזוי האט מען איהר אנגעזאגט), אז קיינער פון די רייזענדע האט נישט געוואוסט פון די קינדער'ס צרות און מ'האט געמיינט, אז זיי זיינען מיט א מוטער צוזאמען. יעצט אז זיי האבען געהערט, אז דאס פאהרט זי צוריק מיט א ברודער'ל, האבען אלע אבגעהאקט דאס געשפרעך און אנגעהויבען זיך מיט איהר צו פעראינטערעסירען.

— וואס הייסט מען שיקט אייך צוריק? פאר וואס שיקט מען אייך צוריק?

— ער האט א ראצעל אין קעפעל, פון טיפוס געבליעבען — פער־צעהלט רחל'ע, ווייזענדיג מיט'ן פינגער אויף דעם שלאפענדען יא־סעלע, אין אזא טאן, ווי זי וואלט זיין מוטער געווען.

— האט מען אייך נישט אריינגעלאזט? אמעריטשקע גנב, אזא

אומגליקליך קינד, — זאָגט אַ אידענע און נעהמט דאָס ליכט און בעקוקט דעם שלאָפענדען יאָסעלע — אזא מלכות׳דיג קינד — און וואו איז די מאַמע ?

— די מאַמע האָט דאָך געמוזט בלייבען מיט די איבריגע קינדער, פאָהר איך אליין מיט איהם צוריק.

— פאָהרסט דו מיט איהם צוריק. — וואָס זיצט דו ניט ? גיב איהר אַ בענקעל, לאָז זי זיצען, קום אהער דאָ מיידעלע, זעטץ זיך דאָ, — ווייזט איהר אָן פלאַטץ אַ אידענע, וועלכע האָט זיך אויפגעהויבען. נאַ זעץ דיך, די פיס מוזען דאָך נעבעך דיר וועה טהאָן.

— נאַ־דיר, דערכאַפּ דיך דאָס הארץ, — טראָגט איהר אַ אידענע אונטער אַ שטיקעל לעקעך, — און וועה די אומגליקליכע מאַמע ! איך פיהל נעבעך איהר ביטער הארץ, — קרעכצט די אידענע און ווישט זיך אַ טרעהר פאר חנה לאה׳ן.

— מילא זי שלאָפט שוין נישט דאָרט קיין נאַכט, די אומגליקליכע מאַמע, — קרעכצט אַ צווייטע אידענע און רופט דעם מאַן : שמואל, שמואל ! נעהם נור ארויס פון קעסטעל די פּאָמעראַנצען, די מיידעל איז דאָך נעבעך שוואַך.

— שוויגט, שוויגט ! — איהר וועט דאָך דאָס קינד אויפוועקען, — רופט זיך אָפּ אַ דריטע אידענע און נעהמט אראָפּ איהר טוך פון זיך און דעקט צו דערמיט דעם שלאָפענדען יאָסעלע׳ן — דאָס קינד נעבעך, עס איז דאָך קאַלט אויפ׳ן שיף.

אין אידען האָט זיך געגעבען אַ דערוועק דער רחמנות. אַ געפיהל וואָס קען נור האָבען אַ פאָלק וואָס לעבט שוין אזוי לאַנג, וואָס איז שוין אזוי משפחה׳דיג צווישען זיך, וואָס האָט שוין אזעלכע צרות דורכגעלעבט. דאָס געפיהל פון רחמנות האָט געגעבען זיך אַ צינד אָן אין אַלע אידישע הערצער אויפ׳ן שיף צו די צוויי קינדער און אַלע האָבען זיך געפיהלט משפחה׳דיג מיט די קינדער, אזוי ווי זיי וואָלטען געמוזט די ערטער פון זייער פאָטער־מוטער פערטרעטען.

רחל׳ע האָט ניט געוואוסט וואו זיך אהינצוטהאָן מיט די אַלע מתנות, וואָס האָבען זיך געגעבען אַ שאָט צו איהר פון אַלע זייטען. וואו עס האָט זיך נור געפונען אַ אידענע אויף דעם שיף, איז זי אהער געקומען אויסצוגיסען איהר מוטערליכען געפיהל צו איהר... ווער עס האָט נור עטוואָס זיסעס געהאַט אין זיין קאַסטען בעהאַלטען, האָט

מען עם געבראכט צו רחל'ען. איינע האט איהר איהר געלעגער אָב־געבאָטען, די צווייטע האט איהר טיכעל אויסגעטהאָן און רחל'ען אָנ־געטהאָן, פּאָמעראַנצען איהר געבראַכט, א שטיקעל שאָקאָלאַדע ווער עס האט נור געהאַט, אלעס אין איהר שויס אריינגעלייגט.

— וואָס טויג מיר די נאַרישקייטען — רופט זיך א איד אָן — מען דאַרף געוואָהר ווערען אָט וואָס, דעם עיקר — גיט ער א וואונק און א געהע צו רחל'ען און רוימט איהר איין אין אויער:

— און עפּעס געלד האָט אייך דער טאַטע מיטגעגעבען?

— אודאי, ווייזט רחל'ע אויף א זעקעלע, וואָס זי טראָגט אויפ'ן האַלז.

— דאָס איז גאָר נישט — זאָגט דער איד, נישט זעהענדיג וואָס אין זעקעלע — מען דאַרף אָט וואָס:

— שמואל! — גיט ער א רוף א אידען אין א ווינקעל אריין, — גיב נור אהער א פּאָר גילדען. איז אַ פּאָר מינוט ארום זיינען שוין די אידען אין א ווינקעל געשטאַנען און געלד צוזאַמענגעלייגט פאַר די קינדער.

און אַז יאָסעלע איז פון שלאָף אויפגעשטאַנען, האָט ער זיך גע־פונען ווי אין א גן־עדן, מען האָט איהם אויף די הענד געטראָגען. „לאָזט צו, לאָזט צו", האָבען אידען געשריען און איהם אוועקגעזעצט אויבען־אָן און געבראַכט צו שלעפען, וואָס איינער האָט נור געהאַט. יאָסעלע האָט זיך אַרומגעקוקט, האָט ניט געוואוסט וואו ער געפינט זיך און האָט מיט שרעק געקוקט אויף רחל'ען.

— עס דאָס עפּעלע, מיין קינד, — זאָגט צו איהם א אידענע און בעקוקט איהם דערווייל מיט ליעבע דאָס קעפּעלע, — א ראַטע, — זאָגט זי, — גאָר נישט קיין ראַטע, אַמעריטשקע גנב. איך שמיר איהם איין מיט אביסעלע שפּיריטוס, איז אוים ראַטע. איבער דעם נעהמט מען א קינד און מען רייסט עס פון אַ מאַמע אוועק. גוים, ימח שמם!

— וואָרים אַ אידיש קינד נעהט זיי דען עפּעס אָן? אַ אידיש קינד — זאָגט א צווייטע, און בעטראַכט אויך יאָסעלע'ס קעפּעלע.

— און איך ווייס פון אַ דאָקטאָר אין בערלין, ער זאָל נאָר ווע־לען, מיט איין מאַך מיט דער האַנד, איז אוים ראַטע, — דערצעהלט אַ אידענע.

— וואָס הייסט ער וועט ניט וועלען? — מען וועט איהם בע־צאָהלען דערפאַר, — זאָגט אַ איד.

— אודאי בעצאָהלען, וואָס הייסט ער וועט ניט וועלען? — שטימען אונטער די אידען.

— יענער איז אַ פּראָפעסאָר, אַ גרויסער מאַן, ער היילט קיסרים סאַמע, האָט מיר מיין דאָקטאָר פון ניו יאָרק מיטגעגעבען אַן אַדרעס צו איהם, ער זאָל מיר מיינע שטיינער גרינגער מאַכען. אוי, איך האָב שטיינער! — קרעכצט די אידענע.

— ווייזט נור דעם אַדרעס, לאָזט נור זעהן, — זאָגט אַ איד.

די אידענע האָט אַרויסגענומען פון אַ הינטער־קעשענע אַ שטיקעל פּאַפּיער און געוויזען דעם אַדרעס פון גרויסען דאָקטאָר, וועלכער היילט סאַמע קיסרים.

— נו, שוין גוט. איך וועל אודאי דורכפאָהרען דורך בערלין, וועל איך שוין אַליין מיט זיי אַרויפגעהן. מיר וועלען זעהן, אויב ער וועט ניט פאַר אונזער גראָשען געלד דעם קינד'ס קאָפּ אויסהיילען, — זאָגט דער איד און בעהאַלט זיך דעם אַדרעס אין קעשענע.

אין אַ פּאָאַר טעג אַרום האָט מען געקענט בעמערקען פאַר אַ שעהן הויז אויף דער פריעדריך שטראַסע אין בערלין זיינען געשטאַנען צוויי קינדער, אַ מיידעל און אַ קליין אינגעל, רוסישע „אויסוואַנדלער“, און האָבען זיך געאַמפּערט מיט'ן שווייצער, וועלכער האָט אויף זיי חושד'יג געקוקט און זיי ניט געוואָלט אַריינלאָזען. די מיידעל האָט אָבער זעהר ענערגיש גע'טענה'ט און געבעטען און געוויזען אויף יאַ־נעלע'ס קעפּעלע, אַז זי וויל צום דאָקטאָר קאַהאַן, וועלכער היילט נור קסרים. נאָך אייניגע מינוטען אונטערהאַנדלונג, איז זיי דאָך גע־לונגען אַריינצוקומען אין הויז, און די זעלבע סצענע האָט זיך אויך אָפּגעשפּיעלט אין די טהיר פון דר. קאַהאַן מיט די שיקסע פון דר. קאַהאַן. רחל'ע האָט אָבער אויף גאַר נישט געקוקט, גענומען פעסט יאָסעלע'ן ביי דער האַנד און אַריינגערוקט זיך אין שטוב אַריין. יאַ־סעלע האָט זיך געלאָזט שווייגענדיג נאָכשלעפּען מיט אַ מינע פון יאוש „עס איז מיר גאַנץ גלייך“.

זיי האָבען לאַנג געוואַרט אין עמפּפאַנגס־צימער צווישען די געסט. אַז אַלע זיינען שוין אַוועק, האָט מען זיי אַריינגעלאָזט צום

דאָקטאָר. דער דאָקטאָר, אַ ניעדריגער און אַ פולער מיט אַ הוילען קאָפּ און אַ פּאָאר גע׳ממזר׳טע אויגעלעך, וועלכע לויפען ארום אין פּנים, מיט אַ פּאָאר אראָפּגעפאַלענע וואָנסעלעך, האָט זיי צוגערופען אביסעל פערוואונדערט מיט די הענד פון דערווייטענס. רחל׳ע האָט די געלד געהאַלטען אין איין האַנד און מיט די צווייטע האַנד געוויזען אויף יאָסעלע׳ס קעפּעלע, האָט זיך ניט דערשראָקען, גע׳טענה׳ט מיט אַ פול מויל אידישליך צום האָקטאָר אַזוי:

— פּאַני דאָקטאָר, האָט רחמנות, די מאַמע מיט׳ן טאַטען זיינען אין אַמעריקא, מיין ברודער׳ל לאָזט מען ניט אריין — ער האָט אַ קעפּעל, — ווייזט זי אויף יאָסעלע׳ן — היילט עס איהם אויס, איהר קענט דאָך; האָט רחמנות אויף אַ אידיש קינד. די מאַמע מיט׳ן טאַטען זיינען אין אַמעריקא, — האָט רחל׳ע געזאָגט אין טרעהרען, און האָט דערלאַנגט דאָס געלד מיט העד האַנד.

זעהט זיך אויס, אַז דער גרויסער פּראָפעסאָר, וואָס היילט נור סאַמע קיסרים, האָט פערשטאַנען רחל׳עס שפּראַך — האָט דאָס געלד צוגענומען פון רחל׳ען, אויפ׳ן טיש אַוועקגעלעגט און גוט זיך די הענד געוואַשען און בעקוקט יאָסעלע׳ס קעפּעלע און געשאָקעלט מיט דער גאָמבע.

— איהר זייד וואָהל אויסוואַנדלער, רוסישע אויסוואַנדלער, וואָס?

כאָטש רחל׳ע האָט נישט פערשטאַנען וואָס דאָס איז, נור כדי צוליעב צו טהאָן דעם דאָקטאָר, האָט זי צוגעשטימט: „יאַ, יאַ“, און יאָסעלע האָט איבערגעגעבען דאָס קעפּעל אין דאָקטאָר׳ס הענד.

ער האָט געהייסען וואַרטען אויף די צייט און פערשריעבען אַ רעצעפּט.

אַז די קינדער זיינען אַהיים געקומען אין די אַכסניא אריין אין אַ פערוואָרפען געסעל, וואו עס האָבען זיך אויפגעהאַלטען אייניגע וואָס זיינען געפאָהרען מיט זיי אויפ׳ן שיף און אונטער וועלכע עס איז אויך געווען די אידענע וואָס האָט געהאַט דעם אַדרעס פון דאָק־טאָר, האָט מען זיי אויסגעפרעגט און אַלע האָבען זיך געפרעהט, וואָס דער בעריהמטער פּראָפעסאָר האָט זיי צוגענומען און געריהמט רחל׳ען פאַר איהר בריה׳שאַפט.

צווישען די רייזענדע האָט זיך אויך געפונען דער איד פון שיף,

וואָס האָט צוגענומען דעם אדרעס פון דער אידענע. ער איז דאָס געפאָהרען מיט זיי פון דער שיף אָן און נישט פערלאָזט די קינדער. ער האָט אויך געהאַט אַ פאַס, אויף וועלכען עס זיינען געווען פער־שריעבען זיינע קינדער, און מיט איהם האָבען דאָס געזאָלט רחל'ע מיט יאָסעלע'ן אריבערפאָהרען דעם גרענעץ אויף זיין פאַס, אלס זיינע קינדער. ער האָט זיך גענומען יעצט יאָסעלע'ן אויסלערנען דעם נאָ־מען, ווי ער וועט הייסען ביי דער גרענעץ, — שמואל גאָלדמאַן.

— אלזאָ, ווי הייסט דו? — פרעגט דער איד.

— שמואל גאָלדמאַן — ענטפערט יאָסעלע אָפּ פעסט.

— אָט אַזוי, וועסט ניט פערגעסען?

— ניין, איך וועל נישט פערגעסען. שמואל גאָלדמאַן, שמואל גאָלדמאַן — חזר'ט זיך יאָסעלע פאַר זיך.

— אָט אַזוי זאָגט דער איד. און ווי הייסט דו? — פרעגט ער רחל'ען.

— חנה גאָלדמאַן.

— וואויל. גוטע קינדער, גוטע קינדער — פרעהט זיך דער איד.

און יאָסעלע האָט טאַקע נישט פערגעסען, ווי אַ געניטער רייזענ־דער וואָס איז שוין אַזוי פיעל מאָל די גרענעץ אריבערגעגאַנגען, און ווייס, אַז מען דאַרף זיך אָן עצה געבען, האָט ער אויפ'ן גרענעץ דעם זשאַנדאַרם געוויעזען אויף דעם פרעמדען אידען, אַז ער איז זיין פאָטער.

עס איז געווען דאָס איינציגע מאָל אין לעבען, וואָס יאָסעלע האָט זיין פאָטער פערלייקענט. דאָס האַרץ האָט איהם נישט גע־שלאָגען דערפאַר. ער האָט געוואוסט, אַז עס דאַרף אַזוי זיין.

נאָך דער גרענעץ האָבען זיי זיך הערצליך געזעגענט מיט זייער „גרענעץ־פאָטער", וועלכער איז אוועקגעפאָהרען אין אַן אַנדער ריכ־טונג און מיט די אַנדערע ווייבער, וואָס זיי האָבען געטראָפען אויף דער רייזע. מען האָט זיך אָנגעוואונשען אַל־דאָס־גוטס, געדאַנקט און מיטגעגעבען זיך גוטע זאַכען.

און אַז זיי זיינען מיט די פוהר צוריק אין זייער שטעדטעל אריינ־געפאָהרען צו די מוהמע שיינדעלע, האָט יאָסעלע'ס האַרץ אָנגעהויבען צו קלאַפּען און אַז די מוהמע שיינדעלע האָט זיי דערזעהן, האָט זי

זיך גאַרנישט געוואונדערט, נור האָט געשמייכעלט מיט איהרע רויטע בעקעלעך און בלייכע ליפּען.

— כי, כי, כי! — האָט זי געזאָגט — איך האָב באַלד געוואוסט, אז עס׳ וועט אזוי זיין.

דער נס מן השמים

ווי נור די געקומענע האָבען די אמעריקאַנער לופט דערשפּירט, זיינען זיי ווי מיט דער האַנד פּערענדערט געוואָרען און מאיר איז ווי אַ פּרעמדער צווישען זייניגע ארומגעגאַנגען. זייט ער האָט דאָס ווייב מיט די קינדער אַראָבגענומען און די קינדער האָבען אָנגעהויבען צו געהן אין סקוהל אריין, זיינען זיי פאַר זיינע אויגען ווי פּערפּרעמדט געוואָרען פון איהם. ער האָט נישט געוואוסט, ווי אַזוי עס איז געוואָרען, נור מיט יעדען טאָג זיינען דאָס אַנדערע קינדער געוואָרען, נישט זיינע, נור פּרעמדע, וועלכע ער האָט נישט געקענט און פאַר וועלכע ער האָט אָנגעהויבען מורא צו קריעגען.

מאיר, דער יודע סופר, וואָס איז דאָרט אין דער היים געווען אַ איד אַ חסיד, אַ מפורסם, איז קליין און פּערשעהמט געוואָרען פאַר זיינע אייגענע קינדער, וועלכע זיינען ערשט נאָר וואָס אין חדר געגאַנגען. קוים זיינען זיי נאָר אַראָבגעקומען, און האָבען אָנגעהויבען אין סקוהל צו געהן, זיינען זיי ווי מיט דער האַנד פּערענדערט געוואָרען, האָבען נאָר צווישען זיך ענגליש גערעדט און זיינען געווען איינגעטונקט אין ספּאָרט, ווי דאָס וואָלט נישט געווען מאיר דעם אידענ׳ס פון קליינעם פּוילישען שטעדטעל, נאָר אויפגעוואַקסען אין אַ גאָר אַנדערע סביבה, פּעראינטערעסירט אין די פוס־באָל (פוט־באָל), וואָס איין שטאָדט שפּיעלט מיט די צווייטע, און ספּאָרט־צייטונגען געלעזען. זיי האָבען דעם פאָטער געהאַלטען פאַר אַ „גרינעם“ און פּעראַכטעט איהם וואָס ער קען ניט אַזוי רעדען ענגליש ווי זיי און פּעראינטערעסירט זיך ניט מיט דעם, מיט וואָס אין אמעריקא פּעראינטערעסירט מען זיך.

קיין זאַך אסימילירט נישט אַזוי אין אמעריקא ווי די סקוהלס און מיט יעדע לעקציע, וואָס די יונגע האָבען גענומען אין די סקולס, זיינען זיי אַנדערש געוואָרען פון מאיר׳ס שניט. דאָס זעלבסטשטענ־

דיגקייט, וואָס איז איינגעפּלאַנצט אין דעם אַמעריקאַנער באַי (איני־געל), האָט זיך אויך ביי זיי ערוועקט. קוים האָבען זיי נאָר ענגליש געקענט ריידען, האָבען זיי שוין געפּרובירט אַליין צו פערדיענען. אַהיים געקומען פון דער סקוהל, זיינען זיי אין די רעדאַקציאָנען גע־לאָפען, גענומען „פּייפּערס“ (צייטונגען) צו פערקויפען, אָדער זיך געשטעלט אין טעלעגראַמען־קאָנטאָרען טעלעגראַמען אָבטראָגען. און קוים האָט דאָס קינד די ערשטע פּאָר קוואָדערס (האַלבע רובל) אַהיים געברענגט די מוטער, האָט עס זיך שוין געפיהלט זעלבסטשטענדיג; קיינער האָט שוין קיין דעה נישט אריינצורעדען אין זיינע „ביזנעס“ (עסקים). די אידעאַלע זעלבסט־בעוואוסטזיין און אַכטונג צו פּערזענ־ליכע פרייהייט, וועלכע די אַמעריקאַנער פּובליקום סקוהל פּלאַנצט איין אין די צוקינפטיגע בירגער פון די יונייטעד סטייטס, האָט זיך באַלד ערוועקט מיט די גאַנצע קינהייט אין די יונגען פון דעם קליי־נעם שטעדטעל, איבער וועלכע דער פּאָטער האָט דאָ ערשט ניט לאַנג געהאַט אַזאַ גרויסע הערשאַפט. און זיי זיינען גרייט געווען, ווי יע־דעם אַמעריקאַנער קינד, צו פערטהיידיגען זייער פרייהייט מיט די „פּייטס“, וועלכע זיי האָבען זיך אַזוי גוט אין די סקולס אויסגעלע־רענט. דורך דעם איז דעם פּאָטער'ס וואָרט קיין וואָרט ניט געווען פאַר זיי. זיי זיינען געגאַנגען אין חברה אריין דעמאָלט, ווען זיי האָבען געוואָלט, און געדאַווענט, ווען עס האָט זיך זיי געגלוסט. נישט געוואַשען זיך צום עסען, נישט קיין ברכה געמאַכט, מעהרסטען אָהן היט ארומגעלאָפען און געטהאָן וואָס זייער האַרץ האָט זיך געגלוסט.

מאיר האָט זיך באַלד איבערצייגט, אַז אַמעריקאַ איז ניט לענשנע. אין לענשנע האָט ער געקענט זיין אַ געוועלטיגער אי־בער זיינע קינדער, אָבער אין אַמעריקאַ איז אַן אַנדער מאָדע; דאָ האָבען טאַטעס איבער קינדער גאָר נישט צו זאָגען, און אויף אַלע פּאָרווירפע, וואָס ער האָט זיי געמאַכט, האָבען זיי איהם צוריק אָב־געענטפערט:

— מיינד יור אָון ביזנעס (היט דיר דיינע געשעפטען). און חנה־לאה פלעגט פערשילטען קאָלומבוס'עס ביינער, כאָטש זי האָט נישט געוואוסט ווער און וואָס אַזעלכעס איז דאָס געווען דער קאָלומבוס, נאָר זי האָט געהערט, אַז אַלע ווייבער אין אַמעריקא שילטען קאָלומ־בוס'ן, האָט זי אויך געשאָלטען.

— אראַבגענומען מיר קיין אַמעריקא מיין מאַן צו קאָלומבוס'ען! אוי, קאָלומבוס, איינליעגען אין ד'ערד זאָל ער נישט קענען!

און ניט דוקא די „קאָמאַנדע", נאָר אפילו רחל'ע (לאַנג איז זי שוין געוועזן צוריק אראָבגעקומען מיט יודעל שניידער, איבערלאָזענדיג יאָסעלע'ן ביי דער מוהמען), — אפילו רחל'ע איז דאָ אויך אַ גאַנץ אַנ־דער מיידעל. געגאַנגען איז זי אין שאַפּ און האָט זיך אויסגעלערנט פון חבר'טאָרינס, אין קאַפּעליושען האָט זי זיך געפּוצט און אין די טהעאַטערס געגאַנגען (האָט חנה־לאה'ן אויך אַמאָל מיטגענומען).

זיינען זיי ביידע, מאַן און ווייב, געזעסען און געבענקט נאָך יאָסעלע'ן, וועלכער איז איבערגעבליעבען אויף יענער זייט ים ביי דער מוהמען. דאָס „איינציגע קינד" האָבען זיי איהם גערופען און האָבען איהם געגאַרט צו זעהען.

און יאָסעלע איז דערוויל אַן ערוואקסען איינגעל געוואָרען, וואָ־רים עס איז שוין געוואָרען אַ יאהר אנדערטהאַלבען, צוויי, ווי ער האָט די עלטערען נישט געזעהען; לענגסט שוין אָנגעהויבען גמרא צו לערנען, לענגסט שוין איבערגעגאַנגען צו יעקב יודעל'ס אויף „שיעור" און נישט מאיר און נישט חנה־לאה האָבען די זכיה זיין גמרא־נגון צו הערען. עס הערט זיין לערנען יעדען שבת נאָכמיטאַג, ווען ער פער־הערט זיך ביים פעטער, די מוהמע שיינדעלע, נאָר די מוהמע שיינדעלע „חיהערט" אַזוי, אַז מען ווייס נישט צו זי פרעהט זיך דעריבער, צו זי טרויערט. איהר געזיכט ווערט וואָס אַמאָל בלייכער און די פלעקען אויף די באַקען וואָס אַמאָל רויטער און די אויגען וואָס אַמאָל מעהר גרינער. זי זיצט אַ גאַנצען טאָג און נייהט זיך אליין תכריכים. „מען מוז זיין גרייט" — זאָגט זי— „יעדער מענש דאַרף זיין גרייט". זי איז געוואָרען אַ חברה־קדישא אידענע. און ווי עס שטאַרבט ווער אין שטאָדט, היט זי די נשמה אָב, און יאָסעלע ווייסט פון אַלע טוידטע, ווי אַזוי זיי זיינען געשטאָרבען און וואָס פאַר אַ גרימאַסען זיי האָבען געמאַכט ביים טוידט... און נישט דאָס דוקא ווייסט ער. נור ער ווייסט אויך, ווער עס וועט דער נעקסטער שטאַרבען, וואָרים די מוהמע זיצט דורך די גאַנצע ווינטער־נעכט און רעכענט אויס די, וועלכע וועלען באַלד שטאַרבען, און יאָסעלע זעהט זיי אין גאַס און איהם דאַכט זיך, ווי ער זעהט דעם מלאך המות וואָס טאַנצט פאַר זיי

פאראוים.. און דער פעטער זיצט גאנצע טעג און שווייגט, קיין איין איבעריג ווארט הערט מען נישט פון זיין מויל, נור דאס וואס ער דארף, ווי ער וואלט אין אן אנדער וועלט געשטעקט דורך זיין גאנץ לעבען און קומט נור טהייל־מאל צוריק דא אהער אין אן אנדער וועלט אריין, ווען ער דארף עסען.... יאסעלע רעדט זיך דורך מיט די עלטע־רען דורך בריעף.

און דאס בענקשאפט צווישען פאטער און זוהן איז געווען זעהר גרויס. א ים איז געלעגען צווישען זיי, און דער ים האט זיי אריבער־געבראכט בריוועלעך פון איינעם צום אנדערען, אין וועלכע זיי האבען זיך די הערצער אויסגעגאסען. יאסעלע האט דעם פאטער מיטגע־טהיילט פון יעדען נייעם שיעור, וואס זיי, די חדר־אינגלעך, הויבען אן און פון יעדען שטיקעל פלפול, וואס דער רבי לערענט מיט זיי, און דאנגענען דער פאטער איהם פון אלעס, וואס עס פאסירט אין אמע־ריקא.

ווארים דער פאטער האט זעהר געבענקט נאך איהם. פון די „קאמאנדע“ דארט אין אמעריקא האט ער געהאט גרויס שברת הלב. הויבען זיך אויף אין דער פריה און כאפען דאס עסען און פערגעסען צו דאווענען. זיי זיינען גאנצע טעג אין די סקוהלס, וואו מען לערענט נור מיט זיי גוי׳יש און לויפען ארום אהן היט אונטער דעם פרייען הימעל אין די גאסען, וואו זיי צינדען אן גרויסע פייערס, און זיי האַ־בען פערגעסען א אידיש ווארט, און רעדען נור גוי׳איש, און הערען נישט, וואס דער טאטע זאגט און וואס די מאמע זאגט — ווארים דארט איז א מנהג, אז קינדער האלטען נישט כבוד אב ואם, און רחל׳ע איז אויך אין גאנצען געענדערט געווארען, קליידט זיך אין קאפעליר־שען און געהט ארום אין טהעאטערען און צירקען. יאסעלע האט זיך זעהר פערוואונדערט איבער זיינע ברידער. עסען זיי אונגעדאווענט! ווי עסט מען אהן דאווענען? ווי קען דאס א איד לעבען אהן דאווענען? און ער האט זיי בריעף אראבגעשריבען, אין וועלכע ער האט זיי דער־מאנט די מצוה פון כבוד אב ואם, אין מעשה ביכעלעך זיי אראבגע־שיקט, אין וועלכע עס ווערט דערצעהלט ווי גרויס די מצוה איז פון כבוד אב ואם בדרך משל, אז זיי זאלען זיך א מוסר אראבנעהמען, אבער זיי האבען זיך צו איהם נישט צוגעהערט.

און וואס גרעסער די קינדער זיינען געווארען אין אמעריקא, אלץ

פרעמדער האָט מאיר זיך געפיהלט צו זיי. פאר זיינע אויגען זיינען זיי אויפגעוואקסען און אויסגעוואקסען זיינען זיי אונפערשטענדליך און פרעמד צו איהם, דעם פאָטער׳ס העויות און פרומקייט האָט ביי זיי געלעכטער ערוועקט, זיי האָבען שוין ניט געוואָלט מיטגעהן אין די חברה אריין צו קדוש השבת, זיינען ווי עשו אום שבת אויף דעם „געיעג״ געלאָפען. דער „געיעג״ האָט געהייסען ביי חנה־לאה׳ן דער באל־שפיעלען, צו וועלכען די יונגען האָבען גרוים חשק געהאַט. אהיים געקומען יעדען פאר־נאכט אָבגעריסען, אָהן היט, מיט א צו־דראפעט פנים, און ריידען זיי א וואָרט האָט מען ניט געטאָרט. און אמעריקא איז אזא לאנד, וואו שלאָגען קינדער טאָר מען נישט און די גאנצע אימה פאר׳ן טאטען איז מיט די האנד אָבגעווישט געוואָרען. און מאיר געהט ארום אין זיין הויז ווי א פרעמדער, ער זעהט ווי זיינע קינדער וואקסען אוים גוים, גוים ממש און זיינען עובר אויף הונ־דערט עברות יעדען טאָג און ער קען זיי גאָר נישט זאָגען, און נאָך מעהר: זיי הויבען דעם פאָטער אָן צו האַלטען פאר א חסר־דעה, פאר א נאר, פאר א „גרינהאָרן״, און זיינען איהם מבטל מיט זיין גאנץ ביסעל לערנען, מיט זיינע ספרים. און זיין אידישקייט זעהט גאָר אוים ביי זיי ווי חוכא וטלולא. און דאָ קריעגט ער יאָסעלע׳ס בריעף, „מלא אהבה על כל גדותיו״, און די פשט׳לעך, און דער שעור! יאָ־סעלע איז זיין איינציגע כשר׳ע אידישע קינד, — איז מאיר׳ס הארץ אויסגעגאַנגען נאָך איהם. ער האָט איהם געוואָלט זעהן, מיט איהם ריידען, ביי איהם, יאָסעלע׳ן, וועט ער זיין דער פאָטער מאיר, יאָסעלע וועט איהם מכבד זיין, וועט זיך פערהערען ביי איהם, וועט מיט איהם אין די חברה געהן. — האָט ער געשריעבען צום שוואָגער לייבוש בריעף און צו יאָסעלע׳ן בריעף, למען השם, אז יאָסעלע זאָל קענען אראָב־קומען.

עס איז געוועזן א פאר־פורים טאָג. די זון האָט זיך שוין אָנגע־הויבען בעוויזען אין שטעדטעל, דער שנעע האָט אָנגעהויבען צו צו־געהן און אין דער לופט האָט מען שוין געפיהלט ווי עס בלאָזט דער ווינד פון פריהלינג. די קינדער פון חדר האָבען שוין אָנגעהויבען צו ריידען וועגען די גייע קאַפּאָטקעלעך, וואָס זייערע עלטערען מאַכען זיי אויף פסח און האָבען געוויזען זייערע חברים די פראָבקעס סחורה און

זיינען געגאַנגען צו די שניידערס אָנמעסטען. האָט זיך יאָסעל'ען שרעקליך פערבענקט נאָך טאַטע־מאַמע. ער האָט נור געוואָלט איין טאָג, איין אויף־דער־נאַכט דאָרט זיין, שטעהן הינטער זייער טהיר און אריינקוקען דורך דעם שליסעל־לאָך און זעהען וואָס דערינען טהוט זיך. די מאַמע'ן זעהען, דעם פאָטער. ער איז אהיים געגאַנגען פון חדר פאַר־נאַכט, מען האָט דאָן שוין אויפגעהערט צו לערנען ביינאַכט, די טעג זיינען שוין געוועזן גרעסער געוואָרען און די נעכט קלענער. און זעהענדיג, ווי זיינע חברים איילען זיך מיט שמחה אהיים, האָט ער זיך דערמאָנט אָן זיין פאָטער און מוטער און האָט זעהר ביטער גע־קרעכצט און האָט די אויגען אויפגעהויבען צום הימעל און זיין הארץ האָט אזא תפלה געזאָגט: „רבונו של עולם! ווי לאַנג נאָך וועל איך גלות אָבריכטען! (יאָסעלע האָט געהאַלטען דאָס, וואָס ער מוז זיין אָבגעריסען פון זיינע עלטערען, פאַר גלות אָבריכטען). ווי לאַנג נאָך, רבונו של עולם!" און ער האָט זיך זעהר, זעהר צואוויינט.

אז ער האָט זיך געהאַט גאַנץ גוט אויסגעוויינט פאַר גאָט, איז איהם אויפ'ן הארצען לייכטער געוואָרען, ווי מען וואָלט איהם אָנגע־זאָגט, אז די ישועה איז נאָהענט און גאָט האָט געגעבען א מחשבה אין זיין הארץ און ער האָט אָנגעהויבען א טראַכט צו טהאָן וועגען זיין קעפּעל.

צו מאָרגענס אין דער פריה האָט ער זיך פאַר קיינעם נישט ווי־סען געמאַכט (א פּאָר גראָשען האָט ער שטענדיג ביי זיך געהאַט. דאָס טאַשען־געלד, וואָס דער פאָטער האָט איהם געשיקט, האָט ער נישט אויסגעגעבען) איז ער געגאַנגען צו שמואל רופא פון זייער שטעדטעל און האָט איהם געוויזען דעם קראַטץ, אז ער זאָל איהם געבען א רפואה.

שמואל רופא האָט איהם דאָס קעפּעל איינגעשמירט מיט אזא שמירעכץ און, זעה גאָט'ס וואונדער, דאָס וואָס דער פּראָפעסאָר פון בערלין, וועלכער היילט סאַמע קסרים, האָט נישט געקענט בעוויזען, דאָס האָט שמואל רופא בעוויזען. דער קראַטץ האָט אָנגעהויבען צו פערשווינדען, ווי אונטער די האַנד. מען האָט געזעהן גאָט'ס נס בע־שיינפערליך. נישט בחנם האָט דאָן די זון געשיינט אכט טאָג כסדר ווי אין מיטען זומער. שמואל רופא האָט געזאָגט, אז דאָס איז א גרויס וואונדער, וואָרים דאָס שמירעכץ היילט נור בימות החמה, ווען

די זון שיינט — אָבער יאָסעלע האָט געוואוסט, אז דאָס איז א נס מן השמים, וואָרים דער רבונו של עולם האָט זיינע קרעבצעו געהערט און וויל איהם העלפען.

אז יאָסעלע'ס קעפּעלע איז ריין געוואָרען, האָט ער דעם פאָטער געשריעבען א בריעף און האָט איהם מודיע געווען, אז פון דעם קראַטץ איז ניט איבערגעבליעבען קיין שריד ופליט און די שרים פון דעם גרענעץ וועלען גאָר ניט געגען איהם האָבען. דער פאָטער האָט באַלד צוריקגעשריעבען א בריעף צום שוואָגער און מען האָט איינגעזעהן, אז מן הסתם וויל גאָט, אז פאָטער און זוהן זאָלען זיך צוזאַמען קומען, וואָרים עס האָט זיך פונקט געמאַכט, אז יודעל שניידער האָט אראָב־גענומען זיין משפחה קיין אמעריקא, איז געבליעבען, אז יאָסעלע זאָל מיטפאָהרען מיט יודעל'ס משפחה. אין די רייזע האָט מען זיך גע־קליעבען באַלד נאָך פסח.

זעהר ריהרענד איז געווען דאָס צושיידען זיך פון יאָסעל'ן מיט דעם מלמד און זיינע חברים. און דער רבי האָט איהם אויסגעלערענט א נייעם פּלפּול מקיים צו זיין די גמרא, אז איין תלמוד חכם שיידט זיך מיט'ן צווייטען, געהען זיי אוועק מיט דברי תורה.

ווי די רייזע איז צוגעגאַנגען און די נסיעה איבער'ן ים וועלען מיר ניט בעשרייבען, וואָרים דאָס איז ביי יאָסעל'ען נישט געווען קיין נייעס. ער האָט געקענט דעם ים ווי זיינע פינף פינגער. א קליינינ־קייט נאָך די נסיעות וואָס יאָסעלע האָט שוין געהאַט געמאַכט!

און אז עס איז געקומען, אז ער זאָל זיך ווייזען פאַר די פּריצים פון אמעריקא, האָט זיין הארץ נישט געקלאַפּט ווי דעם ערשטען מאָל. ער האָט גאַנץ גוט געוואוסט, אז מן השמים וויל מען, אז ער זאָל דאָס מאָל זיך בעהעפטען מיט זיין פאָטער, אז זיין גלות האָט זיך געענדיגט, האָט ער מיט ברייטקייט אראָבגענומען דאָס היטעל און געוויזען דעם גאַנצען קאָפּ.

און שמואל דעם רופא'ס רפואה האָט טאַקע געהאָלפען, וואָרים די שרים האָבען גאָר נישט געהאַט דערקענט, אז עס איז אמאָל דאָ גע־ווען א קראַטץ און איבער דעם קראַטץ האָט מען איהם נישט געהאַט אריינגעלאָזט, וואָרים פון דעם קראַטץ איז מיט השם יתברך'ס הילף קיין שריד ופליט ניט געבליעבען.

אין א פּאָר שעה אַרום, אז יאָסעלע האָט דערזעהן דעם פאָטער

אין די מוטער און אז מאיר האָט איהם אָנגענומען ביי דער האַנד און האָט איהם פון שיף אראָבגענומען און זיי האָבען געשטעלט דעם ערש־טען טריט אויף דעם אמעריקאנער באָדען און ווי ער האָט זיך מיט זיינע ברידער בעקענט און מיט רחל׳ען, און אַלע לאַנדסלייט זיינען גע־קומען צוגעהן, האָט יאָסעלע פאר אלעמען זיין היטעלע אראָבגענומען און יעדען געוויעזען זיין ריין קעפּעלע, ווי דאָס וואָלט קיינער אין דער וועלט נישט פערמאָגט, נור ער בלויז אליין... און די שמחה איז דאָרט געוואָרען אזוי גרויס, — נור דאָס וועל איך נישט בעשרייבען, וואָרים דאָס איז א מענשען׳ס פעדער נישט אימשטאַנד אויסצושרייבען.

דער ערשטער טאג אין סקוהל

און יוסף האט זיינע ברידער ניט דערקענט. דורך די צוויי יאהר, וואס ער האט זיי נישט געזעהען, זיינען זיי גאר אנדערע געווארען און ער האט פאר זיי מורא געקראגען. זיינען דאס זיינע ברידער בעריל און חיים? ניין, די פנים'ער גוי'שקע, ווי די שקצים, און געהען א גאנצען טאג אהז א הוט ארום, אין קורצע קליידער, און ריידען צוויי־שען זיך אויף א שפראך, וואס ער פערשטעהט ניט. פאר'ן טאטען האבען זיי נישט קיין מורא און עסען אונגעדאווענט, אונגעוואשען, און נישט דוקא זיי זיינען אנדערש געווארען, נור אלע. רחל'ע געהט שוין אנגעטהאן ווי א גרויסע פריצטע און איז א גאנצען טאג אין שטוב נישטא, און די מאמע איז אנדערש. זעהט ווי חיים און בעריל עסען אונגעוואשען, און זי זאגט זיי גאר נישט. זיי צוברעכען האלץ אום שבת און צינדען פאפיער אונטער, און דער טאטע איז פערשטעלט, א קורצען ראק געהט ער אנגעטהאן און קומט אהיים אויף דער נאכט און לעזט א צייטונג, און אלע געהען דא פערשטעלט ארום. שוין צוויי וואכען איז ער דא, יאסעלע, און קיינעם איז נאך נישט איינגעפאלען, מען זאל איהם אין חדר פיהרען צו א רבי'ן. מען זאגט, מען וועט איהם אין א שקאלע פיהרען, דארט וואו חיים און בעריל געהען. און דארטען וועט ער אויך אהן א הוט זיצען און לערנען ווי זיי. דערווייל דרעהט ער זיך אין שטוב ארום מיט דער מאמען (ער האט מורא אין גאס ארויסצוקוקען). וויפיעל די ברידער האבען איהם נישט אין גאס ארויסגעצויגען, האט ער נישט געוואלט. ער האט מורא געהאט פאר די פרעמדע גאס. אזא גרויסען רעש הערט מען פון די גאס ארויס, דרעהט ער זיך ארום, ווי נאך עפעס אין א פרעמדער שטוב און ער קען זיך אלץ ניט צוגעוועהנען צו דער שטוב. אלעס קומט איהם אויס פרעמד דא: די שטוב, די ברידער און אפילו די מאמע אויך. עפעס אנדערש געהט זי אנגעטהאן ווי אין דער היים און רעדט אנדערש ווי אין דער היים. וויים ער נישט אויף וואס פאר א וועלט ער איז.

געהמט ער טהיילמאָל די גמרא, וואָס שטעהט אין שראַנק, און זעצט זיך אוועק איבער׳חזר׳ען דעם „שיעור“, וואָס ער האָט געלערענט אין דער היים. די מאַמע שטעהט אין אַ ווינקעל און וויינט פאר פרייד. קו־מען די ברידער אריין, לאַכען זיי איהם אויס און רייסען איהם פון דער גמרא אוועק. דורך די אָפענע טהיר און פענסטער רייסט זיך דער רעש פון די גאַס אַריין. מען קלומפערט אין דרויסען, מען שרייט און אַ שפּיעל־קאַסטען שפּיעלט און צוטומעלט איהם דאָס לערנען. שלע־פּען איהם די ברידער אויף דער גאַס ארויס. אין די גאַס איז ליכטיג און אזוי פיעל קינדער זיינען דאָ, און אַ קאַסטען שפּיעלט, און די קינ־דער שטעהען ארום דעם קאַסטען און טאַנצען; דאָרט זאַמלען קינדער פאַפּיערען פון די גאַסען, לייגען עס צונויף און צינדען אַ פייער אונ־טער. יונגען שפּיעלען אין פאַלענט און אַלע פרעהען זיך און לאַכען און שרייען און די קינדער שלעפּען איהם מיט צום שפּיעל און ער שטעהט פון דער ווייטענס, האָט מורא צוצוגעהן. די ברידער שלעפּען איהם און ער רייסט זיך פון זייערע הענד ארויס. האָט מורא פאר די פרעמדע קינדער, האָט מורא פאַר דעם רעש און לויפט צוריק אין שטוב אריין און בעהאַלט זיך אין אַ ווינקעל. די מאַמע נעהמט איהם אליין ביי די האַנד און פיהרט איהם אויף דער גאַס ארויס. פיהרט איהם צו די שפּיעלענדע קינדער צו, שטופּט איהם צו: „געה, יאָ־סעלע, געה, שפּיעל זיך“. יאָסעלע האָט מורא, רוקט זיך אָן אַ זייט אָפּ, קומט צוריק אין שטוב אריין. זעצט זיך אָן אַ זייט אוועק, נעהמט זיך צוריק צו זיין גמרא, אָדער זוכט זיך אַ ספר׳ל אויס און קוקט זיך אריין, ווי אַן אַלטער, ערוואַקסענער מענש.

טהיילמאָל נעהמט איהם אַ בענקעניש אָן צוריק אהיים, כאָטש ער ווייס, אַז אין דער היים איז שוין נישט קיין היים, אַז דאָ איז זיין פאָ־טער און מוטער. אָבער ניט דאָ איז די היים, נאָך וועלכע ער האָט געבענקט דאָרט ביי די מוהמע, יענע היים פון אַמאָל. ניין, ערגעץ־וואו איז דאָ יענע היים, וואו דער טאַטע האָט ביינאַכט געלערענט און ער איז אויפ׳ן טיש איינגעשלאָפען ביים טאַטען׳ס גמרא־נגון, ערגעץ־וואו איז זי דאָ, יענע היים — פון די מאַמע, וואו זי איז געשטאַנען און האָט די ליכט אָנגעצונדען.

נאָר טהיילמאָל אויף דער נאַכט, ווען דער טאַטע איז דאָ און ער נעהמט די גמרא און געהט צו צום טאַטען און מישט איהם אויף דעם

לעצטען שיעור און דער טאטע זעצט זיך אנידער מיט איהם און לע־רענט מיט איהם דורך דעם שיעור הויך אויפ'ן קול מיט'ן גמרא־נגון, דאכט זיך איהם, אז ער איז ווידער אין דער אלטער היים, אז ער האט עפעס צוריק געפונען, און ביידע, פאטער און זוהן, פיהלען זיך צוריק באהענט און האבען זיך ביידע פערבענקט נאך דער אלטער, אלטער היים, פון וועלכע זיי זיינען ביידע אבגעריסען געווארען.

אזוי האבען פאטער און זוהן אלע אויף דער נאכט זיך צוריקגע־פונען ביי דער גמרא לערנען אין דעם גרויסען פרעמדען ניו־יארק.

עס איז געקומען די צייט, מען האט געמוזט יאסעלען אין שקאלע אבגעבען.

מען איז שוין געווען אייניגע מאל פון דער שקאלע און געפרעגט אויף איהם. די מוטער האט איהם ביי דער האנד אנגענומען. בעריל איז מיטגעגאנגען און מען האט יאסעלע'ן צו דער שקאלע געפיהרט.

אריינגעקומען אין א גרויס הויז. יאסעלע האט מורא געקראגען, נור געזעהן, ווי בעריל פיהרט זיך היימיש דארט, גריסט זיך מיט אלע, איז ער א ביסעל רוהיגער געווארען. בעריל האט זיי אריינגעפיהרט אין דער קאנצעלאריע אריין, וואו מען האט יאסעלע'ן פערשריעבען (לאנג האט די מוטער געמוזט טענה'ן מיט איהם, ביז זי האט גע־פועל'ט, אז דאס אינגעל זאל דאס היטעל אויסטהאן — ער האט זיך פערהאלטען מיט ביידע הענד דעם קאפ). ער האט פערוואונדערט אנגעקוקט בעריל'ען, ווי ער שטעהט און טענה'ט זיך אוים מיט א הוי־בען גוי אויף גוי'יש און ער האט גאר קיין מורא נישט. דערנאך האט בעריל יאסעלע'ן ביי דער האנד אנגענומען און אריינגעפיהרט איהם אין א גרויסען זאאל אריין.

יאסעלע האט נישט געוואלט אריינגעהן, ער האט מורא געהאט און מיטגעצויגען די מאמע — „קום מיט!"

— געה, קינד, געה, האב נישט קיין מורא, זעהסט דאך, בעריל איז דאך אויך דארט.

נור ווי יאסעלע איז אין דעם גרויסען זאאל אריינגעקומען, אזוי איז ער ערשטוינט געבליבען. אזא שטוב האט ער נאך נישט געזעהען, גרעסער ווי א שוהל, להבדיל, און אלע קינדער זיצען ארום אויף שטוה־לען. ער האט נישט בעמערקט, ווי מען האט איהם אוועקגעזעצט אויף א שטוהל. ער האט געקוקט אויף דעם בעלעמער. דארט זיינען גע־

שטאַנען שרים און שררות׳טעם און מען האָט געשפּיעלט אויף אַ כּלי־זמר, וואָס האָט געמוזט זיין אַן אָרגעל און וואָס אַ איד טאָר נישט הער־רען, וואָרים אין בית המקדש האָט געמוזט זיין אַזאַ כלי־זמר, דער אָר־געל האָט געשפּיעלט און די קינדער האָבען אַלע מיטגעזונגען אַ ליעד, וואָס ער האָט נישט פערשטאַנען. נור עס איז אַזוי שעהן געוועזן, אַז מען האָט עס אודאי נישט געטאָרט הערען... נור איבערהויפּט דער אָרגעל. דער קול איז עפּעס געווען אַזוי מאָראַליש און עס האָט אַזוי געדונערט איבער דעם הויכען גרויסען זאַאַל, אַז יאָסעלע איז געבליבען זיטצען און איז דערשראָקען געוואָרען פאַר׳ן קול און טרעהרען האָבען זיך איהם געוויעזען אין די אויגען, וואָרים דער קול איז געווען זעהר זיס און שטאַרק און עס האָט געצויגען דאָס האַרץ. אין בית המקדש האָט מען געמוזט אַזוי שפּיעלען, און דאָ זיצט ער אָהן אַ פּערדעקטען קאָפּ און הערט זיך איין צום אָרגעל. נור באַלד האָט דער געזאַנג אויפגעהערט, די קינדער האָבען זיך אָנגעהויבען מיט רעש צוצוגעהן און ער איז פערוואונדערט געוואָרען, דערזעהעדיג ווי בעריל געהט צו צו איינע פון די שררות׳טעם און רעדט מיט איהר אַזוי גליייך און פרעהט זיך מיט איהר און האָט גאָר נישט קיין מורא פאַר איהר. און באַלד קומט די זעלבע שררות׳טע צו צו איהם. בעריל ווייזט עפּעס מיט די האַנד אויף איהם און רעדט מיט איהר. די שררות׳טע געהט צו צו איהם און נעהמט איהם אַן מיט דער האַנד ביים הענטעל און קוקט איהם אַן מיט אַ ליעבליכען שמייכעל און רעדט עפּעס צו איהם. יאָסעלע ווערט פערשעהמט פאַר איהר, לאָזט אַראָב דאָס קעפּעל, בע־האַלט די אויגען. זי הויבט איהם אויף דאָס פּנים און וויעדער שמייכעלט זי אַזוי ליעבליך צו איהם און גלעט איהם מיט׳ן האַנד אי־בער׳ן קעפּעל. יאָסעלע ווערט זעהר פערשעהמט און דאָס פּנים ווערט איהם רויט — אַ פרעמדע שררות׳טע דאָך, נישט די מאַמע... באַלד נעהמט זי איהם אַן ביי דער האַנד און פיהרט איהם אַרויס פון זאַאַל. ער קוקט זיך אום נאָך בעריל׳ען. בעריל איז שוין לאַנג נישטאָ און דאָ נעהמט איהם אַן די שררות׳טע ביי דער האַנד און שפּרינגט מיט איהם און האַפּסט מיט איהם איבער׳ן זאַאַל אַרויס אויף די טרעפּען און רעדט אַלץ צו איהם, און שמייכעלט אַלץ צו איהם, און דערצעהלט איהם און ווייזט איהם מיט די הענד. יאָסעלע ווייס ניט וואָס זי וויל, ווייסט איבערהויפּט נישט, וואָס עס טהוט זיך מיט איהם מעהר. עפּעס

איז עס ווי א חלום, און וואָס טהוט ער דאָ, און ווער איז די שררות'טע? באַלד ברענגט זי איהם ווידער אין אַ זאַאַל אריין, קינדער זיינען דאָר־טען, און ווי זיי האָבען זי דערזעהען, זיינען זיי זי בעפאַלען מיט לאַ־כען און פרייד, זי ווייזט די קינדער אויף יאָסעלע'ן און אלע קוקען יאָ־סעלע'ן אזוי נייגיעריג אָן. און זי נעהמט איהם ביי דער האַנד און זעצט איהם הינטער א סטענדער אוועק, און נעהמט פאַפּיער און לעגט פאַר איהם, און אַ בלייר־שטיפט גיט זי איהם אין האַנד אריין און ווייזט איהם אויף אַ מענשעלע, וואָס שטעהט אויסגעמאָהלט אויף אַ טאַבליצע און הייסט איהם, אז ער זאָל נאָכמאָהלען דאָס מענשעלע און געהט אי־בער צו די אַנדערע קינדער.

יאָסעלע זיצט מיט די בליישטיפט אין דער האַנד און הויבט זיך אָן ביסלעכוויז ארומצוקוקען, וואו ער געפינט זיך דאָ. די זון שיינט אריין דורך די גרויסע אָפענע פענסטער, די זעלבע זון, וואָס האָט אריינ־געשיינט ביי דעם רבי'ן יצחק יודעל'ס דאָרט אין לענשנע, נור דאָרט איז געווען אַ שטיקעל זון און דאָ איז א גאַנצע זוו. און דאָ איז אלע גרעסער; דאָרט זיינען געווען בלויז אינגלאַך חברים. משה'לע דעם רב'ס איז געזעסען נעבען איהם, און נעגענאיבער האָט ער געהאַט שלמה יעקב'ן דעם חזן'ס, און די גמרות זיינען אָפען געלעגען און אלע האָבען געזאָגט הויך אויפ'ן קול און דער רבי האָט זיך ארומגעדרעהט מיט'ן קאַנטשיק אין דער האַנד און האָט אכטונג געגעבען, אז מען זאָל נישט ארויסקוקען פון דער גמרא ארויס; און קוים האָט נור אַ יונג בעלמוטשעט אויף אָן אויגענבליק, איז דער קאַנטשיק געגעבען אַ פאַל איבער די נאָז. מען האָט געפּיהלט דעם עול, דעם תכלית פון לער־נען, און דאָ גיט מען איהם פאַפּיער מיט אַ פעדער און מען הייסט איהם בעלמוטשען און מענשעלעך מאכען. און מיידלעך זיצען דאָ אויך און מען לאַכט ארום און מען שפּיעלט זיך מיט די שררות'טעס און אלע בעלמוטשען.

און ווי ער קוקט אזוי אויף די זון, וואָס שיינט אריין דורכ'ן פענסטער, האָט איהם אַ גרויס בענקעניש אָנגענומען נאָך יצחק יודעל'ס חדר. אוי, וואָלט ער געוואָלט זעהען יעצט משה'לען און שלמה־יעקב'ן און אין איינעם הויך אויפ'ן קול אָבזאָגען דעם שיעור און אויסטייטשען גוט דעם תוספות'ל! און ווי וויט מוזען זיי שוין יעצט זיין, אודאי הויבען זיי שוין אָן אַ נייע מסכתא און דער שיעור־

איז שוין אודאי לאנג געענדיגט, און דא זיצט ער גאר און מען גיט איהם מענשעלעך צו מאכען. און וואס טהוט ער דא? ווי קומט ער דא אהער? וואו געפינט ער זיך? וואס איז?

ער האט געוואלט וויינען, נור ער האט זיך געשעהמט פאר די אלע קינדער ארום, איז ער געבליעבען זיצען, ווי אין א פרעמדע וועלט, ווי דאס וואלט אלץ אין חלום פארגעקומען.

באלד רופט זיך עפעס אן צו איהם ווער. ער קוקט זיך אום און דערזעהט, אז דאס איינגעל, וואס איז געזעסען נעבען איהם מיט צו־שויבערטע האר און שרעקליכע ווילדע גוי׳שע אויגען, רעדט עפעס צו איהם אויף אזא לשון, וואס נישט ער און נישט די קינדער ארום האבען פערשטאנען.

עס איז געווען אן איטאליעניש איינגעל פון סיציליען, קאטע־קאמבאס, וועלכער איז אויך, ווי יאסעלע, פון סיצילישען דארף אנגעקו־מען אין דעם גרויסען אמעריקאנער טאפ, די אמעריקאנער סקוהל, און זיצט שוין דא פיער טעג און פערשטעהט נישט קייןווארט, וואס די קינדער ריידען און קיינער פערשטעהט איהם נישט.

דאס איטאליענישע איינגעל האט געפרעגט יאסעלע׳ן, אויב ער קומט אויך ארויס פון דעם דארף צירענע, פון וואנען ער קומט אליין. יאסעלע האט נור מיט שרעק איהם אנגעקוקט און זיך אבגערוקט פון איהם. זעהט זיך אוים, אז די פרעמדע סביבה און דאס אונפער־שטענדליכקייט ארום זיך האט דעם איטאליענישען איינגעל אזוי אויפ־געדעגט, אז ער האט זיך געווארפען אויף יאסעלע׳ן מיט די קולאקעס שלאגען.

די לעהרערין האט עס באלד בעמערקט, צוגעקומען און בערוהיגט דאס הייסע איטאליענישע בלוט פון דעם סיציליאנער איינגעל, יא־סעלע׳ן איבערגעזעצט אויף אן אנדער בענקעל, געקוקט אויף איהם אזוי ליעבליך און בערוהיגט איהם מיט דער האנד אויפ׳ן קעפעלע און גע־זאגט צו איהם די אידישע ווערטער: „האב נישט קיין מורא“.

יאסעלע, וועלכער האט דערהערט די אידישע ווערטער פון די שררות׳טע, האט זי אנגעקוקט פערוואונדערט. פון וואנען קען זי אי־דיש? נור פון דענסטמאל אן האט איהר בליק פון איהרע מילדע אוי־גען איהם בערוהיגט און ער האט געהאט צו איהר צוטרויען.

די לעהרערין, וועלכע איז אליין ארויסגעקומען פון רוסישע אי־

דען און האָט אַלס קליין קינד פערלאָזט רוסלאַנד, וועלכעס זי האָט נישט מעהר געדענקט, האָט אָבער נאָך תמיד געבענקט נאָך רוסלאַנד און האָט צו רוסלאַנד געפיהלט ווי צו אַ צווייטע היימאַטה, אָבער מעהרסטען איז איהר הארץ געווען צוגעבונדען צו אידישע עמיגראַנטען־קינדער, וועלכע קומען פון רוסלאַנד. אין זייער צושראָקענהייט האָט זי דערפיהלט דעם גאַנצען גלות פון אידען אין רוסלאַנד און אַ גרויס רחמנות האָט זי אַרומגענומען צו די אידישע קינדער. זי האָט זיך אליין פאַרגעשטעלט אַלס אַזאַ עמיגראַנטען־קינד, ווען זי איז קיין אַמעריקא אַראָבגעקומען. דאָס האָט זי זעהר נאָהענט צוגעבונדען צו יאָסעלע'ן. אין זיינע דערשראָקענע אויגען און זיין ציטערען האָט זי דערזעהן די גאַנצע עלענד, פערלאָזענקייט פון אידישען קינד אין רוסלאַנד. יעדעס קינד, וואָס איז געקומען פון רוסלאַנד, האָט איהר אַ גרוס געבראַכט פון גלות. איבער דעם האָט זי זיך מיט בעזונדערע ליעבע געווענדעט צו יאָסעלע'ן.

יאָסעלע האָט דערפיהלט די ליעבע אין איהרע אויגען, און כאָטש ער איז אַזוי פרעמד געווען דאָ, דאָך האָט איהר בליק און די פּאָר אידישע ווערטער איהם דערנעהענטערט און היימישער געמאַכט. דאָך איז יאָסעלע דורך די גאַנצע צייט פון די לעקציע געזעסען, ווי אין אַ צווייטע וועלט, און אַז בעריל איז דערנאָך געקומען און האָט איהם מיטגעשלעפּט אויף די גאַס אַרויס אין אַ פּאַרק אַריין, וויזען ווי די יונגען ברעכען זיך, האָט ער נישט געוואָלט געהן אַהין און געוויינט, אַז ער זאָל איהם אַהיים פיהרען.

אַהיים איהם געבראַכט, האָט זיך יאָסעלע אוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל. בחנם האָט איהם די מוטער געבעטען, ער האָט גאָר נישט גערעדט, נור ער איז געזעסען און געשוויגען, געשוויגען און עפּעס בעהאַלטען אין זיך. די זון האָט אַריינגעשיינט, פון די גאַס האָט זיך אַריינגעריסען דאָס געשריי און פרייד פון די קינדער.... ווידער האָט זיך דערהערט דאָס קאַסטען־שפּיעלען. די מוטער האָט איהם ביי דער האַנד אָנגענומען און געוואָלט איהם אַרויספיהרען צו די קינדער, האָט איהם אַרויסגעשטופּט פון שטוב, צוגעפיהרט איהם צו די שפּיעלענדע קינדער. יאָסעלע האָט זיך אָבער צוריקגעקעהרט אין שטוב אַריין, זיך צוריק אוועקגעזעצט אין זיין ווינקעל און געשוויגען, געשוויגען. קיין וואָרט האָט ער נישט געוואָלט דערצעהלען פון דער שקאָלע. נור אַז

דער פּאַטער איז אויף דער נאַכט אהיים געקומען, האָט יאָסעלע נאָכ'ן עסען ארויסגענומען די גמרא פון שראַנק, צוגעגאַנגען צום פּאַטער, זי אויפגעמישט און האָט אָנגעהויבען מיט'ן פּאַטער צו לערנען הויך אויפ'ן קול. און אַז זיי זיינען אין מיטען בעסטען נגון געווען, האָט זיך יאָסעלע פּלוצלונג אַזוי ביטער צעוויינט און נאָך איהם האָט זיך חנה־לאה צעוויינט, און מאיר האָט זיך אויפגעהויבען און אָנגעהוי־בען שפּרייזען איבער'ן שטוב אהין און צוריק מיט גרויסע טריט און געביסען זיך די באָרד אין מויל און קיינער האָט נישט געפרעגט, וואָס איז געשעהן, פאר וואָס און ווען — זיי אַלע דריי האָבען עס גאנץ גוט געוואוסט.

פּאַטער, מוטער און קינד האָבען געבענקט נאָך די „אַלטע היים“.

א זומער טאג אין ניו יארק

עס איז געווען א ווארימער זומער־טאָג. ביי אונז וואָלט עס שוין געהייסען א הייסער תמוז־טאָג, אין ניו יאָרק איז עס געווען איינער פון די מאי־טעג. א פייכטער ווינד האָט געבלאָזען פון אָפענעם ים און געלעגט זיך ווי א טומאַן איבער די ניו יאָרקער לופט. די פענסטער פון די טענעמענט הייזער האָבען זיך אָנגעהויבען צו עפענען, און אַלעס וואָס האָט זיך געשטיקט אין זיי א גאַנצען ווינטער האָט זיך אָנגעהויבען ארויסצורייסען אין גאַס אריין. די באַלקאָנען פון די הייזער (פייער עסקייפס) און די פענסטער זיינען פול בעלעגט געוואָרען מיט זאַכען, בעט־געוואַנד און ווינטער־קליידער; מאַטראַצען און קישענס האָבען זיך פון יעדען פענסטער־לאָך געוויזען. די טרעפּלעך פאר די טהירען האָבען די איינוואָהנער אָנגעהויבען צו בענוצען אַלס פאָרט־זעצונג פון דער שטוב, און די שטוב האָט זיך ארויסגעריסען פון פער־מאַכטען הויז און איז ארויסגעגאַנגען אין דער גאַס ארויס. מען האָט זיך ארויסגעצויגען אויף די טרעפּלעך אין גאַס מיט קינד און קייט, מיט נאַסע ווינדעלעך, און ברודיגע האַנדטיכער; ווייבער אין אויס־געטהאָנענע קאַפּטאַנס זיינען געזעסען אויף די טרעפּלעך אין גאַס ארויס, און האָבען די קינדער געשטילט מיט זייערע נאַקעטע בריסטען, און האָבען זיך ניט געשעהמט פאר די פאַרבייגעהענדע, ווי עס וואָלט זיך ניט געווען מיט וואָס צו שעהמען. ביי קיינעם איז ניט בעסער, און יעדען ניו יאָרקער איינוואָהנער טרייבט דער זומער פון שטוב אין גאַס ארויס. פון די אויסגעלעגטע זאַכען, איז די לופט פול געוואָרען מיט פעדערען און עפּעס שטיקענדעס; און איבער די קעפּ, איבער די גאַסען איז געלעגען אויסגעשפּרייט דער אייזערנער וועג פון דער שטאַדט־באַהן, און פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דער רעש פון א דורכלויפענדען צוג, און האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך א גערוך און א קאָרזש.

איבער דער גאַס האָט זיך פּלוצלינג דערהערט א קינדישע מוזיק

שפּיעלען, פּייקעלעך האָבען געפּויקט און פליימלעך האָבען געקוויטשעט אן אמעריקאנער סאָנג. באַלד דאַרויף האָט זיך געוויעזען אַ שאַאר פון קינדער; פּערשטעלטע און אויסגעצייערטע אין פערשיעדענע קאָלירטע פּאַפּיער־קאָסטיומען זיינען זיי געגאַנגען אונטער די טענער פון אַ קינדער־מוזיק. דאָס איז געווען אַ „מאַי־פּאַרטיע". די פּובליק שול, אין וועלכער יאָסעלע האָט געלערנט, האָט געפיהרט איהרע קינדער אין צענטראַל פּאַרק (אין שטאָדט גאָרטען) צו פערוויילונג. פריהער איז געגאַנגען די לעהרערין, מיסס איזאַבעל, די זעלבע וועלכע האָט יאָסעלע'ן אזוי פיין צוגענומען ביי זיין ערשטען אריינטריט אין דער שולע. זי האָט ביי דער האַנד געהאַלטען יאָסעלע'ן, וועלכער איז גאָר ניט געווען צו דערקענען. יאָסעלע האָט געזאָלט זיין דער פּאַקעל־טרעגער פאַר דעם „קעניגליכען פּאָר", וועלכע זיינען געגאַנגען נאָך איהם הינטער אַ בלויע שטערען־בעזעצטע חופה. יאָסעלע האָט געהאַט אויף זיך אַ ווייס העמדעל מיט אַ בלויען לאַמפּאַס און אַ פּאַפּיערענעם הוט מיט אַ טראָלט, און האָט געהאַלטען אַ שטורקאַץ אין דער האַנד. אָבער יאָסעלע האָט זיך פּאָראויס געשלעפּט אין דעם פערשטעלטען אנצוג מיט זעהר אַ שווערען אידישען געמיטה, און זיין קאָפּ איז איהם ניט געלעגען צו די נאַרישקייטען און ער האָט גאָר ניט געוואוסט צו וואָס מען שלעפּט איהם מיט אין דעם הולך. די קינדער, וועלכע זיינען בעשטאַנען אויס אַלע נאַציאָנען פון דער וועלט, אויס אַלע טהיילען פון דער וועלט, זיינען יעצט געווען גרופּירט אין איין קינדער־לעגענדע. נאָך דעם „קעניגליכען פּאָר" איז נאָכגעגאַנגען זייער פעלד־יעגער, דאָס איז טאַקע געווען דאָס איטאַליענישע אינגעל קאַטעקאָמבאָס, וועלכער האָט שוין יעצט ענגליש פערשטאַנען. אין אַ רויטען הוט, ווי אַ גלית, האָט ער נאָכגעפיהרט זיין געליעבטען הונד, וועלכער איז געווען בעפּוצט פון קאָפּ ביז צום וויידעל אין פערשיעדענע קאָלירטע פּאַפּיע־רען. און נאָך איהם די קינדער אַלס פּאַזשען, גענעראַלע, וואַלד־גזלנים און שקלאַפען. די קינדער זיינען געווען אויפגעראַמט. די מוזיק האָט געשפּיעלט פאָראויס פאַר זיי און זיי האָבען זיך געהאַלטען אין טאַקט. די יונגען זיינען געגאַנגען שטרענג, געקלאַפּט מיט די פיס זעלנעריש, די מיידלעך האָבען בלומען פערשפּרייט איבער די טראָטואַרען און געמאַכט פּאַראַד פאַר דעם „קעניגליכען פּאָר". אַ סך מוטערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָך די קינדער; האָבען אין די קינדער־וויעגעלעך נאָכ־

געפיהרט די אינגערע ברידערלעך און שוועסטערלעך, וועלכע האָבען אויך געוואָלט זיין ביי דעם „סאַי פּאַראַד“, אָדער האָבען אין די קער־בעלעך זיי עסען נאָכגעטראָגען, און צווישען אַלע האָט געהערשט אַ פריינדליכע שטימונג.

אַלע זיינען געווען גליקליך איבער די ליעבע זון, וואָס האָט זיך אריינגעריסען צווישען די אייזערנע וועגען, וועלכע זיינען געלעגען איבער זייערע קעפּ און האָט בעגאָסען די קינדער מיט פרעהליכע זומער שטראהלען. נאָר יאָסעלע, איין יאָסעלע, נישט ער האָט דאָס פליימען־שפּיעל געהערט, נישט ער האָט דאָס קינדער־לאַכען פערנומען, וואָס האָט ווי פרישעם וואַסער ארום און ארום אָפּגעקלונגען, נישט דאָס פרעהליכע זומער ליכט האָט זיין מוטה ערהייטערט, ווי אַן אַלטער איד, זאַט פון צרות וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אין דער וועלט, געהט ער דאָ צווישען די קינדער אַ פערשטעלטער מיט אַן אָבגעקריידט פּנים, אין אַ פּאַפּירענעם הוט און מאַכט זיך משוגע אין מיטען שעהנעם טאָג. און וואָס וועט דער תכלית זיין? דער „תכלית“ האָט צום מייסטען געפּיקט אין דעם קעפּעל פון דעם קליינעם איד. — דאָרט אין דער היים, לערנען די חברים ביי יצחק יודעל׳ס און ווייט, ווייט האַלטען זיי שוין אודאי אין דער מסכתא! און וואָס וועט דער סוף זיין?... און דער טאַטע איז אַ גאַנצען טאָג אין שטוב נישט דאָ, ארבייט, אויף דער נאַכט, ווען ער קומט אהיים, איז ער מיעד, שלאָפט ער; און די ברידער זיינען גוים, גוים ממש, און ארום און ארום איז גלות, און וויפיעל מאָל קומט אויס איהם אַליין בייצושטעהן דעם יצר הרע, מען איילט זיך מיט׳ן דאַוונען — מען פערפעהלט שטיקער, און היינט דעם גאַנצען טאָג אָהן אַ הוט זיצען און קיין צורת אות נישט זעהן. ער פערגעסט, פערגעסט אַלעס... — בחנם האָט איהם די מים איזאַבעל, וועלכע האָט איהם יעצט געהאַלטען פעסט ביי דער האַנד, אייניגע מאָל אויפגעוועקט: „יאָסעלע“, געקוקט איהם ליעבליך אין די אויגען אריין און געפּרופט איהם צו ערהייטערען, איז מיט איהם אַליין פּאַראויס געגאַנגען און אָנגענומען די מינע פון די קינדער און געטרעטען מיט די פיס אזוי ערנסט, ווי זיי, און איהרע ווייכע האָאַר האָבען זיך איהר צולאָזט און אין די קורצע קליידעל, פון וועלכע מען האָט איהרע קליינע קינדישע פיסלעך ארויסגעזעהן, מיט דעם קינדישען שמייכעל אויף די ליפּען איז זי אַליין געגליכען געווען צו איינס פון די קינדער און מיטגעפרעהט

זיך מיט די קינדערס פרייד. אָה, בחנם האָט זי געפּרופּט יאָסעלען צו ערהייטערען — האָט איהם ליעבליך אין די אויגען געקוקט און גערופען איהם „דאַרלינג" און ליעבליך געפרעגט: „וואס איז דהי מעטער מאַי דיער באָי"! און זי האָט איהם ביי דאָס הענדטעל געצויגען און פאַר־אויס געגאַנגען, געלאָפען מיט איהם, דערהויבענדיג הויך זיין האַנד מיט'ן פּאַקעל. בחנם איז דאָס אַלעס געװען. — יאָסעלע האָט דעם קאָפּ צו דער ערד געבויגען און פערשעהמט זיך פאַר איהר.

די מענשען אין גאַס האָבען מיט ליעבע נאָכגעקוקט די קינדער און מיט יענעם „קולט", מיט יענער בעגייסטערטער בעציהונג צו קינדער, ווי נאָר די אַמעריקאַנער פערשטעהען, האָט מען די שפּאַציר־רענדע קינדער מיט פרייד אויפגענומען. די מענשען האָבען זיי נאָכגע־פּאַטשט בראַוואָ מיט די הענד, די פּאָליסלייט האָבען אָבגעשטעלט אַלע טראַמוויען און וועגען, און די קינדער דורכגעלאָזט. פון די הייזער האָבען מוטערס זייערע קינדער אַרויסגעפיהרט און צוזאַמענגעהעפט מיט די מאַי־פּאַראַד, און וואָס לענגער זיי זיינען געגאַנגען, איז די גרופּע געוואָרען גרעסער, זיינען וואָס מעהר מוטערס צו זיי צוגעקומען און די קינדער אין גאָרטען בעגלייט.

אין דעם שעהנעם גאָרטען פון ניו יאָרק, אין „צענטראַל פּאַרק", וועלכער שטעהט אין מיטען דער שטאָדט, האָט די שטאָדט דעם שענ־סטען מיט גראָז־בעזייהטען פּלאַץ פאַר די קינדער אָבגעגעבען צו שפּיע־לען זיך. דאָס גרויסע אונענדליכע גרינע פעלד, וועלכע האָט זיך געצויגען אויף אַ הינעל אַרויף און דאַן זיך אַראָבגעלאָזט אין אַ גרינעם אויסגעבעטענעם טהאָל, איז געװען אויסגעזייהט מיט קינדער, וועלכע האָבען אין זייערע בונטע פערשיעדען־פאַרביגע פּאַפּי־רענע קליידער אויסגעזעהן, ווי אַ פעלד, וועלכעס איז בעשאָטען אין נאַנצען מיט פערשיעדען־פאַרביגע טיולפּאַנען, וואָס לויפען אַרום איבער אַלע ווינקעלעך פון פעלד... די קינדער פון פערשיעדענע שקאָלעס האָבען זיך באַלד צוזאַמענגעמישט. די לעהרערינס האָבען איינגעאָר־דענט פאַר זיי פערשיעדענע שפּיעלען און זיינען אַליין אַרומגעלאָפען מיט די קינדער. די מיס איזאַבעל האָט זיך געיאָגט מיט איינינע מייד־לעך, דערביי זיינען איהר די ווייכע האָאָר צופאַלען, און זי האָט זיך מיט די קינדער אָנגעהויבען אַרומקייקלען איבער דעם גרינעם ערשט אָבגעשניטענעם גראָז. פון פערשיעדענע אַנשטאַלטען האָט מען די קינ־

דער פּראָוויאַנט צוגעשיקט. דאָ און דאָרט האָבען זיך קינדער אויסגע־זעצט עסען און אַ קינדער מוזיק האָט געשפּיעלט פּאַר זיי.

די מיס איזאַבעל האָט זיך געהאַלטען אין איין יאָגען מיט איהרע צוויי חבר'טאָרינס און איינס האָט דאָס אַנדערע מיט אָבגעשניטענע גראָז בעשאָטען. אין דעם האָט זי דערזעהען יאָסעלע'ן, ווי ער זיצט אַליין הינטער אַ בוים אָבגערוקט פון די קינדער און קוקט זיך צו צו די שפּיע־לענדע, און אַ שמייכעל, וואָס דריקט אויס אי צער, אי איראָניע, אי גלייכגילטיגקייט צו אַלעם און צו זיך, שפּיעלט אויף זיין בלייך פּנים'ל. זי האָט זיך נעבען איהם אַוועקגעזעצט און אָנגעהויבען מיט איהם צו רעדען.

יאָסעלע האָט נאָך נים פערשטאַנען קיין ענגליש, כאָטש ער איז שוין צוויי־דריי וואָכען אין שוהלע. דאָך האָט ער שוין פערנומען דעם קלאַנג פון די שפּראַך און נעפּעל'דיג בעגריפען דעם אינהאַלט פון אַ זאַץ, אָהנע צו פערשטעהן די בעדייטונג פון יעדען וואָרט בעזונדער. נור אַם בעסטען האָט ער פערשטאַנען די מיס איזאַבעל'ס ענגליש. ער האָט אין איהרע אויגען, אין דעם שמייכעל פון איהרע ליפּען געפיהלט וואָס זי וויל זאָגען, און צייט ער האָט געהערט פון איהר די צוויי אידישע ווערטער, איז ער געוואָרען צו איהר זעהר נאָהענט. מעהרסטענס האָט ער געהאַלטען דעם קאָפּ אַראָבגעלאָזט, און האָט זיך זעהר געשעהמט אין איהר געגענוואַרט און איז רויט געוואָרען. מיס איזאַבעל האָט זיך אויך געפיהלט צום קינד זעהר נאָהענט, און האָט איהם זעהר ליעב געהאַט. און וואָס מעהר יאָסעלע האָט זיך געפיהלט פרעמד אין דער שוהלע, אַלץ גרעסער איז געוואָרען איהר רחמנות־געפיהל צו איהם. זי האָט אין דעם שווייגען, אין דעם טרויעריגען געמיטה פון קינד געזעהן דאָס גאַנצע אַריסקייט פון אידישען קינד, און אין יאָסעלע'ס פערזאָן מיט די ליעבע וואָס זי ווייזט אַרויס צו דעם פער'יתום'טען קינד, האָט זי בעצאָהלט איהר חוב צו איהר פאָלק, דאָרט ווייט אין דעם פרעמדען רוסלאַנד.

וואָרום אין דעם פרעמדען ווייטען רוסלאַנד האָט זי אַ פאָטער געלאָזען. די מוטער איהרע האָט זיך געג'גט מיט איהם און איז אַראָב־געקומען מיט אַ פרעמדען מאַן, ווען זי האָט אַ מאַן געהאַט. איהר פאָטער האָט זי נאָך קיינמאָל נישט געזעהן און קיינמאָל נישט געהערט פון איהם. אין יאָסעלע'ס בלייכע געזיכט, טרויעריגע אויגען האָט זי

געוואָלט איהר פּאַטער דערזעהן, דעם פרעמדען פּאַטער, וואָס זי האָט געלאָזען אין דעם וויטען, פרעמדען רוסלאַנד.

ווען זי האָט יעצט יאָסעלע'ן מיט אַן איינגעבויגענע קעפּעלע דער־זעהן הינטער'ן בוים זיצען, האָט זי אַ געפיהל ארומגענומען „איהר פּאָטער". זי איז צוגעגאַנגען צו איהם, זיך אוועקגעזעצט לעבען איהם. לאַנג האָט זי איהם געקוקט אין די שווארצע אויגעלעך אריין און בעטראַכט זיין בלייך געזיכטעל, וואָס איז וואָס אַמאָל מעהר בלייכער געוואָרען צייט ער איז אין אַמעריקא, און גאָר נישט קיין וואָרט צו זאָגען, האָט זי אַלץ נאָכאַנאַנד דאָס אינגעל בעטראַכט און פון איהר פּאָטער געקלעהרט, וואָס זי האָט ערגעץ דאָרט. זעהט ער אויך אַזוי אוים ווי ער? און האָט אויך אַזאַ שווער אידיש געמיטה? און אַזעלכע טרויעריגע אויגען? און וועגען וואָס קלעהרט ער? וואָס טהוט זיך שוין דאָ אין דעם קליינעם קעפּעל? — האָט זי ביי זיך געטראַכט. וואָס זוכט עס? און פאַר וואָס איז עס אַזוי טרויעריג? גאָט, אַזוי טרויעריג — האָט זי זיך געטראַכט — און עס האָט זיך איהר פּאָרגעשטעלט אַ בילד פון איהר פּאָטער מיט אַזעלכע טרויעריגע אויגען ווי יאָסעלע, אַזוי געהט ער ערגעץ דאָרט איבער די וויטע סטעפּעס פון רוסלאַנד, מיט זיין פּעקעל איבער די פּלייצעס שפּרייזט ער דאָרט ערגעץ־וואו איבער די לאַנגע וועגען פון דעם גרויסען רוסישען לאַנד און האָט אַזאַ טרויעריג געזיכט און אַזעלכע טרויעריגע אויגען, ווי דאָס קינד האָט, און אַלע אידען האָבען דאָרט אַזעלכע טרויעריגע אויגען און געהען אַזוי די קעפּ אַראָבגעלאָזט אין אַזעלכע שווערע געמיטהער.

זי האָט יאָסעלע'ס קעפּעל אויפגעדעקט און געפרעגט איהם, וואו ער האָט דעם ראַטץ געהאַט, וועגען וועלכען זי האָט שוין געוואוסט פון בערל'ען, אַז מען האָט יאָסעלע'ן דערפאַר צוערשט נישט אריינגעלאָזט קיין אַמעריקא.

יאָסעלע האָט געוויזען אויף אַן אָרט אין קעפּעלע. זי האָט לאַנג בעטראַכט יאָסעלע'ס קעפּעלע און האָט אין דעם ראַטץ געזעהן דאָס גאַנצע אָרימקייט פון אידישען פאָלק, ווי עס וואָלט אַ סימבאָל געווען איבער דעם אונגליק פון אידישען לעבען.

— און איבער דעם האָט מען דיך צוריק געשיקט?

— יא, — האָט יאָסעלע אָבגעענטפערט אויף אידיש, פערשטע־הענדיג איהר פראַגע.

— און ווי אזוי ביזטו אליין אהין געקומען? — האט זי געפרעגט האלב אידיש, האלב ענגליש.

— גוטע מענשען האבען רחמנות געהאט און מיך אבגעפיהרט אהיים.

זי האט זיך איין מינוט דערמאנט אין זיך און האט זיך געזעהן אלס יעהריג קינד, ווי די מוטער איז מיט איהר אנגעקומען צום ברעג פון אמעריקא מיט דעם קינד אויף דער האנד, וואס האט געקענט האבען דעם אייגענעם אידישען ראטע, ווי דאס קינד וואס זיצט דא אונטער'ן בוים, און זי וואלט אויך געהאט אזעלכע טרויעריגע אויגען און אזא שווער געמיטה, ווי דאס קינד דא האט, און זי האט מיט אמאל דער־פיהלט די גאנצע נאהענטקייט, איהר גאנץ בשותפות'דיגעס, וואס זי האט מיט דעם אידישען קינד.

זי האט פלוצלינג ארומגענומען יאסעלע'ס קעפעל און מיט קושען עס בעדעקט, און פון איהר הארץ האבען זיך ארויסגעריסען די איינציגע אידישע ווערטער, וואס זי האט געקענט:

— ארים, ארים אידישע קינד!

און יאסעלע האט דערפיהלט אויף זיין פנים'ל איהרע ווארימע טרעהרען.

אז יאסעלע איז אהיים געקומען איז דאס גאנצע געסעל, וואו זיי האבען געוואוינט, פול געווען מיט ליכט און לעבען. אלע קינדער זיינען אין גאס געווען און אלע פאמיליעס האבען אויף די טרעפלעך פון זייערע הייזער געוואוינט. דא און דארט האבען זיך שטורקאצען אנגע־הויבען אנצינדען פאר די שטענדערס מיט די סחורות וואס זיינען געשטאנען אין געסעל. און די גאס וואס האט א גאנצען טאג נור ווייבער און קינדער געזעהן, האט זיך אנגעהויבען אנצופילען מיט מענער און יונגע לייט. צוערשט זיינען זיי געגאנגען גרופענווייז, נור וואס אמאל מעהר. ווי די נאכט־שטונדען האבען זיך אנגעהויבען אנצו־רוקען, האט דאס געסעל אנגעהויבען שווארץ ווערען פון מחנות מענשען. דאס זיינען געווען די ארבייטער, וואס האבען זיך אגעהויבען ארויסצו־שיטען פון די שעפער און די ווערקשטאטען צו געהן אהיים אויסרוהען פון א גאנצען טאג שווערע ארבייט. פון מינוט צו מינוט האט געקלאפט דער עלעווייטעד (די הויך־באהן) איבער'ן קאפ, אבגעשטעלט, ארויס־

געשפיגעלט פון זיך א שמאציגע מחנה און ווייטער געקלאפט. און ווי ווערימלעך האבען זיך די מענשען אנגעהויבען צו צושיטען איבער אלע זייטען פון גאס. די וועגלעך האבען אבגעטראטען פון די טראטוארען, זיינען אין די ברייטע גאס ארוים, די פעדלערס האבען אנגעצונדען זייערע שטורקאצען און אויסגערופען זייערע סחורות. און וואס מעהר די נאכט־שטונדען האבען זיך אנגערוקט, אלץ לעבעדיגער זיינען די גאסען געווארען. עס האט זיך געדאכט, אז די איינוואוינער פון דער גאס האבען זיך פערשפעטיגט דעם טאג און הויבען ערשט זייער פריה־מארגען אן, קויפען ערשט יעצט די מארגען־צייטונגען, וואס איינגלעך לויפען מיט זיי אין גאס ארום. אלע באהנען, אלע שענקען פילען זיך מיט מענשען אן. אלע קענדי־סטארס זיינען פול מיט יונגע לייט; ווייבלעך לויפען אין די קראמען ארום, קויפען איין עסען; פאטערס שטעלען זיך פאר די וועגלעך אב, קויפען זייערע קינדער מתנות. און וואס אמאל מעהר ווערט דאס לעבען גרעסער אין געסעל. קינדער פילען אן די גאס, וואלגערען זיך אין די רינשטאקען, צווישען די פיס פון די פערבייגעהענדע. קיינער האלט זיי ניט איין, קיינער קוקט זיך נישט אויף זיי ארום, ווי די גאס וואלט איין גרויסע שטוב געווען. די טראטוארען ווערען פול מיט שפאציערענדע מיידלעך און בחורים, וועלכע געהען אנגעטהאן אין קאפעליושען מיט ברייטע ראנדען. די עלעקטרישע לאמפען הויבען זיך אן אנצוצינדען פאר די טהעאטער־האלס און קינאמעטאגראפען (מואווינג פיקטשור פלעצער) און בעגיסען דאס גאנצע געסעל מיט ליכט. די קאמעדיאנטען באפען די פערביי־געהענדע אין זייערע צירקען, זייערע קאסטענס שפיעלען, קינדער טאנ־צען אין גאס און זינגען, קרעמער שרייען, רופען, איינגלעך שלעפען צונויף פאפיערען און שמאטעס און צינדען אונטער, ווייבער לויפען ארום מיט אייז־קרים און סאדא־וואסער, מענער, ווייבער, קינדער האלב נאקעט עסען אויף די טרעפלעך פון זייערע הייזער ביי דעם ליכט פון די שטורקאצען און עלעקטרישע לאמפען. די פענסטער פון די הייזער זיינען פינסטער, די הייזער ווערען פערלאזען און די גאנצע גאס ווערט איין גרויסעס, גרויסעס לעבען, אין וועלכען אלע איינוואוי־נער מישען זיך אויס, קאכען זיך צונויף מיט ווייב און קינד אין דעם עלעקטרישען ליכט פון די צירק־האלען, ווערען פערטרונקען אין די טענער פון די שפיעל־קאסטענס און אין די געשרייען פון די סוחרים,

און איבער זייערע קעפּ קומען צולויפן פון מינוט צו מינוט די עלע־וויטעדס, ווי חיות רעות, מיט פלאַמענדע אויגען און אלעס ווערט פערטויבט אין זייער רעש.

ווי אויף אן אנדער וועלט איז יאָסעלע געזעסען אין א ווינקעל אויף די טרעפּלעך און האט מיט שרעק געקוקט אין גאַס אריין. די ליכט און די געוואלדען, וואס האט אין זיך דאס גאַנצע געסעל אריינגענומען, האט אויף איהם א שרעק אנגעוואָרפען און ער האט זיך בעהאלטען אין דער טונקעלער שטוב. נור אין שטוב איז זעהר דושנע געווען — האט איהם די מוטער קוים אויף די טרעפּלעך ארויסגעשלעפּט פאר'ן הויז. דער פאָטער, מאיר, ליגט אין העמד און קאפּעל אויף א שטוהל. ער איז געפאלען פון מיעדקייט און שלאָפט. ווייט דאָרט אין געסעל לויפען חיים און בעריל ארום. די מוטער זיצט אויך אויף די טרעפּלעך און דרעמעלט אין רעש, וואַרפט דעם מיעדען קאָפּ אהין און צוריק, און יאָסעלע קוקט אמאל אויפ'ן פאָטער, אמאָל אויף דער מוטער און חלום'ט פון עפּעס ווייט, גאַנץ ווייט. ער הערט ניט דעם רעש, ער זעהט נישט דאָס ליכט. ער דערמאָנט זיך אָן געסעל אין לענשנע דעם זומער פאַר־נאכט. פון בית־המדרש הערט זיך דעם פּרוש'ס קול תורה, די לבנה שפּאַציערט אליין איבער'ן געסעל אויפ'ן בית־עולם ארום — און זיין פאָטער, און זיין מוטער — ער קוקט זיך ארום אין די גאַס, אויף זיינע עלטערען און פיהלט זיך מיט אמאָל אזוי פרעמד, אזוי עלענד און אליין דאָ. דאָס איז נישט דער פאָטער, וועגען וועלכען ער האט גע'חלום'ט דאָרט, אין לענשנע, א מיעדער בעל־מלאכה זיצט און שלאָפט, אבגעארבייט א גאַנצען טאָג. קיין קול תורה הערט מען שוין נישט פון זיין מויל ארויס, קוים וואָס ער דאַוועגט. און עפּעס איז די מאַמע דאָ אויך אַן אנדערע געוואָרען, און אלעס, אלעס איז אנדערש — די מוטער וועקט זיך און רופט האלב אין שלאָף: — „געה, יאָסעלע, געה צו די קינדער זיך שפּיעלען", און מיט אמאָל נעהמט עס איהם אזא וועהטאָג ארום. דער קעפּעל הויבט איהם אָן צו דרעהען, די אויגען צו שווינדלען. ער לעהנט אויך אָן דעם קאָפּ אויף די שטיינערנע טרעפּלעך, די אויגען פערמאַכען זיך און א מיעדקייט פאלט אָן אויף איהם. קוים, קוים קלעהרט ער נאָך פון עפּעס. אין פינסטערקייט, צוגעמאַכט די אויגען זעהט ער דאָס בית המדרש'ל פון לענשנע האלב אין טומאַן, יצחק יודעל'ס חדר, דאָס שיינקעל געגען איבער דעם טיש. צוויי בוימער

שטעהען פאר דעם גוי'אישען בעדנערס טהיר; די בוימער רוישען יעצט און אינגלעך ווארפען שטיינער אויף די בוימער און קלייבען כראבאָנדזשעס, זשאבעס ברומען אין טייך — און ווער לערענט דארט? איז עס דעם טאטענ'ס קול? זים, זים ציהט עס זיך איבער דער שטוב. פערצעהלט עס דען פון חורבן בית המקדש, וואָס שטעהט אין די גמרא? — און טונקעל ווערט אלעס מיט אמאָל. א מינוט ליכטיג, א מינוט טונ־קעל, פלוצים ווערט אלעס מיט אמאָל אָבגעהאַקט...

יאָסעלע'ס צוהיצטער קערפער'ל האט זיך א מיעדער אָרומגעוואָל־גערט ווי א שמאטע, ווי א שטיק פאפיר איבער די טרעפּלעך אין דעם רעש און געוואַלד פון גאס און די שטורקאצען האָבען געברענט, דאָס עלעקטרישע ליכט האט זיך געגאָסען און דער שפּיעלקאסטען האט גע־שפּיעלט און די ווייבער, מענער און קינדער האבען געשריען און דער עלעווייטער האט געקלאפּט און איבער דעם האט געבלאָזען א נאסער ווארימער שטראָם פון ים, די צוהיצטע מויערען, שטיינער און אייזענס האבען פון זיך דאָס ווארימקייט ארויסגעלאָזט, וואָס זיי האָבען געהאט אין זיך אריינגענומען דורך דעם גאנצען טאָג פארען זיך אין די זון, און די לופט איז פול געוואָרען מיט א שטיקענדען פייכטען ווארימען שטראָם, וואָס האָט ווי מיט בליי אלע אברים אָנגעגאָסען און געוואָרפען א מיעדקייט אויף אלעמען.

יאָסעלע׳ס טויט

ביי דעם בעט איז געזעסען די מיסס איזאַבעל און האָט געהאַלטען יאָסעלע׳ס שוואַכע, בלייכע הענטעל און אריינגעקוקט איהם אין די אויגען אריין.

יאָסעלע איז געלעגען אויפ׳ן בעט. זיין פּנים איז רויט געווען און די הייטלעך האָבען זיך אריבערגעצויגען איבער זיינע הויכע ארויס־געזעצטע אויגען. אויף זיינע ליפּען האָט די מיסס איזאַבעל בעמערקט דעם שוועבענדען, גלייכגילטיגען שמייכעל, און דער דאַרער האַלז וואָס האָט זיך ארויסגעצויגען פון דעם ביינענדיגען לייבעלע האָט שווער־אָטהמענדיג געאַרבייט. פון צייט צו צייט האָט די מיסס איזאַבעל איהם צולעגעגט אייז צום קאָפּ, וועלכע חנה־לאה האָט איהר צוגעטראָ־גען אויף א טעלער. חנה־לאה האָט שוין ניט געוויינט, מען האָט אין איהר פּנים געזעהן, אז זי איז שוין מיעד וויינענדיג. מאיר האָט זיך אהין און אהער איבער דעם שטיבעל געדרעהט, געביסען די באָרד אין די צייהן, איבערגעריבען די האַנד איבער׳ן שטערן, געקרעכצט: „אוי, טאַטע!“ און איז יעדעס מאָל צום בעטעל צוגעגאַנגען, א קוק געוואָרפען אויף יאָסעלע׳ן.

אין שטוב איז שטיל געווען, טונקעל און דושנע. מען האָט דעם לאָמפּ אראָבגעדרעהט, אז עס זאָל ניט זיין זיין אזוי הייס, און דאָך איז די לופט אין שטוב געווען אזוי ווי אויסגעשטאָרבען און אזא פייכטקייט און מיעדקייט איז געפאַלען אויף אַלעמען, אז רחל׳ע און די „קאָמאַנדע“ זיינען געלעגען צונויפגעוועלגערט אויף דער ערד, די קעפּ געהאַלטען אויף די שטיינערנע טרעפּ פון קאָרידאָר, אז עס זאָל זיך קיהלען, און זיינען געלעגען אזוי פער׳חלש׳ט, אז מען האָט ניט געוואוסט צי זיי שלאָפען אָדער זיי ליעגען וואַך, וואָרים די לופט איז אויסגעגאַנגען אין אויר. — עס איז ניט געווען וואָס צו אָטהעמען און זיי זיינען געפאַלען ווי פליעגען.

עס איז געווען איינע פון יענע זומער־נעכט אין ניו יאָרק, ווען די

לופט געהט אוים אין אויר, ווי מען וואָלט מיט אַ פייער אויסגעברענט די לופט, און די מענשען הויבען אָן אַנידערצופאַלען, די גליעדער ווערען ווייך, צוגאַנגגען — און ווערען לויז איינס פון דאָס צווייטע אַזוי, אַז דער מענש האָט ניט די מעגליכקייט זיך מיט זיי צו בעדיענען. עס איז געווען איינע פון יענע זומער־נעכט, ווען מען הויבט אָן מורא צו קריעגען אַז ניו יאָרק וועט ניט צו־מאָרגענס אויפשטעהן; איינע פון יענע נעכט, ווען די נאַטור פערגעסט זיך אַז דער מאַנהעטען אינזעל איז שוין אַ ישוב און בלאָזט אַלץ מיט יענעם טראָפּישען זומער ווי ווען די אינדיאַנער האָבען נאָך דאָ געוואָהנט און די בופעל־אָקסען זיינען נאָך צווישען די ביימער געלעגען...

צייט דריי וואָכען, זינד די גרויסע היצען האָבען איינגעטרעטען, איז יאָסעלע קראַנק. קיינער האָט ניט בעמערקט ווי דאָס אינגעל איז ארומגעגאַנגען ווי אַ שאָטען צווישען זייניגע און האָט קיינעם ניט פערטרויט דאָס, וואָס האָט איהם געדריקט. אַ גרוים ביינקעניש האָט אין זיין האַרץ געגליהט נאָך דער אַלטער היים, נאָך דעם אַלטען לעבען, נאָך דער אידישקייט, און אַלעס איז דאָ איהם פרעמד געוואָרען, אפילו זיין אייגענער פאָטער, וועלכער האָט אַ גאַנצען טאָג געאַרבייט און ביינאַכט אַנידערגעפאַלען אַ מיעדער, אַ טויטער, און האָט קיין צייט ניט געהאַט מיט איהם אַ וואָרט אויסצורעדען; זיין אייגענע מוטער, וועלכע איז געווען איינגעטונקט אין ווירטהשאַפט און אָבגעגעבען זיך מיט די אַנדערע קינדער, איז באַלד צוגעוועהנט געוואָרען צו זייער אויפפיהרונג און צו זייער לעבען, און זיינע ברידער אודאי שוין.

דער איינציגער מענש, מיט וועלכען ער האָט זיך געפיהלט נאָהענט איז געווען די מיסס איזאָבעל, וועלכע איז צו איהם אַזוי גוט געווען — נור זי איז איהם אַזוי פרעמד... איז דאָס קינד ארומגעגאַנגען אַ פרעמ־דער, און האָט געביינקט, ניט געגעסען און אַן איינזאַמער בעהאַלטען אין די ווינקעלעך, איז זיין קערפּער אויסגעמאָגערט געוואָרען. קיין געזונד קינד איז ער קיינמאָל ניט געווען. די צרות וואָס ער איז שוין אויסגעשטאַנען דורך זיין קורצען לעבען, האָבען זיין גוף צובראָכען און אַז עם האָבען זיך אָנגערוקט די גרויסע היצען, צו וועלכע ער איז ניט געוועהנט געווען, האָט עס איהם אין גאַנצען אַנידערגעלעגט. ער איז אין היץ אַריינגעפאַלען, די דאָקטוירים האָבען איהם רעצעפּטען פערשריבען, ער אָבער האָט די רעצעפּטען ניט געוואָלט נעהמען, גאָר

ניט געוואָלט, נור געלעגען בעהאַלטען אין זיך, ווי ער וואָלט אין אַן אַנדער וועלט אַריינגעגאַנגען. די מיסס איזאַבעל האָט איהם פון צייט צו צייט בעזוכט, אבער צו איהר איז ער אויך געוואָרען פרעמד. מעלאַנכאָליש שווייגענדיג, מיט קיינעם קיין וואָרט ניט אויסגעטוישט, ליעגט ער דאָ אַזוי מיט זיין אויסגעדאַרט פּנים און אויסגעגלאָצטע אויגען, שוואַך פערוואָרפען דעם קאָפּ אויפ׳ן קישען, ווי ער וואָלט געזאָגט: איך האָב ניט מעהר נור מיין זינדיגען גופ׳ל, נאַט, אַז איהר ווילט עס, נעהמט עס צו.

אין שטוב איז אָבער געוואָרען אַזוי אונערטרעגליך און דער אָטהעם האָט אַזוי פערכאַפּט, אַז מען האָט בעשטימט יאַסעלע׳ן אַרויסצוטראָגען אין גאַס אַרויס. די מוטער האָט איהם גענומען אין איהר שוים אַריין, זיין קערפּער איז אַזוי איינגעשרומפּפען געוואָרען, ווי ער וואָלט צוריק אַ קליין קינד געוואָרען, און זי האָט איהם אין גאַס אַרויסגעטראָגען.

די מיסס איזאַבעל האָט זיך געזעגענט מיט די עלטערן, איז צו צו יאַסעלע׳ן, האָט זיך געוואָלט געזעגענען מיט איהם, נור ער האָט יעצט געשטעקט אין אַן אַנדער וועלט און האָט קיינעם ניט געזעהען.

אויף דער גאַס איז אָבער נאָך ערגער געווען ווי אין שטוב. פאַר די טהירען זיינען געלעגען צונויפגעקייקעלט גאַנצע פאַמיליעס מיט די קינדער און זיינען געלעגען ווי שטיקער שמאַטעס אויפגעוואָרפען איינס אויף דאָס אַנדערע און האָבען זיך ניט געקענט ריהרען. די קינדער האָבען זיך אין די רינשטאָקען, אויף די טראָטואַרען אַרומגעוואַלגערט, טהייל געשלאָפען, טהייל געפאַלען פאַר מיעדקייט און די מוטערס האָבען זיי בעשמוצטע אייז-קרים דערלאַנגט. אין אַ ווינקעל איז אַ אידענע געשטאַנען ביי אַן עמער לימאָנאַד, האָט מיט אַ שוואַך קול אויסגערופען איהר וואַסער, נור קיינעם האָט זיך ניט געגלוסט צוצושלעפּען צו דעם עמער וואַסער, כאָטש אַ סך האָט זיך געוואָלט טרינקען. די לופט איז געוואָרען וואָס אַמאָל ערגער, קיין בלעטעל, קיין פּאַפּיערעל האָט זיך ניט אַ ריהר געטהאָן, אַז צום סוף איז די אידענע מיט דעם קענדעל וואַסער אויך שטיל געוואָרען און דער לאָמפּ וואָס האָט דאָרט געברענט ביי איהר אין קרעמעל איז פערלאָשען געוואָרען, ווי ער וואָלט אויך שוין געפאַלען. אַזוי איז די מיעדקייט געפאַלען אויף די קעפּ און האָט

אלעמען צוגעדריקט צו דער ערד, און עס איז אזוי ענג געוואָרען, אז עס האָט זיך געדאכט, אז נאָך א מינוט וועט דער הימעל זיך אראָבברוקען צו דער ערד און וועט דאָ אלעמען צודריקען מיט זיין לאַסט...

חנה׳לאה איז זיך מיט דעם קראנקען יאָסעלע צוגעקראָכען אין רינשטאָק אריין און האָט מיט איהרע הענד אויסגעשטרעקט יאָסעלע׳ן אין דער ברייטער גאס ארויס, ווי זי וואָלט דאָרט וועלען אָנשעפּען א הויך לופט פאַר איהם צו אָטהעמען, אָבער יאָסעלע איז געלעגען אין דער מוטער׳ס שויס און איז געווען פערנומען גאָר אין אן אנדער וועלט.

ער האָט זיך געפונען אויף א ברייטען ליכטיגען וועג, וואָס איז געווען אזוי ווייס ווי הימעל־ליכט, און איבער דעם וועג און איבער די פעלדער ביים וועג, וואָס זיינען אויך געווען ווי שטיקער הימעל, זיינען געגאַנגען אידען — די גאַנצע וועלט אידען, און פון אלע דורות אידען זיינען געווען פערזאַמעלט אויף די פעלדער און אויף דעם וועג, וואָרים משיח איז געהאַט געקומען און אלע זיינען צו תחית המתים אויפ־געשטאַנען. אין מיטען דער עדה שטעהט דער משיח אין א גרויסען טלית אין א גרויסער, גרויסער עטרה אויפ׳ן קאָפּ, און אלע אבות זיינען ארום איהם, און אלע נביאים, און משה רבינו איז אויך דאָרט. און אלע רבנים, וואָס האָבען וועןאמאָל געלעבט, זיינען ארום דעם משיח און דער רב פון זיין שטעדטעל, רב ישמעאל׳ע, וואָס איז געהאַט נפטר געוואָרען, שטעהט אויך דאָרטען צווישען זיי. — אָט זעהט ער איהם בעשיינפערליך, נור פאַר דעם משיח פיהרט מען שוין א לויה. עפּעס א גרויסער צדיק איז נפטר געוואָרען און דער מת איז אין א טלית איינ־געהילט און מען טראָגט איהם אויף שטעקענס אין דער הויך איבער די קעפּ פון דער עדה, און די גאַנצע עדה איז נור פערזאַמעלט לכבוד דעם מת, וואָס מען טראָגט איבער די קעפּ. און עס איז עפּעס א גרויסע שמחה ביי דער לויה: לוים שפּיעלען אויף די האַרפען און אָרגלען זיינען דאָרט און ס׳איז א גרויס, גרויס געזאַנג — די גאַנצע עדה זינגט און טראָגט דעם מת. נור הינטער דעם מת געהט נאָך די מאַמע רחל אין איהרע תכריכים און שווייגט, און זי איז אזוי הויך, העכער פון דער גאַנצער עדה, און אלע רוקען זיך אָב פאַר איהר; דערנאָך געהען די אבות, אלטע לייט מיט לאַנגע ווייסע בערד, און דערנאָך געהען משה און אהרן אין צווישען און זיי זיינען אויך זעהר הויך, העכער פון דער גאַנצער עדה, און אלע רוקען זיך אָב פאַר איהר; דערנאָך געהען די גאַנצער עדה; און דערנאָך געהט דוד המלך איינער אליין און א האַרפע

איהם געהען נאָך די מלכי ישראל, און דערנאָך די נביאים אין ווייסען אָנגעטהאָן, און דערנאָך אַלע רבנים פֿון אַלע דורות און דער רב פֿון זייער שטאָדט אויך צווישען זיי, און דערנאָך דאָס גאַנצע פֿאָלק — אַלע, אַלע אידען, וואָס האָבען ווען אַמאָל געלעבט. און צווישען דער עדה אידען זעהט ער ווי מען רינגעלט אַרום אַן אַלטען אידען מיט אַ לאַנגע ווייסע באָרד און אַ גרויסען קאָפּ האָט ער און אַ שטעקען האַלט ער אין דער האַנד — דאָס איז רש״י. אַ גרויסען חומש האַלט ער אונטער'ן אָרים און אַלע אידען רינגלען איהם אַרום און גיבען איהם שלום עליכם אָב. און משה געהט פֿאָראויס פֿאַר אַלע, ער פֿיהרט אָן די לויה און ווייזט מיט זיין האַנד אָן וואו מען זאָל געהן. דער וועג איז גאַנץ ווייט, און וואָס לענגער מען געהט אויף איהם, אַלץ מעהר הימלישער ווערט ער, און ער פֿיהרט צו די הימלען צו, וואָס זיינען דאָרט ביים עק וועג.

און דער הימעל איז דאָרט ווי אַ ים. דאָרט הויבט זיך אָן אַ נייעס לעבען פֿון הימעל און אַזוי ליכטיג איז דאָרט, אַז מען קען ניט אַריינקוקען אין די ליכט אַריין, נור אין דער ליכט זעהט מען ווי מלאכים שטעהען אין ווייסען און וואַרטען אָב די לויה, אַז זי זאָל אָנקומען צו זיי. און וואָס מען קוקט אַריין טיעפֿער אין הימעל, אַלץ מעהר מלאכים שטעהען דאָרט, און די לויה פֿיהרט צום הימעל. וואָרים משיח ווייזט אָן מיט'ן פֿינגער דאָרט צום הימעל, — און פּלוצלינג פֿיהלט ער זיך, אַז ער איז דאָס דער מת אין טלית און איהם פֿיהרט מען דאָס אין הימעל אַריין, און וואָס מעהר מען געהט און וואָס נעהענטער מען קומט אָן, וואָס ליכטיגער עס ווערט דער וועג, אַלץ מעהר גאַנצע שטיקער הימלען טרעפֿט מען אָן, אָט באַלד, באַלד וועט מען אָנקומען אין דעם הימעל אַריין — נאָר דערווייל געהט מען נאָך אַלץ אויפ'ן וועג. און אָט באַלד ווערען שוין די געדאַנקען שטילער, שטילער, ציהען זיך אויס, די אויגען הויבען אָן צו שווינדלען פֿון ליכט, דער קאָפּ וועלקט זיך, משיח טרעט שוין אַריין אין הימעל אַריין, אַ פֿערבלענדעניש איז אַרום, אַז עס הויבט אָן צו טונקלען פֿאַר די אויגען. אָט טרעטען שוין אַריין די וואָס טראָגען די לויה און באַלד האָט זיך אויפגעעפֿענט אַ שפּאַלט הימעל און אַלע זיינען אַראָבגעזונקען אין דעם ים פֿון הימעל — און יאָסעלע איז געשטאָרבען אויף חנה־לאה'ס הענד.

*

אז חנה־לאה איז צוריקגעקומען פון יאָסעלע'ס לויה, ווי מען האָט איהם בעגראָבען אויפ'ן גוטען־אָרט פון דער חברה אנשי לענשנע, האָט זי געהאט דאָס זעלבע געפיהל, וואָס זי האָט געפיהלטביים פערלאָזען איהרע קינדער'ס קברים אויפ'ן לענשנער גוטען־אָרט און זי האָט געטראכט, ווי אזוי וועט זי זיך שוין קענען אוועקציהען פון דאנען און איבערלאָזען יאָסעלע'ס קבר דאָ?...

און איהר האָט זיך געדאכט, אז זי מוז שוין דאָ פערבלייבען אויף דער ערד, — זי האָט שוין דאָ א קבר...